

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

№ 5 1896

Մ Ա Յ Ի Ս

1896 № 5

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

երես

1 ԲԱՔԿՆՆՅ, Գ.	543	Նորեկ (վէպ):
2 ՀԱՅՆԼՅ.՝ ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ, Ա. . .	558	Երգեր. Կախարդական վառ մաշխին. Շատ ու շատ մարդիք., Նոքա լի- րար սիրում էին., Երբ լալիս եմ., Աստեղազարդ վառ գիշերին:
3 ԱԴԵԼԵԱՆ, Ա.	561	Տղիսուժեան դոհեր (վէպ):
4 ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ, Գ.	586	Կարծում ես որ... (բանաստ.):
5 ԳԵՕՐԵՒՅ—ՄԱԺԻՆԵԱՆ	687	Էդմոնտ (դրամա, վերջ):
6 ԲՈՒՍԹԱԽԵԼԻ, ՇՈԹԱ.	609	Ընձևեաւորը (պոէմա):
7 ՎԱՆՅՆԵԱՆ, ԳՐ.	634	«Ազդագրական հանդէս»:
8 ԹՈՒՐԱՆԵԱՆՅ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ. . .	642	«Մծիբի», Թարգմ. Յ. Տէր-Գէորգ- եանի և Յովհ. Թումանեանի:
9 ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ, Ա.	653	Ճամանակակ. Տեսութ. — Զէյթունի դրութիւնը և կառավարչի խնդիրը: — Դրութիւնը վաճառում և կոտո- րածները — Նպատուները գործը — Չերքակալումները — Անգլիական ար- տադրութիւնները:
10 Ս.Մ.	661	Թաղադրութեան հանգէտները Մոս- կուսում:
11 ԼՈՒՍԻՆԻ.	690	Յիշատակի համար:
12 ԽԱԶ-ՊԱՊԵԱՆ.	718	Նամակներ Կ. Պոլսից:
13 ԽՄՐ.	724	Զանազան լուրեր:

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

ՏՊԱՐԱՆ Մ. Գ. ՌՕՏԻՆԵԱՆՅԻ

Типография М. Д. Ротинянца, Гол. пр., д. № 41.

1896

Մ Ո Ւ Ր Ճ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

№ 5 1896

Մ Ս Ց Ի Ս

1896 № 5

ՈՐԺԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

ՏՊԱՐԱՆ Մ. Դ. ՌՕՏԻՆԻԱՆՑԻ

Типография М. Д. Ротинянца, Гол. пр. д. № 41.

1896

საქართველოს

საზოგადოებრივი განათლების

მინისტრის

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 23 Мая, 1896 г.

Ն Ո Ր Ե Կ

Գ. ԲԱՐԿԵՆՅՈՒ

Գ Ի Ր Ք Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

ԴԼ. Ա.

—Բրձու, Փիսու, խլուպչի, խլուպչի, մալատչի, դէ գնահ, կոչում էր սալլապանը ու մորակը օղում խաղացնում, և երեք քրտնած նժոյգները վռազ թռչկոտում էին Թուրքանիս տանող ճանապարհով:

Սալլապանը, որը բոլորովին խորասուզւած էր ձիանց քայլին նայելու մէջ, չոցա կաքաւելլ տեսնելով՝ ինքն իրեն հպարտանում էր ու բաղդաւոր զգում, նրա փաղաքշական խօսքերը ուրախացնում էին գրաստների սրտերը, անզգալի դարձնում բռնի ծանրու. . . թիւնը և ընթացքը արագացնում:

Սալլի վրայ նստած էր մի երիտասարդ: Նրա շէկ ու փոքր ընչացքներն ու միրուքը և դէմքի կաշին ցոյց էին տալիս նրա հազիւ քսանուհինգ ամեայ լինելը: Նա, իր բոլոր արտաքինով, կարծես, մի նոր մարդ էր Թուրքանիսի մէջ: Մելամաղձոտ ու նիհար դէմքը, խորշումած ու գունատ աչտերը՝ կապ նրա վերին աստիճանի բարի աչքերի հետ, և ուսերի վրայ թափած շէկ ու երկար մազերը նրա ամբողջութեան մի անհուն բարութիւն և մարդասիրութիւն էին տալիս:

Բոլորովին անձնատուր եղած շրջակայ բնութեանը, նա զարմանքով տարւած ու լիովին հիացած էր:

Ապրիլի սկզբներն էր և Թուրքանիս տանող ճանապարհը ծածկւած էր արտերով, ծաղկած խոզաններով և կանաչազարդ խոտատե-

ղիններով: Կանաչ ցորենը, դարին ու խոտերը, բազմաթիւ ճերմակ, դեղին, կապույտ և մանիշակագոյն ծաղիկները, որոնցով հագնւած ու զարդարւած էին փոքր ու մեծ բլրակներ ու ձորակները, խաղում էին արևի հետ և պսպղեցնում իրենց վրայ նրա ճաճանդներէ լոյսը:

Հեռից նայում էին Մերանաձորի կէս ձիւնապատ և կէս անտառոտ լեռները: Երկինքը պարզ էր և կապույտ, տեղտեղ միայն քուլայ-քուլայ ճերմակ ամպերը—փոքր ու մեծ—ծածկում էին նրա կապուտակը: Վերեւում՝ ամբողջ բնութեան մէջ տարածւած էր մի անհունութիւն, մի զբաւիչ զեղեցկութիւն, ներքեւում՝ ամենայն բան վերականգնում էր, ծլում, ծաղկում, խաչտուկ, իսկ ամբողջը միասին, կարծես, ապրում էր ու զգում և մի ինչ որ բան զգալ տալիս: Օղը թարմ էր և մարդու թոքերի մէջ, կարծես, մի առանձին համ էր տալիս:

Սաչլի վրայ նստած երիտասարդը իրեն այս բնութեան մէջ զգում էր տարւած ու բազկաւոր և, կարծես, չէր նկատում իր երկու կողմում տարածւած դաշտի վերայ աշխատող հայ գեղջուկներին:

Սաչլապանը սոհայ-սոհայ, շրշրւացնելով՝ մորակը ձիանքի վերայ պտտեցնում էր և զանազան անուշախօսութիւններ ասում նրանց: Յանկարծ նա շրջեց դէպի երիտասարդը և սթափեցրեց նրան զմայլութեան քնից:

—Ազն, ասում ես, դու ամենայն բան հարցնում ես, կ'ուզես՝ նայիր Ազատին, տես՝ այստեղից երևում է:

Արդարև հեռու հորիզոնում նշմարւում էր ծերուկ Ազատ լեռը: Հակառակ մշտականին՝ այսօր նրա գլուխը ամպամած չէր և բաց ներկայանում էր նայողին: Նրա մաքուր, ճերմակ դազաթը փայլում էր արևի ճառագայթներից, նրա կէս ձիւնաթափ լանջերը, քարադոյն մեծ-մեծ ժայռերը զրաւում էին նայողի ուշադրութիւնը: Նրա ամբողջութեան մէջ, կարծես, կար մի եղակի իմաստ—մտածողութիւն և խորհրդաւոր տխրութիւն:

Երիտասարդը, Ազատ լեռան անունը լսելուց՝ կարծես, ցնորեց և սաչլից իրեն վայր դրեց: Մի քանի րոպէ նա աչքերը Ազատին շաւած՝ կանգնած էր: Վերջ ի վերջոյ՝ նա սթափեց, ընկաւ հողի վրայ և սկսեց լալ և մազերը բռնած դէս ու դէն գնալ: Նա վերստ-

տին կանգնեց սալլի մօտ և արտասուք թափելով՝ հանդարտ կսկծա-
նօք նայում էր տխուր Ազատի վրայ։ Վերջը նա ծունկ չոքեց և
սկսեց լալով երդւել սարի առաջ։

— Թող քո ամբողջութիւնը իմ գլխին կաշին, գլուխս կոտրւի,
ուղեղս ցրիւ ցրիւ լինի, ուղեղիս կտորները ընկնեն այս քարերի և
հողերի վրայ, թէ ես իմ խոստմունքից յետ դառնամ։ Երգում
եմ քո առաջ, որ ես միշտ նւիրւած ինքնազոհ կը հետևեմ մարդ-
կութեան երջանկութիւն տուող սուրբ գաղափարներին։ Այս արևը
իմ ու քո մէջ թող վկայ լինի։

Սալլապանը զարմացած ու ապշած նայում էր երիտասարդին.
վերջապէս, նրա համբերութիւնը հատաւ։

— Ազն, բաւական է, վեր կաց, հեծի, գնանք, ձիանքը խեղճ են։
Սալլապանը նորից մտրակեց ձիանքին։

— Դէ գնան, Կապոյտ ջան, դէ սկկան, Կաքաւ ջան, աղիս հասցուր
վարդիվան։

Երիտասարդը գլխակոր և մտածողութեան մէջ խորասուզւած՝
նստած սալլի վրայ՝ շարունակեց իր ճամբան։

Դ. Բ.

Մեզ ծանօթ երիտասարդը Թշառոց գաւառի, Խնութ գիւղի
բնակիչ, պողպտորուչիկ Օվանէս աղայի որդին էր։ Օվանէս աղան երե-
սուն թւականներից մերթ Լեհաստանի, մերթ Կովկասեան լեռների
պատերազմներում երկար մասնակցելով՝ կարողացաւ — անգրագէտ
մարդ — իր կուրծքը զարդարել Սբ. Գէորգի ուսական շքանշանով
և ստանալ զինւորական սպայի երկրորդ աստիճանը։

Նա իր որդի Ալէքսանդրին, երբ սա ութ տարեկան դառաւ,
տարաւ Մայրակ գետի ափը, որտեղ նա սահմանապահ կողակնների
մէջ սուրալտերն օֆիցերի պաշտօն ունէր։ Ամսական 15 ուրբի
ստանալով՝ Օվանէս աղէն յոյս չուներ իր որդուն քաղաք ուսման
ուղարկել, նա միշտ նրան ուստերէն լեզուով ասում էր։

— Ալէքսանդր, ուսումն լինչ, բանն լինչ, տղամարդի նման
սրովդ առաջ գնան. այ, գեներալ Լադրեր։ Այ, քաջ տղէս, յոյս ու-
նիմ՝ մի օր Ալէքսանդր թողաւորը կ'ասի. այ, զօրապետ Ալէքսանդր
Օվանիսով. Բէյբութով գեներալը մի օր, երբ պատերազմի դաշ-

տում էինք, քու հայրը սուրը քաշած, Նարինջին քշել էր թուրքերի մէջ, էս կողմը կոտորում, էն կողմը կոտորում, մօտեցաւ ինձ, — մալադէց Օվանէս, ասաւ, «պըսպորչիկ ըռւղեշ» (առաջին ստորին աստիճանի սպայ կը դառնաս):

Օվանէս աղէն մի օր Ալէքսանդրին վեր առաւ և գնաց իրեն ծանօթ հարիւրապետի (ռոտնի կամանդիրի) տունը: Սորա կինը, որ երեխայ չունէր, վաղուց պահանջում էր, որ Օվանէս աղէն իր միակ որդի Ալէքսանդրին բերի նրա մօտ և նա կարգացնի:

Օվանէս աղի և Ալէքսանդրի Կոսիակինեց տունը մտնելը տանտիրոջը և տանտիկնոջը մեծ ուրախութիւն պատճառեց:

— Ե՛, բարով ես բերել քո աղէն, բարով ես եկել, սիրելիս— ասելով՝ տիկինը մօտեցաւ ութնամեայ երեխային և զրկած՝ նրան համբուրում էր ու հետը հանաքներ անում:

— Օվանէս աղա՛, սա կարծես քո որդին չլինի, սկսեց կատակ անել Կոսիակինը. ինքը շէկ, աչքերը կապտազոյն, կարծես, ռուսի երեխայ լինի:

— Ո՛վ է հասկանում, մեր հայկական առածն ասում է. «զիշերը մէկ, դողը՝ հազար», — կարելի է մայրը սալլաթներ չհետ...

Այս խօսքերը երկու տղամարդկանց մէջ ծիծաղ բարձրացրին, իսկ տիկին Կոսիակինը հաւատացնում էր, որ փոքրիկ Ալէքսանդրը լիովին մօր պատկերն է:

— Ե՛հ, ասում էր նա, ձեզ նման կուարար դժի ձեռն ափսի հրեշտակ կին ընկնի, զուք էլ ի հարկէ նրա պատիւը չէք ծանաչի:

— Ուղիղ մօրն է նման. եթէ ինձ նման լինէր, հիմա պէտք է ձի հեծնէր, լող գնար, միշտ հրացանի հետ խաղար. բայց այդպէս բաների հետ ըսկի սէր չունի, գնում է եկեղեցի, տիրացուի ասածներին է սովորում և զալիս տանը պարելով երգում:

— Ե՛, Օվանէս աղա՛— ասում էր տիկին Կոսիակինը— հիմա ժամանակը փոխուկ է, պէտք է ուսում, ուսում:

— Ա՛յ, եթէ ես ուսում ունենայի, այնքան ինձ Բէյբութովը սիրում էր, միշտ տեսնելուց ինձ ասում էր — մալադէց, Օվանէս, ես հիմա, օ՛, ով է իմանում ինչ էի դառել, քանի քաջութիւններ եմ արել: Մի Ասուած յաջողէր, մի անգամ էլ պատերազմ լինէր...

Միւս օրը Ալէքսանդրի ձեռքը տիկին Կոսիակինը տւեց այլ-
բնարանը (աղբուկան): Մի տարի չանցած՝ մենք նրան տեսնում
ենք Թուրքանիսի գիմնազիօնում, ուր նա մտաւ իր դաստիարակչու-
հու խնամատարութեամբ: Ի՛նչ մեծ ուրախութիւն էր Օվանէս աղի
համար, երբ տարւայ վերջում նրա Ալէքսանդրը ուսումնարանի
ընծայով—գովասանական թերթով—տուն վերադարձաւ:

—Է՛, Ալէքսանդր, «ըռուղը օֆիցեր գեներալնաւօ շտաբա»:
Վենզիլը կը կախես, իմ տղէն պատերազմի դաշտից չի փախչի, նա-
չալնիկ շտաբա, գեներալ Օվանէսով, սին Օվանէսով. օ, Բէյբուլթովն
ինձ գովում էր, միշտ կ'ասէր՝ մալադէց Օվանէս, ինչ ունիմ, չու-
նիմ, այ կնիկ, —ասում էր իր կողակից Մաղիկին Օվանէս աղէն,
կը ծախեմ, 15 մանէթ ամսեկանս էլ կը տամ, թող Ալէքսանդրը
ուսում առնի, ուսում առնի, ուսում առած օֆիցեր դառնայ,
պատերազմ գնայ, օ, դա...:

—Վայ, Աստուած ոչ անի, իմ տղէն հօքո նման չէ—ասում
էր տիկին Մաղիկը, —իմ տղէն թող ուսում առնի, լաւ ծառայու-
թիւն մտնի քաղաքումը, յետոյ գաւառապետ դառնայ, թարգմանի:
դառնայ, պսակւի, իր կնոջ ու երեխաների հետ ապրի Թուրքանի-
սում, ես էլ տեսնեմ ու յետոյ մեռնեմ:

—Է՛, պասմիտըրիմ... (կը տեսնենք):

Ալէքսանդրը ամեն տարի դասատուներ փոխում էր և ընծանե-
րով տուն գալիս: Նա ամառուայ երեք ամիսը ապրում էր Խնութ
գիւղում՝ ծնողների մօտ: Նրա ամենասիրելի բարեկամն էր գիւղի
տիրացու Վարդանը, որի հետ նա միշտ ման կը գար: Տիրացուն
միշտ զբաղւած էր իր գրքերով և իր պատմածներովը շար-
ժում էր երեխայի հետաքրքրութիւնը: Նա բերանացի գիտէր մեր
բոլոր շարականները, Սովսէս Խորենացու պատմութեան մեծ մասը,
մօտ ծանօթ էր Ներսէս Շնորհալու հետ և բոլոր գիտութիւնների
հիմքն ու վերջը ընդունում էր միայն Գրիգոր Տաթևացու գրւածք-
ները:

Թէ՛ այդում աշխատէր՝ թէ՛ կալում, թէ՛ արտումը, թէ՛ գիւղում,
նա շինականների հետ ունեցած ամենայն մի խօսակցութեան մէջ
տեղի և անտեղի կը մտցնէր Տաթևացու և Խորենացու խօս-
քերը. այս պատճառով գիւղացիները նրան «ծուռ տիրացու» էին

ասում, բայց միևնույն ժամանակ՝ ամբողջ զիւղը ընդունում էր նրա խորը գիտութիւնը և համոզւած էր, որ ինչ տեղից էլ, ինչ վարդապետ և տէրաէր գար, էլի տիրացու Վարդանի չափ խորը չէր լինի: Իր հասակակիցներից Աղէքսանդրին մօտ էր նրա ընկեր Աւանը: Երկու երեխաները ամառը ամբողջ օրերով իրարից չէին հեռանայ. միմսին այգի կը գնային սլողի, լիճը՝ լողանալու, սարը՝ կաքաւի: Մի անգամ, կարծեմ, նոքա մտադիր էին գիւղից սար փախչել և այնտեղ ճգնաւորութիւն անել, բայց տիրացու Վարդանի խօսքերը՝ «կայ յաշխարհի, չիք յանապատի» յետ դարձրին նրանց իրենց ճանապարհից:

Տարիներն անցնում էին և Աղէքսանդրը մեծանում էր: Նա երբ տուն գար, իր ծնողներին օգնական կը դառնար—այգին փորէր, ջուր անէր, բամբակին ու բոստանին աչքէր, առւոյտն ու խոտը քաղէր: Ամեն բանումը նա գիւղացի էր մինչև ուսումնական տարեշրջանի սկսելը. գիւղացիներն էլ սիրում էին իրենց ուսում առած՝ համեստ ու բարի աշխատակցին և իրենց վէճերի մէջ դատարանների գործերի համար միշտ դիմում էին նրա խորհրդին: Գիւղի աղքատներն յուսով էին, որ երբ Աստուած աջողի՝ Աղէքսանդրը ուսումնաւարտի, պաշտօն ստանայ, իր գիւղացուն լաւ կը պահպանի:

—Ե՛հ, ասում էին նրանք, թող մի մարդ էլ մեզնից դատարաններում լինի, մեզ տիրութիւն անի:

Այս ցանկութիւնները գիւղացիները չէին ծածկում Աղէքսանդրից, որն իրեն միակ նպատակ էր ընտրել համալսարանն աւարտել և իր գիւղացիներին օգնել:

Վերը մենք տեսանք՝ ինչպէս նա համալսարանից աւարտած՝ տուն էր վերադառնում:

ԳԼ. Գ.

Արդէն մի քանի տարի էր, որ Օվանէս աղէն թողել էր իրա ծառայութիւնը և ապրում էր Խնութ գիւղում: Նա իր կենսաթոշակը և այգու եկամուտը ուղարկում էր Աղէքսանդրին, իսկ ինքը ապրում էր իր հանգերի, տաւարի, ոչխարի եկամուտով: Տիկին Ծաղիկի ջանքով նրա տնտեսութիւնը շատ լաւ էր ընթանում. բոլոր հաշիւները և տնտեսութեան կառավարելը նրա

ձեռքումն էր: Օվանէս աղէն ճանաչում էր միայն իր երկու բարակ շներին ու հրացանը, և ամեն օր որսի էր գնում: Նրա տունը լի էր վերի այծից, կաքաւից, ձկից, որը նա Մայրակ գետում երեք մատով սպանում կամ ուռկանով բռնում էր: Նա շատ էր բերում մանաւանդ նապաստակներ. անպատճառ տարին մի հարիւր նապաստակ կը սպանէր նա: Զի կարելի ասել, որ Օվանէս աղան աղքատ չէր. բայց նա իր զրութիւնից դո՛հ էր և վեհանձն: Մէկ անգամ, երբ նա մի սարի այծ ուղարկեց գնդապետին, սա 15 ռ. փող էր ուղարկել նրան: Օվանէս աղէն բարկացած՝ փողը յետ դարձրեց:

— Ի՞նչ է, ես աղքատ եմ, ասում էր նա, ես միայն Բէյբուլթովիցն եմ ընծայ փող վերցրել: Ա՛խ, քաշկա՛յ (երանի) հիմի սաղ ըլնէր, կրկնում էր նա յաճախ, կը գնացի մօտը, «Ձերդ փայլութիւնը, Ձեր Օվանէսը, և սա էլ Ձեր խոնարհ ծառայ Աղէքսանդրը», և էն ժամանակը նա Աղէքսանդրին կ'անէր նաչալնիկ շտաբա: Ա՛յ կնիկ, իմ խաթեր համար, քանի անգամ կ'ասէր «մալաղէց Օվանէս»:

— Դու համա քո գլուխը գովա՞— պատասխանում էր տիկին Մաղիկը, — իմ տղան խելօք է, կը դա՛յ այստեղ, ինձ մօտից չեմ թողնի հեռանայ, քանի ես ողջ եմ. ևս որ մեռայ՝ նրանից յետոյ Ասուած իր բանն աջողի:

Նւ ուղիղ, որ տիկին Մաղիկի համար մահու հարւած կը լինէր, և թէ նորա միակ որդին ուսումից յետոյ էլ հեռու լինէր նրանից: Ի՛նչքան նեղութիւններ էր կրել տիկին Մաղիկը, Քանի տարի Օվանէս աղան Վարչաւումն էր, քանի տարի Կովկասեան լեռներում, Կարինում և Բաջազդում, և տիկին Մաղիկը հանդարտ կրում էր իր խաչը, իսկ երբ Օվանէս աղան տուն էր գալիս, խմում էր, զինւորականների հետ հարբում, պատահում էր, որ նրան ծեծում էր: Քանի անգամ նա սպանւելուց էր ազատւել: Բայց այս բոլորը ոչինչ, համեմատ նրան, թէ ի՛նչքան դժբաղդ էր տիկին Մաղիկը, որովհետեւ կորցրել էր իր հօր տունը և թաղել էր ութ երեխայ:

Մի օր, երբ հազիւ առաւօտեան ժամի տասը լինէր և Օվանէս աղան իրենց բակումը, թթի ծառի տակ նստած՝ իր ծխաքարն էր սարքել, իսկ տ. Մաղիկը մի ինչ որ կարպետ էր գործել տալիս, զգիր Գասպարը լերդապատառ գողաց:

—Մուշտուլուղս տւէք, Ալէքսան աղան եկաւ:

Այս խօսքերը ծերերին տւեցին ելեքարական արագութիւն և նոքա վազեցին ընդ առաջ:

Աղէքսանդրը իջաւ սայլից և վազեց մօր գիրկը: Երկար ժամանակ մայր ու որդի գրկած իրար համբուրում էին: Յետոյ նա դարձաւ դէպի հայրը և համբուրեց նրա ձեռքը: Ծերը, սկզբում, կարծես, չէր ուզում մօտենալ և համբուրել իր որդուն, բայց Աղէքսանդրի համբոյրը ոտնակոխ արաւ նրա վեհանձնութիւնը. ծերն իրեն պահել չկարողացաւ և թեթեւ համբուրեց որդու այտը: Այս բանը կարծես նրան ամաչեցրեց. նա յետ քաշւեց, ուղղեց կռացած մէջքը, ոլորեց սեւ, դեղ-դրած, երկար բեղերը և բեղատակերը, պտտեց նրանց ականջների վերեւ, գոսկը վեր բարձրացեց, որ կողալուը տւելի լաւ երևայ, մի ձեռը կանթեց, երկու վայրկեան այս զրութեան մէջ մնաց և ապա մի անսպասելի արագ շարժում անելով, ձեռը կողքիցն օղի տակ դնելով, կուրծքին անիւի ձև տւած, մօտեցաւ Աղէքսանդրին:

—Պատիւ ունիմ ներկայանալու, պարոն լաւնդիդատ պրաւէ պողպորուչիկ Օվանիսով, Վարչաւայում ու Լազգիների մէջ, Քիւրակ-Պարում տաճիկների դէմ սլատերազմել եմ, Բէյբութովը միշտ ինձ «մալադէց Օվանէս» էր ասում:

—Դէ լաւ, լաւ, դու ու քո Բէյբութովը:

—Մայրիկ, թող ասի, պատասխանեց մօրը նրան գրկած որդին. և մի ձեռքն էլ պարզեց, որ հօրը գրկի, բայց Օվանէս աղան այսպիսի թոյլ, կնկայ բաներ չկարողանալով սիրել, հեռացաւ և մի ձեռը կանթած, միւսն էլ աջ ու ձախ շարժելով՝ մօտեցաւ կնոջը:

—Ե՛յ կնիկ, ի՛նչ ես ասում, ահա ի՛նչով եմ առել, թրո՛վ, թրո՛վ, քո տղի նման նստի գրի, ճղի—ճղի—ճղի:

Այն ժամանակ սկսում էին կամաց կամաց յառաջ գալ մօտ հարեւանները, որոնք գրկախառնւում էին Աղէքսանդրի հետ, որը նրանց ամեն մէկից առանձնապէս հարցնում էր նրանց քէֆը-հալը, կնոջ, երեխաների մասին, այգիների, ցանքերի և անասունների մասին: Գիւղացիներն էլ իրենց կողմից նրան հարցմունքներ էին տալիս: Մի քանի բոպէում կազմեց մօտ 25-30 մարդից բաղկացած մի շրջան, որ բոլորն էլ ծիծաղում և ուրախ էին: Այդ 30 մարդը, կար-

ծես, ամբողջովին մի հոգի ունէին, և այդ հոգին էր Աղէքսանդրը: Մօտ կէս ժամ նրանք իրենց մոռացած խօսում էին՝ երբ մօտեցաւ քրդուն, Զէյնէն և յայտնելով, որ սենեակը պատրաստ է, կանգնած-ներին սուռն հրաւիրեց: Զէյնէին տեսնելը մի անասելի ուրախութիւն պատճառեց Աղէքսանդրին: Նա մօտեցաւ պառաւ քրդուն, որը գրկած՝ մայրական սիրով համբուրում էր նրա երեսները:

Նորեկն ու գիւղացիները գնացին բակի ծառի տակը, որտեղ մաքրած էր, թաղիսը փռած, և հովը կարծես հրաւիրում էր նրանց: Օվանէս աղի տունը բաղկանում էին երկու սենեակից՝ իրենց մէջ տեղի հաշտով, մի հացատնից՝ իր մառանովը:

Սոքա բոլորը շինւած էին մի գծի վերայ, որի առաջ տարած-ւում էր ամբողջ բակը: Բակը, մօտ 10 լիտր ցորնի տեղ, պատած էր բարձր և հաստ թթենիներով, որոնցից մի քանիսը շրջապատում էին պաշտպամբը և ծածկում նրան իրենց խիտ տերևներով. բակում տնկած էին ծիրանի, խնձորենի, դեղձենի և նռնենիներ, իսկ կենդ-րոնում կանգնած էր մի բազմադարեայ մեծ թթենի: Բոլոր հասա-րակութիւնը հաւաքեց այս թթենու տակը: Գիւղացիները հարց-նում էին Աղէքսանդրից՝ ո՞ւր էր գնացել նա, ի՞նչ էր սովորել, ի՞նչ աստիճան ստացել, և Աղէքսանդրը նոցա ամեն մի հարցին տալիս էր բազմակողմանի և համեստ պատասխան: Վերջումը ամբողջ գիւղն արդէն հաւաքւած էր Օվանէս աղի տունը: Պառաւները և ծերերը դալիս նրան համբուրում էին և օրհնում, իսկ երեխաները բակի պատերի և թթենիների վրայից նրա վրայ աչքերը պլստացրած նայում: Վերջը պառաւներից մէկը առաջարկեց բոլորին, որ ցըր-ւեն և խնդճիկ երեխային հանգստութիւն տան: Գիւղացիները հե-տեցին պառաւի առաջարկութեանը: Աղէքսանդրը նրանց բոլորին ասում էր—բարո՛վ եկաք, վաղը ամեն բան կը խօսենք:

ԳԼ. Դ.

Երեկոյեան դարձեալ գիւղացիները հաւաքւեցին Աղէքսան-դրենց տունը և շատ ուշ ցրեցին: Նոցա մէջ էին և տիրացու Վարդանն ու Աւանը:

—Վարժապետ, հիմի քեզ հետ կ'ուսումնասիրենք քո Տաթևա-ցին, կարծեմ, քո Տաթևացու մէջ բաւականին սխալներ կան:

—Դէ, ասա, գնացել Ֆարմասիօն ես դառել էլի, նոր փիլիսոփաների բաները կարդացել ես. ես քեզ գնալուցդ ասեցի, որ հին փիլիսոփաներից կարդաս:

—Նոր փիլիսոփաները որոնք են, հները որոնք:

—Նորերը—Ֆարմասիօն, սուտասան, Մահմատի լամուկ, հները՝ Գրիգոր Տաթևացի, Գրիգոր Նարեկացի, Ներսէս Շնորհալի, Դաւիթ Անյաղթ, այ ինչ կարդայիր:

—Դրանք բոլորն էլ անպէտք մարդիկ են, իսկ քո Մովսէս Խորենացու բոլոր գրածները սուտ են:

—Էհէ, արի, արի վաղը քո վարժապետը քո ականջները քաշի. պասսէ էլ հօ ուտում ես, հազորդութիւն էլ հօ չես առել: Ե՞մ գիտեմ, լաւ...

Այստեղ Աւանն իր ծիծաղը չկարողացաւ պահել և բարձր փրթկաց. սորանից տիրացու Վարդանը հասկացաւ, որ Աղէքսանդրը նրա հետ հանաք էր անում:

—Իսկ դու, գնաս բարով ասելուց՝ ասաւ Աղէքսանդրը Աւանին, պատրաստւիր որ մեր իրար գրածները կատարենք:

Միւս օրը մի գիւղացի էլ չերեաց մինչև ժամի 10-ը, երբ գղիր Գասպարը լուր բերեց, որ տանուտէրը բոլոր գիւղացիներին հետ գալիս են «Աղէքսանդրին» տեսութիւն:

Տանուտէրը և ամեն ընտանիքից մի անգամ, որոնցից շատերը մի-մի շիշ օղիով ներկայացան Աղէքսանդրին, որը թթեմու տակ նստած էր: Նոքա օղիները շարեցին ծառի միւս կողմը:

—Է՛, ի՞նչ նեղութիւն էք քաշել, եղբարք:

—Ըսկի նեղութիւն չկայ, պատասխանեց տանուտէր Աւետիսը: Դու մեր գեղի աղէն ես, աղի աղէն, գեղի որդին: Մենք էլ եկել ենք քեզ տեսութիւն. հարկաւոր է, որ ամեն մէկս ձեռներս մի բանով գանք. մի մեծ բան չէ, մի-մի շիշ օղի է:

—Եղբայր, օղին ի՞նչ եմ անում, ես խմողը չեմ:

—Էհ, դու չես խմի, մենք կը խմենք, ծիծաղելով դուեց գիւղացիներից մէկը, Լուսկի Գէւոն:

—Է՛, գնանք սենեակ, գնանք, ասելով՝ առաջ գնաց Աղէքսանդրը: Նորան հետևեցին գիւղացիները, քարէ սանդուխքներով բարձրացան պառշգամբը, այնտեղից հաշտը և ապա մեծ սենեակը, որ չորս

սաժէն երկարութեամբ և երկու սաժէն լայնութեամբ զարդարւած էր երկու թախտով, որոնց վրայ փռւած էին Վայոց ձորի հասարակ զորքեր և դրած հասարակ, թէ շինւածքով, թէ փայտով սեղան, որի մօտ դրած էին նոյնանման նստարաններ: Պատերի վրայ կախ տւած էին զանազան զէնքեր, հրացաններ, դաշոյններ, սրեր և հին զոյգ ատրճանակներ և մի հատ նոր ատրճանակ: Կովկասի վերջին դարերու զինագործութեան պատմութիւնը լիովին կարելի էր այստեղ ուսումնասիրել: Սենեակի գլխի պատին կախած էր Նիկողայոս Ա.-ի պատկերը, որի կողքերումը դրած էին զեներալ Բէյբութեանի և Ներսէս Աշտարակեցու պատկերները:

Գիւղացիները լցեցին սենեակը: Օվանէս աղան ու դեղի տոհմական մեղիք Դաւիթը, (որի ընտանեկան մականունն էր մեղիք նէգօ), երկու քահանաները, վերելի թախտի վերայ նստեցին, իսկ գիւղացիները կանգնած մնացին. շնայելով Օվանէս աղի և Աղէքսանդրի բոլոր հրաւերներին, նոքա չէին կամենում նստել:

—Առաջ մէկ-մէկ թաս կը խմե՛ք մեր նորեկ աղի կենացը, յետոյ կը նստենք, ասելով՝ տանուտէրը լցրեց իր բաժակը օղիով. նրան հետեցին գիւղացիները:

—Օվանէս աղա, դու մեզ հայրութիւն ես արել, դու մեր աղքատներին պաշտպանել ես, գիւանխանէքում օգնել ես, գիւղումը խէք ու կարգ ես սորւեցրել, (մինչ նա այս խօսքերը ասում էր, Լուսկի Գէւոն ետեւից կամացուկ մրմնջաց—կարճ կտրի, կեղծաւոր շուն, ջըհանամը՝ թէ հզուց էլ դա կը սատկի, մեր նապաստակների հոգին կազատւի), վերջապէս, Օվանէս աղա, վերել Ասուած է եղել, ներքե դու, Ասուած քո էս միակ որդին բաշխի, Ասուած նրան աշողութիւն տայ, մենք էլ միշտ նրան ծառայ ըլնենք. Ասուած վկայ, որ եկել է՝ մենք գեղով ուղղում ենք մեզ նրա ուրի տակը մատաղ անենք: Քու էդ միակ որդու կենանցը:—Աղէքսանդրը սենեակի մէջ տեղը կանգնած էր, գիւղացիները մէկ-մէկ մօտենում էին նրան ու քո կենացը ասելով՝ խմում. շատերը նոցանից բռնում էին օձիքը և բաժակները ձեռքերում բռնած՝ բարեմաղթութիւններ անում: Վերջը բոլոր գիւղացիները նստեցին, մի քանի պտուղաւորները և ձերերը տեղաւորեցին թախտի վերայ, իսկ միւսները պատերի սակ թաղխի վրայ, որը ծալապատիկ, որը ծնկաչոք: Տանու-

տէր Աւետիսը, որը ուզում էր յարգւորի երևալ, չէր խօսում, իսկ միւս գիւղացիները Աղէքսանդրի և իրար հետ զրոյց անում, ծիծաղում էին: Յանկարծ վերկացաւ Լուսկի Գէւոն, երկար բիղ քոլոզով, երեսն ու գլուխը ածելած, ծիծաղելի, բայց պատկառելի դէմքով մի ծերունի և դարձաւ գիւղացիներին:

—Տօ, շան որդիք, գնամ կնոջս ասեմ, մեր մահլումը ինչքան աղբ ու լւացքի ջուր կայ՝ թափի ձեր գլխին. խի՞ չէք խմում: Խաթունն ինձ ճանփու գցելուց ասաւ.—Աղէքսանի եկած օրը եթէ չես հարբել, գլխիդ հազար փամփայտ կը դամն:

—Ե՛հ, Աղէքսան, որդի, ես աղա-մաղա չեմ գիտի, դու երկրի աղէն ես, բայց իմ որդին ես, ինձ ականջ դիր, բոշի աղէն—բոշա պէտք է լինի. թէ որ ուզում ես մեր գիւղացիներին մեծ դաւնաս, պէտք է մեզ հետ արաղ խմես:

—Հայ, քո արեւին ցան փռեմ, բոռացին գիւղացիներից մի քանիսը, ասա՝ մեռած հալիւոր, տանդ նստի, էլ ի՞նչ ես դալիս էս տեղարեւք:

—Տօ, շան որդիք, էդ ի՞նչ էք ասում, հալա մի մէկ էլ Աղէքսանի կենացը խմէք, ո՛վ որ չլսմի, պառաւ մէրը իմն է:

Նա գիւղացիներին մէկ-մէկ բաժակ էլ օղի խմացրեց նոյն բաւմաղթութիւններով:

—Տօ, Օվանէս աղա, սրանք ի՞նչ են ասում, ո՞վ է հալիւոր:

—Կալի՛օյ (ինչ) հալիւոր, թող Բէյբուլթովը հիմա սաղ ըլլէր՝ հ'ըմ... արջից չեմ վախի, ընձուց չեմ փախչի:

—Ե՛յ, խրկո՛ղ, կալնո՛ղ, մի եկէք:

Այս ասելուն՝ Օվանէս աղի զոյգ բարակ շները մօտեցան և նրա մօտ թախտի վերայ նստեցին:

—Տւէք իմ հրացանը, տեսնեմ ո՞վ է ծեր:

—Քո, մարդ, էլի՞ դու քո թւանքն առար ձեռդ.—միջամտեց տիկին Մաղիկը—բաւական է—և մօտեցաւ շներին՝ խրկի ու հրացանը խրի:

—Ա՛խ տի՛, —մատը շարժելով դարձաւ նրան ամուսինը—Աստեղէ գաւարիո՛ւ (я тебѣ говорю, ասում եմ քեզ), կինը պէտք է տղամարդիբանին չխառնուի, էս էլ քու տղէն:

Գնա քո տղի մօտ ապրիր, այ տղայ, քո մօրդ պահիր, ես էլի Վարշաւ կռիւ եմ գնում:

—Սպասէք—միջամտեց Լուսի Գէւոն,—եաւանշ, որդի Ալէքսան. ես պէտք է քեզնից մի բան հարցնեմ, հիւքան երկիր դու ման ես եկել, ամէն տեղ են զինուորականները գիտ: Էս ասելուն՝ բոլոր զիւղացիները ծիծաղեցին:

—Ախ տի, մաշենիկ (էջ դու սրիկայ) էդ ասում ես, թէ ես գիտ եմ, հա, թէ ես կը մեռնեմ՝ կը տեսնէք՝ թուրքերը ձեր զուլսը ի՞նչ օյին կը հանեն. ձեր Ալէքսանի նման ճիզի բիզի անողները թող թուրքին, տեսնեմ, կարող են...

—Ախպէր, դրուստ է ասում Սվանէս աղէն, խմենք մէկ մէկ բաժակ էլ նրա կենացը, մեր գեղի քոթուկի կենացը, որ մեր ծերն է, մեր բոլորիս հայրն է:

Գիւղացիները խմում էին և ստիպում էին խմել Ալէքսանդրին: Բոլորն արդէն տաքացել էին, խօսում էին պետութեան, հարկերի, դատաւորների և երկրի աղքատութեան վրայ: Ալէքսանդրը նոյնպէս կարմրել էր, նա զիւղացիներից խօսք խնդրեց, թիկնեց սեղանի վերայ, մատերով սանրեց իր երկար շէկ մազերը և այսպէս սկսեց.

—Սիրելի համագիւղացիներ, ես յոյս ունեմ, որ դուք չէք մտածում, թէ ես ուսում առնելով՝ ձեզանից հեռացել եմ. ո՛չ, ես մնացել եմ միևնույն ձեր Ալէքսանը. ձեզանից ծերերը իմ հօրեղբայրներն են, երիտասարդները՝ իմ եղբայրները և ընկերները. ես ձեզ հետ հանդում աշխատել եմ, միշտ բաժանել եմ ձեզ հետ ուրախութիւն ու տխրութիւն, աղքատութիւն ու հարստութիւն, ցաւի ընկեր և կարեկից եղբայր եմ եղել: Դուք ձեր կողմից միշտ ինձ սիրել էք և յարգել: Հիմա ես ասում եմ, որ ես ձեզ սաստիկ սիրում եմ, զիւղացիներ, և իմ միակ նպատակն է, որ իմ ձեռքից եկածի չափ ձեզ օգնեմ. վերջապէս ես ինձ նւիրել եմ ձեզ: Այժմ ես աւարտել եմ իմ ուսումը, պէտք է գործի մտնեմ, ասէք խնդրեմ, որ զործը զիւղացուն աւելի օգտաւէտ է: Ի՞նչ բանում ես ձեզ աւելի հարկաւոր եմ: Դուք գիտէք, որ ես աղքատ-հարստի մէջ զանազանութիւն չեմ դնում, մինչև անգամ աղքատներին աւելի եմ սիրում, այս պատճառաւ, ո՞վ ինչ գիտի՝ ասի, չամաչի:

—Աղորմութեամբ Տեառն լի եղև երկիր, և բանիւ Տեառն երկինք հաստատեցան և հոգւով բերանոյ նորա ամենայն զօրու-

Թիւնք նոցա—սկսեց տիրացու Վարդանը,—Թուրք ազգը հայ ազգի վրէն ոտը բարձրացրել է, հալ ազգը խնդճացել է, հարկաւոր է որ դու հային պահես. մէկէլ, այ, էս տէրտէրների երեսին եմ ասում, օրանց երկուսը մի կոպէկի բան չի հասկանում, սրանց, եթէ գըտնեն, կարգին քահանաներով փոխարինես, ազի լրիւ գիտութեամբ հովհեսցեն զժողովուրդն Աստուծոյ:

—Դէ, տիրացո՛ւ, ծուռ-ծուռ խօսալ մի՛, միջամտեց Լուսկի Գէւոն:

—Ալէքսան աղա՛, խօսեց Աւանը, իրաւ է, ես երիտասարդ եմ, ինձ խօսք չի հասնի, բայց մի երկու բան էլ ես կ'ասեմ—տես, մեր ծերերը ոչինչ բան չեն հասկանում, հասարակութեան դործը առաջ տանել չեն կարողանում, մեր զրացի բէկերը դրանց խաբեցին, մեր զիւղի հողերը սեփականացրին. մենք երիտասարդներս շատ լաւ ցանկութիւններ ունինք, բայց անկարող ենք իրագործել, որովհետեւ ուսում չունինք, բան չգիտենք: Ի՞նչ որ ուզում ես մեր գիւղին լաւութիւն անես, ուսումնարան շինի:

—Եղբայր, սկսեց զլուխը երերցնելով ծերուկ Գէւոն, ջահիլի դործ չէ ամենայն բան խօսալը, ջահիլը պէտք է շատ լսի, և ոչ թէ ամեն մի անգամ թանի ճանճի նման մէջ ընկնի Տես, որդի Ալէքսան, մինչև այժմ դու իմ որդին էիր, այժմ դու իմ աղէն դարձիր. տես, աղա ջան, դրանց ոչ մէկն էլ բանի էութիւնը չի հասկանում, մեր դարդն ու ցաւը և նրանց դեղը ամենից լաւ գիտի Մելիքը: Այդպէս բաները հարկաւոր է, որ նա քեզ ասի:

Այս խօսքերից չէտոյ բոլոր գիւղացիները յարգանքով լի նայլաւաճք զցեցին ամենից վեր նստած Մելիք Դաւիթի վրայ, որը մինչև այժմ լուռ նստած էր: Ինքը Աղէքսանդրը հարցական դէմքով սկսեց նայել նրան, և կարծես ամաչեց, որ իր հարցով ամենից առաջ չէր դիմել այդ պատկառելի մարդուն:

Մելիքը իրեն երկար սպասել չուէց և դարձաւ դէպի Աղէքսանդրը:

—Ես համաձայն չեմ Գէւոնի հետ, որ ջահիլը իրաւունք չունի խօսելու. խելքը հասակումը չէ, զլիսումն է, ես անհրաժեշտ եմ համարում, որ ամենից առաջ մեր գիւղում ուսումնարան լինի, որտեղ աշակերտները սովորեն հայերէն ու թուրքերէն և ռսերէն: Բայց ուսումնարանը փոքր բան է, դու կարող ես մեր գիւղին աւելի մեծ լաւութիւն անես:

Խորին լուսթիւնը տիրել էր սենեակում: Գիւղացիները՝ որը զուլսը քաշ, որը աչքերը Մեղիքին յառած, լսողութիւն էին դառնել: Գէւորն ծխաքաշից մոլսը քուլա-քուլա վեր էր բարձրացնում, Աւետիսը ընկել էր մտատանջ մոռացութեան մէջ: Աղէքսանդրը յափշտակած նայում էր Մեղիքին և հիանում նրա խօսելու ձևից:

— Եւ վաթսուն երեք տարւայ մարդ եմ, շարունակեց Մեղիքը, շատ բաների վկայ եմ եղել և ամեն բանի վրայ էլ ուշք դարձրել և սկի մի օր այս երկրում մի արև չեմ տեսել և կարծես քանի անցնում, ցուրտը խտանում է և մեզ խեղդում-չորացնում: Հիմա էլ երկրում դատաստան չկայ, դատաւոր չկայ, ամեն մի գող միտաւ է դառնում, մի սրիկայ՝ զիւղին տանուտէր, մի արբեցող սառսնայ — գաւառական պրիստաւ: Ամենուրեք սուտ վկայութիւն, մարդախաբութիւն, արդարին մեղաւոր են անում, մեղաւորին արդար, որին ապրուստից են զոյւմ, որի ծախածը ետ դարձնում: Բոլոր պաշտօնատէրերը կաշառք են առնում, բանիմացին հեռացնում, իսկ ախմար խաբեբային պիտանացու համարում, ո՞վ ումից է՝ ո՞վ է հարցնում, ո՞վ է ում զաբալէն կարգում: Որդի, իհարկէ դու մեր բոլոր ցաւերին օգնել անկարող ես, բայց եթէ մեր մէջ մի վարչական պաշտօն ունենաս, շատերի ցաւերին կարող ես, գոնեա, փոքրիկ սպեղանի զնես:

Մինչև այժմ հանդարտ լսող զիւղացիները համաձայնութեան աղաղակներ բարձրացրին:

— Շատ լաւ, Մեղիք բիձն, արդարացի են քո ասածները, բայց ես գնամ ծառայութեան մանեմ, որ ապագայում քննիչ, նահանգական դատարանի անդամ դառնամ:

— Ո՛չ, որդիս, նահանգական դատարանում գործ ունենում են քաղաքացիները, թուրքերը, որ օրը մի մարդ են սպանում: Մեր հայ ազգը-զիւղացին այդպէս չէ: Նրա դործը պէտք է ըսկի դատաստանատուն չդցես, պէտք է զիւղի դատով վերջացնես: Մեզ հարկաւոր է մի դատաւոր, որը միշտ մեր մէջ ապրի, մեր լաւին ու վատին ճանաչի, մեզ մի ժամ պատժի, մի ժամ խրատի, մեզ համ հայր դառնայ, համ եղբայր: Թէոր կամենում ես, աշխատիր մեզ պրիստաւ դառ: Այս պաշտօնը թէպէտ քեզ մեծ զիրք չի տայ, բայց շինականի համար մեծ բան է:

Այս խօսակցութիւններից մի քանի օր անցած՝ Աղէքսանդրը ուղևորեց քաղաք՝ իր համար պաշտօն փնտռելու:

(Շարունակելով)

Ե Ր Գ Ե Ր

ՀԱՅՆԷՅԻԾ՝—ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԾԱՏՈՒՐԵԱՆԻ

I

Կախարդական վառ Մայիսին
Բացում էին ծաղիկներ.
Փայլում էին և՛ իմ սրտում
Քնքոյշ սիրոյ ցընորքներ...

Կախարդական վառ Մայիսին
Արարաշխարհ խնդում էր.
Սոխակն անուշ տաղ էր ասում,
Երբ պատմեցի քեզ իմ սէր...

II

Շատ ու շատ մարդիկ ինձ գիշեր-ցերեկ
Տըւին շատ խրատներ ու շատ խորհուրդներ.
Ինձ ասում էին. «Դէպքին սպասէք»,
Եւ ըսպասեցի ես երկար օրեր:

Բայց այդ խրատներին ականջ դնելով՝
Քաղցածութիւնը հոգիս կը հանէր,
Թէ բախտը մի օր ինձ չը խղճալով՝
Չուղարկէր երգչիս կարեկից ընկեր:

Եւ նոր ընկերըս փրկարար ձեռքով
Ինձ կուշտ կերակրեց, ցրեց իմ վշտերն.
Կ'ուզէի փարել ես նորա վըզով,
Բայց, անս, դժժար է. . ես եմ այդ ընկերն:

III

Նոքա իրար սիրում էին ջերմ սիրով,
Բայց երկուսն էլ ծածկում էին այդ սէրը.
Նայում էին իրար անհաշտ աչքերով,
Եւ զուր տեղը մաշում իրանց սրտերը:
Վերջը նոքա բաժանեցան իրարից,
Եւ մերթ միայն տեսնում էին երազում.
Իսկ երբ մեռան ու չեցին այս կեանքից,
Ել մէկմէկու չը տեսան այն աշխարհում...

IV

Երբ լալիս եմ—վարդ են սփռում իմ սիրատանջ արցունքներ.
Վարդը փթթում, վարդը բուրնում անուշիկ.
Երբ հառաչում—իմ հառաչքից դուրս են բղխում շատ երգեր
Ու զիլ հնչում զերթ սոխակի դաշլաշլի:

Մանուկ. սիրիք դու միայն ինձ, սիրիք—եւ վարդ, ծաղիկներ.
Բուռն սիրով քեզ կը բերեմ ջերմ պարգև.
Եւ քաղցրախօս բլբուլի պէս միշտ քեզ համար իմ տաղեր
Ես կը երգեմ լուսամուտիդ առաջն:

V

Աստեղազարդ վառ գիշերին
Խոր քուն տիրած ծովի ափին,
Վերեւ—լուսինն է շողշողում,
Ներքեւ—ալիքն ուրախ խաղում,
Ափին նայում ու ծիծաղում.—
« Ո՞վ է այնտեղ ափին կանգնած,
« Սիրահար է, թէ ցընորւած.

« Մերթ ժպտում է, մերթ արտասում,
 « Մերթ ինքն իրան երկար խօսում...»
 Լուսինն խիոյն աչդ լըսելով
 Եւ ալիքին ձայնակցելով,
 Նոյնպէս կուշա-կուշա ծիծաղում է,
 Ափին նայում ու ասում է. —

« Այնտեղ լացողն
 « Ու ծիծաղողն
 « Սիրահար է,
 « Խեղագար է,
 « Եւ, բացի դա,
 « Պօէտ է նա...»

Մոսկւա:

ՏԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԶՈՅԵՐ

Վէպ գիւղական կեանքից

Ա. ԱԴԵԼԵԱՆԻ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Փամու բերածը քամին կը տանի:

ժողովրդական առած:

Ա. ԴԼՈՒԽ

— Ղոջաղ կացէք, ղոջաղ. տե՛սնում ես Համբարձումենց Մզա-
տին, մի խորամանկն է, որ... համ իր սաղ ընտանիքն է պահում,
համ էլ փող է յետ գցում: Ի՞նչու, որովհետեւ շատ ղոջաղ է. մէկ
որ շատ աշխատող է, հենց հրէն զործի է, իսկի հանգստութիւն
չունի: Հողագործութիւնը շատ է սիրում, եռանդ ունի և ամեն
բան, ինչ որ ձեռքով դալիս է, անում է: Փանի անգամ եմ լսել,
թէ Համբարձումենց Ազատը վաճառականների համար բամբակ ու
բոժոժ է առել մեր գիւղացիներից, խաբել է, սովորական գնից
պակաս գնով է առել և էդպիսով, ի հարկէ, բաւական փող է աշ-
խատել: Պա դա ղոջաղ մարդու բան չի: Որտեղ մի վիճելի, կամ
դատարան ընկնելու գործ կայ, տեսար Ազատը խկոյն մէջ մտաւ,
մի բան կամ կը շինի կամ չէ, բայց միջումը անպատճառ կաշառք
կը վերցնի: Հարեւաններից մի հարկաւոր բան կը խնդրի, կը ստանայ,
բայց ամիսներ կ'անցնեն, փոխարէնը չի տալ: Փանի ուզես, կ'ասի
կը տամ, կը տամ և վերջը ծիծաղելով ու երեսը սնդագնելով կ'ու-
րանայ: Նախատինք, հայոցանք, բամբասանք կը լսի, բայց չի տալ:

¹⁾ Կեղծել և շողոքորթել:

Բանւորներ կը բանեցնէի, առաջ սիրով կը վարւի հետները, խօսի վերջը սիւլի-պիլի ¹⁾ անելով վարձները կը կտրի: Բանւորները կը տրտնջան, կ'աղաչեն, բայց իզուր. ինչ որ տւեց՝ տւեց: Պա դա զոչազուծիւն չի: Տէսաք ինչպէս իր ընծանի յետևում գտնող հողը զոռով տիրապետեց. չէ որ դա Սամոնինն էր: Տէսաք նա ինչպէս զոռ արեց, երեսը պնդացրեց, թուք ու մուր կերաւ և իր հօրեղբոր հետ կիսու բակը սաղ էլ իր ձեռքը գցեց: Հիմա տեսնում էք ինչ տներ է շինել տալիս: Որդիք, դուք էլ էդպէս զոչաղ կացէք, որ սոված չմնաք, առաջ դնաք, փող յետ գցէք:

Անձամբ այդ ուղղութեանը հետևող և համակրող մարդ լինելով՝ «սինոդ» Ղուկասը յաճախ այդպիսի խրատներ էր տալիս իւր երկու որդոցը՝ Համբարձումին և Գալուստին, երբ սրանք մի որ և է սխալ քայլ էին կատարում: Եթէ պատահում էր, որ Համբարձումը կամ Գալուստը զիտակցաբար մի բանով օգնութիւն էին հասցնում մէկին, սինոդ Ղուկասը լսելուն փէս սկսում էր իւր բարենպաստ խորհուրդները և խրատները:

—Հարևանից-բանից հեռու կացէք, դուք եղէք և միայն ձեր զլուխը: Առչաղ կացէք, ուրիշին խաբեցէք, ունեցածը խլեցէք, ինքներդ վաճելեցէք, որ ասեմ տղայ էք:

Սինոդ Ղուկասը ինքը աւելի ծոյլ էր, քան աշխատասէր, բայց գիտէր այդպիսի խրատներ կարդալ թէ իւր որդոցը և թէ ուրիշներին: Դրա պատճառով էլ գիւղացիք նրա անւանը կպցրել էին «սինոդ» մականունը: Նա եռանդուն և անընդհատ աշխատանքի կպած գիւղացիներից չէր, բայց կեանքի մէջ հաւատարիմ էր մնում այն ամենին, ինչ որ ինքը զոչազուծիւն էր համարում:

—Սինոդ որ սինոդ, բացականչում էին գիւղացիք, երբ Ղուկասը սկսում էր իւր «բարենպաստ խրատները», տեսէք ինչպէս է մէկ ուր առաջ դրել, ձեռքը կողքին, փափախը ծուռ և աչք ունքը ոլորելով խօսում: Ինքն էլ որ կարճահասակ չի ու հասարիկ, ասես հէնց հսկական սինոդ լինի:

Հօր բարենպաստ խրատները Համբարձումն ու Գալուստը լսել էին դեռ մանկական հասակից և շարունակում էին լսել, չնայած որ նրանք արդէն հասունացած տղամարդիկ էին:

Սինոդի մեծ որդին հօր ուղած տղան էր. նրա մէջ «զօչաղ»

թեանս հետ միացած էր և աշխատասիրութիւնը: Նա մեծ եռանդով կատարում էր ամեն տեսակ աշխատանք և որքան կարողանում էր, «դէպի տուն» էր քարշ տալիս:

Համբարձումը իւր ասպարէզը այսպէս սկսեց. քսանհինգ տարեկան ամուսնացաւ, պսակելով մի օժիտաւոր աղջկայ վրա: Թէև հայրը ցանկանում էր նրան աւելի շուտ ամուսնացնել, բայց խելօք որդին հօր իւրաքանչիւր առաջարկին պատասխանում էր.

—Այ հայր, ախր դու ես ասում, թէ ղոչաղ կացէք, ձեռքներիցդ բան մի բաց թողէք. պա էլ ինչպէս ամուսնանամ, որ իմ ուզած աղջիկը չկայ: Իսկ է, աղջիկ կայ, գեղեցիկ էլ է, բայց մենակ գեղեցիկութիւնը ինչիս է հարկաւոր. վրան բան էլ պիտի լինի. հող կամ փող: Զէ որ քո որդին եմ, քեզանից պիտի օրինակ վերցնեմ, կը համբերեմ, համբերութիւնը կեանք է:

—Գիւղ ես ասում, որդի, ես էլ սպասեցի, որ վերջը էս տան վրա եկայ: Բայց դէ հիմա, փառք Աստծոյ, ապրուստ ունենք, զուէլ խեղճ ես, հասած տղայ ես դառել:

—Ի՞նչ արած, լաւ, էս աղջիկ, որ վրան բան չկայ:

—Ի՞նչ ասեմ, որդի, կամքը քոնն է:

Եւ նրանք՝ հայր ու որդի սպասում էին, մինչև որ յայտնեց ցանկալի հարսնացուն: Աղջիկը որբ էր հօր կողմից և իւր ծնողաց միակ ժառանգն էր: Նա ունէր բաւականաչափ հող և տուն-տնամէջ: Սինոդ Ղուկասն ու իւր որդին «հօտն առնելուն պէս» գործի կացան: Գնացին, եկան, ուրիշներին ևս միջնորդ ուղարկեցին աղջկատիրոջ մօտ, արանքում մեծ կաշառք խաղաց և բանը թէև փոքր ինչ դժւարութեամբ բայց վերջապէս գլուխ եկաւ: Նշանելն ու պսակելը մէկ եղաւ, չնայած որ դրանից մի քանի շաբաթ առաջ վախճանւել էր սինոդ Սահակի կինը՝ Մարթան: Խեղճը շաբունակ կրկնում էր.

—Էնքան շմեռնեմ, որ տղիս հարսանիքն անեմ, հարս տեսնեմ, մխիթարւեմ:

Բայց խեղճ կինը, որ հիւանդոտ էր, չկարողացաւ արժանանալ այդ օրին:

Լաւ էր յաջողւել հօրն ու տղին, էլ հարկաւոր չէր ուշացնել.

աղջկատիրոջ միտքը յանկարծ կարող էր փոխել և այն ժամանակ ամեն ինչ կը փչանար:

Հարսնացուն մի աշխատասէր և ընդունակ աղջիկ էր: Նա միայն էր և քարեսիրտ: Հարեանութեան մէջ Վառվառը օրինակելի էր: Ինչ օգնութիւն որ հարկաւոր էր հասցնել հարեաններին, նա այդ կատարում էր ըստ չափու կարողութեան: Մէկի խնդիրքին է անիլ չգիտէր: Նա ամեն տեսակ ցաւ ունեցողներին կարեկցող էր, և հասկանում էր որ հարեան հարեանի հետ սիրով պիտի ապրի: Նա գիտէր, որ առանց իրան կեանքը կեանքի չի նմանուիլ: Վառվառի բնաւորութեան այդ կողմը դիւր չէր գալիս Սինոդին և նրա որդուն, որի պատճառով Վառվառը յաճախ յանդիմանութիւն և նախադիմք էր ստանում:

Ինչ որ ուզեն, կը տան, ասում էր Համբարձումը նորեկ հարսին. հարեանը կը գայ, շատ բան կ'ուզի, խօսմ չի կարելի ամեն անգամ ասել. «համեցիր տար». չէ որ էդ ամենը մեզ վրա փող է նստել, զիտեմ ախր, կը տանեն կը փչացնեն: Առջադ ես, դու նրանցից առ, երբ մեր անաչին դործերի համար մի բան հարկաւոր է լինում: Հիմա էնպիսի ժամանակներ են, որ որքան կարող ես դէպի քեզ քաշիր: Աղքատին էլ չեն շատ երես տալ. մի անգամ եկաւ, ողորմութիւն տւեցիր, էհ, էդ դեռ ոչինչ. ամա երկրորդ անգամ դուռը հրեսին փակիր, երբ տեսնես որ չի հեռանում: Մի երկու ցուրտ խօսք ասա երեսին, կը հեռանայ:

Խեղճ Վառվառին ամեն անգամ մեծ ցաւ էին պատճառում զոյնանման խրատները, որ նա լսում էր թէ իւր ամուսնուց և թէ սկեսրացրից: Նա սկզբում աշխատում էր հերքել այդ ամենը, բայց լսելով հօր ու որդու զոռոցը, լռում, խոնարհում էր գլուխը, մտախոհ դէմքով ու հանդարտիկ քայլով մի կողմ էր քաշւում և երկար, շատ երկար մտածում:

— Մի թէ իսկապէս էդպէս պիտի վարւել հարեանների հետ, պա էն ժամանակ լաւութիւնը որտեղ կը մնայ: Գուցէ մարդս ճշմարիտ է խօսում, էհ, մարդս է, ինձանից շատ կը հասկանա. դէ նա տղամարդ է ախր, իսկ ես կնիկ. բայց ախր ինչ վատ բան կայ սրանում, երբ հարեանս մի բան է ուզում, ես էլ տալիս եմ. պա էլ հարեանութիւնը ինչպէս կը լինի:

Ամուսնու կոշտ ու կոպիտ յանդիմանութիւնները և դրանից առաջացած մաշող մտածմունքները մորմոքում էին Վառվառի քնքոյշ սիրտը: Նա տանջւում էր, անիւ էր քաշում, հեկեկում էր և դառն արցունքներ թափում: Նա զգում էր, որ ինքը անմեղ է, և վրդովւած հոգու ու վիճաւորւած ինքնասիրութեան զգացմունքների տակ ինքն իրեն ասում էր.

—Ինչքան ուզում եմ, թող խօսան, նախատեն, բայց ես իմ գիտեցածն եմ անելու: Այ հոգս դրանց գլխին:

Եւ Վառվառը կատարում էր այն, ինչ որ թելադրում էին նրա խիղճն ու միտքը, չնայած որ ամուսնուց անասելի հայտնաբերւած և արտառալիքներ էր լսում:

—Հոգս դրանց գլխին, ասում էր Վառվառը, համ հօրս ասարանքը ու տեն, համ էլ ամեն օր ինձ նախատինք ուտացնեն: Ինչպէս խելքս կտրի, հնպէս էլ անելու եմ:

Համբարձումի ամուսնանալուց ուղիղ մի տարի անցած, մեռանրա զոքանչը Վառվառը բոլորովին որբ մնաց և այնուհետեւ Համբարձումի Վէդը բէկ ընկաւ: ¹⁾ Իւր ամուսնուն մնացած ամբողջ ժառանգութիւնը, թէ շարժական և թէ անշարժ կաշքեր, ամբողջովին անցաւ նրա ձեռքը: Առջադ շարժեց թէ սինոդ Առկասը և թէ իւր որդին:

—Իսկ որ իմ ուզած տղան է, խօսում էր Սինոդը ես ասում էի, Համբարձում, սլտակիր. բայց նա ինձ չլսեց և սպասեց, սպասեց ու վերջն էլ մի հեղափոխ աղջկայ արժանի եղաւ: Չաւթեց էլի, տմարդի նման զաւթեց:

Համբարձումի յաջող ամուսնութիւնը նրա գլխում մի շարք ծրագիրներ ծնեցրեց. ծախել կնոջ կաշքերից, մի դումար փող ձեռք բերել, խանութ բանալ և առուուոր սկսել գիւղերում: Յետոյ փող ղիզել, նոր ճաշակի ու զարդարանքի տուն շինել տալ և փող տալ տոկոսով: Իւր հայրենի գիւղում կային մարդիկ, որոնք փող էին դիզում և փողի միջոցով աղքատ մարդկանց հողերը իրանց ձեռքը գցում: Ինչու ինքը նրանցից յետ մնար: Նայում էր շուրջը. ամենքն էլ լեռնոյ աշխատանքի էին կպած, ամենքն էլ իրանց

¹⁾ Լիակատար իրաւունքներ ձեռք բերեց.

դըռնը վերցրած և ամեն լաւ բան, որ կայ, մոռացած, դովլաթի յետեից էին ընկել: Համբարձումի զոչաղութիւնը պիտի օրւան համար է: Նա ամենքից պիտի բարձրանայ. խօսմ պակաս չէ:

Այդ միտքը շարունակ զբաղեցնում էր նրան: Գիւղում քանի գնում գիւղացոց պահանջները զարգանում էին և նրանց նիստն ու կացը համապատասխանում էր այդ պահանջներին: Ի՞նչու Համբարձումը նիստ ու կացով պիտի յետ մնար ուրիշներից:

Իւր մոռածմունքների ու զիտաւորութիւնների մասին նա խորհրդակցում էր հօր հետ և հայրը նրան ամեն անգամ պատասխանում էր.

—Դու զոչաղ ես, ղեռ փող յետ գցիր: Իսկ է, կնկանդ վրան ապրանք կայ, բայց դէ ակը մի փոքր պարտք էլ կայ. աշխատիր, որ ուրիշները քեզ պարտ չլինեն: Աշխատանքդ կը շարունակես և դէնը կը տեսնենք, թէ ինչ կ'անենք: Նոր տուն շինելը հարկաւոր չէ: Հրէս, տուն է, ապրում ենք: Ես որ էս տներումն եմ ապրել, պակաս մարդ եմ դառել: Մեր գիւղում եթէ մի քանի պատուաւոր մարդ կայ, մինն էլ ես եմ: Աւուտուրի մասին ես հարցնում. դրանից էլ լաւ բան: Ճիւղէն ու ուրիշ մանր-մունր ապրանքներ առ, էփանանոց, դիտէս, և տար գիւղերում «ցրիւ տուր»: Հաւատաւ, մէկին տասը կ'աշխատես: Ի՞նչ են հասկանում, էշ մարդիկ են:

Համբարձումը լսում էր ուշադրութեամբ հօրը և եռանդն ու ոգևորութիւնը ամեն անգամ պաշարում էր նրան:

—Լաւ ես ասում, հայր, էդպէս էլ կ'անենք:

—Այո, էդպէս արեցէք, պատասխանում էր Սինդը մի առանձին հպարտութեամբ և աչքերն ու ունքերը ոլորելով. ինչ որ ասում եմ, ինձ լսեցէք:

—Այո, հայր, այո:

Բ. Գլուխ

Համբարձումը սկսեց իւր գործը: Աներոջ պարտքը վճարելու համար նա իւր եղբօրը՝ Գալուստին, որը քսանեւերկու տարեկան մի խոնարհ և սակաւախօս երիտասարդ էր, օտարութիւն ուղարկեց.

—Գնա, եղբայր, ես մեր հողերը մենակ էլ կարող եմ կառավարել: Քաղաքի աշխատանքը ուրիշ բան է: Դու գնա, վաճառա-

կանութիւն սովորիր և փող աշխատիր: Կը գաս, էն ժամանակ էս-տեղի մեր բոլոր առուտուրը կը տանք քո ձեռքը, իսկ տունը և հողերը մենակ ես կը կառավարեմ:

— Շատ խելօք է խօսում Համբարձումը, հաւանութիւն տւեց Սինոզը, էստեղ ի՞նչ կայ, ինչ որ ուզես քաղաքում կայ. միայն եթէ զօւաղ ես փող աշխատիր և փող պահիր: Որ փող չպահեցիր, էն ժամանակ էլ էս տունը չգւս:

Գալուստը առանց մի խօսք ասելու՝ ուղեորւեց դէպի օտարու-թիւն: Նա մի լռիկ տղայ էր, ինքնաւորոյնութիւնից զուրկ և հօրն ու եղբօրը հնազանդ: Սոցա իւրաքանչիւր պատուէրից նա երբէք դուրս չէր գալ: Նրա մասին խօսք բացւելուց հայրը միշտ կ'ասէր.

— Աէյրաթի է, բայց խեղճ է, խեղճ, չգիտեմ ումն է ընկել դա: Եւ Սինոզը սկսում էր իւր սովորական բարենպաստակ խրատները:

Գալուստը օտարութիւն գնաց փող աշխատելու և եղբօր ծրա-դրած առևտրական գործի համար պատրաստելու, իսկ Համբար-ձումը շարունակում էր իր գիւղական պարապմունքը: Շատ էր աշ-խատում այդ մարդը. էլ հանգիստ չունէր. գիշեր-ցերեկ պտնւում էր իւր հողերի վրա: Աշխատում էր ուրիշի համար ևս, եթէ իհարկէ ազատ ժամանակ էր ունենում:

— Էդքան էլ աշխատել, դէս ու դէն ընկնել կը լինի, ասում էին գիւղացիք Սինոզին՝ Համբարձումի վերաբերեալ. Էդքան էլ ազա-հութիւն կը լինի, պա խեղճ չի նրա ջանը:

Իսկ Սինոզը մի առանձին ինքնաբաւականութեամբ և ժպիտով պատասխանում էր.

— Թող անի, ինչքան որ ջանումը կայ, կ'ալեորի ինձ նման, էն ժամանակ տանը կը նստի ու կ'ուտի:

— Ճմարիտ ես ասում, մարդ չպիտի ծուլութիւն անի, բայց դէ Համբարձումի արածը ազահութիւն է: Խօմ կոյր չենք, տես-նում ենք պարզ. ասես էդ մարդը ուզում է ամեն բան, ինչ որ աչքը տեսնում է, իր ձեռքը գցի: Էդ լաւ չի, մարդ չի կարող առաջ գնալ. մին էլ տեսար վեր ընկաւ:

Սինոզը այլ ևս ոչինչ չէր պատասխանում. նա իւր երեսը շրջում էր մի կողմ և քթի տակ հաչոցում:

— Զեղ ի՞նչ, որ տղաս աչքածակ է, նախանձոտ շան որդիք:

Բացի դաշտային չափազանց աշխատանքից Համբարձումը զբաղւում էր և առևտրական մանր գործերով. նա վաճառում էր տրեխացու կաշի, աղ, գարի, սապոն և այլ այսպիսի մթերքներ, որի մէջ հայրը մասամբ օգնում էր նրան:

Գալուստի օտարութիւն զնալուց երկու տարի անցած Համբարձումը կարողացաւ մի փոքրիկ գումար յետ դցել թէ տան և թէ իւր թեթեւ առուտուրի եկամուտներից: Այդ ժամանակ նա վճռեց լայնացնել իւր առևտրական գործերի ծաւալը: Գրա համար հարուստ գիւղացիներից մէկից մի գումար էլ պարտք վերցնելով գնաց Թաւրիզ ապրանքի. այնտեղից նա պիտի բերէր թէյ, շաքար, չթեղէն և մանր մթերքներ: Աշունը նոր էր մտել և դաշտային աշխատանքի թեթեւ ժամանակն էր: Սինոդը ինքը մեծակ էլ կարող էր կառավարել տան գործերը:

Շատ ուրախ սրտով ճանապարհ ընկաւ Համբարձումը դէպի Թաւրիզ: Ճանապարհին մեծ մասամբ նա մտածում էր այն բանի մասին, թէ ինչպէս պիտի վարէր առուտուրը, որ մեծ աշխատանք ձեռք բերէր և վճարէր իւր պարտքը: Մտքումը թւում էր այն գիւղերի անունները, որտեղ նրա գործը լաւ կը զնար: Երևակայում էր այն պայծառ օրերի մասին, երբ Գալուստը օտարութիւնից մեծ աշխատանքով վերադարձած և խելօք վաճառական եղած՝ առուտուր, կարգին առուտուր կը շարունակէր: Այնուհետ նրանք երկու եղբայր միասին սաղ մահալը ¹⁾ իրենց ձեռքը կ'առնէին:

Այդ մտքերի ազդեցութեան տակ և լարւած երևակայութեան շնորհիւ նրա դէմքի վրա ժպտախառն ցնցումներ էին երևում և Համբարձումը ինքն իրան ասում էր.

— Էն ժամանակ զոչաղ տղայ ես, «վեր կոխիր և կեր» ²⁾:

Գ. Գլուխ

Համբարձումի Թաւրիզ գնալուց մի քանի օր յետոյ Գալուստը օտարութիւնից վերադարձաւ տուն: Նա երկու տարի էր քնացել օտարութիւնում. նրա գալը բոլորովին անակնկալ էր. նա թէ հօրը և թէ եղբօրը ոչինչ չէր գրել դրա մասին:

¹⁾ Տասպալիւր ու կեր, ²⁾ Գաւառ:

Հարեանները, ազգականները եկան Գալուստի տեսութեանը, սինոդ Ղուկասի աչքը լոյս տրեցին, տեղեկութիւններ քաղեցին իրանց որդիներին և աղքականներից, որոնք նոյնպէս օտարութիւնում էին գտնուում, և զնացին Առաջին երեկոյեան և հետևեալ առաւօտեան շարունակում էին զիւղացոց այցելութիւնները: Մի նշատեալ շարունակ պատրաստ՝ կանգնած էր պատուհանում, և տանտիկինը իւրաքանչիւր այցելուին հիւրասիրում էր թէյով:

Բայց սինոդ Ղուկասի ուշքն ու միտքը բոլորովին ուրիշ բանով էր զբաղւած: Նա մտքով իսկի չէր մասնակցում եկող զնացողների խօսակցութիւններին կամ հարց ու փորձերին, այլ միայն ցոյց էր տալիս, թէ իբր լսում է, և զրա համար նա շարունակ մի ժպիտ էր խաղացնում երեսին:

— Եսպէս բան չի լինել ախր, մտածում էր սինոդը և նրա միտքը շարունակ զրա շուրջն էր պտտւում: Երեկոյեան որդու քննութեան յետոյ ինքը ծածուկ զնացել և բաց էր արել Գալուստի բեռը. և ինչ... հազուադէպ ու անկողինաշորից զատ ուրիշ ոչինչ չկար նրա մէջ: Կար մի մեծ կապոց միայն. բայց դա էլ, ինչպէս Գալուստն էր ասել, Սահակենց Ներսէսն էր ուղարկել իւր ծնողաց և բոլոր տանեցոց համար:

— Ուրեմն բոլորովին դատարկ է սուռն եկել, մտածում էր սինոդը, ուրեմն էդ ոչ-եղածը, էդ փուշը մեզ խաչատառակելու համար է եկել: Ո՛չ զար դա, եթէ հղպէս դատարկ է: Դրա նման տղան լաւն է մեռնի, քան թէ դաչ ու ծնողին խաչատառակի: Երկու տարի... երկու տարին քիչ ժամանակ է: Պա երկու տարի մնայ քաղաքում ու դատարկ տուն դա՛նք:

Նեղ էր Սինոդի սիրտը: Յոնքերը կիտած, դէմքը մռայլ, նա չարանում, կատաղում և տանջւում էր: Միայն հիւրերի ներկայութեամբ նրա երեսին փայլում էր այն կեղծ ժպիտը, և այդ նրա համար, որ իւր զրութիւնը յայտնի չլինի ուրիշներին:

— Ի՞նչու սիրտդ նեղացնում ես, հայր, ասաց մի անգամ Վառվառը, եթէ ապրանք չի բերել, փող խո՞ւմ բերած կը լինի: Առաջ մէկ տղիւ հետ խօսա, տես թէ էդ ինչպէս բան է, յետոյ անիծի՛ր եթէ անիծելու է: Ասենք ինչ անէ՞ծքի բան է ախր: Սիրտ նեղացնելն էլ ի՞նչ է: Ինչ անենք, որ Գալուստ եղբայրը դատարկ է

եկել, խօմ աղքատ չենք: Սաղ սալամաթ առանց փորձանքի տուն է հասել, փառք Աստծոյ, եղ 'էլ հերիք է: Դէ երևի Աստուած չի ուզում յաջողել. ո՞վ գիտէ, միայն թէ ջանը սաղ լինի:

—Քեզ ինչ, քեզ համար ոչինչ: Տղան որ աշխատանք չբերաւ տուն, բարձրացրեց իւր ձայնը սինողը, էլ նա ինչ տղայ է, կամ տաւարը կամ նա: Ախր ինչու չսկսի զոչաղ լինի: Ես էլ մի մարդ եմ, անուն ունիմ Բարս: Զէ, էղպէս տղան լաւ էն է փշանայ: Ես նրան կորած եմ համարում, էլ ինձ համար Գալուստ չկայ:

Հարսը ոչինչ չպատասխանեց ալլ ևս, նկատեց որ սկեսրայը սկսեց փոքր առ փոքր հանդարտել իւր յուսադրական խօսքերից: Իսկապէս այդքան շուտ և շատ յուզելը իզուր էր: Գուցէ խեղճ տղան փող է բերել. դա աւելի լաւ կը լինէր: Զէ որ նա Սինողի տղան է. նա կ'իմանայ անշուշտ փողի արժէքն ու նշանակութիւնը, աւելորդ ծախսեր չի անիլ, աւելորդ իրեր չի գնիլ և այլախօս փողերը չի փշացնիլ: Զէ, հարկաւոր է նախ խօսեցնել Գալուստին:

Եւ ահա Գալուստի դալուց մի օր անցած ընթրիքի ժամանակ հայրը դարձաւ որդուն ու հարցրեց.

—Որդի, դէ ասա տեսնեմ ինչ ես բերել, պա իսկի մի բան չի աչքովս ընկնում:

—Ի՞նչ պիտի բերէի, հայր, ասաց Գալուստը ժպտալով:

—Պա եթէ բան չէիր բերելու, ուր էիր դնացել, քամի կու տալու էիր դնացել: Պա ի՞նչ էիր անում քաղաքում, մի ասա տեսնեմ:

—Դէ ծառայութեան մէջ էի, բայց յաջողութիւն չունեցայ:

—Դու երևի ինձ խօսացնում ես, ասաց Սինողը քմծիծաղ տալով. ուղիղն ասա:

—Անյաջողութեան պատահեցի, ինչ անէի...

—Անյաջողութեան պատահեցի, կարեց նրա խօսքը Սինողը լի արհամարանքով և բարկացած. նա այժմ միայն հաւատաց իւր որդու խօսքերին: Սաղ երկու տարի է յաջողութիւն չունեցած, հարցրեց նա իւր ղէմքը որդու վրա յառելով:

—Հայր, ինչ կայ որ... Դէ կարող է պատահել էլի, մէջ մտաւ հարս Վառվառը, որ կանգնած սողասուորում էր նրանց և ժպտաղին ղէմքով հետևում էր հօրն ու որդու խօսակցութեանը: Լսե-

լով հօր կոշտ ու կոպիտ նախատինքը օտարութիւնից նոր վերադարձած որդուն, Վառվառի սիրտը ցաւում էր և նա խղճում ու կարեկցում էր Գալուստին։ — Հայր, շարունակեց նա, դէ երկու օր է օտարութիւնից վերադարձել է Գալուստ եղբայրը. պա քո խիղճը ինչպէս է տանում, նրա սիրտը էդպէս կոտորում ես։ Զախորդութեան առաջ մարդ ի՞նչ կարող է անել։

— Ասացիր, պրծաւ, գնաց, պատասխանեց Ղուկասը զայրացած և ծաղրազին. դու հարս ես, քո գործին գնա։ Կանանց թեթեւ խելքին որ տղամարդիկ ականջ դնեն, հաւատա հացի կը տիրանան... Ախր մարդ երկու տարի պա օտարութիւնում կը մնայ և դատարկ ջեպով տուն կը գնայ. էդ լսւած բան է։

— Ինչու չէ, պատասխանեց Վառվառը Գալուստի տեղ, տէր-տէրեկնց ներսէսը դատարկ չեկամ, նա խօսմ տասը տարի էր օտարութիւն քաշել։ Անյաջողութիւն է, ի՞նչ արած։

— Զէ՛ք, ներողութիւն կանես, ասա խեղճ է, բանի պէտք չէ, ուրիշ ոչինչ։ Լաւ, դէ ասա տեսնեմ ախր ինչ ես արել էսքան ժամանակ քաղաքում։

— Էստեղից որ գնացի, սկսեց Գալուստը կէս վիրաւորւած և մեղաւորի ձայնով, մտայ մի հարուստի մօտ ծառայութեան։ Առաջ պիտի տանը ծառայէի, յետոյ մի քանի ամիս անցած խանութ պիտի տանէին։ Դէ մի սաղ տարի նրանց տանը մնացի, բայց խանութ չտարան. ասացին մեր մաղազինի (խանութ) համար էլ մարդ չի հարկաւոր, ուզում ես տաններս ծառայիր։ Ինձ էլ մի սաղ տարի հացից ու շորից ուրիշ ոչինչ չէին տւել. ասացին, կ'ուղես շարունակիլ մնալ, 8 մանէթ էլ ամսական քեզ փող կը տանք, չմնացի։ Անխելք էի որ մնայի. դուրս եկայ։

— Պա որ անխելք չլինես, խեղճ չլինես, մի սաղ տարի էսպէս շան տղի տանը կը մնաս ու ձրի կը ծառայե՞ս։ Պա եթէ անխելք չլինես, դուրս չէիր գալ ժամանակին. տեսա՞ր մաղազին չեն տանում, ասէիր.— կամ ինձ տարէք մաղազին, կամ թէ չէ՝ ես դուրս եմ գալիս։ Էնքան կացել ես, որ խաղէյինդ է քեզ դուրս արել։ Երբի տեսել է, որ մի բանի պէտք չես, էդպէս է ասել, որ ինքդ դուրս գաս։

Հօր կոշտ ու կոպիտ խօսքերը, իհարկէ, վիրաւորում էին

Գալուստի սիրտը: Նա իւր գլուխը քանի զնում խոնարհում էր և նրա դէմքը տխուր ու խղճալի կերպարանք էր ստանում:

Վառվառը լուռ կանգնած էր նրանց մօտ: Նա ևս տխրել էր, տեսնելով Գալուստի անմխիթար դրութիւնը:

— Լաւ, յիշո՛ւ: Էնտեղից որ դուրս եկար, ուր զնացիր, մի տարի շարունակ ի՞նչ էիր անում:

— Էնտեղից զնացի մի ուրիշ մարդու մօտ. մտայ էլի նոյն պայմաններով: Շնորհակալ եմ, մի քանի ամսից յետոյ ինձ մաղաղին տարան, լաւ մարդիկ էին: Բաց ի՞նչ արած, իմ բախտիցն էր, թէ ի՞նչ էր, վերջումը նրանք Վոտոր ընկան: ¹⁾ Եւ ես էլ նրանց հետ միասին մնացի առանց զործի: Մի քանի մանէթ փող տւեցին, էն էլ ես խնդրեցի, ասացի տուն եմ գնալու:

— Ձէ, մէկ չխնդրէիր, խեղճ, անիրաւ, որ խեղճ ես... Է, պա էդպէս մարդու մօտ ծառայութեան կը մտնե՞ն. Դէ որ լաւ մարդիկ լինէին, էլ ուր էին կոտոր ընկնում: Ձէ, լաւ մարդկանց ես գտած եղել, էլ ի՞նչ ասել կուզի... Ղոչաղ չես, ղոչաղ, աւելացրեց Սինոդը քիչ լռութիւնից յետոյ, ձեռքերը օղում շարժելով. էդ է ինձ էրում, խորովում: Տեսար, որ խաղէջինիւ բաները խարաբ են, իսկոյն մի բան էլ ինքդ չտակովը անէիր: ²⁾ փողից կամ ապրանքից: Իչդ կը պակսէր:

— Պա ես ի՞նչ իմանայի, թէ խաղէջինիս զործերը լաւ չեն զնում:

— Որ ասում եմ խեղճ ես. իհարկէ, յիմար մարդը էդ բանը որտեղից կարող է իմանալ: Տեսնում ես, Մնացականեանց Մինասի տղերքը հիմա ինչ օրում են. էնքան հարստութիւն որտեղից է, սաղ իր խաղէջինից տակովն է արել բերել: Քանի հազար հազար մանէթ էր վերցրել, ուրացել, ի՞նչ էին արել, ոչինչ:

— Հայր, պա ես զնամ զողութիւն անեմ:

— Էնպէս բաներ ես խօսում որ, ասաց Վառվառը, կարծես համբերութիւնը հատած:

— Ձէ, դէ որ էդպէս է, զնացէք սոված կոտորեցէք: Ասես թէ Համբարձումը կարողանալու է միշտ էսպէս աշխատի: Մի օր

¹⁾ Մնակացան: ²⁾ Վարպետութեամբ զողանալ:

էլ տեսար կամ հիւանդացաւ և կամ, եղբայր է, ջոկւեց. ի՞նչ կ'անես, Գալուստ, պիտի գնաս մշակութիւն անիւս, ես քո օգտին եմ խօսում:

Սինոդ Ղուկասը երեսը շրջեց մի կողմ և լռեց: Վառվառը հեռացաւ և քիչ յետոյ եկաւ անկողին պատրաստեց:

— Զգիտեմ. էս գեղադէն ու մն է ընկել էսպէս խեղճ, մտածում էր Սինոդը միայնակ, էսպէս յիմար: Համբարձումը որտեղ—սա որտեղ: Երևի ընկել է դէպի մայրենիքը, դրա մայրենիք պապն էլ ասի մի յիմար ու խեղճ մարդ էր... Մի խօսքով Գալուստը ինձ համար տղայ չի դառել, այլ ցաւ ու կրակ:

— Էսպէս էլ կոպիտ և անխիղճ ալեոր կը լինի, մտածում էր Վառվառը, սա էլ իրան հայր է համարում էլի, խեղճ տղին բոլորովին սպանեց:

Իսկ Գալուստը կուչ էր եկել վերմակի տակ և մոքով չէր կաթողանում կենդրոնանալ մի բանի վրա. իւր անյաջողութիւնը, դժբախտ վիճակը և հօր նախատինքն ու յանդիմանութիւնը յաջորդաբար կամ խառն կերպով պտոյտ էին գործում նրա գլխում, մինչև որ քունը փակեց նրա աչքերը:

Դ. ԳԼՈՒԽ

Անցաւ մօտ ամիս ու կէս և Համբարձումը վերադարձաւ Թաւրիկից, բերելով հետը բաւականին ապրանք: Ճթեղէն էր գլխաւորապէս, մասամբ թէյ, շաքար, սապոն և այլ մթերքներ: Վէս գիշեր էր, երբ նա տուն հասաւ: Ուրախ սրտով պատմեց հօրը, թէ յաջողութեամբ և բոլորովին անփորձ անցաւ Արաքսը և որ սահմանապահ կազակները ոչինչ չիմացան: Հօր տրտմութեանը փոխարինեց անսահման ուրախութիւն. բայց որքան մեծ եղաւ նրա և որդու զարմանքը, երբ Համբարձումի տեղ հասնելուց երկու օր յետոյ դիւղում լուր տարածեց, թէ կազակները գալու են սինոդ Ղուկասի տունը խուզարկելու: Այդ լուրը կարող էր, ի հարկէ, և ձիշդ լինել, նախ որ գիւղացոց մէջ չարախնդացներ շատ կային, դրանք կարող էին մատնել. բացի դրանից կային մի քանի անձնաւորութիւններ ևս, որոնց փեշակն էր կազակներին մաքսանինգ ապրանքի տեղ ցոյց տալը: Դրանք էլ կարող էին մատնել: Համբար-

ձուժը իւր ապրանքի մի մասը բաց էր արել, երբ նրա ականջին հասաւ չարագողշակ լուրը, նա բացարած իրեղէնները կրկին ժողովեց միասին, կապեց ու մնացած ապրանքների հետ թաղցրեց մի քանի ապահով տեղերում. գոմում, խոտանոցում և հնձանում: Այդ ամենը նա գիշերով կատարեց, այնպէս որ գիւղացիներից ոչ ոք չիմացաւ: Եւ երբ հետեւեալ օրը նրա մօտ կանաչք ու տղամարդիկ եկան իրենց համար կարեւոր պիտոյքներ գնելու, Համբարձումը պատասխանեց, թէ ապրանքը դեռ ճանապարհին է:

Սինոդ Ղուկասը իւր տմբոջը ընտանիքով մի ծանր ու երկիւղալի օր ևս անցկացրեց: Հետեւեալ առաւօտեան մի սպալ կազակների փոքրիկ խմբով գիւղ մտաւ: Սպան իւր ձին ուղղակի քշեց դէպի Համբարձումի տունը:

— Բարով էք եկել, ասաց Համբարձումը կէս ռսերէն, կէս թրքերէն և ուրախութեան կեղծ ժպիտը երեսին դիմաւորելով սպային. համեցէք, համեցէք:

— Ասացէք, որ ձեր տանեցիք ամենքն էլ այս րոպէին դուրս գան անից, Համբարձումի հրաւերին կոշտ կերպով պատասխանեց սպան. այստեղ կոնտրաբանդա կաչ, պիտի խուզարկենք ձեր տունը:

Եւ սպան ու զինւորները իսկոյն ցած իջան ձիերից: Համբարձումն ու Քարլուստը շտապով մօտ վազեցին: Առաջինը բռնեց սպայի ձիու սանձից, իսկ միւսը մնացածների սանձերից: Քիչ մանածելուց չետոյ տարան մօտիկ չարդախի տակ կապեցին: Սինոյը խոտ բերաւ և ձգեց ձիերի առաջը:

Խուզարկութիւնը սկսւած էր:

— Աղա էդպէս բան չի լինիլ ախր, խօսում էր Համբարձումը ծիծաղելի լեզուով, պա ես անխելք եմ, որ էդպիսի չիմարութիւն անեմ: Պա ես թաքաւորի հպատակը չեմ, պա ես նրան չպիտի հաւատարիւ՛մ մնամ: Քրիստոս Աստուծ, երկինք, գետինք վկայ են, որ իմ տանը կոնտրաբանդ ¹⁾ չկայ:

— Ինչպէս չկայ, պատասխանում էր ամեն անգամ սպան, հրամայելով զինւորներին ամեն տեղ խուզարկել. կայ, եթէ չլինէր, ինձ չէին յայտնիլ:

¹⁾ Կոնտրաբանդ կամ զաչաղ ապրանք — մաքս չվճարած ապրանք

—Աղա, զարմանում էք: Շատ էլ յայտնեցին. հա՛ շատ թշնամի մարդիկ: Մեր գիւղում էնպէս մարդիկ կան, որ մէկին անմեղ տեղից Սիբիր կ'ուղարկեն: Ի՞նչ արած, էդպէս են: Աս գիտեմ դա ում բանն է: Վնաս չունի. ինքը զաւաղ ապրանք անցկացնի, ինքը կանտրաբանդ պահի տանը և ինձ գործի մէջ դցի, իմ անունը խախտաւի...

—Ո՞վ է, ո՞վ է դա, ասա:

—Մկրտումենց Մարգար են ասում. հետը կռիւ եմ արել, ասել եմ քի (թէ) էդպիսի գործեր կատարիր, սրբան շաքար է անցկացնում, ասում եմ մեր գիւղացոց զլուխը մի փորձանք կը բերես և վախեցնելու համար ասել էի, տես քո զլուխը ինչ օջին եմ բերելու: Հիմա էդպէս զրպարտել է ինձ, որ իր վրա կոսկած չանեն, հա՛ն անիծի նա:

—Ձէ, այդ մարդը չի ասել, ես ուրիշիցն եմ տեղեկացել, ուրեմն այդ պարոնն էլ կոնտրաբանդիստ է, հա՛ն: Շատ բարի: Այդ էլ կը տեսնենք:

Մի ամբողջ ժամ կողակները խուզարկեցին Համբարձումի տան բոլոր ծակ ու ծուկերը, բայց ոչինչ չգտան: Այնուհետ նրանք գնացին Մկրտումենց Մարգարի տունը խուզարկելու: Այդտեղ ևս ոչինչ չգտան կազակները, որովհետեւ Մարգարը իր գլխի ճարր նոցնպէս նախօրօք տեսել էր՝ սպալի գալը տեսնելով:

Կազակները թողեցին գիւղը դատարկ ձեռքով: Ճանապարհուկաց առաջ Համբարձումին իւր կողակներով ճաշի հրաւիրեց իւր մօտ, լաւ պատեց և, մի տիկ պատուական գինի պաշար դնելով նրանց հետ, ճանապարհեց դէպի պոստը: Սպան հեռացաւ բաւական շնորհակալ կերպով և ներողութիւն խնդրեց Համբարձումից իւր խուզարկութեան համար:

—Ղոչաղ շարժեց Համբարձումը, ասում էին գիւղացիք. տեսաք ի՞նչպէս փորձանքից ազատեց. էդպէս էլ ուստա մարդ կը լինի:

—Ո՞վ գիտէ ինչքան կաշառք է տւել, խօսում էին ոմանք, մի մեծ տիկ հէնց գինի էր բաշխել:

—Ը՛մ, չէ, դա ուրիշ հաշիւ է. հացի էլ էր կանչել, բարեկամանում է, որ յետոյ իրան շատ չխօսացնեն:

—Ի՞նչ ասում էք ասացէք, բայց մարդը ղոչաղ շարժեց:

— Հիմա տես ինչ առուտուր է սկսելու:

Կազակների հեռանալուց յետոյ սինոյ Ղուկասը հանգիստ սրտով նստել էր իւր տանը և հայհոյանքներ էր, որ թափում էր զիւղացոց գլխին:

— Անպիտան ժողովուրդ, շան որդիք, էդքան էլ չկամուժիւն, շան որդիք, տղիս պիտի Սիբիր տանէին, որ սիրտներդ հովանաւր: Աչքներդ վեր չի առնում: Ղոչաղ էք, դուք էլ արէք: Նախանձի զաւակներ, ջնջւէք դուք միանդամից, էս գիւղը զինջանայ:

— Այ հացր, ուր ես սիրտդ իզուր տեղից նեղացնում, խօսաց Համբարձումի, թող անեն. մատնեցին, ինչ օգուտ տարան, իրանք կը մնան սևերես, բաց իմ դործը իրան-իրան, գիտեմ, որ առաջ է գնալու: Որ ես ուզեմ, ինձ թշնամուժիւն անողին չեմ կարող վնաս տալ. տունը զլսին կը քանդեմ, բաց չեմ ուզում:

— Ի՞նչու չես ուզում, էդ շան տղերանց պիտի հուպ տալ, տեսնում ես քեզ թշնամուժիւն են անում, դու էլ իրանց արա:

-- Տեղը կընկնի, ես գիտեմ ինչպէս կը վարւեմ:

Վտանդաւոր դէպքը անցնելուց յետոյ Համբարձումը մի երեկոյ ընթրիքի ժամանակ ապրանքների մասին խօսք բաց արեց:

— Էս ապրանքը էլ էստեղ չի կարելի պահել. որ սկսեցինք առուտուր անել, մատնելու են, տուններս կը քանդւի:

— Ապրիս որդի, շատ լաւ ես ասում:

— Մեզ, մեր բարեկամների և մի քանի մօտիկ մարդկանց համար, որը որ, իհարկէ, կ'ուզի, ինչ ապրանք որ հարկաւոր է, կը պահենք, իսկ մնացածը կը տանենք գիւղերում կը ցրւենք: Ե՛դ ամենը իմ դործն է լինելու: Գալուստն էլ տունը կը կառավարի, մինչև որ ես գիւղերից կը վերադառնամ: Նրանից յետոյ, եղբայր, քո էստեղ մնալը կ'լինի իզուր: Ես համ ախրւել եմ, համ բարկացել, որ էդ օրումն ես տուն եկել: Պա մեծ աղայ ես դառել, էսօր էդուց քեզ պիտի նշանենք, իսկ դու գնացել ես, գնացել և դատարկ եկել: Ախր մեզ համար դա ամօթանք է բերում: Ես քեզ հէնց էդուց կ'ուղարկէի օտարութիւն, գնան, էստեղ ինչ որ աշխատես, մեզ համար մաքուր օգուտ է: Բաց դէ էս դործը որ մէջ տեղ է ընկել, մի առժամանակ պիտի մնաս զիւղում:

— Էլ մի ասիր, Համբարձում, դու չգիտես թէ Գալուստը ինչ

քան է նեղացրել իմ սիրտը. քիչ էր մնացել վեր կենամ, թա-
կեմ, տնից դուրս անեմ և ամեն ինչից զրկեմ: Տղամարդն էլ էդ-
քան խեղճ կը լինի, զոչազ կաց, զոչազ:

Պալուստը լսում էր այդ ամենը լուռ ու մունջ, գլուխը քարշ
զցած և լաւաշ հացի պատաստուկները բերանը դնելով: Իւր զայրա-
ցուցիչ լուռութեամբ նա կարծես ասում լինէր, «դէ ես ձեր ձեռքին
մի խաղալիք եմ, ինչ կ'անէք, կ'անէք էլ ինչ»:

Ն. Գլուխ

Մի քանի օրից յետոյ Համբարձումը երկու ջորի ապրանք
բեռնած, առաւօտեան շատ շուտ, երբ դեռ մութը նոր էր սկսել
վերանալ, ճանապարհ ընկաւ դէպի մօտակայ Տ. գիւղը: Նա այդ
տեղից էր սկսելու ցրել իւր ապրանքը:

Հասնելով Տ. գիւղը՝ Համբարձումը իջևանեց իւր ծանօթի
տանը: Տան մեծը՝ Արթին ապերը ուրախ երեսով դիմաւորեց հիւ-
րին: Եւ ինչու չպիտի ուրախանար Արթինը. Համբարձումը երկու
զրաստ ապրանք էր բերել, այդ ապրանքը իր տանն էր դնելու, իր
մօտ բաց անելու և այդտեղ էլ առևտուր սկսելու: Միթէ քիչ
բան է այն, երբ ամբողջ օրը նրա տան դռնով մէկը մտնելու է,
միւսը դուրս գալ: Իհարկէ, դրանից ապրանք ծախողի աչքը լոյս,
բաց ախր Արթինի ձեռքն էլ խառն է լինելու առևտուրի մէջ,
նա էլ մի կողմից օգնելու է Համբարձումին: Երեսաներն էլ կ'ուրա-
խանան, տեսնելով իրանց տանը այդքան ապրանք թափած: Յետոյ
երևի Համբարձումը նրան մի-մի խալաթ կը տալ:

—Պալուստդ բարի, Համբարձում, գոչեց Արթին ապերը, որը
ծերութեան շէմքին մօտեցած և համակրելի դէմքով մի անձն էր,
ծանրաքայլ մօտ եկաւ և սեղմելով նրա ձեռքը, շարունակեց. —բա-
րով ես եկել, համեցէք, դու տուն զնա, մենք բեռը վեր կը բերենք:

Այդտեղ մօտեցաւ և Արթինի մեծ տղան:

—Դէ հէնց միասին վեր առնենք բեռը էլի, ինչ է, Արթին
ապեր. կարծում ես որ ճանապարհ եմ եկել, էլ ոյժ չի մնացել
իմ մէջ.

—Հա, հա, հա, ծիծաղեց Արթինը, ումից պակաս տղայ ես,
փառք Ստոժոյ: Որ ոյժ չունենաս, հա...

—Դէ բեռան մի հակը պահիր:

Նրանք վերառան երկու բեռն էլ, հակերը ներս տարան ու նստեցին: Կտուրներին խմբւած երեխաները, աղջիկներն ու հարսները, որոնք Համբարձումին տեսնելուն պէս մօտ էին վազել և մեծ հետաքրքրութեամբ դիտում էին նրա բեռները, միայն այն ժամանակ սկսեցին ցրւել: Այնուամենայնիւ մի քանի տղաներ ու աղջիկներ մնացին, որոնք կտրի երզիկով և դռն ձեղքերով շարունակում էին նայել նորեկի ու անկիւնում դրած հակերի վրա:

—Է, դէ մի ասա տեսնեմ Ղուկաս ապերը հնց է, առնող է, հարցրեց Արթինը. տանեցիք լաւ են:

—Փառք Աստուծոյ, լաւ են, շատ բարեւ էին անում:

—Թաւրիղ էլ գնացիր, եկար, մեծ-մեծ շիհարներ ¹⁾ տեսար, ասաց Արթինը զմայլմամբ և երանի տալով նրան:

—Գնացի, ինչ արած, պիտի դէս ու դէն ընկնենք, որ կարողանանք մի բան շինել, մի բան աշխատել: Մենակ մեր հողերի եկամուտը ինչ է որ. տեսնում ես էդ հակերը. դրանց տւած եկամուտին ես եկամուտ կ'աւելնեմ:

—Ի հարկէ, ի հարկէ, կրկնում էր Արթինը հիացած և շարունակում էր մոքումը երանի տալ Համբարձումին, որ այդքան զոշաղ էր և հարուստ: Նա լուռ սպասում էր, որ Համբարձումը շարունակէ իւր հետաքրքիր և դիւրեկան զրոյցը, բայց նա դրա փոխարէն հարցրեց.

—Ցանեցիք կանող են շաչ պատրաստել, սամաւար հնէք:

—Կարող են, սամաւար չունենք, բայց մեր հարեանը ունի, կը բերեն:

—Արթին ապեր, պա մի սամաւար էլ չ'ունէք, նախատական ձայնով արտասանեց Համբարձումը, մի սամաւարը ինչ բան է որ:

—Դէ էս անգամ գնացող տղերանցով գրել եմ որդուս, որ Բաքւից գալուց հետը մի սամաւար բերի:

—Էդ երկար է քաշելու. որ էդպէս է քեզ համար մի սամաւար բերել կը տամ:

—Թանգ կը լինի, Համբարձում:

¹⁾ Քաղաքներ:

—Քո ի՞նչ գործն է, քոնը էն է սամաւար ստանաս, ուրիշ ոչինչ:

—Ի՞նչ ասեմ, ամաշելով պատասխանեց Արթինը, այ կնիկ, զնա Սաքօենց սամաւարը տես, կը տան՝ բեր կրակ գցիր: Նաքար, չայ ունենք:

—Էդ հարկաւոր չի, էդ ես ունեմ:

—Լաւ, լաւ, զնա բեր սամաւարը: Ե՛կ, ապրանք շատ ես բերել, Համբարձում, հարցրեց Արթինը: հետաքրքրութեամբ:

—Շանտ, ի՞նչ ուղես կայ:

—Դէ լաւ է էլի, ասա առաւօտից մինչև իրիկուն էլ գլուխդ չես կարողանալու բարձրացնել:

—Աստուած անի, ով չի ուզում, միայն թէ ձեր զիւղացիներից ամեն մէկի վզին մի բան կապեմ, ապրանքս նազդեմ: Յոգնելու մասին ով է մտածում. թող ես օրերով առանց հացի մնամ, ժամանակ չունենամ գլուխս բարձրացնելու, միայն թէ միշտարիս շատ լինի, առուտուրն էլ յաջող:

—Միշտարին շատ կը լինի, Համբարձում, դրանից բոլորովին միամիտ կաց, ժամանակը մեզ մօտ էլ է փոխւել. էլ չեն նայում, թէ Կիր զախողը (եկամօտ) պակասել է, ծախսն էլ դախողին համեմատ պիտի լինի: Փարթամացել են. մէկը չկայ, որ ոտը իր վերմակի համեմատ մեկնի: Մէկը միւսին նայելով, մէկը միւսից յետ չմնալու համար առնում է ամեն բան: Ես ինքս, տես, զրել եմ, որ սամաւար բերեն քաղաքից, ի՞նչու, որովհետև հարեանս ունի:

—Ե՛հ, տնաշէն, ընդհատեց Համբարձումը, պա մինչև երբ պիտի խաւար մնաք, զուք էլ մեզնից պիտի օրինակ վերցնէք, քանի զնայ, պիտի լուսաւորւէք. սամաւարը ի՞նչ բան է որ:

—Ձէ, մեծ բան է, ասենք սամաւարը եկաւ, զրա հետ չայ, շաքար է հարկաւոր, չայնիկ, ստաքան և ուրիշ բաներ էլ է հարկաւոր: Դէ դրանով մեծ ծախք է նստում Կիր: Հիմա որ սամաւար չկայ, չայ էլ չենք խմում: Մեզ օգուտ է: Եղպէս շատ ծախքեր իրար նայելով անում ենք և չենք նայում տեսնենք քսակներումս բան կայ, թէ դատարկ է:

—Էդ ոչինչ, ինչքան որ ծախսներդ շատանայ, էնքան էլ ձեր տղերքը փող կ'աշխատեն:

— Պա ռւր է, ունեցած չունեցածները սխալ են տալ էդպիսի դատարկ բաների, բոլորովին աւելորդ բաների: Այ, գիւղացի էք, գիւղացու նման նստէք, վեր կացէք: Մի տեսնես կանաչք ինչեր են հագնում, կը մնաս զարմացած, իսկ տղամարդիկ մնացել են պարտքի տակ տնքում կամ օտարութիւնում կեանքները մաշում:

— Է՛հ, Արթին ապեր, զրտեղ չի էդպէս, ամեն տեղ էլ էդպէս է. ես որ չաշխատէի, կեանքս չմաշէի, էդ հակերը պա էդտեղ կը լինէին:

— Դէ ի հարկէ ոչ, պիտի աշխատեն, ծոյլ մարդը թնչ բանի է պէտք. բայց դէ փարթամութիւն, աւելորդ, իզուր ծախսեր չանեն, իրանց ոտները իրանց վերմակի համեմատ մեկնեն: Մի քանի տներում ստոլ, սկամի (սեղան, աթոռ) եմ տեսել, ախր ինչ հարկաւոր է:

— Դէ երեւի ամեն մարդ ինքը իր արածը հասկանում է:

— Հասկանում է, որ վատ է է: Համ անում են, համ էլ դանգաւորում, թէ ախր էսպէս չի լինիլ, քանդուում ենք: Ո՞վ է մեղաւոր: Հիմա գալու են քեզանից առուտուր անելու, նեղութիւն են տալու. փող չկայ, ցորենն ու իւղն էլ պատրաստ չէ:

— Ով փող ունի, փող կը տայ: ով էլ որ չունի՝ մի կերպ ելալ կը գնան:

— Ի հարկէ, պիտի ելալ գնան, խեղճ են, գիւղացի են, ամեն մէկին մի դաւ ունի, փող չկայ:

— Նս նիսիա ապրանք էլ բաց կը թողնեմ, ով ինչքան ուզում է, և ըստպիսկա (ստորագրութիւն) կ'առնեմ: Ի՞նչ կ'ասես:

— Ո՞ւղիղ մարդիկ են ձեր գիւղացիք, թէ չէ:

— Լաւ են, հաշւի կողմից շատ գիւղ (ուղիղ) մարդիկ են:

— Դէ առաւօտեան հէնց էդպէս էլ իմաց տուր գիւղացոյց աշխինքն թէ էդ պայմանով էլ եմ ապրանք ծախսում:

— Շատ լաւ, աչքիս վրա:

Հետեւեալ առաւօտեան Արթինի տունը գիւղացիներով լիքն էր. թէ կին և թէ տղամարդ՝ ամենքն էլ ներս էին թափուել: Նոցանից ոմանք իրանց երեխաներին էլ բերել էին հետները, դրանց հետաքրքրութեանը լիութիւն տալու համար: Ոմանք եկել էին ո՛ր թէ մի բան գնելու համար, այլ միայն տեսնելու նպատակով: Նա չու՞մ էին գեղեցիկ և գոյնզգոյն կտորներին, շաքարի գլուխներին,

զարմանում, հիանում էին և մնում շլացած: Սիրտները շատ բան էր ուզում, բոլորն էլ գրաւիչ իրեր էին, մանաւանդ կանանց հագուստեղէնը. դլխի պէս-պէս հալաւներ, շալ կապացուներ, զառէ ժապաւէններ, արբեշումի թաշկինակներ աղջիկների համար և այլն: Ուրը առնել, որը պահել, ահա թէ ինչ միտք էր պտտւում իւրաքանչիւրի գլխում: Շատ աղքատներ ապրանքներին երկար նայելուց և համարեա թէ կշտանալուց յետոյ վերցնում էին սննչան արժէք ունեցող իրեր և հարցնում.

—Համբարձում եղբայր, էս եմ վերցնում, չի կարելի, որ փողը յետոյ տամ:

—Ձէ, կտրակի պատասխանում է Համբարձումը, մի կտոր բանի համար ես նիսիաների հաշիւ չեմ պահել: Մի քանի մանէթի ապրանք վերցրու, էն ժամանակ կարելի է:

Աղքատ միւշտարին կամ կոտրւած սրտով վեր էր զնում ապրանքը ու հեռանում, մտքում տանելով գրաւիչ իրերի զմայլեցուցիչ պատկերները և կամ չկարողանալով կուել իւր մոքի հետ, գերի էր դառնում ցանկութիւններին: Աչքը ինչ գրաւիչ բան որ տեսնում էր, գնում էր միւշտարին և կապոցը կռնատակին ուրախ սրտով վերադառնում տուն: Եթէ ճանապարհին նրան պատահում էր գիւղացիներից կամ հարեաններից մէկը, առևտուրը վերջացրած միւշտարին ծիծաղեցնաւ և իբր թէ հոգսալիւ եղանակով բացականչում էր.

—Գու էն ասա, թէ էսքան բաներ որ առնում ենք, փողը որ տեղից ենք տալու:

Թէ ունեւոր և թէ չունեւոր՝ ամենքն էլ շտապում էին Համբարձումի մօտ և կապոցները կռնատակերին վերադառնում տուն: Երկու օրւայ ընթացքում շատերի տունը շատ բան մտաւ: Մեծամասնութիւնը ապառիկ թողեց վճարը և փոխարէնը տւեց մօլահալներ, որ մեծաւ ուրախութեամբ ընդունում էր Համբարձումը: Մնացածներից ով փող ունէր, փող տւեց, ով իւղ—իւղ կամ տաւար:

Եւ եթէ մէկը ս. Ստուածածնի տօնին մօնէր Տ. գիւղը և ուղղակի գնար եկեղեցու բակը, այն ժամանակ նա կը տեսնէր Համբարձումի թողած պարզ հեռքերը. պճնասիրութիւնը այժմ աւելի լայն ծաւալով բուն էր դրել այդ գիւղում: Ամենուրէք խօսակցու-

Թիւնը շորի, հագուստի և զանազան տարազների մասին էր: Տղա մարդիկ հիանում էին այդ ամենով, իսկ հասակաւորները խուլ բողոքներ էին յայտնում:

—Շաքարն ու չաջը լաւ չծախեց, Արթին ապեր, ասաց Համբարձումը այն ժամանակ, երբ սկսել էր կապել իւր բեռները:

—Դէ ով սամաւար ունի, էն է անում, ով չունի, վեր առնի ինչ անի:

—Հնա, որ էդպէս է, եկող տարի ես սամաւարներ, չայնիկներ¹⁾ էլ եմ բերելու: Շատ էժան գնով կը ծախեմ: Էն ժամանակ սամաւարը դրէք տանը և ցուրտ եղանակներին չայ խմեցէք, փորներդ տաքացրէք:

—Իհարկէ, առնող շատ կը լինի, բայց, Համբարձում, մի քանի մարդ եկան հարցրին, թէ պա արծաթեղէններ չի ծախում. մա տանի, արծաթէ զոտի, էսպիսի բաներ, ախր հարկաւոր է գալիս:

—Եդ էլ կը բերեմ, միամիտ կացէք: Հիմա գանք քեզ, Արթին ապեր, պա դու ինձանից ոչինչ չես առնելու, ախր ապրանքը կապում եմ:

—Դէ ինչ որ տաս՝ վեր կ'առնեմ էլի, ի՞նչ ասեմ, սա էլ քո տունն է:

Արթինը շատ բան էր ցանկանում ունենալ, բայց որ փող չկար, ինչ արած:

—Շատ լաւ, ասաց Համբարձումը, դէ էս երեք գրւանքայ շաքարն ու մի չեթւեռ²⁾ չաջը առ քեզ ընծայ, մնացածն էլ հեշտ է. ես քեզ խորհուրդ եմ տալիս, որ հիմիկանից ինչ որ հարկաւոր է՝ վերցնես: Դէ քեզանից հիմա խոմ փող չեմ ուզում, երբ որ ունենաս՝ կը տաս:

—Վաճճը քոնն է, Համբարձում, ես ինչ ասեմ, ժպիտը երեւին խօսում էր Արթինը:

—Տես, երկու հարսներիդ և կնոջդ համար մի-մի կապացու և մի-մի դիւխի շալ, աղջկերանցդ համար մի-մի գերիացու և մի-մի արբեշումի աղլուխ, երեխայոց համար էլ մի-մի բան կը կտրեմ. արխալուղացու և շալարացու:

¹⁾ Թէ է Եփեղու աման: ²⁾ Բառորդ ֆունդ:

—Այ Համբարձում, քեզ մատաղ, երեխերքը ինչ են անում. տանը կտաւ են գործում. տանեցիք նրանց կը կարեն կը հագցնեն: Ինչ հարկաւոր է ախր,—կարծես ամաշկոտ և անվստահ ձալնով ասաց Արթինը:

—Տնաշէնի մարդ, տարին տասն և երկու ամիս խօմ կտաւ չեն հագնելու, Զատիկ կայ, Զորօհնէք կայ, պա երեխաները մի չգարդարւնէ: Թող էս գեղեցիկ կտորներից կտրեմ, Թաւրիզի ապրանքներ են, շատ պատուական ապրանք է: Քեզանից էլ փողը էսօր կամ վաղը խօմ չեմ ուզելու, երբ կ'ունենաս՝ կը տաս, դու էլ ինձ համար խօմ ուրիշ չես:

—Ի՞նչ ասեմ, Համբարձում, կտրիր, ինչ որ ուզում ես. դու մեզանից շատ ես հասկանում: Ծնորհակալ եմ:

—Տանեցիք ամէնքն էլ ուրախ էին նոր գնած ապրանքների համար: Գոյնզգոյն կտորները ձեռքից ձեռք էին անցնում. ամեն մէկը հետաքրքրութեամբ և հրճանքով դիտում էր ամեն մի կտոր, կշտանում նայելուց, այն դէն շարտում և ազահուլութեամբ մի ուրիշ կտորի վրա յարձակւում:

Համբարձումը այդ ընտանիքի վզին բաւականաչափ ապրանք կապեց և ջորիները բարձելով ուղևորւեց դէպի մօտակայ գիւղերը:

Զ. ԳԼՈՒԽ

Համբարձումի վաճառականական ճանապարհորդութիւնը մօտ երեք շաբաթ տևեց, որի ընթացքում նա կարողացաւ ցրել համարեա իւր բոլոր ապրանքը: Հետը տուն բերաւ փող, իւղ, մի քանի ոչխար և մի կով: Մեծ քանակութեամբ ապառիկ էր թողել գիւղերում, որի փոխարէն նա բերել էր իւր ձեռքով գրած մուրհակների մի մեծ փաթեթ:

Տուն հասնելուց մի շաբաթ յետոյ նա դարձաւ եղբօրն ու ասաց.

—Գալուստ, էլ քո հստեղ մնալը զուր է. աշունք է գալիս, պարապ ինչ պիտի անես գիւղում: Ես տանն եմ բաւական է: Դու կրկին քաղաք գնա: Ես մեր առևտուրի գործերը մինակ էլ կարող եմ կառավարել: Սկզբում ասացի կը գնաս քաղաք, վաճառականութիւն կը սովորես, կը գաս լի աշխատանքով և էս բոլորը քո ձեռքը

կը յանձնեմ, բայց յոյսերս չկատարեցան. դատարկ գնացիր, դատարկ էլ վերադարձար: Դու գնա, էլի սովորիր և աշխատանք բեր տուն:

—Ախր ընկերներ չունիմ, գնացող չկայ:

—Երեխայ ես, ի՞նչ է, մենակ չի՞ս կարող գնալ: Պա ես ամբողջ երեք շաբաթ ինչպէս էի պտտում Թուրքի գիւղերումն էլ: Վախենալու ոչինչ չկայ: Գնա, ես էլ ախր խեղճ եմ: Պա երբ պիտի կարողանաս ինձ ձեռք հասցնել:

Գալուստը ոչինչ չպատասխանեց: Ձնայած որ նա այնքան ցանկութիւն չունէր երկրորդ անգամ օտարութեան գնալու, բայց նախ որ մեծ եղբօր խօսքը նա չէր կարող վայր գցել և երկրորդ ցանկանում էր ազատուել տանեցիկների նախատինքներից:

Այդ խօսակցութիւնից երկու օր անցած Գալուստը ճանապարհէն գէպի Բաքու:

—Գնա, որդի. ասում էր սինոդ Աուկասը, զոչաղ կաց. եթէ էլի խեղճ մնացիր, հացի չես տիրանալ: Աշխատիր յարմար ընկած տեղը տակոյն անել: Երկար մի մտածիր, բայց իհարկ է ուսուցութեամբ արա: Չարչենց Մանուկը էնքան տներ է շինել տալիս, դրա փողը օրտեղից է. ուտում են ուտում, չի պրծնում: Որտեղից է, խազէյինիցը (սեփականատէր):

Գալուստը հօր խօսքերին էլ ոչինչ չպատասխանեց: Վատարեալ սառնութեամբ և անտարբերութեամբ լսեց Սինոդի «բարենպաստակ խորհուրդները» և գլխակոր, տխուր ու մտամոլոր ճանապարհ ընկաւ գէպի օտարութիւն: «Ախր ես ռւր եմ գնում, մտածում էր Գալուստը ինքն իրան. ես գիտեմ, որ բան չեմ կարողանալու շինել: Ձեւ կարողանում էլի, զօռի բան է: Բախտս քօռ է, քօռ: Եղբայր, մէկ էլ ուրիշների նման չեմ կարողանում սառնանայութիւններ անել. համ վախենում եմ, համ էլ խիղճս չի տանում: Ախր իզուր տեղից ինձ ռւր են ուղարկում:

—Դէ, բարի ճանապարհ, ասաց Սինոդը, սեղմելով որդու ձեռքը, սեւ, ճակատոյ չեմ համբուրում, սաղութիւն լինի, որ լաւ աշխատանքով վերադարձար տուն, էն ժամանակ կը համբուրեմ: Համբարձումը շտապով նոյնպէս սեղմեց եղբօր ձեռքը և գնաց իւր գործին: Տանեցիկներից միայն Վառվառն էր, որ երկար տեղ տարաւ:

ճանապարհ դրեց Գալուստին: Երիտասարդ կինը, որ Սինոդի ընտանիքի մէջ արտաքոյ կարգի մի բացառութիւն էր կազմում թէ իւր սրտով և թէ հայեացքներով, խղճում էր այդ դժբախտ երիտասարդին: Հօրից ատաճ, եղբօրից ճնշւած և երկուսի կողմից էլ անվերջ նախատինքների ենթարկւած: Ընկճ տղայ, մտածում էր Վառվառը վիշտ ու կարեկցութիւն արտայայտող աչքերը գետին լառած, ո՛հ, որքան անբախտ ես դեռ, ճակատագիրը որքան անողորմ է վարւում քեզ հետ:

— Դէ բարի ճանապարհ, Գալուստ եղբայր, ասաց Վառվառը վերջապէս կանգ առնելով և սեղմելով նրա ձեռքը, բարով գնաս, բարով էլ գաս. դատարկ գնում ես, լիքը վերադառնաս: Ուրախ կաց, շատ մի միտք անիր, ամեն ինչ կ'անցնի: Քեզ լաւ պահպանիր թէ ճանապարհին և թէ քաղաքում:

— Շնորհակալ եմ, հարս, սաղ լինես, ասաց Գալուստը և արտասւեց:

Արտասուքը մի րոպէ խեղդեց նրա ձայնը: Խեղճ տղայ, այստեղ էր նա իրան ազատ զգում, այստեղ, ճանապարհին, իւր եղբօր կնոջ առաջ: Հօր և եղբօր սառնութիւնը ճանապարհ գցելու րոպէին խոցել էին թշուառ երիտասարդի սիրտը և նա այստեղ միայն կարող էր իւր կոտակւած ցաւերը լացով թեթեացնել:

— Եղբայր, երեսնայ ես, որ լաց ես լինում, ասաց Վառվառը սրտով ու լացակումնաց: Փառք Աստծոյ, խօս մի շատ օտար երկիր չես գնում. էլի քո տեսած քաղաքներն են լինելու:

Գալուստը զսպեց իրան ևսրբեց աչքերից արտասուքը: Յետոյ հեկեկանքը կոկորդում խեղդած վերջին անգամ մնաս բարով ասաց Վառվառին, շտապով շրջեց երեսը և շարունակեց ճանապարհը:

(Շարունակելի):

*
* *

Դ. ԴԵՄԻՐՃԵԱՆԻ

Կարծում ես որ ես երբէք չեմ տանջւում,
Երբ ամեն անգամ կորցնում եմ սէրը.
Ա՛խ մանուկ, այդ միայն ես ինքս եմ զգում,
Ես ինքս գիտեմ իմ խոր վշտերը:

Եւ շատ ժամանակ լուռ գիշերներին
Միայն տանջանքն է ինձ ընկեր եղել,
Ի՞նչ արած, մանուկ, բախտի հաճոյքին
Ձոհւում են սիրտն էլ, հոգին էլ, սէրն էլ...

Ուզեցի սիրել հեռու թոյներից,
Հեռու դաւերից, ազատ, անկապանք,—
Հէնց դրա համար զրկեցի սէրից,
Հէնց դրա համար մնացի մենակ...

Տուն ունի պանդուխտն իր հայրենիքում,
Աղքատը՝ սէ հաց, որբը՝ ապաստան,—
Բայց ոչինչ չկայ իմ խաւար հոգում
Եւ յիշատակն էլ ճնշում է նրան...

Է Գ Մ Ո Ն Տ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆԳ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՄԲ

Վ. Փ. ԳԵՕԹԵՒ

Գերմաներէնից Թարգմ. ՀՄԱՅԵԱԿ ՄԱԺԻՆԵԱՆ

(Վերջ ¹)

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ

Փողոց. մթնշաղ

Կլարա, Բրակենբուրգ, քաղաքացիներ

Բրակենբուրգ: Սիրելիս, ի սէր Աստուծոյ, ինչ ես ուզում ասել:
Կլարա: Արի հետս, Բրակենբուրգ: Դու պէտք է մարդոց չճա-
նաչես. մենք նորան կ'ազատենք անկասկած. որովհետեւ դէպի նա
առաջ սէրն անսահման է: Երդուում եմ որ իւրաքանչիւր դք զգում է
իւր մէջ ամենաջերմ տենչանք նորան ազատելու, այդպիսի
թանկագին կեանքը վտանգից կորզելու և ամենաազատին ազատու-
թիւնը վերադարձնելու: Արի. միմիայն մի ձայն է պակաս, որ նոցա
համախմբէ: Նոցա հոգու մէջ դեռ բոլորովին թարմ կենդանի է այն,
ինչոր որ նոքա պարտական են նորան: Եւ գիտեն որ նորա ամենակարող
բազուկն է միայն նոցա կորստից հեռու պահում. գիտեն նոքա թէ

¹) Տես «Մուրճ» 1896 թ. № 1, 2, 3—4.

նորա և թէ իրանց սիրոյն պէտք է ամեն ինչ վտանգի դնեն: Բայց ի՞նչ ենք վտանգում: Շատ շատ մեր կեանքը, որը պահպանելու համար չարժէ չարչարել:

Բըակենքուրդ: Դժբախտ, դու չես տեսնում այն ոյժը, որը մեզ երկաթէ շղթայով կապել է:

Կլարա: Այդ ոյժն ինձ անյաղթելի չէ երևում: Զուր տեղը թող խօսք չվատենք: Ահա դալիս են հին, ազնիւ, քաջ տղամարդկանցից: Լսեցէք, բարեկամներ, հարեաններ, ասացէք, ինչպէս է Եգմոնտը:

Հիւան: Ի՞նչ է ուզում այդ աղջիկը. լռեցրէք նորան:

Կլարա: Մտեցէք, որ ցածր խօսենք, մինչև որ կը միանանք և կը զօրանանք. մի վայրկեան անգամ չպէտքէ դանդաղենք: Յանդուգն բռնաբարութիւնը, որը համարձակում է նորան շղթայել, արդէն սրում է դաշոյնը՝ նորան սպանելու: Ո՛հ... բարեկամներ, աղջամղջի ամեն մի քայլի հետ ես աւելի երկչոտ եմ դառնում: Ես վախենում եմ այս գիշերականից: Նկէք բաժանւենք, արագ տունէ տուն վազելով՝ քաղաքացիներին դուրս կանչենք: Ամեն ոք թող առնէ իւր հետ սուրը: Շուկայում մենք նորից միմեանց կը հանդիպենք և մեր հոսանքը իւրաքանչիւրին իւր հետը կը մղէ: Թշնամիները կը տեսնեն իրանց մեզնից շրջապատուած և ողողած, ու կը ճնշւեն: Ի՞նչ կը կարողանան մի բուռն ստրուկներ մեզ ընդդիմադրել: Եւ նա նորից կը վերադառնայ մեր մէջ, կը տեսնէ իրան ազատուած և կարող է մեզ միանգամ շնորհակալ լինել. մեզ, որ նորան այնքան շատ և շատ պարտական ենք: Նա կը տեսնէ, դուցէ անկասկած նա նորից կը տեսնէ արշալոյսը ջինջ երկնքում:

Հիւան: Ի՞նչ է պատահել քեզ, աղջիկ:

Կլարա: Միթէ՞ դուք ինձ չէք հասկանում: Կամսի մասին եմ խօսում: Ես խօսում եմ Եգմոնտի մասին:

Յետտէր: Այդ անունը մի՛ տալ. դա մահաբեր է:

Կլարա: Անունը տալ. ինչպէս. այդ անունը տալ: Ո՞վ չէ այդ անունը տալիս ամեն մի զէպքում: Որտե՞ղ չէ նա գրւած: Այս աստղերի մէջ ես յաճախ կարդացել եմ նորա անունը տառ տառ: Չանւանք: Այս ի՞նչ է նշանակում, բարեկամներ: Բարի, ազնիւ հարեաններս, դուք երազում էք: Ուշքի եկէք. ինձ մի՛ մոխ

արէք այդպէս ակնապիշ և երկչուութիւն ղէն միք նայիլ զարգան-
դած: Ես միայն այն եմ աղաղակում, ինչոր իւրաքանչիւրը ցան-
կանում է. միթէ իմ ձայնը ձեր սեպհական սրտի ձայնը չէ: Այս
սարսափելի գիշերին ձիւ չէր ընկնիլ ծնկներին վերայ և դեռ իւր
խռովայոյզ անկողինը չմտած ջերմեռանդ չէր աղօթիլ որ նա եր-
կնքից իջնի: Մէկմէկու էք հարցնում դուք, թող ամէն մէկն իրան
հարցնէ: Եւ ձիւ չի հետս աղաղակիլ՝ Վեգմոնտի ազատութիւնը,
կամ մեր մահը:

Յետոտէր: Աստուած ազատէ: Այ զժբաղդութիւն:

Կլարա: Մնացէք, մնացէք և գաղտուկ միք փախչիլ նորա
անւան առաջ, որին դուք սովորաբար այնպէս ուրախ առաջն էիք
վաղում: Եթէ ձայն էր լսում նորա մասին, եթէ ասում էր Վեգ-
մոնտը դալիս է, նա գալիս է Գէնտից—իրանց բախտաւոր էին
համարում այն փողոցների բնակիչները, որոնց միջով նա պէտք է
իւր ձին քշէր: Իսկ երբ դուք նորա ձիերի գոփիւնը լսում էիք,
ամէն ոք աշխատանքը դէն էր ձգում: Նորա դէմքից ուրախութեան
և յուսոյ հայեացքը՝ արեգակի ճառագայթի նման, անցնում էր
ձեր տրտմած դէմքերին, որ դուք պատուհաններից դուրս էիք
հանում: Դռների շէմքերում երեխաներին վեր էիք բարձրացնում
և նոցա հասկացնում. «Տես, այս Եգմոնտն է, ամենամեծը նա է,
որից դուք մի օր աւելի երջանիկ օրեր ունիք սպասելու, քան ձեր
խեղճ հայրերն են անցրել: Միք թողնիլ որ մի օր ձեր երեխաները
ձեզ հարցնեն Ո՞ւր է նա, ո՞ւր են այն ժամանակները, որ դուք
խոստանում էիք: Եւ այսպիսի դատարկախօսութեամբ և անզոր-
ութեամբ մենք նորան դաւաճանում ենք:

Ջօէստ: Ամաչեցէք, Բրակենբուրգ, միք թողնիլ նորան այդ-
պէս իւր կամքին: Աղէտի առաջն առէք:

Բրակէնբուրգ: Սիրելի Կլարա, արի գնանք: Ի՞նչ կ'ասէ մայ-
րդ. դուք—

Կլարա: Գուցէ՛ն որն է: Ինձ երեխայ ես կարծում, թէ խելա-
ցնոր: Ել ոչ մի յուսով չես կարող խախտել իմ մէջ այս սարսա-
փելի համոզումը: Դուք պէտք է ինձ լսէք, և դուք կը լսէք, որով-
հետեւ ես ձեզ այլալուծ եմ տեսնում, իսկ ինքներդ չէք կարող
ձեզ սիրտ տալ: Թողէք, ներկայ վտանգի վրայով միայն մի հայեացք

ձգէի անցեալի վրայ, մօտակայ անցեալի: Դարձրէք ձեր ուշքը ղէպի ապագան: Միթէ կարող էք դուք ապրել. կ'ապրէք դուք, եթէ նա մեռնի: Նորա վերջին շնչի հետ ազատութիւնն էլ իւր վերջին շունչը կը փչէ: Ի՞նչ էր նա ձեզ համար: Ո՞ւմ համար նա ենթարկեց իրան վերահաս վտանգին: Նորա վէրքերն ստացւում ու առողջանում էին միմիայն ձեզ համար: Այն մեծ հոգին, որը ձեզ բոլորիդ բովանդակում էր, փակւած է մի բանտում և նենգ սպանման սարսափը սաւառնում է նորա շուրջը: Նա մոռնում է զուցէ ձեր մասին. նա յոյս ունի ձեր վրայ, նա, որը միայն տալու, միայն կատարելու էր սովոր:

Հիւսն: Քաւոր, եկէք:

Կլարա: Թէև ես ձեզ նման բազուկներ և ուղեղ չունիմ, բայց ունիմ աչք, ինչոր հէնց ձեզ պակասում է—քաջութիւն և վտանգի արհամարհանք: Երանի իմ շունչը կարող սնար ձեզ վառել, երանի կարողանալի իմ կրծքիս սեղմելով ձեզ տաքացնել: Եկէք, ես ձեր միջին եմ ուզում գնալ: Ինչպէս անգէն դրօշը ծածանելով առաջ—նորդում է մարդոց մի ազնիւ բանակ, այդպէս էլ պէտք է իմ հոգին ձեր գլխների վերայ շողշողայ: Իսկ սէրն ու քաջութիւնը տատամսկոտ, ցրւած ժողովրդին միացնէ ու սարսափելի զօրք կազմէ:

Յետոտէր: Մի կողմը տար դորան, ափսոս գալիս է: (Քաղաքացիք ետ են քաշում):

Բրակենըուրգ: Ալարա, չե՞ս տեսնում որտեղ ենք:

Կլարա: Որտեղ. երկնքի տակ, որը, կարծես, այնպէս չաճախ աւելի հիանալի էր կամար կապում, երբ ազնիւը նորա տակ շրջում էր: Այս պատահաններից չորս-հինգ գլուխ մէկմէկու վերայ դուրս են ցցւած: Այս դռներում նոքա դոփում էին, գլուխ տալիս, երբ նա այդ վատերին էր մտիկ տալիս: Ինչպէս ես նոցա սիրում էի, երբ նոքա պատում էին նորան: Եթէ նա բռնակալ եղած լինէր, թող նորա անկումից մի կողմը քաշէին: Բայց նոքա սիրում էին նորան: Ո՛հ... դուք, ձեռներ, որոնք ղէպի գլխարկներն էիք պարզւում, չէ՞ք կարող հիմա պարզել ղէպի սուրը: Իսկ մե՞նք, Բրա. կենքուրգ, նոցա հայհոյում ենք: Այս բազուկները, որոնք նորան այնպէս սեղմում էին, նորա համար ի՞նչ են անում: Խորամանկութիւնն աշխարհումն այդքան բաներ արաւ: Դու ճանաճում ես

ճանաչարհներն ու արահետերը. ճանաչում ես հին ամրոցը: Անկարելի ոչինչ չկայ: Ինձ մի խորհուրդ տուր:

Բրակեննըւրգ: Երբ մենք տուն գնանք:

Կլարա: Լաւ:

Բրակեննըւրգ: Այնտեղ անկիւնում տեսնում եմ Ալբայի պահնորդներին: Քո՛ղ բաւականութեան ձայնը քո սրտի մէջ ներս թափանցէ: Դու ինձ վատասիրո՞ւ ես համարում: Ձեռն հաւատում, որ ես կարող լինէի քո սիրոյն մեռնել: Արդ երկուսս էլ զի՛ժ ենք. ինչպէս դու, այնպէս էլ ես: Ձեռն տեսնում անկարելին: Երանի ուշքի գալիր: Ուշքդ վրայ չէ:

Կլարա: Ուշքս վրաս չէ: Զգւելի՛ է: Բրակեննըւրգ, ձեր խելքը տեղումը չէ: Առաջները համարձակ հերոսին պատում էիք, նորան բարեկամ, պաշտպան և յոյս էիք անւանում. նորան կեցցէ՛ էիք ազադակում, երբ գալիս էր: Առաջները կանգնում էիք անկիւնում, պատուհանը կիսատ բաց անում և ականջ դնում թագուն, իսկ իմ սիրուն աւելի թունդ էր զարկում, քան ձեր բոլորիդ: Դուք թագունում էք, երբ կարիք կայ. ուրանում էք նորան և չէք զգում, որ դուք կորած էք, եթէ նա կորչի:

Բրակեննըւրգ: Արի՛ գնանք տուն:

Կլարա: Տո՛ւն:

Բրակեննըւրգ: Ուշքի եկ միայն, շուրջդ նայիր: Այս այն փողոցներն են, ուր դու միայն կիրակիներին էիր ոտ կոխում, որոնցով դու ամօթխած եկեղեցի էիր գնում, ուր դու չափազանց լըրջօրէն բարկանում էիր, երբ ես քաղցր, բարեկի խօսքերով քեզ ընկերանում էի: Դու կանգնում ես, խօսում, գործում ողջ աշխարհի աչքի առաջ: Մտածիր, սիրելիս, ի՞նչ օգուտ մեզ նորանից:

Կլարա: Տուն. այո՛, ուշքի եմ գալիս: Գնանք տուն, Բրակեննըւրգ: Դու ճանաչում ես մեր տունը: (Գնում են):

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ

Բանտը մի լապտերով լուսաւորւած. խորքում մի բազմոց

Էզմոնտ: (Միայնակ). Հին բարեկամ, անդաւաճան քո՛ւն, դու էլ ես ինձնից փախչում, ինչպէս մնացեալ բարեկամներս: Ինչպէս լծաբարբար ցած էիր իջնում ազատ գլխիս վրայ և ձիթենեայ

պատկի նման քունքերս զովացնում: Պատերազմի մէջ, կեանքի ալիք-
ներում, հանգստանում էի ազատ շնչելով քո գրկում՝ նորաթիթ
մանուկի նման: Երբ փոթորիկները ոտի տերևների միջով վշվը-
շում էին, ճիւղ ու կատար ճռուալով շարժում, ներսը միջուկի կո-
րիզը հօ անշարժ էր մնում: Հիմա ինչն է քեզ սարսեցնում: Խնչն
է հիմա զղորդում քո աննկուն և հաստատուն միտքը: Ես զգում
եմ. սպանելու կացնի ձայնն է այս, որն տրամադներս երերում է:
Վեռ. կանգնած եմ ուղիղ. բայց մի ներքին սուսուռու անց-
նում է ամբողջ մարմնովս: Այժմ, յաղթում է նա, նա, այդ մատ-
նիչ բռնութիւնը: Նա փորում է այն ամուր, բարձր բնի տակը,
և նախքան կլեպի չորանալը՝ ճոռալով ու ջարդուփշուր լինելով
կընկնի նորա կատարը: Բայց դու ինչո՞ւ հիմա, որ այնքան ան-
զամ ծանր հոգսերը սապոնի պղպջակների նման գլխիցդ դէն ես
զցել, ինչո՞ւ ոյժ չունիս փախցնելու այն նախազգացմունքը, որոնք
քո մէջ հազար տեսակ վեր ու վայր են անում: Երբեանց է քեզ
երկիւղալի թւում մահը, որի փոփոխող ուրուականների հետ, ինչ-
պէս երկրային միւս պատկերների հետ, դու խաղաղ ապրում էիր:
Էլի նոյնը չէ, նոյն վաղահաս թշնամին, որին կարօտով ախոյանա-
բար առողջ կուրծքդ դէմ էիր դնում: Բանալ, այդ գերեզմանի
նախապատկերը, հերոսին, ինչպէս և վառին, հակակրելի է: Երբ
իշխանները մեծահանգէս ժողովներում՝ հեշտ վճռելու բանը հա-
զար անգամ ծամելով ու ծամծամելով կշռադատում էին, արդէն
այն ժամանակ անտանելի էր ինձ բրդեայ աթոռիս վրայ նստելը,
և դահլիճի աղօտ պատների մէջ առաստաղի գերաններն ինձ ճնշում
էին: Ուստի շտապում էի հեռանալ, հէնց որ հնար էր լինում, և
շուտով ձի հեծնում՝ խոր շունչ քաշելով: Եւ շուտով դժբա, այն-
տեղ, ուր մենք պէտք է լինէինք, դէպի դաշտը, ուր մեզ շրջա-
պատում են երկրից գոլորշիացող բնութեան ամեն բարիքը և
երկնքի միջով շնչող աստղերի բոլոր օրհնութիւնները. ուր մենք
երկրածին տիտանի նման մեր մայր-հողի հետ շփուելով աւելի ուժով
ենք վեր սաւառնում. որտեղ մենք զգում ենք մեր բոլոր երակնե-
րում ամբողջ մարդկութիւնն ու մարդկային ձգտումները. որտեղ
առաջ նետուելու, յաղթելու, ստանալու, իւր բազուկները գործա-
ծելու, տիրելու, նւաճելու ցանկութիւնը բորբոքւում է երիտա-

սարդ որսորդի հոգում. որտեղ զինւորն արագ քայլերով ողջ երկ-
րին տիրելն իւր բնատուր իրաւունքն է համարում և սարսափելի
ազատութեամբ, ինչպէս կարկտախառն մրրիկը՝ մարգագետին, դաշտ
ու անտառ փճացնելով, ջարդում է և մարդային ձեռքով քաշած
ոչ մի սահման չի ճանաչում. Դու միայն ուրական ես. երազական
լիշողութիւն այն բախտի, որն ես այնպէս երկար վայելում էի.
Ուր է տուաճնորդել քեզ ճակատագիրը նենգօրէն. Մերժում էր քեզ
երբէք չվախեցնող մահը շուտով օր ցերեկով պարգեւել, որպէս զի
քեզ համար գերեզմանի նախաճաշը զգուշի մզլահոտութեան մէջ
պատրաստէ: Խնչախի զգանք է շնչում այս քարերից. արդէն
կեանքս սառչում է, և մահճակալից, ինչպէս գերեզմանից, ոտս
խորշում է: Ո՛հ, հոգս, հոգս, դու, որ ժամանակից առաջ սկսում
ես սպանութիւնը, դադար տուր: Բայց երբեանից է կգմնտը
միայնակ, այսպէս մէն մէնակ այս աշխարհում: Քեզ կասկածն է
անզգայացնում, ո՛չ բախտը: Միթէ թագաւորի իրաւազատութիւնը,
որին դու ցմահ վստահ էիր, և իշխանուհու բարեկամութիւնը, որը
համարեմ (այդ կարող ես ինքդ քեզ խոստովանել) սէր էր, — գիշի-
ւայ փայլուն հրապատկերի պէս միանգամից անհետացաւ և քեզ
յետ են թողնում մենակ՝ ազօտ շաւղում: Օրանացին՝ քո բարե-
կամներին գլուխ կանգնած, յանդուգն մտքեր չի յղանալ: Ժողո-
վորդը չի՞ հաւաքել և հետզհետեւ աճող ուժով հին բարեկամին
չի՞ ազատիլ:

Ո՛հ... դուք որմեր, որ ինձ պատում էք, այնքան ողինների
բարեհաճ բազմութիւնը ինձնից մի՛ք հեռու տանիլ, և ինչ արիւ-
թիւն որ իմ աչքերը սովորաբար նոցա էին ներշնչում, թող այն
հիմա նորից վերադառնայ նոցա սրտերից իմի մէջ: Ո՛հ... այո,
նոքա կը շարժւեն հազարներով, նոքա կը դան, կը կանգնեն կշախտ:
Նոցա բարեպաշտ աղօթքը կը շտապի թափանցել երկինքը և կը
ինդրէ մի հրաշք: Եթէ իմ ազատութեան համար երկնքից հրեշ-
տակ չիջնի, ապա գէթ նոցա կը տեսնեմ տեգ ու սրեր ձեռքն առ-
նելիս: Դարպասները կը ձեղքւեն, վանդակապատերը ցրիւ կը գան,
նոցա ձեռքերի առաջ պարիսպները կը գլորւեն և ծագող օրւայ
ազատութեանը կգմնտը կը դիմաւորէ ուրախութեամբ: Շատ ծա-
նօթ դէմքեր ինչպէս կ'ընդունեն ինձ հուռնայով: Մի, Կլարա,

եթէ դու աղամարդ լինէիր, կը տեսնէի քեզ անկասկած այստեղ էլ առաջինը, և շնորհակալ կը լինէի քեզնից այն բանից, ինչի համար մի թագաւորից շնորհակալ լինելը ծանր է—ազատութեան համար:

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Կլարայի տունը

Կլարան դուրս է գալիս սենեակից մի լապտերով եւ մի բաժակ ջրով. բաժակը դնում է սեղանին, եւ պատուհանին է մօտենում.

Կլարայի Բրանկենբուրգ. այս դուք էք: Ի՞նչ լսեցի հապա: Դեռ ոչ ճիշդ. ոչ ոք չը կար: Ես լամպը պատուհանին կը դնեմ, որ նա տեսնէ, թէ ես դեռ արթուն եմ. և դեռ սպասում եմ իրան: Նա խոստացել է ինձ լուր բերել: Լուր. սարսափելի հաւաստիութիւն. էզմոնսը դատապարտւած. ի՞նչ դատարան կը համարձակի նորան դատել. իսկ նոքա դատապարտում են նորան: Թագաւորն է նորան դատում, թէ դուքսը: Իսկ իշխանուհին խնց է տալիս: Այս է աշխարհը:—Ո՞վ կը լինէր այնքան չար՝—Թանկագին չարիք բաղձալու: Միթէ չարութիւնն այնքան զօրեղ կը լինէր շուտով գլորելու բոլորից ճանաչւածին: Այնինչ այդպէս է, այո՛, այդպէս է: Ո՛հ... էզմոնս, քեզ ապահով էի կարծում Աստուծոյ և մարդկանց առաջ, ինչպէս իմ գրկում: Դու ինձ քոնն ես անւանել. իմ ամբողջ կեանքը ես նւիրել էի քո կեանքին: Ի՞նչ էի ես քեզ համար և ի՞նչ եմ այժմ, ի դուր եմ ձեռքս պարզում դէպի այն թուղ, որը քեզ բռնած է: Դու անօգնական, իսկ ես ազնու: Ահա տանս բանալին. իմ ազատ կամքիցն է կախւած: Դնալս ու դալս, բաց քեզ համար ոչինչ չեմ անում: Ո՛հ, կապեցէք ինձ, ես ջուսահատւում եմ, և ձգեցէք ինձ ամենախոր բանսը, որ ես գլուխս այն խոնաւ պատերին խփեմ, ազատութիւնը ողբամ, երազեմ, թէ ես ինչպէս պէտք է նորան աղատէի. եթէ չլթանեիրն ինձ չարգելէին, ինչպէս նորան կ'աղատէի: Ահա ես ազատ եմ և ազատութեանս մէջ է անկարութեան երկիւղը: Դիտեմ, բաց անընդունակ եմ նորան օգնելու համար մէկ անգամս շարժելու: Ա՛խ, ափսոս. քո էութեան փոքրիկ մասնիկը, քո Կլարան էլ քեզ նման բռնւած է և՛ հոգեվարքի մէջ, երբեմնակի շարժում է վերջին ուժերը. ես լսում եմ շփոց, հաղոց,—Բրանկենբուրգ—այս նա է: Թշնա, բարի մարդ. քո բախը

Ֆնում է միշտ միևնոյնը: Գիշերը սիրունիկ բաց է անում քեզ ղուռը, բայց, ան, որպիսի աղետալի տեսակցութեան համար: (Բրակենբուրգը ներս է մտնում): Ի՞նչ գունատ և զարգանկած ես գալիս, Բրակենբուրգ, ի՞նչ է եղել:

Բրակենբուրգ: Ոլոր մոլոր ճանապարհներով և վտանգների միջով որոնում եմ քեզ: Մեծ փողոցները բռնւած են: Կողմնակի ճանապարհներով և վտանգի միջով եմ քեզ մօտ պկւել:

Ելարա: Պատմի՛ր, ի՞նչպէս է բանը:

Բրակենբուրգ: (Նստելով): Ախ, Կլարա, թող ինձ որ լաց լինեմ: Ես չէի սիրում նորան: Նա այն հարուստ մարդն էր, և զբաւեց աղքատի միակ գառը զկպի աւելի պարարտ մարգագետինը: Բայց նորան երբէք չեմ անիծած: Աստուած ինձ անխարդախ է ստեղծել և փափկասիրտ: Յաւերի մէջ կեանքս հալւում էր և ամեն օր ֆնում էի հալւելուն:

Ելարա: Մոռացիր այս, Բրակենբուրգ, մոռացիր ինքդ քեզ: Խօսի՛ր հետս նորա մասին: Ճշմարիտ է: Դատապարտւած է նա:

Բրակենբուրգ: Նա դատապարտւած է: Այդ ես բոլորովին հաստատ գիտեմ:

Ելարա: Բայց դեռ ապրում է:

Բրակենբուրգ: Այո, դեռ ապրում է:

Ելարա: Ինչպէս ես ուզում հաստատել այդ: Այս գիշեր բռնակալութիւնը կը մորթէ սքանչելուն: Ամենքի աչքերից ծածկւած կը հոսի նորա արիւնը: Երկչոտ, քնի մէջ ընկած է անզգայացած ժողովուրդը և երազում է ազատութեան մասին. մինչ նորա հոգին՝ մեզնից դժգոհ, թողնում է այս աշխարհը: Նա թողեց.—մի՛ խաբիլ ինձ, մի՛ խաբիլ քեզ:

Բրակենբուրգ: Անկասկած—ոչ. նա ապրում է: Բայց աւանդ, Խսկանացին պատրաստում է ժողովրդի համար, որին նա ուզում է տոնատակ տալ, մի սարսափելի տեսարան, ազատութեան համար բախող ամեն մի սիրտ բռնութեամբ առ միշտ փշրելու համար:

Ելարա: Շարունակի՛ր և խաղաղ արտասանիր իմ մահւան վճիռն էլ: Ես՝ քանի գնում՝ մօտենում եմ արդէն այն երջանիկ զաւոներին: Արդէն ինձ է հասնում այն խախտութեան աշխարհից մխիթարութիւնը: Դէ ասա:

Բրակենքուրգ: Ես կարողացայ նկատել թէ պահնորդներէ վրայ և թէ երբեմն այստեղ, երբեմն այնտեղ լսող խօսակցութիւններէց, որ հրապարակում գաղտուկ մի զարհուրանք է պատրաստուում: Ես շեղուղիներով, ծանօթ անցքերով քեռուս տունը սպրդեցայ և մի յետին պատուհանից նայում էի հրապարակին: Խսպանկան գինեւորների մի մեծ շրջանի մէջ դէս ու դէն ջահեր էին ծածանում: Ես սրեցի անսովոր աչքս, և մթութեան միջից աչքիս ընկաւ մի սև կախաղարան, ընդարձակ, բարձր, ես սառուռացի տեսքից: Չորս կողմն զբաղւած՝ շատերը աշխատում էին, որ ինչ որ դեռ սպիտակ և տեսանելի տեղ կար մնացած՝ սև կտաւում փաթաթելով ծածկեն: Սանդուխքներն էլ վերջը սևով ծածկեցին. ես լաւ տեսնում էի: Երևի մի սարսափելի զոհի նւիրագործութիւն էին նախապատրաստում: Միսպիտակ խաչելութիւն, որը մթութեան մէջ արծաթի պէս շողշողում էր, մի կողմում բարձր ցցեցին: Քանի նայում էի, այնքան աւելի ու աւելի էր ստուգւում սոսկալի հաւաստիութիւնը: Շուրջը տեղ-տեղ դեռ երերում էին ջահերը, փոքր առ փոքր ծուեցան նոքա և հանդան: Միանգամից գիշերւաց հրէշային ծնունդը իւր մօր գոգն էր վերադարձել:

Կլարա: Հերիք է, Բրակենքուրգ, էլ հերիք է: Թող այս քողը հողուս վրայ խաղաղանայ: Անհետացած են ուրւականները, իսկ դու, չքննող գիշեր, վերարկուդ շնորհիր երկրին, որո եռում է: Նա էլ երկար չի կրիլ այս զգւելի բեռը. սոսկալի կերպով կը պատառի իւր խոր ճեղքերը և կը փշրի ու կը լափի սպանութեան շէնքսը: Եւ Ստուած կ'ուղարկէ մի որ և է հրեշտակ, որին նոքա իբր իրանց կատաղութեան վկայի՝ կ'արատաւորեն: Հրեշտակի սուրբ հպումով կը լուծւեն նեղերն ու կապերը, և նա բարեկամի վրայ կը թափէ խաղաղ լոյս: Նա կ'առաջնորդէ նորան մթութեան միջով դէպի ազատութիւն՝ մեղմօրէն և խաղաղութեամբ: Եւ իմ՝ ճանապարհն էլ է գնում գաղտուկ այս մթութեան միջով՝ նորան հանդիպելու:

Բրակենքուրգ: (Նորան բռնելով)՝ Որդիս, ո՞ւր: Ի՞նչ ես խիզախում:

Կլարա: Յաճիր, սիրելիս, որ ոչոք չգարթնի, որ ինքներս մեզ չսթափեցնենք: Ճանաչում ես դու այս սրւակը, Բրակենքուրգ: Ես

քեզ համար այս վերցրի կատակով, երբ դու յաճախ անհամբեր սպառնում էիր վաղահաս մահով: Եւ այժմ, բարեկամս:

Բրակենքուրդ: Իսկ ամենույն սրբոց:

Ելարա: Դու ոչինչ չես կարող արգելել: Ես մահաւան եմ. և ցանկացիր ինձ խաղաղ, արագահաս մահ, որն ինքդ քեզ էիր պատրաստում: Տո՛ւր ինձ ձեռքդ: Այս վայրկեանիս, երբ բաց եմ անում մութը դուռը, որտեղից էլ դարձուղի չկայ, երանի թէ կարողանայի այս աջը սեղմելով քեզ ասել, թէ որքան եմ քեզ ողբացել: Եղբայրս մատաղահաս մեռաւ, քեզ ընտրեցի ես նորան փոխարինելու: Բայց քո սիրտը հակառակեց. տանջեց թէ ինձ, թէ քեզ: Պահանջում էիր ջերմ, միշտ ջերմագին այն, ինչ որ քեզ չէր վիճակած: Ներիր ինձ և ֆնաս բարեաւ: Թո՛ղ քեզ եղբայրս անւանեմ: Այս մէկ անուն է, որն իւր մէջ շատ անուններ է պարունակում: Անկեղծ սրտով վերցրո՛ւ բաժանուողների վերջին գեղեցիկ ծաղիկը— վերցրո՛ւ այս համբոյրը: Մահը միացնում է բոլորին, Բրակենքուրդ, ուրեմն նոյնպէս և մեզ:

Բրակենքուրդ: Թող ինձ ուրեմն, որ քեզ հետ մեռնեմ: Կիսիր, կիսիր. դա բաւական է երկու կեանք հանգցնելու համար:

Ելարա: Մնացիր: Դու պէտք է ապրես. դու կարող ես ապրել: Նեցո՛ւկ եղիր մօրս, որը առանց քեզ, աղքատութեան մէջ կը մաշէր: Նորա համար եղիր այն, ինչպէս ես այլ ևս չեմ կարող լինել: Ապրեցէք միասին և ողբացէք ինձ: Ողբացէք հայրենիքը և նորան, որը միայն այն պահպանել կարող էր: Ներկայ սերունդն այս թշուառութիւնից չի ազատւիլ: Վրէժխնդրութեան կատաղութիւնն անգամ չի զօրիլ նորան ջնջել: Անցկացրէք դուք, խեղճեր, օրեր, որոնք օրեր չեն: Այսօր աշխարհս միանգամից կանգ է առնում. կանգ է առնում նորա շրջանը: Իսկ իմ երակը հաղիւ դեռ մի քանի րոպէ կը խփէ: Մնաս բարով:

Բրակենքուրդ: Ո՛հ... Ապրիր մեզ համար, ինչպէս և մենք միայն քեզ համար: Դու քեզնով մեզ ես սպանում. հի՛, ապրիր և համբերիր: Մենք անբաժան քո երկու կողքին կը կանգնենք և միշտ մտադիր սէրն իւր կենդանարար բազուկներում կը պատրաստէ ամենասիրուն մխիթարութիւնը: Եղիր մերը, մերը: Ես չեմ համարձակում ասել իմը:

Կլարա: Հանդարտ, Բրակենբուրգ. դու չգիտես, ինչին ես զիպչում: Ուր քեզ յոյս է երևում, այնտեղ ինձ համար յուսահատութիւն է:

Բրակենբուրգ: Կենդանիների յոյսին մասնակից եղիր: Մնացիր անգնդի ափին, նայիր ցածր և կրկին մեզ վեր նայիր:

Կլարա: Ես յաղթել եմ. նորից ինձ կուրի մի կանչիր:

Բրակենբուրգ: Դու անզգայացած ես: Մթութեան մէջ խափած, որոնում ես խորքը: Դեռ աշխարհիս վերջը չէ: Կը գան օրեր...

Կլարա: Վայ քեզ, վայ: Անգթօրէն պատառում ես դու աչքերիս առաջի վարագոյրը: Այո, կը ծագի մի օր, զուր են բոլոր մշուշները կուտակում և ակամայից ցրւում: Երկիւղով նայում է քաղաքացին պատուհանից, գիշերը թողնում է յետևից մի սև բիծ: Նա նայում է և լոյսի մէջ. սարսափելի կերպով բարձրանում է կախաղարանը: Նոր խաչելութիւնը իւր անարգած աստածային պատկերը դարձնում է վերը դէպի Հայրը: Արեգակը չի համարձակւում ծագել, նա չի ուզում նշանակել այն ժամը, երբ Եգիպտոսը պէտք է մեռնի: Յամբ գնում են սլաքները իրանց ճանապարհը և ժամը խփում է մէկը միւսի յետևից: Մնացիր, կանգնիր, հիմա ժամանակն է: Առաւօտայն նախազգացումն ինձ դէպի գերեզման է քաշում: (Նա մօտենում է պատուհանին՝ իբրեւ թէ չորս կողմն է նայում եւ ծածուկ խմում է):

Բրակենբուրգ: Կլարա, Կլարա:

Կլարա: (Մօտենում է սեղանին եւ ջուր խմում): Ահա քնացորդը: Ես քեզ յետևիցս չեմ գրաւում: Արա, ինչ որ պիտի անես: Մնաս բարեւ: Հանգցրո՛ւ այս լամպը հանգիստ և առանց դանդաղելու: Ես գնում եմ հանգստանալու: Հանդարտ դուրս սլկիր. դուռն յետևիցդ փակիր: Կամաց, չզարթեցնես մօրս: Գնա՛, ազատիր քեզ, ազատիր, եթէ չես ուզում իմ սպանիչի տեղ ընդունել: (Գնում է):

Բրակենբուրգ: Նա թողնում է ինձ վերջին անգամ, ինչպէս միշտ: Ո՛հ, կարո՞ղ է մի մարդկային սիրտ զգալ, թէ ինչպէս է նա կարողանում մի սիրող սիրտ պատռտել: Նա ինձ կանգնած է թողնում՝ ինքս ինձ ապաւինած: Թէ մահը, թէ կեանքը հաւասարապէս ատելի են ինձ: Միայնակ մեռնել: Լացէ՛ք, դուք սիրողներ: Ի՞մ

նակատագրից աւելի խիստը չկայ: Նա բաժանում է ինձ հետ մահադեղի կաթիլը և իրանից դուրս քշում: Նա քաշում է ինձ հետ իւր յետուից և կրկին հրում դէպի կեանքը: Ահ, էգմոնտ, ինչ թանկագին վիճակ է քեզ բաժին ընկնում: Նա քեզ առաջնորդում է: Նորա ձեռքի յաղթական պսակը քոնն է: Նա ողջ երկինքը առաջի է բերում: Հետեւեմ ես. էլի մի կողմն քաշեմ. անհանգչելի նախանձը դէպի այն բնակարանները տանեմ: Ել աշխարհիս երեսին ինձ համար մնալ չկայ, թէ դժոխքը, թէ դրախտը ներկայացնում են հաւասար տանջանք: Կործանման սարսափելի ձեռքը ինչպէս հաճելի կը լինէր թշուառականին: (Բրակենբուրգը մի կողմն է գնում. բեմը առ ժամանակ անփոփոխ է մնում. Կլարայի մահը ցոյց տուող մի երաժշտութիւն է հնչում. լամպը, որը Բրակենբուրգը մոռացել էր հանգցնել, մի քանի անգամ պլպլում է եւ վերջապէս հանգչում. բեմը բոստի է փոխում):

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ

Բ Ա Ն Տ

(Էգմոնտն անկողնում պառկած քնած է: Կողպէքը ծնկում է, դուռը բացում, ծառաները ջադերով ներս են մտնում. նոցա հետեւում է Ֆէրդինանդը եւ Սիլւան զինեալներով. Էգմոնտը զարթնում է):

Էգմոնտ: Ո՞վքեր էք դուք, որ անսիրալի կերպով քունը աչքերիցս փախցնում էք: Ի՞նչ են ուզում յայտնել ինձ ձեր բիրտ, անվստահ դէմքերը: Ինչի՞ է այս սարսափելի գնացքը: Ի՞նչ սարսափելի երազ էք գալիս ստույթեամբ պատմելու իմ կիսարթուն հոգուն:

Սիլւա: Մեզ դուքսն է ուղարկել քեզ յայտնելու դատավճիռը:

Էգմոնտ: Դահիճներ էլ ես բերում հետդ՝ վճիռը կատարելու համար:

Սիլւա: Ասի՛ր և կ'իմանաս, թէ քեզ ինչ է սպասում:

Էգմոնտ: Այս է վաչել ձեզ և ձեր ամօթալի ձեռնարկութեանը: Գիշերով չղացած և գիշերով իրագործած: Այսպէս է կարող ծածկել անիրաւութեան այդ յանդուգն գործը: Համարձակ առաջ արի, դու, որ սուրդ կրում ես վերարկուիդ տակ փաթաթած: Ահա գլուխս, ամենաազառը, որն երբ և է բռնակալութիւնը խլել է մարմնից:

Սիլլա: Դու սխալում ես: Ինչ որ արդար դատաւորները վճռում են՝ արեգակի լուսնից չեն ծածկում:

Էզմոնտ: Այսպիսով լրբութիւնն ամեն հասկացողութիւնից ու երեակայութիւնից անցնում է:

Սիլլա: (Առնում է մօտը կանգնողից վճիռը, յետ է ուղորդում եւ կարդում): «Յանուն թագաւորի և զօրութեամբ այն իշխանութեան, որը «Նորին Մեծութիւնը մեզ տւել է դատելու նորա բոլոր հպատակներին, ինչ դասակարգի և լինեն, նմանապէս Ոսկեգեղմի ասպետ» ներին—ճանաչում ենք մենք...»

Էզմոնտ: Միթէ թագաւորը կարող է այն ուրիշին տալ:

Սիլլա: «Ճանաչում ենք մենք՝ կանխօրէն, օրինական քննութիւնից յետոյ, քեզ Հէյնրիխ կոմս Էզմոնտին, Գաւրի իշխանին, զաւարթութեան մէջ յանցաւոր և յայտնում վճիռը: Որ դու վաղը լուսածագին պէտք է բանտից հրապարակ տանւես և այնտեղ՝ Ժողովրդի աւքի առաջ, ի զգուշութիւն բոլոր դաւաճաններին, կեանքից սրով մահւան գիրկն ուղարկես: Տւած է Բրիւսսէլում. չամի... (Յիւն ու տարին տնորոշ է կարդացում, այնպէս որ լսողը չի հասկանում): Ֆերդինանդ դուքս Ալբայի նախագահ խորհրդիս երկոտասանից:

Դու գիտես հիմա ճակատագիրդ: Քեզ քիչ ժամանակ է մնում պատրաստելու, տանդ մասին կարգադրելու և քոյրիներին հրաժեշտ տալու: (Սիլլան հետևողներով հեռանում է. մնում են Ֆերդինանդն ու երկու ջահակիր. բեմը միջակ լուսաւորւած է. Էզմոնտը, մի քանի ժամանակ խորտուելած, լուռ կանգնած է. Սիլլան անկատելի հեռանում է. Էզմոնտն իրան միայնակ է կարծում. երբ աչքերը վեր է բարձրացնում, նկատում է Ֆերդինանդին):

Էզմոնտ: Դու մնում ես կանգնած: Ուզում ես զարմանքս տարսափս քո ներկայութեամբ աւելի ևս մեծացնել: Զլինի՞ ուզում ես այն բաղձալի լուրն էլ հօրդ տանել, թէ ես այստեղ տղամարդուն անվայել կերպով յուսահատում եմ: Գնա՛ ասա՛ նորան: Ասա՛ նորան, որ ոչ ինձ կը խաբէ, ոչ աշխարհին: Նորան—փառասիրին դեռ ետեւիցը թեթեւ կը շշնջան, ապա բարձր ու աւելի բարձր կը խօսեն, և, երբ մէկ օր նա այդ գահից իջնի, հազարաւոր ձայներ նորան երեսն ի վեր կ'աղաղակեն՝ նորան այնտեղ են բերել ոչ պետութեան շահը, ոչ թագաւորի արժանիքը, ոչ նահանգների խաղաղութիւնը: Իւր իսկ անձի համար է կուլի խորհուրդ տւել, որ

պէս զի իբր զինւոր կռուում աչքի ընկնի: Նա այս հրէշաւոր խառնակութիւնը նորա համար է յարուցել, որպէս զի իւր կարօտն զգան: Եւ ես ընկնում եմ իբրեւ զոհ նորա ստորաքարշ ատելութեան, նորա սեւ նախանձի: Ես գիտեմ, այո՛, և ես իրաւունք ունիմ ասելու, մահացու վիրաւորաժը կարող է ասել.—ինձ նախանձում էր այն ինքնագովը, ինձ ջնջելը նորա վաղուցւան մտածածն ու խորհածն է եղած: Արդէն այն ժամանակ, երբ մենք՝ դեռ երիտասարդ, քւէախաղ էինք խաղում և փողի կոչտերը մէկը միւսի յետեւից նորա կողմից դէպ ինձ էին վազում, կանգնում էր նա մտալլած. կեղծելով՝ խաղաղ էր ձեանում, այն ինչ ներքուստ հալումաշ էր լինում, բարկանալով աւելի իմ բախտի, քան իւր կորուստի վրայ: Դեռ չիշում եմ նորա կայծաղացող հայեացքը, մատնիչ դալկը, եւր մենք՝ հասարակական տօնին, շատ հազարաւոր մարդկանց առջ մրցում էինք նետելում: Նա ինձ դուրս հրաւիրեց, և երկու ազգերը կանգնած էին. Իսպանացիք ու Նիդերլանդցիք զրաւ էին գալիս և բարեմաղթում: Ես յաղթեցի նորան. նորա դնդակը վրիպեց, իսկ իմը դիպաւ: Իմ ազգակիցների բարձրաձայն բրբիջով օդը թնդաց: Հիմա ինձ է դիպում նորա հարւածը: Ասա՛ նորան, որ ես հասկանում եմ, ես նորան ճանաչում եմ, որ աշխարհս արհամարհում է ամեն մի յաղթանակ, որը՝ շողոքորթութեամբ ձեռք բերելով, կանգնեցնում է իւր համար մի ստոր հոգի: Իսկ դու, եթէ մի մարդու հնարաւոր է իւր հօր շաւղից շեղել, ժամանակին սովորի՛ր ամօթի, մինչ դու ամաչում ես նորա համար, որին սիրով կռուէիր յարգել ամբողջ սրտով:

Փերդինանդ: Ես քեզ լսում եմ՝ առանց ընդհատելու. քո յանդիմանութիւնները ծանրանում են վրաս՝ ինչպէս մահալի հարւածները վահանի վրայ. ես զգում եմ դղորդ, բայց զինւած եմ: Դու դիպցնում ես ինձ, բայց չես վիրաւորում. զգալի է ինձ միայն այն ցաւը, որը կուրծքս է կրծում: Վայ ինձ, վայ: Միթէ՞ ես մի այդպիսի տեսարանի համար եմ մեծացել, մի այդպիսի դրամայի համար եմ ուղարկւած:

Էդմոնտ: Դու զանգատում ես: Ի՞նչ է քեզ յուզում, քեզ վշտացնում: Այս մի ուշացած զղջումն է, որ դու ամօթալի դաւադրութեանը նւիրեցիր ծառայութիւնդ: Դու դեռ երիտասարդ

ես և բարեաես: Դու աշնպէս վատահելի և սիրալիր էիր դէպի ինձ: Քանի ես քեզ տեսնում էի, հաշտում էի հօրդ հետ: Եւ նոյն կերպ կեղծելով՝ նորանից աւելի կեղծելով գրաւում ես դու ինձ դէպի ցանցը: Դու զգւելին ես: Ով նորան է հաւատում, իւր զլուին է ուզում վտանգել, բայց ով էր վտանգ սպասում քեզ հաւատալու: Գնահ, գնահ: Մի յափշտակիլ ինձնից աշն քիչ վայրկեանները: Գնահ, որ ես ինձ ժողովեմ, թողնեմ աշխարհս, իսկ քեզ՝ ամենից առաջ:

Փերդինանդ: Ես ի՞նչ ասեմ քեզ: Ես կանգնած քեզ եմ նայում, բայց քեզ չեմ տեսնում, և ինձ չեմ զգում: Արդարացնեմ անձս: Համոզեմ քեզ, որ ես բոլորովին ուշ, բոլորովին վերջն իմացայ հօրս դիտաւորութիւնները, որ ես նորա ձեռքին ինչպէս մի կամագուրկ, անկենդան գործիք էի գործում: Ի՞նչ օգուտ, թէ դու իմ մասին ինչ կարծիք կարող ես ունենալ: Դու կորած ես, իսկ ես—թշուառ—աչտեղ կանգնած եմ միայն այդ քեզ հաւատացնելու և քեզ ողբալու համար:

Էզմինտ: Ի՞նչ սքանչելի ձայն, ի՞նչ անսպասելի մխիթարութիւն է հանդիպում ինձ գերեզմանիս ճանապարհին: Դու, իմ առաջին և, համարեւ, միակ թշնամուս որդին, դու ափսոսում ես ինձ, դու իմ սպանիչների թւում չեմ: Խօսիր, ասան, ի՞նչ կարծիք կազմեմ քո մասին:

Փերդինանդ: Անագործն հայր: Այն, ես քո այս հրամանով ճանաչում եմ քեզ: Դու ճանաչում էիր իմ սիրտը, իմ մտածմունքները, որոնց յաճախ նախատում էիր՝ իբրեւ քնքոյշ մօրից ժառանգութիւն: Ինձ քեզ նման դարձնելու համար այստեղ ուղարկեցիր: Այս մարդուն կլանող գերեզմանի ափին՝ մի կամայական մահւան իշխանութեան տակ տեսնելու համար ստիպում ես ինձ, որ ամենախոր ցաւն զգամ, որ բոլոր պատահարների առաջ՝ խուլ, որ ես անզգայ դառնամ, ինչ էլ որ ինձ պատահելու լինի:

Էզմինտ: Զարմանում եմ. ուշքի եկ, կանգնիր. խօսիր տղամարդու պէս:

Փերդինանդ: Նրանի կինարմատ լինէի, որ ինձ կարողանային ասել. —«Ի՞նչ է պատահել քեզ, ի՞նչն է քեզ անհանգստացնում: Ասան ինձ մի մեծագոյն, աւելի հրէշաւոր չարիք. ինձ աւելի սար-

սափելի գործի վկայ արա, ես շնորհակալ կը լինեմ քեզնից, ես կ'ստեմ: Վայդ դատարկ բան է:

Էզմոնտ: Դու քեզ կորցնում ես: Ո՞ւր ես դու:

Փերդինանդ: Թող կատաղի այս կիրքը, թող որ ես ինձ ազատ ողբամ: Ես չեմ ուզում տոկուն երեւալ, երբ մէջս ամեն ինչ ջարդ ու փշուր է լինում: Քեզ պէտք է այստեղ տեսնեմ: Քեզ: Զգւելի է: Դու ինձ չես հասկանում, մի՞թէ կարող ես հասկանալ: Էզմոնտ, Էզմոնտ: (Նորա պարանոցովն ընկնելով):

Էզմոնտ: Բնց արա ինձ այս հանելուկը:

Փերդինանդ: Ո՛չ մի հանելուկ:

Էզմոնտ: Ի՞նչպէս է քեզ այդպէս խորը շարժում մի օտար մարդու վիճակը:

Փերդինանդ: Ո՛չ օտար. դու ինձ օտար չես: Քո անունն էր, որ մանկութեան օրերում երկնային աստղի նման առաջս փայլեց: Որքան անգամ լսած ու հարցրած եմ քո մասին, երեխայի յոյսն երիտասարդն է, երիտասարդինը—այրի հասակը: Այսպէս դու միշտ առաջ ես եղած. միշտ առաջս. իսկ ես առանց նախանձի տեսնում էի քեզ առաջիս և գալիս էի յեակիցդ, միշտ յառնջ: Արդ, յոյս ունէի վերջապէս քեզ տեսնել, և տեսայ քեզ ու սիրտս քո առաջը նետեց: Քեզ նշան էի արել ինձ համար և քեզ ընտրեցի նորից, երբ քեզ տեսայ: Հիմա նոր ուզում էի քեզ հետ լինել, քեզ հետ ապրել, քեզ դրկել, քեզ—այս բոլորը ցնդեցան և ես քեզ տեսնում եմ այստեղ:

Էզմոնտ: Բարեկամ, եթէ դորանից մի շահ ունիս, համոզւիր, որ հէնց առաջին վայրկեանից սիրտս քեզ յարեց, և լսիր ինձ— թող մեկմէկու մի քանի խաղաղ խօսք ասենք: Ասա ինձ, — սա հօրդ վերջնական և լուրջ հրամանն է՝ ինձ սպանել:

Փերդինանդ: Այո:

Էզմոնտ: Այս վճիռն արդեօք մի լոկ խրուիլակ չէ ինձ վախեցնելու, երկիւղով և սպառնալիքով պատժելու, ինձ ստորացնելու և ապա կայսերական շնորհումով ինձ նորից բարձրացնելու համար:

Փերդինանդ: Ո՛չ, ակն, դժբախտաբար ո՛չ: Սկզբում ես էլ էի ինձ խաբում սնոտի յուսով. բայց արդէն այն ժամանակ զգացի երկիւղ և վիշտ՝ քեզ այս դրուժեան մէջ տեսնելու: Արդ, բայց

այժմ դա իսկական ստոյգ է: Ո՛չ, ես էլ ինձ չեմ իշխում: Ո՞վ կը կ'տայ ինձ օգնութիւն, ո՞վ խորհուրդ՝ անխուսափելիից խուսափելու:

Էզմոնտ: Դէ լսիր ինձ: Եթէ քո հոգին այդպէս բռնուն կերպով ձըգտում է ազատել ինձ, եթէ դու գարշում ես այդ անսանձ բռնութիւնից, որն ինձ շղթայած պահում է, ապա ազատիր ինձ: Վայրկեանները թանկ են: Դու ամենակատարողի որդին ես, ինքզի էլ կարող թող փախչենք: Ես գիտեմ ճանապարհները: միջոցները չեն կարող քեզ անյայտ լինել: Միմիայն այս պարիսպները, միայն մի քանի մղոններ են բաժանում ինձ իմ բարեկամներից: Բնց արա այս կայերը, տար ինձ նոցա մօտ, և եղիր մերը: Անկասկած թաղաւորը մի օր շնորհակալ կը լինի քեզնից իմ ազատութեան համար: Հիմա նա յանկարծի է բռնւած և գուցէ նորան ամենն անյայտ է: Քո հայրը բազդ է փորձում, և Նորին Մեծութիւնը ստիպւած է կատարած իրողութեանը հաւանութիւն տալ, թէ և նրանից սարսափելիս էլ լինի: Դու մտածմունքի մէջ ես... Ո՛հ, զո՞րք ինձ ազատութեան ճանապարհը, խօսիր և վնաս պահիր կենդանի հոգու յոյսը:

Փերդինանդ: Լռիր, ո՛հ, լռիր: Իւրաքանչիւր խօսքով աւելացնում ես յուսահատութիւնս: Այստեղ չկայ ո՛չ մի ելք, ոչ մի խորհուրդ, ոչ մի փախուստ: Այս է ինձ տանջում, այս է բռնում ու ճնշում կուրծքս՝ ինչպէս ճիրաններում: Ես ինքս եմ ձգել ցանցը, ես գիտեմ նորա խիստ ու ամուր հանգոյցները, ես գիտեմ, ինչպէս ամեն մի յանդգնութեան, ամեն խորամանկութեան ճանապարհները փակւած են: Ես զգում եմ ինձ քեզ ու միւսների հետ շղթայւած: Հապա կը գանգատուէ՞ր ես, եթէ ամեն ինչ փորձած չլինէի: Նորա ոտներն եմ ընկել, աղաչել, պաղատել: Նա ինձ այստեղ ուղարկեց, որ իմ մէջ ամեն կենդանական ու խնդական բան՝ ինձ հետ այս վայրկեանին խորտակէ:

Էզմոնտ: Եւ ո՛չ մի ազատութիւն:

Փերդինանդ: Ո՛չ մի:

Էզմոնտ: (Ոտը դոփեղով): Ոչ մի ազատութիւն... Քանցըր կեանք, գոյութեան և գործունէութեան սիրուն, քաղցր սովորութիւն, քեզնից պէտք է բաժանուեմ. այսպէս խաղաղ բաժանուեմ: Կուրի փոթորկում, զէնքերի շառաչիւնի տակ, խռովութեան ճապաղիքում չես տալիս ինձ մի թռուցիկ մնաս բարով. դու չես շտապում հրաժեշտ տալու:

Քաժանման վայրկեանը չես կարծացնում ևս պէտք է ձեռք բռնեմ, աչքերիդ մէկ էլ նայեմ, դեղեցկութիւնդ, արժէքդ լաւ կենդանի զգում, և ապա վճռականապէս պուկ դամ և ասեմ,—դէ գնա:

Փերդինանդ: Իսկ ես պէտք է կշտիդ կանգնեմ, մտիկ տամ. վարդանամ քեզ պահպանել, քեզ արգելել: Ո՛հ... Բնէ ձայն կը բաւէր ողբալու, Բնէ սիրտ պատառ պատառ չի լինիլ այս աղէտից:

Էզմոնտ: Հանդարտւիր:

Փերդինանդ: Դու կարող ես հանդարտուել, դու կարող ես հրաժարուել, և քանի որ անհրաժեշտ է՝ ծանր քայլ անել: Ե՛ս ինչ եմ կարող. Բնէ անեմ: Դու կը յաղթես քեզ և մեզ: Դու կը դիմանաս: Ես քեզնից և նոյն իսկ ինձնից աւելի կ'ապրեմ ճաշի ու թխտութեան ժամանակ լոյսս եմ կորցրել, պատերազմի խռովութեան մէջ՝ դրօշ: Անաստորժ, շփոթ ու պղտոր է երևում ինձ ապագան:

Էզմոնտ: Երիտասարդ բարեկամ, որին ես տարօրինակ բախտի բերմամբ միաժամանակ վաստակում եմ և կորցնում, որն ինձ համար մահու չափ ցաւում է, ինձ համար տանջում է, նայի՛ր ինձ այս վայրկեանիս. չես կորցնում դու ինձ: Եթէ իմ կեանքը քեզ համար մի հայելի էր, որի մէջ դու հաճութեամբ քեզ դիտում էիր, ապա թող լինի այդ և իմ մահը: Մարդիկ միայն այն ժամանակ չեն միասին, երբ միատեղ են, այլ և հեռաւորը, մեռելը մեզ համար կենդանի է: Ես կ'ապրեմ քեզ համար, և ինձ համար էլ բաւականին ապրել եմ: Ամեն օր ես ուրախ եմ եղել, ամեն օր արողնթաց դործունէութեամբ կատարել եմ պարտքս, ինչպէս ցոյց է տւել խիղճս: Արդ վերջանում է կեանքս, ինչպէս նա երանի թէ աւելի վաղ, աւելի վաղ՝ արդէն Գրաւելինդենի աւազների վրայ վերջացած լինէր: Ես դադարում եմ ապրել, բայց ես ապրել եմ. այդպէս ապրիր և դու, բարեկամս, հաճութեամբ և սիրով, և մի՛ վախենալ մահից:

Փերդինանդ: Դու կարող էիր քեզ պահել մեզ համար, դու պէտք է պահէիր: Դու ինքդ ես քեզ սպանել: Յաճախ լսում էի, երբ խելօք մարդիկ քո մասին խօսում էին. բարեմիտներ, չարամիտներ—նոքա երկար վիճում էին քո արժանիքի մասին, սակայն վերջը բոլորեքեան միաբանում էին. ոչ ոք չէր զօրում ուրանալ, ամեն ոք խոստովանում էր. «այն, նա վտանգաւոր ծանապարհով է

գնումն: Քանի քանի անգամ ցանկացել եմ, որ կարող լինեի քեզ զգուշացնել: Միթէ՞ դու ոչ մի բարեկամ չունէիր:

Էզմոնտ: Ինձ զգուշացրել էին:

Փերդըինանդ: Բայց ինչպէս կէտ առ կէտ բոլոր այս մեղադրանքները դուստր ես նորից դանդաղեալ մէջ, նոյնպէս քո պատասխանները—բաւականին լաւ՝ քեզ արդարացնելու, բայց ոչ բաւականին զօրեղ՝ քեզ մեղադրանքից ազատելու համար:

Էզմոնտ: Այդ մի կողմը մնաց: Մարդս կարծում է, թէ ինքն իւր կեանքը կառավարում է, ինքն իրան առաջնորդում, բայց նորա ներքինն անդիմադրելի կերպով նորա ճակատագրի յետեւիցն է քաշում: Թող դորա վրայ չմտածենք: Այս մտքերից հեշտ կ'ազատւեմ.—բայց դորա համար էլ կը հոգացուի: Նթէ՛ կարող լինի իմ արիւնը շատերի համար հոսել, ազգիս խաղաղութիւն բերել, ապա կը հոսի յօժարաբար: Ախտն, որ այդպէս չի լինիլ: Բայց մարդուն վայել է այն եւս խուզարկել, ուր նա այլ եւս չպիտի գործէ: Կարող ես դու հօրդ փճացնող ոչոք կասեցնել, ուղղել—արա՛: Այդ ո՞վ կարող կը լինի: Գնան բարով:

Փերդըինանդ: Ձեմ՝ կարող գնալ:

Էզմոնտ: Իմ մարդոցը ամենայն սիրով քեզ եմ յանձնում: Իմ ծառաները բարի մարդիկ են. թող նոքա չցուեն, չանբախտանան: Ինչպէս է Ռիխարդը, իմ զրազիրը:

Փերդըինանդ: Նա քեզից առաջ է գնացել, նորան՝ ինչպէս դաւադրութեան մեղսակցի, զլիւստել են:

Էզմոնտ: Խեղճ մարդ: Ելի մի բան, եւ այնուհետեւ մնաս բարով, էլ տանել չեմ կարող: Ինչ էլ որ մեր միտքը սաստիկ զբաղեցնելու լինի, բայց էլի վերջը բնութիւնն անդիմադրելի կերպով պահանջում է իւր իրաւունքները, եւ ինչպէս օձով փաթաթւած մանուկը զովայուցի: Բունն է ճաշակում, այնպէս էլ դատաստարտեալն է մէկ անգամ էլի նստում մահաւան դռան առաջ եւ լաւ հանգստանում, ինչպէս թէ հեռու ճանապարհ գնալու լինէր: Ելի մի բան: Ես ճանաչում եմ մի աղջիկ. դու նորան չես արհամարհիլ, որովհետեւ նա իմն էր: Արդ նորան քեզ եմ յանձնում, մեռնում եմ խաղաղ: Դու մի ազնիւ մարդ ես. մի կին, որը նորան գտնէ, ապահով է: Այդ բոլոր է իմ ծեր Ադոլֆը, նա ազատ է:

Փերդինանդ: Այն առոյգ ծերունին, որ միշտ ձեզ ձիով ու ղեկցում էր:

Էզմոնտ: Նա ինքը:

Փերդինանդ: Նա ապրում է. նա ազատ է:

Էզմոնտ: Նա գիտէ այն աղջկայ բնակարանը: Թող նա քեզ առաջնորդէ. և զու վարձատրելի նորան մինչև նորա կեանքի վերջը, որ նա քեզ ցոյց է տալիս ճանապարհը դէպի այդ դանձր: Քննա բարով:

Փերդինանդ: Ես չեմ գնում:

Էզմոնտ: (Նորան դէպի դուռը հրելով): Քննա բարով:

Փերդինանդ: Ո՛հ... Թող էլի մնամ:

Էզմոնտ: Բարեկամ, ոչ մի հրաժեշտ: (Ուղեկցում է մինչև դուռը, նորանից պոկում է, Փերդինանդն անզայ՝ շտապով հեռանում է. Էզմոնտը միայնակ): Զարահոգի մարդ: Դու չէիր կարծում ինձ այս բարութիւնն անել որդուդ միջոցով: Նորա միջոցով ազատ եմ ես հոգսերից, ցաւերից, ամեն երկիւղալի զգացմունքից: Մեղմ ու սոխպով պահանջում է բնութիւնն իւր վերջին տուրքը: Անցան. վճռւած է: Եւ այն, ինչ որ վերջին գիշերը կասկածով ինձ մահճիս մէջ անքուն էր պահում, հիմա քնեցնում է մտքերս անյաղթահարելի ստուգութեամբ: (Նստում է մահճակալի վրայ. նստ): Քննա քուն, դու դալիս ես ինչպէս մի կատարեալ բախտաւորութիւն՝ առանց որ խնդրեմ, առանց որ աղաչեմ, ամենաջօժարաբար: Դու լուծում ես խիստ մտքերի հանգուցները, խառնում ես ուրախութեան և տրամուլթեան բոլոր պատկերները. անխափան սահում է ներքին ներդաշնակութեան շրջանը և հաճոյական խելագարութեան մէջ փաթաթւած՝ ընկղմւում ենք և դադարում լինելուց: (Նա քնում է. նախ ուղեկցում է նորա նինջը. նորա անկողնի յետեւը կարծես պարիսպները բացում են. մի հիանալի տեսարան է ներկայանում: Աղատութիւնն երկնային համդերմում, մի լուսով պատած, հանգստանում է մի աւալի վրայ. Կլարայի զմայրութիւնն ունի, եւ խմբարհում է դէպի քնոյ հերոսը: Մի փոքրացող զգացմունք է արտայայտում. նա կարծես նորան ողբում է: Շուտով սթափւում է եւ մի ոգեւորիչ շարժումեամբ ցոյց է տալիս նորան սլաքների մի կապոց, ապա եւ մի գաւազան, զիտարկով: Նա ասում է նորան, որ ուրախ լինի եւ, հասկացնելով, որ նորա մահը նահանգներին ազատութիւն պիտի պարգեւէ, նախաջում է նորան իրեն յաղթող եւ տալիս է յաղթութեան ստակ: Արդ նա պատկով մօտենում է Էզմոնտի գրկ-

խին, վերջինս մի շարժումն է անում՝ ինչպէս մէկը քնած շարժում է, այնպէս որ բերանն ի վեր՝ դէմքով դէպի նա է պառկած։ Պատկը պահում է նորա գլխին ծածանելով։ Հեռւից լսելի է պատերազմական երգի ծայն, աղմուկ եւ սուլումն։ Ամենամեղմ ծայնի հետ անհետանում է երևոյթը։ Չայնն ուժեղանում է։ Էգմոնտը զարթնում է։ Բանտը մէղից չափաւոր լուսաւորւած է։ Առաջին շարժումով նա ձեռքը դուրսն է տանում, նա կանգնում է եւ շուրջը նայում, ձեռքը գլխին պահած)։

Անհետացել է պսակը։ Դու, դեղեցիկ ուրւական, օրւայ լոյսը քեզ խուճապեց։ Այն, նոքա էին, նոքա միացրել էին իմ սրտի ամենաքաղցր ուրախութիւնները։ Ասուածային ազատութիւնն իմ սիրեկանից էր փոխ առել իւր կերպարանքը։ Դիւթիչ աղջիկը բարեկամուհու երկնային հանդերձ էր հագնել։ Նոքա միացած են երևում մի լուրջ վայրկենում։ աւելի լուրջ, քան սիրելի։ Արիւնաբիծ կրօնկներով նա առաջս դուրս եկաւ։ Նորա հանդերձի ծածանող ծալքերն արիւնաներկ էին։ Այն իմ արիւնն էր և շատ աղնիւների արիւնը։ Ո՛չ, այն ի դուր չէր թափւած։ ձեղքում անցնում է, քաջ ժողովուրդ։ Յաղթութեան ասուածն է քեզ առաջնորդում։ Եւ ինչպէս ծովը ձեղքում է նոցա ամբարտակները, այնպէս փշրեցէք, խորտակեցէք բռնակալութեան պատնէշները, և խեղդելով՝ ի բաց ողորդեցէք նորան իւր տեղից, որը նա յաւակնել է իրան դրաւել։ (Թմրուկն աւելի մօտենում է)։ Լսիր, լսիր։ Քանի քանի անգամ կանչել է ինձ այս ձայնը՝ ազատ քայլելու դէպի կուլի և յաղթութեան զաշար։ Ինչպէս աշխուժով քայլում էին ընկերներս այս փոանգաւոր բաց փառաւոր ասպարիզում։ Ես մեռնում եմ ազատութեան համար, որի համար ես ապրում էի և պատերազմում, և որին հիմա զոհում եմ ինձ՝ տանջելով։ (Բեմի յետեւը բռնում են խալանական զինուորի ձերը՝ զինւած դեղարդներով)։ Այն, հաւաքւեցէք միասին, փակեցէք ձեր շարքերը, դուք ինձ չէք վախեցնիլ։ Ես սովոր եմ տէգերի առաջ՝ տէգերի դէմ կանգնել և, չորս կողմից շրջապատւած սպառնալի մահով, սրտոտ կեանքը կրկնակի արագութեամբ զգալ։ (Թմրկահարում են)։ Քեզ շրջապատում է թշնամին ամեն կողմից։ Շողշողում են սրերը։ Բարեկամներ, քաջացէք։ Հետերդ ծնողներ, կանայք, երեխաներ ունիք։ (Յոյց տալով պահապաններին)։ Եւ սոցա շարժում է իշխողի լոկ խօսքը, ո՛չ իրանց սիրտը։ Պաշտպանեցէք ձեր ստացւածքը։ Եւ ձեր ամենասիրելին ազատելու համար ընկէք ուրախութեամբ՝ ինչպէս ես ձեզ օրինակ եմ տալիս։

(Թմրկահարութիւն։ Նրբ նա գնում է դէպի պահապանը եւ յետեւի դուռը, վարդոյրն իջնում է, նւազը խառնւում է եւ դրաման վերջանում է մի յաղթական երգով)։

ԸՆՁԵՆԱԻՈՐԸ

(Պ Օ Է Մ Ա)

ՇՈԹԱ ԲՈՒՍԹԱԵԼԻԻ

Համառօտ պատմածք
Յարութիւն Մ'իրիմանեանցի

Ա.

ԱՐԱՔԻԱՅԻ ԲՈՍՏԵՒԱՆ ԹԱԳԱԻՈՐԻ ՄԱՍԻՆ

Արաբիացում երբեմն ապրում էր Բոստեան անունով մի բարի և ողորմած թագաւոր. նա ունէր մի անտես-աննման աղջիկ՝ Թինաթին անունով:

Թագաւորը իր կեանքի վերջին օրերում կանչեց իր բոլոր նախարարներին և յայտնեց՝ թէ թագաւորութիւնը իր ծերութեան պատճառով յանձնում է Թինաթինին: Նախարարները շատ տխրեցին, երբ իմացան իրենց սիրելի տիրոջ մտադրութիւնը. նրանք ստում էին Բոստեանին. «Տէր արքայ, քո տւած վատ խորհուրդը լաւ է ուրիշի լաւիցը»:

Բայց Բոստեանը յետ չկանգնեց իր մոքից և Թինաթինին յայտարարեց զահակաւ:

Այդ հրամանը ամենից շատ ուրախացրեց ամիր սպասաւարի որդի Աւթանդիլին, որովհետեւ սա սիրահարւած լինելով Թինաթինի վրայ՝ առիթ կ'ունենար նրանից յետոյ ատէպ-ատէպ տեսնելու իր հոգեհատոր զահակաւ սիրուհուն: Աւթանդիլը Բոստեան թագաւորի

որդեղիւն էր և սիրւած էր նրանից, ինչպէս հարազատ որդի։ Արաբիայում նրա նման գեղեցիկ և քաջ տղամարդ հազիւ թէ գտնւէր. նա զօրքի ընդհանուր-հրամանատար էր նշանակւած։ Թագաւորի հրամանից յետոյ արաբական բոլոր իշխանները, զօրապետները և զօրքը եկան շնորհաւորելու Թինաթինի գահակալութիւնը։ Բոստեան թագաւորը նրանց ներկայութեամբ իր թագը դրեց Թինաթինի զլխին և հռչակեց նրան թագուհի։

Թինաթինը իրան արժանի չէր համարում հօր գահը նստելու. ուստի լռիկ լալիս էր։ Հայրը նկատելով իր աղջկայ արտասուքը՝ խրախուսեց նրան և ասաց. «Կառավարիր ժողովուրդդ ազնւութեամբ, կերուխումի ետեւից մի ընկնիլ, նրանից օգուտ չկայ. ինչ որ ողորմութիւն տալու լինես, իմացիր, որ միայն այդ տւածն է քոնը. մնացած բարիքդ կորած է. և, ինչպէս արեւը միակերպ տաքացնում է թէ վարդը և թէ աղբը, զուէլ այնպէս, դատրիկս, հաւասարապէս յատիր և խղճան մեծ ու փոքրին»։

Այդ խրատից սիրտ առած, Թինաթինը բացեց դանձարանը և առատութեամբ սկսեց փող բաժանել հպատակներին, իսկ յետոյ սարքեց մի արքայաւայել խնճոյք։ Խնճոյքի ժամանակ ամենքն էլ նկատեցին, որ Բոստեան թագաւորը սաստիկ տխուր է։ Աւթանդիլը և աւազ-վեղիր Սոկրատը կամենում էին իմանալ այդ տխրութեան պատճառը և մի կերպ ուրախացնել թագաւորին։ Սրանք լըցնելով հազար փնշէները, մօտեցան թագաւորին, չոգեցին նրա առաջ և հեղնօրէն ասացին.

— Ինչո՞ւ ես տխրել, տէր, երևի թագուհու տռտտաձեռնութիւնն է ձեր տխրութեան պատճառը. տէր արքայ, մի՞ թէ նա քո ընտրածը չէ, մի՞ թէ քո խորհրդով չի՞ կառավարում։ Վերջը Աւթանդիլն առանձնապէս աւելացրեց. «Տէր, թոյլ տուր ծառայիդ մի երկու խօսք ասելու, — խնճոյքից յետոյ արի մրցենք նետաձգութեան մէջ բոլոր զօրքերի ներկայութեամբ»։

Թագաւորը լսելով այդ՝ ժպտաց և ուրախ-ուրախ հրամայեց պատրաստել անտառում նետաձգութեան տեղն և նետաղեղները։ Փառաւոր հանդիսով ամենքը զուրս գնացին անտառը մրցման ներկայ լինելու ու զւարճանալու։ Մրցումից յետոյ բոլոր զօրքերը վկայեցին, որ Աւթանդիլի նետերից ոչ մէկն էլ չվրիպեց և նրա սպա-

նաժ որսերի թիւը աւելի շատ է, քան թագաւորինը: Թագաւորը յաղթւած էր:

Րոստեանի երեսից թախիժն անցաւ: Նրա տխրութեան պատճառը նետաձգութեան, գնդակի և այլ խաղերի մէջ իր նմանը չունենալն էր. իսկ այժմ թագաւորը ուրախացաւ, որովհետեւ Աւթան-ղիլը խաղերի մէջ բռնեց նրա տեղը:

Բ.

ՐՈՍՏԵԻԱՆԸ ՏԵՍՆՈՒՄ Է ԸՆԶԵՆԱԻՈՐԻՆ

Այդ խաղից յետոյ Րոստեանն և Աւթանղիլը տեսան ջրի ափին նստած մի երիտասարդ, որ հագած ունէր ընձու¹⁾ մորթուց վերարկու և գլխարկ, ձեռին բռնած բազուկի հաստութեամբ մի մորակ: Նա լալիս էր աղիոգորմ ձայնով: Թագաւորը իսկոյն ուղարկեց իր ծառաներից մի քանիսին իմանալու այդ երիտասարդի ով լինելը և լալու պատճառը: Ընձենաւորը նրանց վրայ իսկի ուշադրութիւն էլ չդարձրեց. նա շարունակում էր աղի արցունքներ թափել: Ծառաները վերադարձան թագաւորի մօտ և յայտնեցին, որ ընձենաւորը նրանց ոչ մի հարցին չպատասխանեց և իրանց վրայ էլ չնայեց: Րոստեանն աւելի հետաքրքրեց և այս անգամ տասներկու սպառազինւած ծառայ ուղարկեց՝ պատուիրելով հանդերձ հակառակ դէպքում բռնել նրան և բերել իր մօտ:

Ընձենաւորը տեսնելով նրանց, արտասուքը սրբեց և վայ կան- լելով սուրը հանեց, յարձակեց նրանց վրայ ու բոլորին կոտորեց մի հարւածով: Րոստեանն և Աւթանղիլը այդ նկատելով, շուտա- փոյթ առաջ դնացին. բաց մինչև սրանց հասնելը, ընձենաւորը հե- ծաւ իր սև ձին և անհետացաւ: Թագաւորը չիմանալով՝ թէ ով էր այն մարդը, ինչու էր լալիս կամ ինչ էր ուղղում, սաստիկ տխրեց: Նա առանձնացաւ բոլորովին և ընկաւ խոր մտած- մունքի մէջ: Նա ոչ ոքին չէր ընդունում իր մօտ, բացի թագու- հուց և Աւթանղիլից: Մի անգամ Թինաթինը հարցրեց հօրը նրա տխրութեան պատճառը: Րոստեանը համբուրելով իր աղջկան պատ- մեց պատճառը: Թինաթինն ասաց.

¹⁾ Ինձը—վագրին ցեղակից մի կենդանի է:

— Հայրիկ, եթէ ընձենաւորը մարդ էր՝ ուրեմն հնարք կայ գտնելու նրան, հարկաւոր է միայն մարդիկ ուղարկել որոնելու: Իսկ եթէ նա մի երեւոյթ էր կամ սատանայ, չարժէ այդքան տխրել, որովհետեւ նա, երեւի, կամեցել է քո ուրախութիւնը խանգարել:

Բոստեանն ընդունելով դստեր խորհուրդը, ամեն կողմ խնդրակներ ուղարկեց գտնելու ընձենաւորին, բայց ոչ մի տեղից նոյն իսկ լուր էլ չկարողացան բերել նրա մասին: Յեր թագաւորը դրանով բաւականացաւ և մոռացութեան տուեց:

Քիչ ժամանակից յետոյ թագուհին կանչեց Աւթանդիլին իր մօտ և ասաց.

— Քաջ գիտեմ, որ դու ինձ սիրում ես. իմացիր ուրեմն, որ ես էլ նոյնչափ սիրում եմ քեզ. իսկ եթէ դու գտնես այն անյայտ մարդուն և իմանաս նրա պատմութիւնը՝ ազնիւ խօսք, որ ես ընդմիշտ քոնը կը լինեմ. գնա՛, քեզ երեք տարի ժամանակ. Աստած բարի ճանապարհ տալ...

Աւթանդիլը, լսելով այդ բոլորը, ուրախութիւնից ոտի վրայ չէր կարողանում կանգնել, ուստի շուտով մնաս բարեւ ասելով դուրս փախաւ և ուղղակի գնաց իր հաւատարիմ ծառայ Շերմադինի մօտ: Նա նրան յանձնեց ամբողջ զօրքը և մի նամակ էլ թողեց իր ստորագրեալների անունով, որով նրանց հրամայում էր հաւատարմութեամբ ծառայել Շերմադինին, թէ տանը և թէ պատերազմում. իսկ Բոստեանին յայտնեց, որ իբր թէ գնում է թշնամիներին իմաց տալու Թինաթինի զահակալութեան մասին: Թագաւորը համբուրելով արձակեց նրան:

Գ.

ԱԻԹԱՆԴԻԼԸ ՈՐՈՇՈՒՄ Է ԸՆՁԵՆԱՒՈՐԻՆ

Աւթանդիլը ընձենաւորին գտնելու համար, էլ սար ու ձոր, գիւղ ու քաղաք ու տեղ չթողեց երկնքի տակին, որ չորոնէր. բայց նա կարծես թէ չքացել էր աշխարհի երեսից: Ընձենաւորը չկարու չկար: Անցել էր երկու տարի և իննը ամիս: Աւթանդիլը խոցւած և վրշտաբեկ սրտով մտածում էր. «Երեւի մերոնք ինձ արդէն մեռեալների կարգն են դասել և սուգ կատարել ինձ վրայ. ինչ երեսով այժմ տուն դառնամ և ի՞նչ պատասխան տամ սիրուհուս: Այս տեսակ

մտածումներն էր մէջ ընկղմւած՝ նա կանգնեց և զգաց, իր ինքը վաղուց անօթի է։ Նա խփոյն սպանեց նետով մի երէ, հրահան ու կայծքարով կրակ արեց և նստեց ճաշելու։ Նժոյգն էլ մօտը կապեց կանաչ խոտում։ Այն ձորում, ուր Աւթանդիլը ճաշում էր, երևեցան երկու միրուքաւոր մարդ։ Դրանք ձեռքերի վրայ բերում էին մի վիրաւորւած պատանի։ Երբ սրանք մօտեցան, Աւթանդիլը հարցրեց. «Ո՞վ էք» և պատրաստեց կռուելու նրանց հետ, կարծելով թէ նրանք աւաղակներ են։ Նրանք պատասխանեցին. «Օգնիր, թէ կարող ես. մենք երեքս էլ եղբայրներ ենք. այսօր դուրս եկանք դաշն ու անտառը որսի և մի փոքր զւարճանալու։ Որսը վերջացնելուց լիտոյ մենք զինւորներին ճանապարհ դցեցինք ու սկսեցինք մրցել իրար հետ զանազան խաղերում։ Այդ միջոցին մենք տեսանք ընձու մորթի հազած մի ձիաւոր։ Գրաւելով նրա զեղեցկութիւնից, մենք փորձեցինք բռնել նրան. իսկ նա, հարւածելով, գետնովը տեց այս փոքրին և իր լայնապինդ մորակով ձեռքեց սրա զլուխը այնպէս, որ խեղճի գլխակաշին մաշկեց, և ապա սլացաւ, ահա դէպի այն կողմ»։ Այդ ասելով նրանք մատնացուց արին ընձեւաւորի արշաւած ճանապարհը։

Աւթանդիլը, որդեկորոյս մօր նման, ուրախութիւնից արցունքներ թափելով, ասաց.

— Ինչպէս Աստուած ինձ հասցրեց իմ նպատակին, այնպէս էլ թող նա ձեր եղբոր առողջութիւն պարգեւի։

Այս ասելով նա խփոյն մորակեց ձիուն և սլացաւ դէպի այն կողմը, ուր անյայտացել էր ընձենաւորը։ Աւթանդիլը վերջ ի վերջոյ հասաւ մի քարայր, այդտեղ իջաւ իր ձիուց, բարձրացաւ. ծառի վրայ և թաք կացաւ նրա ճիւղերի մէջ։ Ահա երևաց և ընձենաւորը։ Լսելով նրա ձիու զոփիւնը, քարայրից դուրս եկաւ մի աղջիկ, առաւ ձին ու տարաւ փոռատուն։ Միւս օրը լուսանալուն պէս ընձենաւորը հեծաւ ձին ու անհետացաւ։ Աւթանդիլը, որ ամբողջ գիշերը ծառի վրայ մնաց, նկատելով նրա հեռանալը մտածեց.

— Այժմ ժամանակ է մտնելու այս աղջկայ մօտ և իմանալու այն զարմանալի մարդու սլաժանութիւնը։

Այս ասելով՝ իջաւ ծառից։ Աղջիկը նրան տեսնելուն պէս վախեցաւ։ Աւթանդիլն ասաց.

—Մի վախենալ, ես մի հասարակ հողեղէն եմ, խնդրում եմ, իսէրն Աստուծոյ, ասն ինձ՝ ո՞վ է այն ձիաւորը, որ այս բուպէիս հեռացաւ այստեղից: Աղջիկը պատասխանեց.

—Եթէ քաջք ես, հեռացիր, իսկ եթէ մարդ ես՝ հարիւր անգամ էլ, որ խնդրես այն մարդու պատմութիւնը, ես «ոչ» պիտի պատասխանեմ:

Աւթանդիլը՝ տեսնելով, որ խնդրելով ոչինչ չի լինում և իր յոյսերը ջախջախւում են, մահ սպառնաց աղջկան: Աղջիկը սառնասրտութեամբ նկատեց.

—Սպանիր, եղբայր, բարութիւն արած կը լինես. վաղուց է տանջւում եմ և սպասում մահւանս հրեշտակին, բայց տարաբաղ-դարսը նա չկայ:

Յուսալուր Աւթանդիլը այդ խօսքերից սկսեց երեխի նման հեկեկալ և ասել՝ թէ ի՞նչն է ստիպում իրան այդպէս անելու, ո՞վ է իրան ուղարկել, և ի՞նչու համար է այսքան թափառում ու դեգերում: Աղջկայ դուր շարժեց լսելով նրա պատմութիւնը, որովհետեւ համանման դէպքերը կաշկանդել էին և ընձենաւորին: Նա Աւթանդիլին խոստացաւ բանը այնպէս յարմարեցնել, որ ինքը ընձենաւորը անձամբ պատմի իր գլխի անցածը և ո՞վ լինելը:

—Սիրահարին գազանն էլ խղճում է, վերջացրեց Ամաթը (այսպէս էր այն աղջկայ անունը): Ամաթը, Աւթանդիլին կուշտ կե-րակրելուց յետոյ, թաքկացրեց նրան բարայրում:

Դեռ նա տուն չէր մտել, ահա լսեց ընձենաւորի ձիու դո փիւնը: Դուրս եկաւ Ամաթը և հարցրեց նրան յետ դառնալու պատճառը: Տարիէլը (այսպէս էր կոչւում ընձենաւորը) պատաս-խանեց.

—Պատահեցի մի թագաւորի որս անելիս, մարդկանց կեր-պարանք տեսնելը ցաւ. պատճառեց ինձ և դրա համար էլ վերադարձայ:

—Զարմանալի բան է, վայրենիների հետ մանդալը քեզ դուր է գալիս, իսկ մարդկանց կերպարանքից խորշում ես և օրըստօրէ մաշւում ու հիւժւում. չեմ կարող ծածկել քեզնից, մեզ մօտ մի հողեղէն կայ, յուռով եմ, որ փնտս չես տալ նրան և սիրով կ'ըն-դունես, պատասխանեց Ամաթը:

—Յոյց տնւր, ուր է, ոչինչ չեմ անի, կը պատմեմ անցածս

և պատմել կ'տամ իր մասին, կարելի է դրանով մի կերպ թեթեւանան վշտերս: Ամաթը դուրս բերելով քարայրից Աւթանդիլին՝ բերեց նրան Տարիէլի մօտ: Տարիէլն և Աւթանդիլը գրկախառնեցան հարազատ եղբայրների նման և սկսեցին լալ: Աւթանդիլը մի առ մի պատմեց իր ո՞վ լինելը, թափառելու նպատակն և այլն: Տարիէլը լսելով այդ բոլորը, ասաց.

—Դու նախ կատարել ես արեւոյդ կամքը սրբութեամբ և ինձ զեւել. և երկրորդ, քանի որ դու ինքդ էլ նոյն բովի մէջն ես խոլովումս ինչպէս և ես, ուստի լսիր պատմութիւնս: Իսկ դու, Ամաթ, բեր մի ամանով ջուր և քիչ քիչ ածա եռացող սրտիս վրայ. և հողոց հանելով ընձենաւորը (Տարիէլ) սկսեց պատմել հետեւեալը:

Դ.

ԸՆԶԵՆԱԻՈՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

«Հնդկաստանը բաղկացած էր եօթ թագաւորութիւնից, որոնցից վեցը Փարսադան հզօր թագաւորին էր պատկանում, իսկ եօթներորդը իմ հօր՝ Սարիդոնին: Հայրս ծերութեան պատճառով չէր կարողանում կռաւարել մեր երկիրը. ուստի դեսպաններ ուղարկեց Փարսադանի մօտ և իր թագաւորութիւնն յանձնեց նրան: Նա շատ սիրով ընդունեց մեզ և հօրս նշանակեց ամիր-բար, այսինքն՝ իրանից յետոյ երկրորդը և Հնդկաստանի զօրքերի ընդհանուր հրամանատար, այն է՝ ամիր-սպասալար: Փարսադանը ժառանգ չունէր, ուստի երբ ես ծնւում եմ, շատ է ուրախանում և ինձ որդեգրում է: Դեռ հինգ տարիս չլրացած իմ խնամակալս ունենում է մի աննման գեղեցկատեսիլ դուստր: Ինչպէս լոյսը խաւարից գեղեցիկ է ու սիրուն, այնպէս էլ Նեստան-Դարեջանը (այսպէս էր կոչւում նորածինը) ամենից չքնաղն ու գեղեցիկն էր. սրան կարող է վկայել նաև Ամաթը: Երկար ուրախութիւններից և խրախճանքներից յետոյ ժողովրդին բաժանեցին ահագին քանակութեամբ ոսկի և արծաթ:

Ինձ և նրան, քրոջ և եղբօր պէս միասին էին կրթում: Երբ լուսնանման արքայադուստրը եօթ տարեկան դարձաւ, Փարսադան թագաւորը նրա համար վառուցել տւեց մի գեղեցիկ աշտարակ իր բուրաստաններով և մինարէթներով ու մեզ անջատեց միմեանցից:

Նեատան-Դարեջանի կրթութեան ղեկը անցաւ նրա հօրաքոյր այրի Դաւարի ձեռքը: Սրան մարդու էին տւել Փաջաստանում, որտեղ և այրիացել էր: տասնհինգ տարին լրանալուն պէս վախճանւեց հայրս. նրա մահը ինձ ամբողջ մի տարի սաստիկ վիշտ պատճառեց. օր ու գիշեր լալիս էի: Դաւարը բաւականին զարգացած և իմաստուն կիներ էր: Այս Ամաթին էլ նշանակեցին անտես-աննման Դարեջանի համար նախշոտ: Տասներկու տարեկանից սկսած ես նետաձգութեան և գնդա կահարութեան մէջ մրցող չունէի:

Երբ լրացաւ սգիս տարին, Փարսադան թագաւորը մարդ ուղարկեց մօտս յայտնելու. «Բաւական է որդի, որքան ողբացիր, եկ և ստանձնիր հօրդ պաշտօնը: Ես համաձայնեցի»:

Մի անգամ ինձ Փարսադան թագաւորը որսի հրաւիրեց: Վերադարձին թագաւորն ասաց. «Գնանք աղջկաս տեսնենք և երէ տանենք նրա համար: Ես սրահում սպասեցի Այդ սրահը կառարեալ դրախտի նման էր: Ծառերի միջին երգում, ճախրում էին սիրուն թռչունները: Պարտէզը պատած էր արմաւենիներով, նրա միջին շինած էր մի հիանալի վարդաշրի բաղնիս: Երբ Ամաթը թագաւորի հրամանով եկաւ, երէն ներս տարաւ, վարագոյրը լսաքաշելիս ես տեսայ Նեստանին և ուշաթափւեցի: Ուշքի դալով ինձ գտայ ննջարանում. գլխիս մօտ նստած էին թագաւորն ու թագուհին: Երբ մի քիչ կազդուրւեցի, ծառաները յայտնեցին թագաւորին իմ առողջութեանս մասին: Նա ուրախութիւնից գլխաբայ վազեց մօտս և ինձ տարաւ զբօսանքի. ապա սարքեց խրախճան ու առատութեամբ գանձ բաժանեց որբերին և այրիներին»:

Նեատան-Դարեջանը ուշաթափւելս նկատել էր և, որովհետեւ առաջուց էլ սիրահարւած է եղել վրաս, ուստի աւելի ևս բորբոքւում է նրա սէրը. նա բաց առ բաց չէր կարող իր սէրը յայտնել, ուստի խոստովանւում է Ամաթի մօտ և ահա խնճոյքին ծառան յայտնում է ինձ, որ մի ինչ որ աղախին կանչում է ինձ: Ես իսկոյն դուրս գնացի և տեսայ, որ Ամաթն էր. նա ինձ մի նամակ յանձնեց. աչք նամակում աննմանս գրում էր.

«Արիացիր, մի վհատւիր, ես քոնն եմ, եթէ չմեռայ. դէպի ինձ տածած սէրդ այն ժամանակ կարող ես ցոյց տալ ի գիտութիւնս ամենքի, երբ մեր հարկատու Խատաւցիներին, որոնք նորերս ապս»

տամբել են, կը ճնշես: Գիտցիր, որ վաղուց սիրում եմ քեզ. ուստի աշխատիր պարզերես դուրս գալ Խատաւցիներից:

Ես գրած պատասխանովս հնազանդութիւնս ու համաձայնութիւնս յայտնեցի, շարունակեց ընձենաւորը և նամակը Ամաթի ձեռքով ուղարկեցի սիրուհուս:

Խատաւցիների թագաւորին նամակ ուղարկեցի, յայտնելով, որ նամակս ստանալուն պէս զայ և հնազանդի, ապա թէ ոչ պատերազմ ենք մղելու: Առաջուց էլ զգուշացրի պատերազմի համար, որ յետոյ տմարդի տեղ չզնէր մեզ և չասէր թէ՛ զաղանագողի յարձակեցանք իր վրայ:

Նամակիս պատասխանին էի սպասում, երբ մի անգամ Ամաթից ուղարկած ծառան ինձ մի նամակ տւեց: Ամաթը զրում էր. Սրտիկ վարդը քեզ կանչում է: Ես խկոյն քայլերս ուղղեցի դէպի սրահը և երբ Ամաթը վարագոյրը յետ քաշեց՝ իմ ու սիրուհուս հայեացքները հանդիպեցին իրար: Երկուսս էլ ամաչեցինք և կարմրեցինք: Նկատելով այդ, Ամաթն ասաց. «Ետ դարձիր, այժմ սա էլ է ամաչում»: Դրանից յետոյ ես Ամաթին խնդրեցի, որ ինձ շարունակ նամակ գրի աննմանիս մասին: Քիչ ժամանակից յետոյ Խառաստանի թագաւորից պատասխան ստացայ. նա զրում էր. «Եկէք, ձեզ սպասում են մեր պատրաստի զօրքը և ամուր բերդերը. մի էք դուք, մենք ճանաչել անգամ չենք կամենում ձեզ և միս անգամ զգուշացէք այդպիսի ջանդուզն նամակ գրելուց»:

Կարգալով այդ, ես խկոյն պատերազմի պատրաստութիւն տեսայ: Գնալու ժամանակ Նեստան-Պարեջանը ինձ իր մօտ կանչեց և ասաց. «Արիացիր, Աստուած տայ, որ յաղթես Խատաւցիներին, ես չեմ դաւաճանիլ քեզ. հակառակ դէպքում Արարիչն ինձ հող դարձնի»:

Առաջ խաղալով երեք օրից յետոյ հասանք պատերազմի դաշտը. Խատաւցիների Ռամազ թագաւորը դեսպան էր ուղարկել մեծաքանակ ընծաներով ինձ յայտնելու, որ ինքը դալիս է հպատակութիւն ցոյց տալու. բայց մի բարի մարդ նրանց կողմից դուրս եկաւ և յայտնեց ինձ, որ Ռամազը մտադիր է ծպտեալ կերպով զօրքը առաջ բերել և վրաս յարձակուել: Այդպիսով այն բարի մարդը հատուցեց ինձ այն երախտիքը, որ հայրս ունեցել էր նրա վրայ, ինչպէս ինքն էր ասում:

Այդ լսելով, ես հրամայեցի թմբուկներ զարկել և առաջ խաղալ: Միմեանց յետևից քաղաքներ վերցնելով, վերջ ի վերջոյ Ռամազին ստիպեցի յանձնել ինձ նշանաւոր քաղաքների և բերդերի բանալիները ահագին հարստութեան հետ միասին. 10,000 ջորի և ուղտ ուղարկեցի Փարսադանին գանձով բարձա՛: Րամազից մըշտական հպատակութեան պայման վերցնելով՝ ես դարձա՛յ տուն: Փարսադանը մեծ պատուով ու շուքով ընդունեց ինձ և ի պատիւ ինձ սարքեց մեծ խնճոյք և որս: Խնճոյքին ներկայ էր և Նեստանը: Մենք, ինչպէս ասում են, այդ խնճոյքին կշտացանք իրար նայելու:

Խրախճանքից յետոյ սիրուհիս ինձնից նամակով ուղեց այն թանկագին քօղը, որ ես ձեռք էի բերել պատերազմում, և որպէս սիրոյ զրաւական՝ ինքն էլ ինձ մի վահան է՛: ուղարկել: Ես, բացի քօղից, ոսկեկար քուլաջան էլ ուղարկեցի նրան:

Չանցաւ մի քանի օր, բարերար խնամակալներս կանչեցին ինձ և ասացին. «Ինքդ լաւ գիտես, որդի, որ մենք արու թագաժառանգ չունինք, ուստի կամենում ենք Նեստանին մարդու տալ և գահն էլ փեսացուին յանձնել. դու ինչ խորհուրդ կը տաս:

Թանկագին ընկեր, ասաց Ընձնաւորը Աւթանդիլին, որ լսում էր խորին ուշադրութեամբ, այդ խօսքերից յետոյ, դողն ընկաւ ջանս ու թուլացա՛յ. բայց նկատելով, որ նրանք զրական կերպով վճռել են, ես էլ չընդդիմացա՛յ ու հաւանութիւն տուի: Իբրեւ ամենից յարմար փեսացու խնամակալներս Խւարազմաստանի արքայազնին էին ընտրել ու արդէն միջնորդ էլ ուղարկել: Կայծակնահար դարձա՛յ տուն և օրէցօր սկսեցի հալւել մաշւել, ինչպէս մաշւում է կրակից ամենայն ինչ: Նոյն երեկոյեան Ամաթից նամակ ստացա՛յ, անտես աննմանը ինձ կանչում էր: Գնամ տեսնեմ ի՛նչ. Նեստանը կատաղած վագրի նման ընծայած քօղս երեսին զցած ու թեկն ընկած հեկեկում էր: Ինձ տեսնելով ուղղւեց և վշտացած ձայնով ասաց.

—Ձարմանում եմ թէ ի՛նչ երեսով մտար այստեղ, ա՛յ դաւաճան և ուխադրութ. բայց քաջ յայտնի լինի քեզ, ստախճօս, որ փոխաբէնը Ասուածանից պիտի ստանաս:

Ես, չհասկանալով բանի էութիւնը, ասացի.

—Յանցանքս ի՛նչ է:

—Միթէ դաւաճանն ու խարդախը արժանի է բացատրութեան. դու ինձ կրակ տւիր ու հեռացար. մի՞թէ չգիտես, որ ինձ կամե-
նում են տալ Խաբազմտանի թագաժառանգին, դու ուր էիր հա-
ւանութիւն տալիս ծնողացս այդ բանին:

Դրանից յետոյ նա ինձ յիշեցրեց թէ ինչպէս ես ուշաթափեցայ
նրան առաջին անգամ տեսնելիս. ապա աւելացրեց. «Որովհետեւ դու
ինձ դաւաճանեցիր, ուստի ես էլ ոչ քեզ եմ ուզում, ոչ էլ նրան.
Սիւն իմացած կաց, որ դու կենդանի չես մնալ Հնդկաստանում»:

Երբ լսեցի, որ նա ուրիշին էլ չի ուզում, ես մի քիչ ու-
րախացայ, պատճառ, որ ինձ ուրիշի հետ չէր փոխում: Իրաւունք
ինդրելով նրանից բացադրութիւն տալու, ես յայտնեցի, որ ոչ մի
կերպ չէի կարող ընդգլխմանալ, որովհետեւ նրա ծնողները զրակա-
նապէս վճռել էին արդէն:

—Ես, ասացի չքնադեղին, ոչ մի ժամանակ չեմ դաւաճանել
և ոչ էլ կը դաւաճանեմ. մինչև որ շունչս բերանիս է. դու ես իմ կեանքս
ու սրտիս վարդը: Նա այդ խօսքերի վրայ մի քիչ ժպտաց և առա-
ջարկեց խորհուրդ անել թէ ինչպէս առաջն առնել մեզ երկուսիս
սպաննացող վտանգի դէմ: Մի քիչ խորհուրդ անելուց յետոյ վըճ-
ռեցինք, որ ես սպանեմ արքայազնին նախքան սպակելը:

Այդպէս էլ արեցի: Փեսացուն հարսանիքի զիշերը բանակ էր դրել
մեր քաղաքի դռների մօտ. ես գիշերով հարիւր կտրիճով անցայ բանակի
միջով և, արքայազնի վրանը մտնելով, նրան այնքան աւի պատերովը,
որ խեղճը հոգին աւանդեց:

Պահապաններն աղմուկ բարձրացրին. բայց ես քաջերիս հետ
դուրս պրծայ և ուղղակի փախայ բերդը: Իմ բարերար Փարսա-
զանը երկրորդ օրը մարդ ուղարկեց. ինձ ասելու.

—Այս ի՞նչ բան բերիր զլիսիս, ի՞նչու ուրախութիւնս սգի
փոխեցիր, սրդի. եթէ աղջկաս սիրում էիր, ի՞նչու առաջուց ոչինչ
չասեցիր և ի՞նչու Խաբազմների մեղքը վզիս բարձեցիր:

Ես պատասխան ուղարկեցի ասելով.

—Արու ժառանգ չունենալուդ պատճառով Հնդկաստանը ինքն-
ըտիկեան իմն էր, ուստի ինչպէս կարող էի թողնել, որ մի ու-
րիշը տիրապետէր, քանի սուրս մեջքիս էր. և երկրորդ, մի՞թէ ես
կը թողնէի որ իմ սիրտս (նկատան) ուրիշը տանէր:

ՆԵՍՏԱՆ-ԴԱՐԵՋԱՆԻՆ ՓԱԽՅՆԵԼԸ

Այդ անցքից յետոյ ես զրկեցի սիրուհուս տեսութիւնից:

Մի անգամ տխուր-տրտում դուրս գնացի դաշտը և ահա սա, մատնացոյց անելով մօտը նստած Ամաթի վրայ, արագաքայլ հասաւ ինձ և ասաց. «Թագաւորը վճռեց քեզ սպանել, արքայազնին սպանելու պատճառով, սաստիկ էլ զայրացաւ, որ կանչելուն պէս դու չներկայացար. խստիւ յանդիմանեց նաև իր քրոջ Դաւարին, որ իր թուլութեամբ ձեր սիրահարութեանը նպաստեց: Փարսադան թագաւորը վճռել է նրան էլ սպանել: Դաւարն էլ, որքան հանելու համար, հրամայեց երկու ստրկին, մի նաւակ պատրաստել. մինչ նրանց պատրաստելը Նեստանին ծեծով կապտացրեց և յանձնեց նաւավարներին: Նաւում նստացնելու ժամանակ Նեստանը փորձեց դանակով վերջ տալ իրան, բայց չյաջողեց. վերջը ինձ խնդրեց, որ սպանեմ իրան, բայց ես ոչ թէ սպանեցի, այլ երգեցի մինչ կեանքիս վերջը փնտրել նրան և գտնել: Մինչ նրան կը փախցնէին՝ Դաւարը անձնասպանութիւն զործեց»:

Այդ բոլորը լսելուն պէս ես սպառազինեցի և վաթսուն կտրիճով ճանապարհ ընկայ:

Ամբողջ սասնեակու ամիս որոնեցինք, բայց լուր էլ չառանք նրա մասին: Ամենքը թողին ինձ բացի Ամաթից և երկու ծառայից: Քսան ամիս ծովի վրայ շրջագայելուց յոգնելով, դուրս եկայ ավու մի ծառի տակ քնեցի: Յանկարծակի աղաղակը զարթեցրեց ինձ խփոյն, վեր թռայ և տեսայ սև ձիու վրայ նստած մի վիրաւոր մարդ, ձեռին սրի կտոր բռնած: Մօտեցայ և հարցրի թէ ով է նա:

Վիրաւորը ինձ պատմեց, որ ինքը Մուղղազանդարի Նուրեղին Փրիդոն թագաւորն է. նրա պապը այն երկիրը բաժանել էր իր երկու որդոց մէջ, այն կղզին իր լաւ որսավայրով ընկել է Փրիդոնի հօրը, բայց հօրեղբօր որդիք թշնամանօք վիճելի են համարել այդ կղզին. ուստի որսից ետ դալիս հօրեղբօր որդիքը կըլտրում են Փրիդոնի առաջ: Վերջինս թողնում է նաւը և նստում ձիու վրայ ու լողալով դուրս գնում, այնուամենայնիւ նրանք հասնում են, վիրաւորում Փրիդոնին և սուրն էլ կտարում:

—Իսկ դուք ո՞վ էք, հարցրեց ինձ վիրաւորը:

Ես յայտնեցի, որ իմ գլխիս անցածը պատմելու համար հարկաւոր է բաւական երկար ժամանակ: Նրա հետաքրքրութիւնը շարժեց ու ինձ տարաւ իրանց փոքրիկ, բայց սիրուն քաղաքը և մեծ հիւրասիրութիւն ցոյց տաւ: Մանրամասութեամբ պատմեցի անցեալս:

Մենք այնքան բարեկամացանք իրար հետ, որ մի կարճ ժամանակից յետոյ ահազին պատրաստութեամբ զնացինք Փրիլոնի հօրեղբօր որդոց դէմ՝ կռւելու: Ես և իմ նոր բարեկամը կարծես թէ մըրցում էինք իրար հետ քաջութեան մէջ: Յաղթելուց յետոյ հօրեղբօր որդոց կապած բերինք Մուղազանդար քաղաքը: Ամենքը զարմացան և սկսեցին զովել մեր քաջութիւնը: Սկսեց մի աննման խրախճանք, ուր, սակայն, ես վշտացած լուռ էի բոլորովին, որովհետեւ իմ մտածմունքը միայն նա էր:

Մի օր զնացինք որսի, հասանք մի ծովափի, նայելով ծովին Փրիլոնն ասաց «Յիշում եմ, այստեղ էր, որ մի անգամ տեսայ մի ինչ որ սե քան. մօտենալով, նկատեցի մի նաւակ երկու արարով: Այդ արարները նաւակից դուրս հանեցին մի գեղանի լուսնանման աղջիկ, բայց նկատելով, որ ես նայում եմ իրանց և հետեւում, առաջս կտրեցին և անհետացան:

—Սիրելի Աւթանդիլ, ասաց հառաչելով Ընձենաւորը, ծնկներս թուլցան, երբ այդ լսեցի. իսկ խեղճ Փրիլոնը գլխին վայ էր տալիս և տտում. «Վայ ինձ, ի՞նչու տրոմեցրի քեզ»:

Փրիլոնը նկատելով իմ ախուժախը սկսեց հանգստացնել ինձ ասելով.

—Այս քաղաքը ամեն տեսակ լուրերի կենտրոն է և աշխարհի չորս կողմից այստեղ նաւեր են գալիս, հանգստացիր, անպատճառ մի բան կ'իմանանք սիրուհուդ մասին:

Երկրորդ օր Փրիլոնը նաւավարներ ուղարկեց ամեն կողմ՝ նետանի հետքը զոնելու, բայց զուր. աննման ինձ համար անդառնալի կերպով կորած էր: Յօյսս կտրւեց, ուստի խնդրեցի Փրիլոնին, որ ինձ արձակի: Մեծ դժւարութեամբ և լաց ու կոծով բաժանւեցինք միմեանցից: Ես նորից որոնել սկսայ նրան, սակայն ոչ մի հետեւանքի չհասայ:

Վերջապէս հասա՛յ այս այրը, այստեղ ապրում էին հսկաներ. նրանցից մի քանիսին սպանելով, մի քանիսին էլ վախցնելով մնացի մենակ Ամաթիս հետ: Թէ սրան և թէ երկու մնացած ծառաներիս շատ խնդրեցի՝ վերադառնալ հայրենիք. բայց ծառաներս յանձն չառան և հսկաների հետ կ'ընկնէին երկուսն էլ սպանւեցան:

Ահա նրանից յետոյ խորշում եմ մարդկային կերպարանքից, սիրում եմ վայրենի տեղեր և զազաններ:

Սիրուհուս երեսը ընծու նման գեղեցիկ լինելու պատճառով հազած եմ «ընծու մորթի»:

Տարիէլը, վերջացնելով իր պատմութիւնը, էլ չգիմացաւ. արցունքների կալլակներ էին, որ թափւում էին նրա աչքերից: Ամաթը նրան յոյս էր տալիս և մխիթարում:

Սրբելով արտասուներէրը նա ասաց Աւթանդիլին. —

— Դարձիր, եղբայր, արևիդ մօտ. որովհետև մօտ է տեսութեանդ ժամը:

Աւթանդիլը պատասխանեց.

— Ես չեմ կարող բաժանւել քեզնից. եթէ բաժանւեմ նոյն իսկ, աչքերս չեն ցամաքիլ. մի՞թէ չեմ լսել, որ երբ զովելի բժիշկը հիւանդանում է՝ նրա զարկերակը ուրիշն է տեսնուում:

Այդ գիշեր, քնելու ժամանակ, երկուսն էլ երզմամբ եղբայրացան: Լուսաբացին Աւթանդիլը բաժանւեց նրանից: Հեռանալիս նա Ամաթին ասաց. «Քոյրիկ, երկու ամսից յետոյ կը գամ ձեզ տեսութեան. իսկ եթէ չեկայ, իմացէք, որ փորձանքի եմ հանդիպել»:

2.

ԱԻԹԱՆԴԻԼԻ ԴԱՐՁԸ ԱՐԱՅԻՍ

Աւթանդիլը հապճէպ հասաւ Արարիա: Ամենից առաջ գնաց իր կալւածքը՝ ուր ընդառաջ էր եկել նրա զօրքը: Աւթանդիլն և Ներմադինը (զօրքի հրամանատար, Աւթանդիլից նշանակւած) ջերմաջերմ համբուրեցան: Այդտեղից ձիաւորներ սրընթաց հասան թագաւորին և թագուհի Թինաթինին: Աւթանդիլի դարձը աւետելու: Ի պատիւ Աւթանդիլի դարձի՝ Բոստեան թագաւորը տեղ մեծ խնճոյք. այդտեղ Աւթանդիլը պատմեց միառմի Ընձենաւորի

մասին իր տեսածն ու լսածը: Ամենքը մեծ հետաքրքրութեամբ լսում էին նրան, նամանաւանդ Թինաթինը, որ մարմնացեալ ուշադրութիւն էր դարձել:

Թինաթինը բաւականին զարճանալուց յետոյ առանձնացաւ իր սենեակը և կանչել տւեց Աթանդիլին: Նրանց խօսակցութեան նիւթը իրենց սէրն էր և այն չարչարանքներն, որոնց նրանք ենթարկւեցան միմեանց բացակայութեան ժամանակ: Թինաթինն ասում էր.

—Ներիր, սիրելիս, կրած չարչարանքներիդ համար:

—Ոչինչ, հոգեակս, կրած տանջանքներս, մեր բոլորի հետաքրքրութիւն շարժող Բնձենաւորին գտնելուց յետոյ, ինձ քաղցր են թուում: Բայց ցաւօք սրտի պիտի յայանեմ, որ մենք նորից բաժանուելու ենք. ես Տարիէլին, այն է Բնձենաւորին, ազնիւ խօսք եմ տւել յետ դառնալ:

Թէև Թինաթինի համար մահու չափ ծանր էր նորից բաժանուել իր սրտի հատորից, բայց որովհետև երզմնազանցութիւնը սաստիկ ասում էր, սիրով յօժարւեց:

Տուն դառնալով Աթանդիլը մտածում էր.

—Պիտի հանգստանալ և համբերել. եթէ բարին ուզում եմ՝ չարին էլ պիտի դիմադրեմ ու դիմանամ. պիտի բացի զրանից աշխատել, որ մեր սիրոյ կայծերը առայժմ հեռու մնան իրարից, ապա թէ ոչ կարող են բռնկուել:

Միւս օրը լուսանալուն պէս Աթանդիլը թամբեց ձին և զնաց վեզիրին խնդրեց, որ Թազաւորին յայտնէ իր զնալու մասին Տարիէլի մօտ:

—Նա կենդանի մեռեալ է, աւելցրեց Աթանդիլը. պիտի օգնել նրան և սիրովել:

Վեզիրը պատասխանեց. «Թէև յանձնարարութիւնդ կատարելով զլիստումամբ պիտի վարձատրւեմ, բայց տեսնելով դէպի ընկերդ տաճած այդչափ սէրդ, քեզնից օրինակ վերցնելով գնում եմ յայտնելու. դուն էլ գիտես, որ շատ անգամ ասելը լաւ է չասելուց, թէև երբեմն ասելն էլ է փոստ: Այդ ասելով վեզիրը զնաց յայտնեց Թազաւորին Աթանդիլի մտադրութեան մասին, աւելացնելով, որ եթէ Թուլտուլութիւն չորւի, նա կը փախչի, քանի որ, առանց Տարիէլի նրան ցերեկը գիշեր է թւում:

Րոստեանը սաստիկ լարկացաւ, վերցրեց աթոռը, խփեց, վեզիրի ճակատը պատռեց ու ասաց.

— Ինչպէս համարձակեցար թոյլ, անշնորհք արարած, ինձ այդ յայտնելու, հեռացիր. իսկոյն այստեղից. դու բոլորովին անյարմար ես վեզիրութեան համար:

Խեղճ վեզիրը արիւնոտ երեսով դուրս փախաւ՝ Վինչ որ մարդս իրան կ'անի թշնամին թշնամուն չի անի՝ փնթփնթալով Գալով Աւթանդիլի մօտ պատմեց նրան բոլորը: Աւթանդիլը առանց մի րոպէ կորցնելու, ուղղակի գնաց Շերմադինի մօտ յանձնելու նրան թէ ընտանիքը, թէ զօրքը և թէ երկիրը: Յանձնելու ժամանակ պատուիրում էր Շերմադինին. «Բարին խրախուսիր, չարը սաստիր, հաւատարիմների համար ոչինչ մի՛ խնայիր. դուն էլ պատրաստ կաց թագաւորի երկրորդը դառնալու և պաշտօննս ստանձնելու. իսկ այս կտակս, որ Րոստեան թագաւորին է ուղղած, կը յանձնես իրան»: Կտակում նա գրում էր. «Գիտնական Պլատոնն ասել է, ստորութիւնն և երկերեսութիւնը վնասում են թէ մարմնուն և թէ հոգուն. ես չեմ ուզում զանազան պատճառաբանութիւններով քեզնից բաժանել, բայց, կարծեմ բարեկամին մոռացութեան չտալը մեր պարտքն է և վնասակար չէ. որ անւանի մահ գերադասելի է պարսաւելի կեանքից, այդ էլ յայտնի է քեզ. սիրում եմ Տարիէլին անչափ սիրով և առանց նրան մոլթ է շրջում ինձ համար արեգը. ունեցած զանձիցս ու հարստութիւնիցը ինչ որ հաւանես՝ ի յիշատակ քեզ համար վերցրու, իսկ ինչ որ չէ, խնդրեմ բաժանես աղքատներին, որբերին և այրիներին: Նրանք կը յիշեն ինձ իրանց աղօթքներում և կ'օրհնեն. վերջացնելով կտակս, իմ պաշտելի և թանկագին բարերարս, բաժանում եմ քեզնից առողջութիւն և յաջողութիւն մաղթելով քեզ»:

Աւթանդիլը Շերմադինի հետ համբուրելուց և լաց լինելուց յետոյ, խնդրեց Ասաճուց բարի ճանապարհ, և յաջողութիւն, հեծաւ ձին և անհետացաւ:

Միւս օրը թագաւորը կանչեց վեզիրին և ասաց քաղցրութեամբ.

— Երէկ ինչ էիր ասում, չեմ յիշում, մի քիչ վրդովւած էի: Վեզիրը նախկին օրւայ ասածը կրկնելով դուրս եկաւ Աւթան-

դիլին գտնելու, բայց երբ ծառաները յայտնեցին նրան Աւթանդիլի փախուստը, նա վախից չհամարձակեց մոտնել և յայտնել թագաւորին այդ բոթը, յիշելով երեկւոյ դէպքը: Թագաւորը տեսնելով, որ վեզիրն ուշացաւ, մարդ ուղարկեց նրա յետեւից. բայց երբ այդ մարդն էլ չերեաց, այն ժամանակ թագաւորն ընկաւ կասկածանքի մէջ. «Չլինի թէ փախել է, որ այլևս ոչոք չի մոնում սենեակս» մտածում էր նա. ուղիղն իմանալու համար նա հրամայեց ծառային կանչել վեզիրին: Վեզիրը վախվիւնելով մտաւ և յանձնեց թագաւորին Շերմադինից ստացած Աւթանդիլի կտակը: Կտակը կարդալուն պէս ամենքն սկսան լալ, իսկ թագաւորը միտքը փետում էր ու ասում.

— Տէր, մենք ի՞նչ արինք նրան, որ նա մեզ ոչ ոք օրը ձգեց. ան որդի, ի՞նչու մեր արեւ խաւարեցրիր և սուերդ չքացրիր. ամբողջ զօրախումբը սպաների հետ թող սե հագնեն, նրա ամբողջ հարստութիւնը բաժանեցէք որբերին և չքաւորներին, որոնց աղօթքն ու օրհնութիւնը խաղաղութեամբ կը հասցնեն նրան իր նպատակին:

Ը.

ԱԻԹԱՆԴԻԼԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ ՏԱՐԻԵԼԻ ՄՕՏ

Աւթանդիլը ինքն իրեն հետ խօսելով արագաքայլ առաջ էր գնում շարունակ. միտեղ այծեամ էր սպանում մորթում, խորովում ուտում, միւս տեղ քնում և ապա կրկին ճանապարհ ընկնում: Վերջապէս հասաւ քարայրը, տեսաւ Ամաթին, փաթաթեց, ու ապա հարցրեց.

— Ո՞ւր է տէրդ և եղբայրս:

— Դու հեռացար թէ՛ չէ՛ նա էլ հեռացաւ ինձնից և մինչև այժմ չգիտեմ՝ կենդանի է թէ մեռած, պատասխանեց Ամաթը:

Աւթանդիլը, շանթահար եղած այդ լուրից, վշտաբեկ սրտով ասաց.

— Խնչու չհամբերեց ու ինձ խաբեց, մի՞թէ ես խոստմնադանց եղայ. Ասուած իմ, այս ինչ անբախտ մարդ եմ, ես այնտեղ թագն ու պսակս թողած դրա համար փախայ. իսկ դա նոյն իսկ չսպասեց ինձ:

Ամաթը պատասխանեց. «Չինական քարի վրայ գրած առածը

ուղիղ է ասում՝ ով որ չի ուզում բարեկամ գտնել՝ նա իր գլխի թշնամի է:

Ամաթը խնդրեց նրան փնտրել ընձենաւորին և գտնել զոնեա նրա զիակը: Աւթանդիլը, որ առանց Ամաթի ասելու էլ վճռել էր գտնել Տարիէլին, ճանապարհ ընկաւ և ամբողջ երեք օր ու զիշեր փնտրելուց յետոյ, վերջապէս նկատեց շամբուտների մէջ մի ինչ որ բան: Յաժ իջնելով, տեսաւ, որ Տարիէլն է. նա դառնազին արտասուում էր: Աւթանդիլը համբուրեց նրան. բայց նա ոչինչ չզգաց: Տարիէլի աջ կողմը ընկած էր մի առիւծ, իսկ ձախ կողմը՝ մի ինձ: Աւթանդիլի կոկորդը քիչ էր մնում պատուէր շատ աղաղակելուց, բայց Տարիէլը այնպէս էր ընկղմել դառն մտածմունքների մէջ, որ ոչինչ չէր լսում: Վերջապէս նա հազիւ հազ ուշքի գալով ճանաչեց Աւթանդիլին, համբուրեց նրան և ասաց.

— Ես իմ ուխտս, այն է՝ քեզ տեսնելս՝ կատարեցի. այժմ թոյլ տուր հանդիստ մեռնեմ. միայն խնդրում եմ մարմինս զազանների կերակուր չդարձնես, այլ ջանձնիր հողին:

— Ինչեր ես ասում, եղբայր, այդ ինչ սատանայ է մտել ուղեդ. ոչ ոք սիրահարւած չէ եղել ինչ է, ով է այդպէս արեւ ամօթ չէ մարդուն անձնասպանութիւն դործել. մի՞թէ չգիտես, որ վարդ քաղելիս փշերը կը ծակծկեն. լսիր ինձ, հեծիր ձիդ, գնանք, ցանկութեանդ մի հետեիր:

Ընձենաւորը ոչ մի կերպ չէր ուզում յետ դառնալ: Ճարը կարած՝ Աւթանդիլը դիմեց հետևեալ միջոցի:

— Ես տեսնում եմ, ասաց Աւթանդիլը, որ ինձ այլ ևս չես սիրում, զոնեա կատարիր վերջին խնդիրս, մի անգամ էլ հեծիր ձիդ, որ տեսնեմ և կշտանամ:

Աւթանդիլը շատ լաւ գիտէր, որ, եթէ Տարիէլը հեծնի, մի կերպ նրա թախիժը կը փարատուի և կ'ազատուի մահաբեր մտածմունքներից: Նա չսխալեց. Տարիէլը համաձայնեց. վերջինիս մի քիչ առաջ տանելուց յետոյ Աւթանդիլն ասաց.

— Ինչո՞ւ ես մոռացել Ամաթիդ, սիրուհուդ առաջին անգամ տեսնողին, նրա պատիարակողին և քոյրացու իդ. չէ՞ որ նա քեզ վրայ էլ մեծ խնամք ունի. ապա ուրեմն ինչո՞ւ ես խեղճին զցել անտէր անպաշտպան և անուշադիր:

—Ուղիղ է ասածդ. գնանք տեսնենք, պատասխանեց Տարիէլը։ Ուրեմն սուտ չի ասած թէ՛ քաղցր լեզուն օձին էլ կը հանի իր բնիցը, ինչպէս և Աւթանդիլը քաղցրութեամբ հանեց Տարիէլին մահաւան գուրից։ Նրանք ճանապարհ ընկան դէպի քարայրը։ Ճանապարհին Աւթանդիլը հարցրեց Տարիէլին նրա լալու պատճառը։

Տարիէլն էլ պատմեց. «Երբ ես կանգնած էի շամբուաներում (եղեգներ)՝ տեսայ մի ինձ և առիւծ միմեանց յետևից վազելիս և խաղալիս. նրանք կարծես երկու սիրահարներ լինէին. վերջը սկսեցին կռուել. առիւծը իր ուժեղ թաթերով ընձուն յաղթելուց յետոյ սկսեց հետևել նրան՝ սպանելու համար։ Տեսնելով, որ նա ուզում է իր սիրուհուն սպանել, բարկութիւնս եկաւ և սպանեցի նրան։ Առիւծին սպանելուց յետոյ բռնեցի ընձուն՝ համբուրելու ինձ այրող համբոյրով. բայց նա չթողեց և սկսեց չանկրտել ինձ. ես չկարողացայ համբերել և, ոտնահար անելով նրան, սպանեցի։

Նրանք իրանց վարմունքով յիշեցրին ինձ սիրուհուս հետ իմ ունեցած կապը։ Ես վաղուց է կեանքից ձեռք եմ վերցրել, իսկ նա դեռ անյրում է. ինձ մահն էլ չի մօտենում. իսկ նա դեռ հրճուում է լոյսով. այս բոլորից յետոյ մի՞թէ իրաւունք չունէի լալու։

—Սիրահարներին, մտիթարելով ասում էր Աւթանդիլը, միշտ զանազան փորձանքներ է հանդիպում. բայց չպիտի վհատւին. եթէ Աստուած չկամենար՝ ձեզ երկուսիդ առաջուց չէր միացնիլ. ուստի կարծում եմ, որ վերջ ի վերջոյ դուք միմեանց կը գտնէք և կը միանաք սուրբ սիրով։

Այսպէս զրուցելով նրանք հասան քարայրը։ Ամաթը դուրս եկաւ զրկեց երկուսին էլ և շնորհակալութիւն առաքեց Աստծուն, որ նրանց յետ դարձրեց։ Մտնելով քարայրը նրանք լաւ ճաշ արին։ Ճաշին Տարիէլն ասաց Աւթանդիլին։

—Դարձիր Արաբիա, գոնեա դու ապրիր արևովդ և սիրոյ քաղցրութեամբ։

—Ախր, սիրելիս, ինչպէս յետ դառնամ, քանի որ նրա խնդիրքով եմ եկել մօտդ. եթէ ես կարողացայ օգնել քեզ, նրան մեծ ծառայութիւն մատուցած կը լինեմ. նա էր որ ասում էր ինձ շաբունակ. «Երժար գործ կատարողն է նշանաւոր մարդ». ուստի աւելի լաւ է գնամ փնտրեմ անտես-աննմանիդ, կարելի է մի կերպ

գտնեմ նրան, և, եթէ մի տարուց յետոյ յետ չդառնամ այս քարայրը, իմացիր, որ փորձանքի մէջ եմ ընկել: Տարիէլը չհակառակեց:

Միւս առաւօտեան երկու ընկերներ միասին դուրս գնացին ծովափը: Այդտեղ որս արին, կերան, քնեցին և առաւօտեան լուսադէմին Աւթանդիլը ճանապարհ ընկաւ Փրիդոն թագաւորի կողմը, արտասուքի հեղեղներ թափելով: Բաժանելով Տարիէլից նա ասաց. «Ո՛հ դու, աշխարհ, ինչու մն ես կայանում. ինչ է միտքդ, ինչ ես շուռ տալիս մեզ, այդ ինչ բնաւորութիւն ունիս, որ ինձնման իւրաքանչիւր քեզ ցանկացողը ինձ նման լալիս է. ճրտեղացուն որտեղ ես մեռցնում և ճրտեղ նրա համար գերեզման փորում. բայց Աստած չի կորցնում քեզնից հալածւածին»:

Ը.

ՍԻԹԱՆԴԻԼ ԵՒ ՓՐԻԴՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐԸ

Աւթանդիլը աստղերի հետ զրուցելով և մինչև իսկ իր քաղցր երգերով թռչուններին գրաւելով՝ շրջեց ամբողջ երթանասուն օր և վերջը մի ծովափին մի քանի նաւավարների հանդիպելով՝ հարցրեց նրանց. —

—Ո՞վ էք դուք, և ո՞վ է այս աշխարհի տէրը: Նրանք պատասխանեցին:

—Մենք քաջ և զեղեցիկ Նուրադին-Փրիդոն թագաւորի հպատակներ ենք:

—Շնորհակալութիւն, հէնց նրան եմ փնտրում, բայց որ կողմն է կենում՝ ինդրեմ, ինձ ճանապարհ ցոյց տաք:

Նաւաստիները սիրով կատարեցին Աւթանդիլի խնդիրը և ցոյց տաին Մուղաղանգար քաղաքի ճանապարհը. դեռ քաղաքին հասած Աւթանդիլը տեսաւ մի խումբ զինւորներ, որոնք որսով էին զբաղւած: Աւթանդիլը զինւորներից մինին հարցրեց.

—Ո՞վ է այն, որ ամենքին հրամայում է:

—Նուրադին-Փրիդոնն է, եղաւ զինւորի պատասխանը: Ահա այդ միջոցին, մի կորճ (թռչուն, БОНДОРЪ) թռաւ զօրքի զլիսով և ոչ ոք չկարողացաւ իր ժամանակին նետահար անել նրան: Աւթանդիլի նետ արձակելն ու կորճի թափիթափ ընկնել մին եղաւ:

Զինւորները նկատելով այդպիսի մի ճարպիկութիւն՝ զինաթափ եղան և զմայլում էին Աւթանդիլի զեղանի տեսքով: Թագաւորը տեսնելով, որ կարգը խանգարւեց և շրջանն էլ քանդուեց, մարդ ուղարկեց բանի հուլթիւնն իմանալու համար: Աւթանդիլը նկատեց որ մարդը դէպի իրան է գալիս և ասաց. «Գնա՛ յայտնիր Թագաւորիդ, որ ես մի օտարական և Տարիէլի երդմեղբայրն եմ ու եկել եմ զործով իր մօտ:»

Այն մարդը Աւթանդիլի խնդիրը կատարեց: Փրիդոնը «Տարիէլ» բառը լսեց թէ չէ՝ լաց եղաւ և, կանչելով Աւթանդիլին, համբուրեց նրան:

—Գիտեմ, ասաց Աւթանդիլը, հետաքրքրուում ես Տարիէլով. ես իսկոյն յազուրդ կը տամ հետաքրքրութեանդ՝ պատմելով իմ եղբոր (թէ և ես նրա ծառայ կոչւելու էլ արժանի չեմ) և իմ գալուստս:

Աւթանդիլը մանրամասնօրէն պատմեց, որ ինքը Արաբիայի Բոստան թագաւորի սպարապետն է և որ մի անգամ, որսին, ծովի ափին տեսան մի ընձենաւոր. այդ ընձենաւորը իրանց մարդոց կոտորեց և անհետացաւ: Բոստան թագաւորի հետաքրքրութիւնը շարժեց թէ ո՞վ էր նա. ուստի ինքը (Աւթանդիլը) ստիպւեց երկար փնտրել ընձենաւորին, վերջապէս գտաւ նրան, այն է՝ Տարիէլին. Տարիէլը նրան պատմեց իր գլխով անցած պատմութիւնը: Այդ բոլորը Բոստանին պատմելուց յետոյ կրկին այցելեց Տարիէլին: Աւթանդիլը աւարտելով իր պատմութիւնը աւելացրեց. «Տարիէլը քո մասին ասում էր, որ դու տեսել ես ծովի ափին նրա լուսաշաղարէ նետանին. ահա այժմ եկել եմ խնդրելու՝ ցոյց տալ ինձ նրան տեսած տեղը և նետանին փախցնող արաբների ճանապարհը: Փրիդոնը ուշադրութեամբ լսեց Աւթանդիլի պատմութիւնը, տարաւ նրան քաղաք, սարքեց մի մեծ հանդէս և խնճոյք: Որովհետեւ Աւթանդիլը շտապում էր, ուստի յաճախ ասում էր Փրիդոնին.—

—Տէր արքայ, ամեն մի բոլոր թանկ է ինձ և նամանաւանդ Տարիէլի համար. արձակիր ինձ, որքան կարելի է շուտ, և ցոյց տուր խնդրածս տեղը:

—Ասուած օրհնի ճանապարհդ, բայց համարձակուում եմ ասելու, որ մենակ դժւար է քեզ այդ զործը յաջողեցնել. այդ

պատճառով քո տրամադրութեան ներքոյ եմ թողնում ծառաներս
և ուղտերս. պատասխանեց Փրիդոնը:

Աւթանդիլը վերցրեց չորս ծառայ և պաշար ու Փրիդոնի հետ ծա-
նապարհ ընկաւ. Փրիդոնը, ցոյց տալով տեղը, բաժանեց նրանից:

Թ.

ԱԻԹԱՆԴԻԼԸ ՈՐՈՆՈՒՄ Է ՆԵՍՏԱՆ-ԴԱՐԵՋԱՆԻՆ

Այդ տեղից սկսած Աւթանդիլը էլ անց ու դարձ անող
լթողեց, որ ծարիէլի սիրուհու մասին չհարցնէր. բայց զուր ժամ-
վաճառ էր լինում: Մի անգամ նա ծովի ափին տեսաւ մի քարւան
և նրա հարցին, թէ ովքեր են նրանք, քարւանատէրերը պատաս-
խանեցին.

—Մենք Բաղդադի մահմեդական՝ գինի չխմող՝ վաճառական-
ներ ենք, տարակուսած մնացել ենք այստեղ, որովհետեւ ծովահէն-
ների պատճառով ծով չենք կարողանում մտնել. ահա այս նոր ուշ-
քի բերած վիրաւորւածը կենդանի վկայ կարող է լինել նրանց բար-
բարոսութեան. ձեզ էլ խորհուրդ չենք տալ մտնել ծովը:

—Միք վախենալ, ես ձեզ հետ եմ, իմ սուրս կտրուկ է, գա-
լիքը կը գայ, զնանք:

Վաճառականները այդ լսելով՝ սաստիկ ուրախացան, որովհետեւ
չէին կարողանում շարժել ոչ առաջ և ոչ յետ: Ամենքը տեղաւոր-
ւեցան նաւերում: Քիչ առաջ զնացին թէ չէ՝ նրանց վրայ յարձակե-
ցին ծովահէններ իրանց նաւերով: Աւթանդիլը նաւի գլխին կանգնած իր
երկաթէ գաւազանով մի՛ քաշելում իննը-տասը հոգի էր պռոկեցնում:
Ծովահէնները նկատելով այդ՝ ցրեցան և մինչև անգամ մի քանիսը
անձնատուր եղան վախից: Այդ յաղթութիւնից բաւական աւար
հաւաքեցին. վաճառականների ուրախութեանը չափ չկար. նրանք
չէին իմանում թէ ինչով հատուցանեն Աւթանդիլին այդ բոլորի
համար: Նրանք առաջարկեցին Աւթանդիլին ամբողջ աւարը, իրբեւ
ամենաքաջին, բայց Աւթանդիլն ասաց. «Յաղթութիւնը ոչ թէ
իմ շնորհիւ տարանք, այլ Աստուծոյ. ուստի շնորհակալ լինեմք
Նրանից, որովհետեւ եթէ նա չուզեւար, մենք չէինք յաղթիլ. մի
բան միայն կը խնդրեմ և յուսով եմ, որ խնդիրս չէք մերժի. ես
չեմ ուզում ձեր ոչ մի հարստութիւնը, ինձ ընտրէք ձեր գլխաւոր

և ոչ ոքին չասէք թէ մի եմ ես, որովհետև դործս, որի համար եկել եմ ես այս քաղաք, այդպէս է պահանջումս վաճառականները սիրով ընդունեցին նրա առաջարկութիւնը: Թիալարելով դէպի առաջ՝ նրանց պատահեց մի սիրուն քաղաք իր գեղեցիկ այգիներով:

Հասնելով ծովափը, նրանք իրանց նաւակները կապեցին մի այգու մօտ: Գտան և այգեպանին ու սկսեցին հարց ու փորձ անել քաղաքի անուն, նրա թագաւորի և այլոց մասին: Այգեպանը պատասխանեց. —

—Քաղաքիս անունն է Գուլանշար. իսկ թագաւորի՝ Մելիք-Սուլտան. մեր քաղաքը բաւականին ուրախ քաղաք է. այստեղ շարունակ հրճանք է տիրում, ամառ-ձմեռ ծաղիկների մէջ ենք ապրում, որով շարժում ենք օտարների նախանձը: Ես վաճառականապէս Ուսենի այգեպանն եմ: Տէրս միւսնոյն ժամանակ կարգադրի է քաղաքս եկող բոլոր քարւանների, որոնք պարտաւոր են իրանց բերած ապրանքից ընծաներ մատուցանել նրան: Գրանից յետոյ միայն իրաւունք է տրւում նրանց ծախել բերած ապրանքը. այժմ նա այստեղ չէ. նրա պաշտօնը կատարում է նրա հիւրասէր կին — Ֆաթման-Խանումը. գնամ յայտնեմ ձեր գալուստը:

—Գնան, արա ցանկացածիդ պէս. պատասխանեց Աւթանդիլը: Այգեպանը զնաց Ֆաթմանին յայտնեց ամեն ինչ, չմոռացաւ յայտնել նաև, որ վաճառականների գլխաւորը շատ սիրուն տղամարդ է: Ֆաթմանը իսկոյն տասը մարդ ուղարկեց, նրանց համար քարանտարայ պատրաստել տւեց և Աւթանդիլին սիրով ընդունեց: Ինքը Ֆաթմանը շատ էլ գեղեցիկ չէր. նա մի կսրճահասակ, գեր ու զւարճասէր կին էր, Աւթանդիլը ներկայանալիս մատուցեց նրան թանկագին ընծաներ, բայց շուտ չկարողացաւ ազատել Ֆաթմանից:

—Գնացէք, վաճառէք ձեր ապրանքը, միայն չմոռանաք ինչ որ ես ձեզ ասացի. ասաց միւս օրը Աւթանդիլը վաճառականներին: Աւթանդիլը հագին ունէր վաճառականի հանդերձ: Ֆաթմանը առաջին տեսնելուց իսկ սիրահարւեց Աւթանդիլի վրայ և չէր իմանում ինչ կերպ խեղտէր այդ սէրը իր մէջ: Եթէ սիրահարական նամակ գրէր՝ քաշում էր, որովհետև մտածում էր՝ չլինի թէ Աւթանդիլը խռովի և այդպիսով նրա տեսնելուց էլ զրկւի. բայց նրա սէրը հետզհետէ բորբոքւում էր ընթանալով բնական ճանապարհով: Այդ

բորբոքման հետեանքն այն եղաւ, որ Ֆաթմանը չդիմացաւ և նամակ գրեց, մտածելով, որ եթէ մէկը ցանկանում է բժշկուել, պիտի իր ցաւը բժշկին յայտնի անպատճառ: Նամակում նա գովում էր Աթանդիլին և խնդրում շուտափոյթ պատասխան:

Աթանդիլը կարդալով նամակը՝ քմծիծաղ տւեց և ասաց.

«Այդ ողորմելին դեռ չի իմանում թէ սիրտս ունի և պտուղ և ում համար այսքան տանջւումս:

Աթանդիլը պատասխանեց թէ համաձայն է գալ, միայն այն պայմանով, որ մօտը մարդ չլինի: Ֆաթմանի ուղածն էլ հէնց այդ էր. բայց այն ժամանակ, երբ Աթանթիլը պատրաստուում էր գնալ Ֆաթմանի մօտ, մի նամակ ստացաւ նրանից, թէ ալժամ անյարմար է գալ: Աթանդիլն իրան անպատուած համարելով՝ ուշք չդարձրեց և գնաց:

Ֆաթմանը տեսնելով նրան՝ փաթաթւեց և համբուրեց: Հէնց այդ րոպէին ներս մտաւ մի մարդ ծառայի հետ և, նկատելով դրանց փաթաթւիլը, ասաց.

—Ձեմ արդիւում, լիրբ, միայն լուսանալուն պէս կը տուժես այդ բոլորի համար. որդոցդ ատամներովս կը գզգզեմ, անառակ, դու ինձ խալտառակեցիր:

Այս ասելով նա դուրս գնաց: Ֆաթմանը լալով ու մղկտալով գլխակոր ասում էր. «Վորան, զուր կորան որդիքս:

—Ի՞նչ կայ, ի՞նչի ես լալիս, հարցրեց Աթանդիլը:

—Էլ ոչինչ մի հարցնիլ. եթէ ուզում ես փրկել ինձ, սպանիլ մեզ նկատող մարդուն և նրա մատիցը հանիլ մատանին, որովհետեւ եթէ նա հասնի արքունիք և պատմի իրան յայտնած գաղտնիքը, թաղաւորը ինձ որդոցս հետ կը կորցնի դաւաճանութեանս համար: Աթանդիլն ասաց. «Տւէք ինձ մի մարդ, որ ցոյց տայ նրա տունը: Ֆաթմանի ծառաներից մինը ցոյց տւեց այն մարդու տեղը: Դռան մօտ կանգնած երկու պահապանին սպանելով, Աթանդիլը ներս մտաւ և, ժամանակ չտալով նրան օգնութեան կանչել, վզից բռնեց և սրով խոզխողեց նրան անկողնում: Ապա մատանին հանելով նրա մատիցը, դիակը նետեց ծովը: Աթանդիլը վերադառնալով ասաց Ֆաթմանին.

—Հանգստացիր, սպանւած է նա. ահա ստացիր նրա մատու-

նին և պատմիր թէ ո՞վ էր նա, ինչո՞ւ էր սպառնում քեզ և ինչո՞ւ էիր լալիս:

Ֆաթմանը, նրա ոտներն ընկնելով, ասաց.

—Ես ոտքերիդ հողին էլ արժանի չեմ, որովհետև դու փրկեցիր թէ ինձ և թէ որդոցս. այժմ հանգիստ սրտով կարող եմ ամեն ինչ պատմել քեզ:

(Վերջը չաջորդ համարում):

Գ Ր Ա Խ Օ Ս ՈՒ Թ Ի Ի Ն

ԱԶԳԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ: Կիսամեայ պատկերազարդ. առաջին տարի.
Ա. գիրք. 1896 Շուշի. քառածալ.

Թէն ազգագրութիւնը նորարդորջ և դեռ ևս չկազմած մի գիտութիւն է, բայց հաւերս ալդ մասին բաւականին հում նիւթեր ունինք. Սրուանձտեանի դասական երկերից և մի շար ալ անհատների հարուստ հաւաքածուներից լետո՛ւ ահա երևան է գալիս մինչև անգամ առանձին «Ազգագրական Հանդիսի» մի հաստ հատոր՝ և խոստանում է պարբերական հրատարակութիւն լինել:

Մի փոքրիկ ներածութիւնից լետո՛ւ հրատարակիչ պ. Լաւաբեանը տալիս է «Հայ ազգագրութեան համառօտ տեսութիւնը». — Այն աստիճան թույլ, սառն և ողորմելի մի կոմպիլացիա է զա, որ նորա վերալ կանգ առնելը ժամանակի կորուստ կ'նշա նակէ. Հպարտնակելով ոչ մի նոր միտք, նա ներկայացնում է օտար ընտիր ուսումնասիրութիւնների մի կարիկատուրան — ծաղրանկարը: Ֆրանսիացոց համար զա կարող էր գուցէ նորութիւնների շարը դառնալ, երոպացու ներդամտութիւնը և

բունազբօսիկ համբերութիւնը երբեմն աւելի դառն է քան ամենասաստիկ կրիտիկան:

Միանգամայն թարմ, հետաքրքիր և մեր երկրի անցեալը լուսաբանող չօղածներ են պ. Բաբաբեանի «Մանիացոց տերութիւնը» կոմպիլացիան, «Խոջալուի գերեզմանները» — ինքնուրոյն և «Կովկասի տեղը քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ» — թարգմանական չօղածները: Վերջինին կցած է հինգ ընտիր նկարուն տախտակներ, որոնցից պարզ երևում է, թէ մեր նախորդները կովկասում (հաւանօրէն խաղեր) ո՛ր աստիճանի բարձր կուլտուրա են ունեցել: Դժբաղդաբար չօղածի մէջ լիչւած թւահամարները չեն լիչւած տախտակների վրալ, այնպէս որ չես իմանում թէ խօսքը ո՛ր տախտակի և ո՛ր պատկերի մասին է: Թարգմանականների թւին են պատկանում նաև Պետրէի «Մարդաբանութեան պատմական զարգացումն» և Շ. Լէտուրնօ-ի «Ամուսնութեան զարգացումն»: Նրկու խնդիրներն էլ միան-

գամայն նոր և հարցասիրական մեր հասարակութեան համար: Մեր գրականութիւնը աչնքան աղքատ է, որ ղոնանման որպիսի թարգմանութիւն էլ տանք ընթերցողին, ուրախալի է, բայց թարգմանիչը պիտի աշխատի ընտիրը և գիտութեան վերջին խօսքը տալ թարգմանօրէն. ալը չենք կարող ասել Նէտուրնօ-ի աշխատութեան մասին, որ ամուսնութեան վերաբերեալ հարուստ և բազմակողմանի տեղեկութիւններ կան, բայց ոչ նորա զարգացման պատմութիւնը. նա միայն թուում, նկարագրում է, լետող էլ աշխատում է մի որոշ եզրակացութեան բերել իւր Փակտերը, բայց աչնպիսի մի մեծ էպօխալի մասին, որպիսին է մայրական իրատունը, նա ոչինչ չի փշուում թուում է թէ Նէտուրնօ-ին ծանօթ չեն եղել Բախօֆէնի և Մօրգէնի աշխատութիւնները. մանաւանդ վեջինի կլասիքական գործը Նիւսիսալին Ամերիկայի վալքենիներէ մասին, որոնց չորսիւ միայն ամուսնութեան դարգացումը իւր իսկական լուսարանութիւնն առաւ: Նէտուրնօն—առհասարակ կարծես չի ուզում ընդունել ամուսնութեան զարգացումը մալրական իրաւունքից զէպի հայրականը և էնդոգամիալից զէպի էկզոգամիան. նա ճանաչում է միայն խառնակեցութիւն և միակեցութիւն.—Դա ճշմարտացած գործ է և ուրեմն թարգմանութեան ընտրութիւնը սխալ:

Ինքնուրույն լօղւածներ են պ. Սանեանի «Կրակը» և Կրպէի «Խընկոնք»-ը: Սակաւն, Հանդէսի ծուծն ու էութիւնն է «Ջաւախք» ինքնուրույն ժողովրդագրական հաւաքա-

ծուն, որը իւր առատ և բազմակողմանի նիւթերով մի ահագին գանձ է հաջ աղգարութեան համար: Աղգարութիւնը մի շատ դժւար և ապերախտ գործ է. նա պահանջում է լուսանկարչի ճշտութիւն մեղուի ժրջանութեան հետ, բայց և աչնպէս շատ անդամ նորա տաժարդիւնքը չի արդարացնում աչն ահագին ջանքը, որ թափուել է նորա վրայ, եթէ մանաւանդ բանահաւաքը հմտութիւն ու նշխարմտութիւն չունի իւր գիտողութիւնը մի քիչ խորն ուղղելու Ջանասիրութեան կողմից պ. Լալաւանը արժանի է խորին չորհրհակալութեան և ղովասանքի. նորա օրինակը ցոյց է տալիս, որ ամեն մի կրթած մարդ՝ եթէ մի քիչ իրան նեղութիւն տալ, կարող է մալքենի գրականութեանը և գիտութեանը իւրովսանն ծառայել. երանի թէ մեր պոռոտախօս ինտելիգէնտները օրինակ առնէին պ. Լալաւանից, որը մի տարի շարունակ ուսուցչութիւնը թողած անցել է ամբողջ Ջաւախքը և մեղուի ժրջանութեամբ ուսումնասիրել հաջ ժողովրդի կեանքը.—Ծագիկներ չին եղել նորա հաւաքածները և ոչ կանաչաղարդ դաշտեր ու ձորեր նորա ալցելած տեղերը, ալ Ջաւախեցու խրճիթը, գոմը, օղան: Ով մէկ օր միայն գիշերելու առիթ է ունեցել ալ օղաներում, նա կարող է հիանալ ու զարմանալ պ. Լալաւանի տոկունութեան և կամքի վրայ: Թէ որքան հարուստ և բազմակողմանի են նորա հաւաքած նիւթերը՝ ալ լաւ երեւում է նոցա գլուխներէց, որ կարեոր ենք համարում ալստեղ դնել:

ա) Պատմական համառօտ տեսութիւն. բ) Զաւախքի տեղագրութիւնը. գ) Հնութիւններ. դ) Բնակիչներ. ե) Վիճակագրական տեղեկութիւններ. զ) Ազգաբնակչութեան շարժումն. է) Տնտեսական դրութիւն. ը) Ժողովրդի լուսաւորութիւն. թ) Հալ գիւղացիների բնակարանները. ժ) Զգեստ և զարդ. ժբ) Ընտանեկան բարք. 1) Ամուսնութիւն. 2) Տղաբերք և կնոնք. 3) Մանկանց դաստիարակութիւն. 4) Ընտանեկան կեանք. 5) Գերդաստանի անդամների իրաւաբանական չարաբերութիւնները. 6) Հիւանդութիւն և բժշկութիւն. 7) Ժողովրդական դեղեր. 8) Մահ և թաղումն. ժբ) Հաւատք. 1) Աստածութիւն, սրբեր և կրօնական գրաւածներ. 2) Հրեշտակներ և ոգիներ. 3) Աշխարհածնութիւն. 4) Կերպարանավորութիւն, կախարհներ և կախարդութիւն. 5) Մնտրիապաշտութիւններ. 6) Բաղդ և ճակատագիր. 7) Պատ, ուխտ և ուխտագնացութիւն.

Նանկ երկու ժողովրդական եղանակներ եւրոպական ձախագրութեամբ պ. Կալա-Մուրզալի:

Այդ զնութիւններից վիճակագրական տեղեկութիւնները, ազգաբնակչութեան շարժումը և տնտեսական դրութիւնը պ. Լալաբեանը քաղել է ուրիշ աղբիւրներից, որոնք արդէն բաւական հին են (1886). մնացեալը ինքնուրոյն գործ է՝ և որոշ տեսակէտից նախելով՝ բաւական լաւ գործ.

Այդ հաւաքածուի մէջ առաջին անգամ պ. Լալաբեանը բաց է անում մեր վիպագիրների և գրողների գոված «Նահապետական հալ ընտա-

նիքի» ներքին մուլլ պատկերը, նորա մութ և անհամակրելի կողմերը. մի ընտանիք, որի տան անդամները «արնեղնի» հաշուով պիտի հոգան իրանց երեխաների հաղուստը (291 եր.). մի ընտանիք, որը կանգնած է լուծման և քաղքալման ատիճանի վրայ, որի բարքը ու վարքը ապականւած, ամուսնական սրբութիւնը պղծւած (283—4 եր.), որի անդամների մէջ շահերը ալիքան բաժան-բաժան և օտարացած են, որ «գողութիւն» ու խաբեբայութիւն է տիրում (281 եր.).

Այդ բոլորը շատ դառն նորութիւններ, շատ ճշմարիտ, շատ իրական են դժբաղդաբար, բայց և շատ սխալ, շատ միակողմանի և անորոշ՝ շնորհիւ բանահաւաքի թեթեւ և ծանծաղ ուսումնասիրութեանը. Գերդաստանի անդամների իրաւաբանական չարաբերութիւնը կարգալիս մարդ ալն եզրակացութեանն է գալիս, որ մեր ժողովուրդը դէպի քաղքալումն է դիմում. ալիքէս է գոհնաւորել պ. Լալաբեանը իւր ալիքատութիւնը և ալիքէս է ճանաչում նա իւր ֆակտերը, չկարողանալով հալի ընտանեկան կազմի էութիւնը հասկանալ և ըստ ալնի դատել. Ալիքտեղ ահա հարկաւոր էր ֆակտերը մի քիչ խորը տեսել չլինալ երեւութներով, ալ ճանաչել նոցա արմատը. չբաւականանալ հետեանքով, ալ մատնանիլ լինել նորա պատճառի վրայ. ալիքտեղ բանահաւաքի ուժերը իրան դաւաճանում են:

Հալ գերդաստանը, մասնաւորապէս բաղմանդամ գերդաստանը, որ

չացրել է թէ օտարին և թէ հային՝
դեռ մի չճանաչած երեւթ է։ Նա
գրաւել է օտարի զարմանքն ու
հիացմունքը, հայի գովասանութիւնն
ու պարծանքը. նա իբրեւ մի աւելի
աչքի ընկնող, աւելի բարդ երևոյթ՝
ծածկել, վարագուրել և չետ է մղել
խակական ընտանիքը։ Այժմ քաղ-
քաչուում է աչդ գերդաստանը և ի
հարկ է ժողովրդին սիրող մարդը,
ազգի ապագայ պաշտօնութիւնը ե-
րազողը չի կարող չցաւել, չափսո
սալ։— Սակաւն, դա մի բացարձակ
օխալ է։ Պարզեմ միտքս. ես ժամա-
նակակից հաչ ընտանիքի երկու տիպ
եմ ճանաչում Զաւախքում. և կար-
ծեմ դա ընհանուր է համալն հաչ
զաւառներին։ — Իսկական ընտանիք և
գերդաստան. առաջինը մասնաւոր է,
երկրորդը ընդհանուր, առաջինը բա-
ժանարար (ЕДИНЦА) է, երկրորդը
միութիւն, կապակցութիւն, որ կա-
րելի է բաժանել, որպէս ամեն մի
հաւաքական մարմին։ Մարդու, կնոջ
և երեխաների միութիւնը, քանի որ
վերջինները չեն ամուսնացած, ես
անւանում եմ ընտանիք. աչդ ընտա-
նիքը գոյութիւն ունի Զաւախքում
իւր բոլոր սրբութեամբ, ամենալաշն
կոմունական շարաքերութիւններով
իւր անդամների մէջ. նորանում չկա
«իմ ու քու», որպէս ասում է ժո-
ղովրդը, չկալ և չի կարող լինել
նաև «դուութիւն», «արեւգին», կամ
դոցա նման ալլանդակ երևոյթներ.
խակական ընտանիքը դա է։

Մուտք դործեց աչդ ընտանիքի
մէջ մի օտար անդամ — մի հարս,
որը ընտանիքի ծագան է, մարդու
ստրուկը, կետուրի հլու հպատակը,

որը մինչև անգամ խօսելու իրաւունք
չունի տան անդամների հետ, բայց
իւր աչդ կրաւորական դերի բոլոր
կատարելութեամբ նա չեղափոխում,
կերպարանագործում է ընտանիքի
պատկերը. աչդ իրաւագուրկ արա-
րածը կազմում է մի նոր ընտանիք
նախկինի մէջ. և ինչո՞վ, ի՞նչ է նորա
իրաւունքը. նա որ իւր սիրասուն
զաւակին «առանց հրամանի իրա-
ւունք չունի ծիծ տալու», ունի մի
քանի անձեռնմխելի ոսկիներ և մի
երկու կտոր լաթնէն իբրեւ սեփա-
կանութիւն. «միակ բանը, որի վրայ
չի տարածւում տան մեծի (իմն գեր-
դաստանի) իշխանութիւնը, դա հար-
սերի փողն է» (291) ասում է պ. Լա-
լաչեանը, բայց չի լրացնում, չի հա-
կանում աչդ արմատական երևոյթի
ծանրակշիռ նշանակութիւնը. աչդ
հարսը՝ աշնուհետեւ մի տէրութիւն է
տէրութեան մէջ. ջնկ է նորա սըն-
դուկը, որ կողպէք է ունենում սո-
վորաբար, ջնկ են նորա շահերը,
ընտանիքից ջրկում, կտրում և հե-
ռացնում է նա նաև իւր մարդուն,
նա հիմք է դառնում մի նոր ընտա-
նիքի։ Աչդ հարսի մուտ գործած օրից
նախկին մէկ ընտանիքը դառնում է
երկուս. նորա ամբողջութիւնը ալժմ
գերդաստան է, ալսինքն ընտանիք.
նրի ժամանակաւոր միութիւնը՝ հիմն-
ւած մեծ մասամբ տնտեսական և ֆի-
զիկական մեծ ուժ ունենալու հա-
մար հասարակութեան մէջ, որ անա-
ջող պաշտաններում կարող է լուծուել
կազմելով մի քանի իսկական ըն-
տանիքներ. ես գիտեմ գերդաստան-
ների բազմաթիւ երկրակից մինչև տասը
ընտանիքներից. գերդաստանը աչդ-

պիսի ընտանիքների միութիւնն է. նորա կազմութիւնը շատ բարդ է և անդամների չարաքերութիւնը շատ տիրապէին և բնորոշ. գոցանից, ալ-սինքն գերդաստանի անդամների չարաքերութիւններից, շատերը զիտեղ և նկարագրել է պ. Լալապեանը, բայց նոցա էութիւնը շատ վատ է հասկացել, և ալդ է պատճառը, որ ալդպէս ամիստանքով է նկարագրում նորա քաղաքումը, որ ժամանակի անհրաժեշտ պահանջն է: Գերդաստանը ճնշում, հերքում ու սահմանափակում է անհատի իրաւունքները. նա խեղդում է իսկական ընտանիքի զարգացումը. նա զօրեղ է համայնքի և հասարակութեան մէջ իբրեւ մի խոշոր ուժ, բայց թող և անբաւարար ինքն իւր մէջ, իւր անդամների համար. անհատական պահանջը, դորա հետ նաեւ բուն ընտանիքինը, ալժամ անհամեմատ աւելի մեծ և զարգացած է քան սորանից մի 30—40 տարի առաջ. անհատը և ընտանիքը ալժամ թոթափել են ուղում իրանցից գերդաստանի ճնշումն ու կապանքը և նա կամալ-ակամալ պիտի ընկնի. գերդաստանը ժամանակիս համար ետ մնացած, անորմալ երեւոյթ է. նա բնկնում է տեղի տալով ընտանիքին, ուր անհատի շահերը աւելի են ապահով, ուր նա աւելի քիչ է ճնշւած, ուր չկան գերդաստանական ալլանդակութիւնները... Հալ ընտանիքը լեռ չի գնում, ալլ աւաջ... նա զարգանում է... Յետ գնացողը գերդաստանն է:

Մենք համառօտակի պարզեցինք մեր հալեցակէտը. ալստեղ տեղը չէ ալդ մասին երկարելու,

որի լրիւ լուսարանութեան համար մի ահագին ուսումնասիրութիւն էր պէտք. ով հալի ընտանիքն ու գերդաստանն է ուսումնասիրում, ալդ տեսակէտով պիտի առաջնորդի: Կինը ալդտեղ հրակաշական դեր է կատարում, իսկ պ. Լ.-ի աշխատութեան մէջ դա համարեալ չի երեւում. կնոջ իրաւունքի զարգացումը երբ նա հարս է, ապա երեխալ ունի, ապա ալլի է և կամ սկսուր՝ բոլորովին չեն պարզաբանւած հետեօրէն. — Բնորոշ կողմեր ունի մանուաւեղ ալլի կնոջ իրաւունքը և չարաքերութիւնը դէպի ալն գերդաստանը, որից հեռանում է և ալն՝ ուր մտնում է նորա իրաւունքը դէպի իւր իսկական զաւակները և խորթերը, և ալն և ալն... Հալ ընտանիքի և գերդաստանի մէջ ալլի կինը ամենալալն անհատական իրաւունքներն է վախելում իւր համասեռ կանանց մէջ... Հալի գերդաստանը քիչ թէ շատ ճանաչում է պ. Լ.-ն, հէնց նորա փաստերը գերդաստանին կն վերաբերում. բայց բուն, իսկական ընտանիքը, նա ինչ միայն չի ճանաչում ալլ և նորա մասին բոլորովին վիշտակութիւն էլ չկալ հաւաքածուի մէջ:

Որ հալի գերդաստանն էլ չաւ չի ճանաչում պ. Լալապեանը, ալդ ցոյց է տալիս նորա սխալ կարծիքը աւագութեան մասին: Նորա ասելով աւագութեան հիմքը երէցութիւնն է, ալսինքն տան երէցն է նաեւ աւագը՝ «իշխանը». — Սակայն, Ղատօ գիւղում Քոչոյենց գերդաստանը, որ բալկացած է 60 հոգուց և որը հէնց ալսօր «նահապետական ընտանիք»

տիպալին ներկայացուն կարող է համարել, որի պատճառով էլ նա վախիւմ է ամբողջ գաւառի զարմանքն ու չարդանքը, տան աւագ ունի ոչ թէ երեց, այլ երրորդ եղբայր Մաթոս քէնային: Նրկու միւս եղբայրները թէև առուզ ու խելահաս, կառավարութիւնը չանձնել են Մաթոսին (կրտսերին) իբրև աւելի ճարտարին: Ճանճղա գիւղում հօր և մեծ եղբոր ներկայութեամբ Վանյոնց տունը կառավարում է երկրորդ եղբայր Խարաէլը, նոյնն էին մի քանի տարի առաջ Ալեքսանէնց, Խուդափերդենց և ալլոց բազմամարդ գերդաստանները: Պատահում է, որ տան «խօսքը» մինին է պատկանում, իսկ անտեսական կառավարութիւնը մի ուրիշին: պատահում է, որ երկու եղբայրները միասին են կառավարում, մի խօսքով, տղտեղ դեր ունի երեցութեան հետ նաև ճարտարութիւնը, փորձառութիւնը, խելացիութիւնը, հասարակութեան մէջ ել ու մուտ ունենալու, («ճակատ պարզ անելու») ընդունակութիւնը: Այնպէս որ եթէ փոքր եղբայրը, կամ հօր կենդանութեանը որդին աւելի ճարտար է հօրինցն ու գործունեաց, ապա երեցութիւնը խոնարհում է խելքի առաջ և աւագութիւնը անցնում է փոքրին: Նրեցութիւնը պրինցիպ չէ աւագութեան՝ այլ պաշման (? Խմբ.), ով լաւ և պիտանի կարող է ծառայել գերդաստանին, նա էլ աւագն է կամ «մեծը»:

«Նախնի բարոյականութիւնը զփաղաքար ալժմ անհետացել է և անբարոյականութիւնը հետզհետէ տարածուում է» (282 եր.) ասում է

պ. Լ.-ն: Դեռ շատ տարակուսական և հիմնադուրկ մի հարց է նախնի բարոյականութեան թուլանալ կամ ամրանալը. ձրտեղից զիտէ պ. Լ.-ն նախնի բարոյականութեան մասին, և առհասարակ ինչ մի ստուգ բան գիտենք մենք մեր նախնիների մասին, որոնք հէնց սորանից 50-60 տարի առաջ էին ապրում. մեզ անչալտ է թէ հալ ժողովուրդը առաջ որքան բարոյական էր ներկայի համեմատութեամբ. այդ մասին մենք ոչ մի փաստ չունինք և դա միայն պատահների ու ծերերի մխիթարութիւնն է անցեալը միայն վարդի գոյներով տեսնել. զիտութիւնը փաստ է ուզում, իսկ դուք փաստ չունիք:

Նւ ինչ է ալն բարոյականութիւնը, որ դուք դատապարտել էք աշխատում: Դուք չէք որոշում երկու տարրական երևոյթներ — անստակութիւնը, որ մարմինը ծախում է զրամին, և բուրժուաների լիզումով ասենք՝ «ընտանեկան անհաստատարմութիւնը», ալն որ ժողովուրդը անւանում է «սիրող տնել»: Դոքա տարբեր են միմեանցից որպէս երկինք ու երկիր: Պ. Վալայեան, չի լիշատակում անառակութեան ոչ մի դէպք, որոնք ալն, պատահում են թէև շատ հազիւ. բայց «սիրող անելը» — անւանում է նա անբարոյականութիւն: — Յալտնի պիտի լինի, որ ամուսնութիւնը Ջաւախքում կատարւում է ծնողների կամքով, որ ամուսինները շատ անգամ մի մի զոհ են ծնողական բռնակալութեան. ալն էլ պիտի չալտնի լինի, որ մարդիկ շատ անգամ բնական արասներ են ունենում, անընդունակ են լի-

նում ամուսնական պարտքը կատարելու ահի էլ գիտէք, որ մարդու և կնոջ չարաքերութիւնը մեծ մասամբ տիրապետի և սարկի չարաքերութիւններ ևն, ուր ընտանեկան սէր չի կարող գոյանալ. նկատեցէք, որ անդաւակ լինելը մի արատ է կնոջ համար, որի պատճառով նա ստիպւած է լինում «բարձը փոխելու», ինչպէս ժողովուրդն է ասում. և ահա ժամանակ հատկանալի կը լինի, որ աղջկիսի պաշման. ներում չատ բնական է, որ կինը դաւաճանէ իւր անընդունակ ամուսնուն կամ ամուսինը իւր ատած կը նռնը... Եւ եթէ աչդ երևութիւն մի քիչ խորը դիտելու լինէք, կը տեսնէք, որ «սիրող են անում» մեծ մասամբ ընտանեկան դժբաղդները, ժողովուրդը դա չի անւանում անառակութիւն, այլ «սիրող անել».— սէրը անդատապարտելի է, նա և սերնդի ազնւանալու հիմքը:

Ժողովրդի բարոյականութեան, կամաքելի ևս լաւ ասել, նորա կուլտուրայի աստիճանը շատ պարզ կ'երևար, եթէ պ. Լ. նը չմոռանար չանցանք. ների և նորա տեսակների վիճակագրութիւնը տալ. զարմանալի է, որ աչդ կարևոր կէտը բոլորովին չի լինում աչդ քան բաղձակողմանի աշխատութեան մէջ:

Սակաւն աչդ աշխատութիւնը բաղձակողմանի և հարուստ է ոչ թէ որակով, ոչ քանակով. տատանանքին վերաբերեալ անցողական մոտութեամբ թիւներն անաղին տեղ է ներառած, իսկ մի աչդիսի էական կողմ, որպիսին է չանցանքների վիճակագրութիւնը կամ ժողովրդի կուլ

տուրական քարաքտէրը բոլորովին բաց է թողնւած. ի դէպ է նկատել, որ Զաւախքը կողկասի ամենահանդարտ դաւաճներից մէկն է. երեք տարի սրանից առաջ մի ամիս շաբաթական Ախալքալաքի բանտում լանցաւոր, իսկ քննիչի մօտ գործեր չկալին քննելու.— մի երևութիւն, որ Արտապաշտին էլ հազիւ կը պատահի. Աչդ բաւական չէ, պ. Լ.— նը մոռացութեան է տեղ նաև հումայնքը, մարդը հասարակալին էակ է, ասել է Արիստոտելը, առանց հասարակութեան հումայնքի, առանց համայնական միջավայրի չէին կարող առաջ գալ բանահաւաքի նկարագրած երևութներից և ոչ մինը... Սակաւն պ. Լ. ի ոտը քարի է դէմ առնում աչնտեղ, ուր լռում է պ. Խալաթեանի ծրագիրը, որով նա առաջնորդել է իւր նիւթերը հաւաքելիս:

Առաս նիւթեր կան գրքի մէջ ժողովրդի հաւատալիքի, հարսանիքի, սղաքերի, կնոնքի և ալլոց մասին... Որպէս նաև տեղի բարբառով զրոյցների զանազան պարունակութեամբ:

Իսկ ինչ որ մենք ասել էինք 1892 թ. «Մուրճ»-ի 7—8 №-ում «Զաւախքի բուրմունք»-ի մասին, նոյնն էլ կրկնում ենք և այժմ, որ բաւարաւի նրբութիւնները, մանաւանդ հնչեւաբանութիւնը ալլանդակւած է: Օրինակների աւելորդ ենք համարում բերել մասնանի լինելով մեր անցեալ քննադատականի վրայ, որից պ. Լ.— ն չկարողացաւ օգտուել Պր. Լալաբեանը բարբառը չգիտէ և ալլանդակում է նորա հնչեւաբանութիւնը, ինչպէս որ ալլանդակի է

նան բռնապետին երգերինը ¹⁾։ «Ջա-
ւախքի բուրմունք»-ի սխալները պ.
Լ.-ն իւր պատասխանի մէջ ²⁾ փա-
թաթում էր Հրատարակչ. ընկ. Վլին.
իսկ մուտմ ինչ կ'ասէ։

Հաւաքածուի լրջութեանը փնա-
տում են նորա մի քանի լեզւաբա-
նական բացատրութիւնները, որոնք
առ ոսկաւը հաւաքողի բոքիկու-
թիւնն են ցոյց տալիս ալը գիտու-
թեան մէջ. Խըրթըղը — հա հանում է
վրացերէն Էրթւիս բառից. դա վրաց
աղղատիրական բացատրութիւնն է,
Արուլ սարի իբր թէ նշանակում է
քրմապետ. որ լեզուի:

Կուրիօզները թւին է պատկանում
և 134-րդ հրետի ալս Նկարագիրը,
ձիւնի և բքի պտտմանով «զիւղա-
ցիք ամբողջ շաբաթով բանտարկ-
ւած են մնում և կերակրւում են աչն
ձացով, որ բարեկամները հերթիկը
բանում և վաւր են կախում»։ հապա
ալը բարեկամները բնչպէս են զուրս
գալիս տանից, կամ ենթէ զուրսն են
մնացել՝ բնչպէս չեն սառչում ցրտից,
ն կարի է առասպելս։

Ընդհանրապես վերցրած գիրքը իւր ահագին ծաւալով պատկառելի տպագրութեն է թողնում և հիթէ աչքի առաջ ունենանք ճորա 6-պատկերները, հինգ ահագին նկարների

1) «Ջաւախիք»-ում բաշաների մասին գրածը թող ընթերցողը համեմատի «Մուրճ» 1892 թ. № 7, 8 և 9- «Հայ բաշաներ»-ւ լողաւծի հետ:

²⁾ Տպւած «Դուրձ» 1892. № 10.

տախտակները տպագրութեան և
թղթի մաքրութիւնը, ապա նա չա-
փազանց էփան է. 2 բուբլի:

Ի դէպ՝ պատկերներն մասին, ինչ կարիք կար ազդեցող Վլիքսովի և Լէ-Տուրնո-ի պատկերներին, ես չեմ հասկանում. առաջին՝ Վլիքսովի պատկերը աջող չի կարելի համարել, և երկրորդ՝ նա մեծ էտնոգրաֆ կամ էտնոլոգ չէ. նա մեծ է ալլ առաջ-րիզում: Այդ երկու պատկերը ալս հանդիսին շատ քիչ են լարմարում: Դորա էութիւնն ու ծուծը Ջաւախ-քն է, և նորա ժողովրդի կեանքից ոչ մի պատկեր չկալ. ոչ հալ գիւղա-ցին, ոչ հալ գեղջկուհին, ոչ արհես-տաւորը և ոչ մի ընդհանուր տիպա-չին պատկեր: Մի բուրժուա ոսկէ պաճուճ օրիորդի պատկերը զառա-վար չի կարող տալ Ջաւախքի ժո-ղովրդի մասին: Փոխանակ Վլիքսովի, Լէ-Տուրնո-ի՝ կարելի էր ջաւախե-ցու պատկերներ տալ. Դա թէ ցու-ցամուլութիւն չէր լինի, թէ նորու-թիւն կը լինէր և թէ հանդիսի նալա-տակին լարմար ու պատշաճ կը լի-նէր: Հալ գիւղացու տունը, դործիք-ները, տեղական կենդանիները, գու-թանը, սալլը, կարող էին աւելի կարեւոր լինել. նոքա ժողովրդի կուլ-տուրալի շոշափելի, իրական արտա-լաւորչներն են... Նոքա փոխուում են ու կորչում. պէտք է նոցա փրու-կել կորուստից: Վլիքսովները պատ-կերները երբէք չեն կորչի:

ԼԵՐՄՈՆՏՈՎԻՑ Յակոբ Տէր-Դէորզեան. — Մցիրի. — Մուրճ 1895 թ.
№ № 5, 6:

ԼԵՐՄՈՆՏՈՎԻՑ Յովհաննէս Թումանեանց. — Մծիրի. հրատ. Փ. Վար-
դաղարեանի, Թիֆլիզ, տպարան Յ. Մարտիրոսեանի 1896 թ.
գինն է 15 կոպէկ:

Չնայելով իր կարճատև դրական
նական գործունէութեան, Լերմոն-
տովը ռուսաց գրողների մէջ խոշոր
տեղ է բռնում: Նա չափնի է մանա-
ւանդ իր տաղաչափական բանա-
տեղծութիւններով: Նորա անմահ
պօէմաները ոչ թէ լոկ օրեկտիւ
պատմաժողովուրդ են, այլ նոցա մէջ
արտացոլում են պօէտի անձնաւո-
րութիւնը, ձգտումները, ցանկու-
թիւնները, մարդկանց ու կեանքի
վերայ նորա ունեցած հալոյցները
և հեղինակի բոլոր հոգեկան աշ-
խարհը: Այդ քնարական պօէմաներից
առաջնակարգ տեղ են բռնում «Դեւը»
և «Մծիրին», որոնք, թէ դեղարւեստ
տականութեան կողմից և թէ լեզվի
ճոխութեան կողմից, դասական գըր-
ւածքներ են ճանաչւած: Պատուաւոր
տեղ է բռնում Լերմոնտովի նաև «Հաջի
Արրեկը»: Դեւը սկսեց գրել 1821
թւին, իսկ չեսոյ հեղինակը նորան
մի քանի անգամ փոփոխութեան
ենթարկեց: Իսկ «Մծիրին» գրել է
Լերմոնտովի գրականական գործու-
նէութեան աչն բեղմնաւոր պերի-
ոդում, երբ հեղինակը հասաւ
իր փառքի ապագէին:

Մեր աղքատիկ բանաստեղծական
գրականութիւնը համարեա սկսեց
Լերմոնտովով: Առաջին անգամ լսւ
տեսաւ հանգուցեալ Սատաթեանի

Թարգմանած «Դեւը» 60-ական թա-
կաններին, երբ դեռ նոր էր
ծնունդ առնում հայոց աշխարհիկ
գրականութիւնը և երբ մեր գրական
լեզուն դեռ նոր էր մտնում իր
առաջին Փաղխի մէջ: Սատաթեանի
Թարգմանութեան մէջ թէպէտ կան
լնագրից շեղումներ, անհարթ տեղեր
և համառօտութիւններ, բայց նա
ընդհանրապէս ճանաչեց իբրեւ
չաջող գործ: Բայց և այնպէս «Դեւը»
կարօտ է երկրորդ, աւելի չաջող և
լիակատար Թարգմանութեան: Բացի
«Դեւից» Թարգմանել են «Հիւսիսա-
փալում» և այլ հանդէսներում Լեր-
մոնտովի ոտանաւորներից մի քա-
նիստ: Եւ ինչպէս որ Հիւսիսափալումից
դէս ամբողջ քառորդ դար հալ քա-
նաստեղծութիւնը նոր սերունդ չու-
նեցաւ մեզ մօտ, այնպէս էլ Լերմոն-
տովի մնացած գործերի Թարգմանու-
թիւնը չետաձգեց մինչև հալ բանա-
ստեղծութեան մէջ նոր սերունդի
առաջ գալը, որ և երեան եկաւ
գլխաւորապէս «Մուրճ»-ի մէջ:
Եւ իրօք, «Մուրճում» սկսեցին
տպագրել մի շարք Թարգմանու-
թիւններ, որոնք, թէ իրանց կեն-
դանի ու սահուն լեզուով և թէ բնա-
գրին հաւատարիմ լինելով, գրաւեցին
բոլորի ուշադրութիւնը: Դրանց
Թարգմանիչն է պ. Յակոբ Տէր-Գէ-

որդեանը, որը աւելց «Մուրճի» ընթերցողներին Լերմոնտովի «Մծիրիի», «Հաջի Արբեկի» և «Փախստականի» թարգմանութիւնները: Բացի զորանից «Մուրճում» լուս է տեսել նաև Պուշկինի «Ժլատ Ասպետը», նոյն թարգմանչի ձեռքով թարգմանւած: Այդ թարգմանութիւններից մանաւանդ աւելի չաջողւած է «Մծիրիի», որը կրկին թարգմանել է պ. Յովհաննէս Թումանեանը և լուս ընծաւել առանձին դրքով: Պէտք էր սպասել որ այս վերջին թարգմանութիւնը աւելի ու աւելի չաջողւած լինէր, քան առաջինը: Իսկ թէ որքան է աջողւել պ. Յովհաննէս Թումանեանի «Մծիրիի» թարգմանութիւնը, մենք ալժամ ցոյց կը տանք, համեմատելով նրա գրքովը բնագրի և պ. Տէր Գէորգեանի միևնոյն թարգմանութեան հետ:

Այսինքն ալն բանից, որ պ. Յով. Թումանեանը շատ սեղ չի ըմբռնել բնագրի միտքը և չիղւել է իսկապանից:

Однажды русскій генералъ
Изъ горъ къ Тифлису проѣзжалъ.

Տ.-Գ. Մի անգամ մի ռուս զորապետ Սարերից դէպի Թիֆլիզ էր գնում:

Թում. Մի ռուս զենեւաւ կովկաս ընդերից

Մի անգամ դէպի Թիֆլիզ էր գալիս (եր. 4 տ. 19):

Ինչու համար գալիս և ոչ գնում? Երբեք չէր Թումանեանը ալժամ Թիֆլիսումն է գտնւում? Իսկ եթէ նա լինէր Մոսկաւում, գուցէ գնում թարգմանէր: Այստեղ Թումանեանը

գործողութիւնը չարմարեցնում է իր պատահական բնականորին:

...Зналь ли ты

Разгульной юности мечты?

Или не зналь, или забыль,

Какъ ненавидѣлъ и любилъ.

Տ.-Գ.

...Ջղայել ես արդե՞ք

Արախ եւ անհոգ

Պատանեկութեան վառվառն
ցնորքներ,

Թէ չես զգացել և կամ չես չիշում,

Թէ ինչպէս սիրում և ատում էիր:

Թում.

...Ունեցել ես դու

Ցնորմունքները անհոգ պատանու:

Կամ չես ունեցել կամ մտանց

ես արել,

Թէ ինչպէս ես դու նախանձել

սիրել (եր. 9, տ. 8):

Разгульныйъ нѣжнѣеюмъ է զբուսելը, ոչ թէ անհոգ, ինչպէս թարգմանել է Յով. Թ.-ցը: Բնագրին աւելի մօտ է Տէր-Գէորգեանինը՝ ուրախ եւ անհոգ: Ненавидѣть նշ. ատել, իսկ Թ.-ցը թարգմանել է նախանձել: Որքան տարբերութիւն տեսել և նախանձել խօսքերի մէջ! Այսպիսի խոշոր սխալի համար Թ.-ցը մինչև անգամ արժանի է առանձին չանդիմանութեան:

Съ важностью лица.

Տ.-Գ. Լուրջ հայեացքներով.

Թում. Խոժոռաղէմ. (եր. 12, տ. 3)

Այստեղ երկուսն էլ անչաջող են թարգմանել: Խոժոռաղէմ իսկապէս նշանակում է угрюмый, грозный. Բնագրին աւելի մօտ է Տէր-Գէորգեանինը:

И блескъ оуправленныхъ
жонъ

Книжаловъ длинныхъ.

Տ. Գ. Պատեանների փալին:

Թում. Պղնձապատած պատեանների
փալին. (Եր. 12 տ. 4)

Չգիտենք թէ՛ Թ. ցը *оправленный*
խօսքը ինչու պղնձապատած է հասկա
ցել: Միթէ խանչալի պատեանը միշտ
պղնձով է լինում պատած? Ընդհա-
կառակը խանչալները ըստ մեծի մա-
սին արծաթապատ են լինում:

Պ. Յովհաննէս Թումանեանցը դա-
ղափար չունի ռուսաց լեզուի անցեալ
անկատար և կատարեալ ժամանակ
ների մասին: Գորա համար էլ աչի
նկարագրութիւնների մէջ, ուր, ըստ
հեղինակի, պէտք է լինէր մի որեւիցէ
գործողութեան շարունակութիւն
կամ տևողութիւն, ըստ Թ.-ցի գուրա
է գալիս գործողութեան վերջանալը
կամ կարճատևութիւնը: Օրինակ,
բնադրի *помнить*, *что я дѣлалъ*,
жилъ, бѣжалъ, различалъ, сливалось
խօսքերը անկատար ժամանակով են
գործ ածւած, իսկ Թ.-ցը թարգմա-
նել է կատարեալով՝ միտս եկաւ (Եր.
12, տ. 10), ինչ արի (Եր. 13, տ. 3),
ապրեցի (Եր. 13, տ. 4), վազեցի (Եր.
14, տ. 3), որոշեցի (Եր. 14, տ. 15),
մրացած էին (գերակատար!). իսկ ընդ-
հակառակը *закружилося*, որ պէտք է
լինէր պտտեց (կատարեալ), թարգ-
մանած է պտոյտ էր գալիս (Եր. 31,
տ. 6): Ժամանակների ալապիսի խառ-
նակութիւնից մտքի փոփոխութիւն-
ներ են առաջացնում և բանաստեղ-
ծականութիւնն էլ վնասում է: Ու-
րիշ բան է, երբ պատանին, երանի
տալով իր անցկացրած ազատ երեք
օրերին, հրճանքով ասում է. «ես
ապրում էի!», ուրիշ է, երբ նա

ասում է. «ապրեցի»: Այս ամէն դէպ-
քերում Տ.-Գէորգեանը ուղիղ է
թարգմանել:

Гроза утихла.

Տ. Գ. Մրրիկն հանդարտեց:

Թում. Որոտմունքն ընկաւ (Եր. 14,
տ. 12)

Անհասկանալի է մեզ համար թէ՛
ինչու վերջինս *гроза* խօսքը որոտ-
մունք է հասկացել, քանի որ պոէտը
մեզ փոթորիկ է ներկայացնում և
ոչ թէ չատկապէս որոտմունք, որը
կարող է լինել և առանց փոթորկի:
Շնորհիւ գորան ըստ Թ.-ցի՝ որոտ-
մունքը պոէմայի մի ալ տեղում ծա-
ռից տերն էլ է պոկում!

Хотя безъ словъ

Мнѣ внятебъ былъ тотъ раз-
говоръ,

Немолчный разговоръ, вѣчный
споиъ

Съ упрямой грудою камней.

Տ. Գ. Հասկանալի էր առանց խօս-
քերի

Նոցա զրուցը վաղուց ինձ հա-
մար,

Եւ նոցա գնդատը անլուելի,

Եւ քարերի հետ կռիւը չամառ:
Թում. Պարզորոշ էր միտքն աչն խօ-
սակցութեան

Անլուռ աղմուկը, վէճն չաւեր-
ժա՛նս:

Հարածը չամառ ժալուերի կրծ-
քին (Եր. 15 տ. 8)

Այս հատւածի մէջ Թ.-ցը երկու
խոշոր սխալ է արել՝ *ропотъ*-աղմուկի
груда-կուրծք (կարծել է թէ՛ *груда*
է!): Պոէտի խօսքը ալատիկ հեղեղի
(*потокъ*, ըստ Թ.-ցի-վտակ!) անլուռ
որոտմունքի կամ գնդատի մասին է և

ոչ թէ նորա աղմուկի: Աղմուկը կարող է լինել և ուրախութեան և անբաւականութեան, իսկ զանդատը լինում է միայն իբրև անբաւականութեան արտաբերութիւն: Ուրեմն հարկ չկար թ.-ցին աչտեղ մի որոշեալ հասկացողութեան տեղ գործ ածել անորոշ:

И, какъ они, на встрѣчу дню
Я поднимать голову мою...
Я осматрѣлся.

Տ.-Գ. ... և նոցա նման
Գլուխս բարձրացրի օրաւ լան-
դիման.

Նայեցի շուրջս:

Թում. Նրանց պէս օրին դիմաւորելու
ես էլ գլուխս բարձրացրի վերև.

Մտիկ արեցի. (եր. 15, տ. 20)

Բոլորովին սխալ է թարգմանել
թ.-ցը осматрѣлся խօսքը: Պօէմայի
հերոսը ոչ թէ մտիկ արեց միայն մի
կետի վրայ, այլ նա իր շուրջը նայեց
(կամ շրջանայեց) և սկսեց նկարագրել
իր շուրջը եղած տեսարանները:

Мнѣ стало страшно; на краю
Грозящей бездны я лежалъ.

Տ. Գ. Ես սարսափեցի սպառնող անդնդի
Մօտն էի պառկած.

Թում. Սարսափն ինձ պատեց. անչա-
տակ ու սև

Անդունդի եզրին էի պառկած.
(եր. 15, տ. 22)

Այստեղ թ.-ցը грозящей խօսքը,
համարելով աւելորդ, դուրս է գցել
իր գրքից: Նրեի, նա կարծել է, որ
եթէ պատանին պառկած է եղել
սարսափելի անդունդի եզրին, ուրեմն
առանց աչն էլ անդունդը ճրան մահ
կը սպառնար: Բայց անդունդը կա-
րող է լինել սարսափելի, սակայն ոչ

սպառնացող: Իսկ պօէտի խօսքը աչա-
տեղ սպառնացող անդունդի մասին է:

Смѣясь неловкости своей.

Տ.-Գ. Անճարպիկութեան վերաւ ժպտա-
լով:
Թում. Ծիծաղելով իրան վրայ (եր. 19
տ. 5)

Զքնաղ վրացուհին, սալթքելով
քարերի միջին, իր անճարալիկութեան
վրա էր ծիծաղում և ոչ թէ իրա
վրայ, ինչպէս կարծում է թ.-ցը:

И шла она легко, назадъ
Изгибы длинные чадры
Откинувъ.

Տ.-Գ. Թեթև գնում էր նա, լետ գցելով
Չաղրայի երկար ծաւածքները:
Թում. Շղարշի ծաւքերն հոտ ձրգած,
Թեթևաքալ դնում էր նա.
(եր. 19, տ. 7)

Թ.-ցը чадра-ն թարգմանել է
շղարշ: Բայց չաղրա արարներէն նշա-
նակում է ծածկուլթ (չարս ս.), որով
ծածկում են արեւելեան կանաչ
իրանց երեսը: Պօէտի խօս-
քն էլ աչտեղ աղ ծածկոյթի մա-
սին է, որը ոչ թէ շղարշից է լինում,
այլ աւելի հաստ կտորից:

Лишь серебристой бахромой
Вершины цѣпи снѣговой
Вдали сверкали предо мной,

Տ.-Գ. Հեռու շղթաի ձիւնոտ գագաթ-
ներն

Փայլվում էին իմ առաջ պաշ-
տառ,

Կարծես արծաթեալ գեղեցիկ
ծոպեր:

Թում. Միայն գագաթները ձիւնոտ
սարերի,
Ինչպէս արծաթեալ ծոպեր ա-
նելի:

Պապըրում էին առաջիկա հեռուում.

(Եր. 21, տ. 8)

Չգիտենք թէ՛ ինչու է Թ.-ցը
արծաթեալ ծոպերից աչնպէս վախե-
նում է, որ նրանց կպցրել է ահռելի
ածականը: Այդ խօսքը միանգամա՛ն
աւելորդ է և անտեղի:

Все лѣсъ былъ, вѣчный лѣсъ
кругомъ.

Տ.-Գ. Շուրջս ամեն տեղ անտառ ու
անտառ.

Թում. Շուրջս անտառ էր, կուսական
անտառ: (Եր. 22, տ. 4).

Какой-то звѣрь однимъ прыж-
комъ

Изъ чащи выскочилъ и легъ,
Играя, навзничъ на песокъ.

Տ.-Գ. Գետու մի գազան թեթև ու-
տիւնով

Յատկեց անտառից և թռչկո-
տելով

Պառկեց աւազում երեսի վերաջ:

Թում. ...ինչ որ գազան

Մի ուտիւնով թռաւ, պառկեց,

Աւազի հետ խաղալ սկսեց (Եր.
23, տ. 15)

Բնագրում բոլորովին չի առած
թէ՛ գազանը սկսեց աւազի հետ խա-
ղալ. իսկ Թ.-ցը, գազանին փոքրիկ
երեսալի նման խաղացնել է տալիս
աւազի հետ, մի բան, որ ալդ գա-
զանի մտքովն էլ չէր անցնիլ ալդ
րոպէին...

Надежный сукъ мой, какъ
топоръ,

Широкий лобъ его разсѣкъ...

Онъ застоналъ, какъ человѣкъ,

И опрокинулся. Но вновь—

Хотя лила изъ раны кровь

Густой, широкою волной—

Бойъ закинулъ, смертельный
бод!

Տ.-Գ. Հաւատարիմ ճիւղը, ինչպէս
սուր կացին,

Նորա լաչն ու հաստ ճակատը
ձեղքեց.

Եւ հառաչելով՝ նա մարդու նման
կամաց շուռ եկաւ և գետին

փռւեց:

Եւ թէն սաստիկ արիւն էր հո-
սում նորա խոր վերքից,

Մահացու կռիւը կրկնակի ու
ժով բորբոքեց նորից:

Թում. Ծանր ճիւղս ինչպէս կացին՝
ձեղքեց նորա ճակատը լաչն...

Նա հառաչեց մարդու նման

Եւ շուռ եկաւ: Սակաւն նորից

Թէն նորա խոր վերքերից

Հոսում էր չորդ արիւնն աչն-
քան—

Վառւեց կռիւն օրհասական:
(Եր. 24, տ. 16)

Պօէտի ասելով, պատանին կան-
խեց և իր լուսալի ճիւղով ձեղքեց
լովաղի ճակատը, որի բացած վերքից
արիւնը սկսեց հոսել: Աւտեղ խօսում
է աչն վերքի մասին, որը գոչացել էր
միաչն մի հարւածից. իսկ Թ.-ցը
գրել է վերքերից, կարծելով թէ՛ պա-
տանին իր ճիւղով մի քանի անգամ
է զարկել գազանին և նորա մարմինը
լցրել վերքերով: Այդ սխալով Թ.-ցը
բոլորովին կորցրել է եղելութեան
պատկերականութիւնը. ով է մե-
ղաւոր աչտեղ, եթէ թարգմանիլը
մի վանկ աշխատելու համար ծրմը-
ռում է պօէտի ստեղծագործութեան
ինաստը?

Таковъ цвѣтокъ

Темничный.

Տ.-Գ. Աղղպէս է մուրթ ծաղիկը բանտի.
Թում.

Աղղպէս է լինում
Անլոյս խաւարում բուսած ծա-
ղիկը (եր. 29, տ. 3)

Այստեղ երկու թարգմանութիւն.
ներն էլ սխալ են: Խորհուրդ ենք
տալիս Տէր Գէորգեանին իր թարգ-
մանութիւնը արտատպելու ժամա-
նակ՝ մութ խօսքը ղեկ ծաղիկ խօսքից
փոփոխ Բալց ծիծաղելի է Թ.-ցինը:
Темный цвѣтокъ նշանակում է
բանտային ծաղիկ և ոչ թէ անլոյս խա-
ւարում բուսած ծաղիկ: Սա բուսաբա-
նական մի խոշոր սխալ է: Միթէ
խաւարում (ալն էլ անլոյս) ծաղիկը
կարող է բուսնել? բոլոր աճելու հա-
մար անհրաժեշտ պայմաններից մէկն
է և լոյսը, գէթ որքան լոյս կարող է
լինել բանտում:

Потомъ

Играя, нѣжася на немъ,

Тройнымъ свивалася кольцомъ

Տ. Գ. Ապա քնքշաբար խաղում էր
վերան

Ն. գալարում էր օղեր կաղմնով:
Թում. Զգուշ սողում էր, քնքշալով
խաղում,

Եռակի ոլրում, օղ շինում աղին:
(եր. 30, տ. 13)

Պօէտի աւելով, օձը ինքն էր
եռակի ոլրում և իրանից օղեր
կաղմում: Աղղպէս է հասկացել և Տէր-
Գէորգեանը: Իսկ Թ.-ցի ըմբռնողու-
թեամբ՝ օձը ոչ թէ ինքը, այլ նա
իր աղին էր եռակի ոլրում և օղ
շինում. (Աղղքան երկար աղի!!) Այս
նախ հաստածի մէջ Թ. ը չի թարգ-
մանել ընադրի հետեւեալ խօսքերը.

Надписью златой

Покрытый до низу клинокъ.

Մեզ անհասկանալի է, թէ ինչու
թարգմանիչը, աւելորդ համարելով
ալս համեմատութիւնը, նսեմացրել է
հեղինակի նկարագրած պատկերը:
Այստեղ Տ.-Գ. ը թարգմանել է.

Ծածկած ողջ երկարութեամբ

Մի երախակալ ոսկեալ մակագրով:

Казалось мнѣ,

Что я лежу на влажномъ днѣ
Глубокой рѣчкѣ.

Տ.-Գ. Թւում էր կարծես,
Խոր գետի տակը պառկած էի ես:
Թում.

Աղղպէս էր թւում,
Թէ խոր գետի նախ չատակում
պառկած էի. (եր. 31, տ. 11)

Влажный չի նշանակում նախ (խո-
նաւ), այլ թաց: Բացի դորանից գետի
չատակը նախ (խօնաւ) կը լինէր ալն-
ժամանակ, եթէ ջուրը մի փոքր ա-
ռաջ ցամաքած լինէր: Իսկ ալստեղ
խօսւում է հոսող գետի չատակի մասին:

Меня печалитъ лишь одно:

Мой трупъ холодный и нѣмой

Не будетъ тлѣть въ землѣ
родной.

Տ.-Գ. Բալց վշտացնում է ինձ միայն
մի բան:

Ալն է՝ անմոռնչ, սառած դիակս
Հարազատ երկրում չպէտք է
նեխի:

Թում. Մի բան է միայն ինձ տխրա-
ցնում,

Որ իմ դիակն ալստեղ—հեռու,
Իմ մալը հողում չի փթելու.

(եր. 33, տ. 17)

Թ.-ցը աւելորդ է համարել պօ-
էտի холодный и вѣмой խօսքերը:

И повѣсть горькихъ мукъ моихъ

Не призоветъ межъ стѣнъ

глухихъ

Внимание скорбное ничье

На имя темное мое.

Տ.-Գ. Եւ պատմութիւնը իմ տան-
ջանքների,

Այս խուլ պատերում, չպիտի
գրաւի

Իմ անւան վերայ և ոչ մի մարդու
Ուշադրութի. նը տխուր, վշտալի:

Թում. Եւ ցաւերիս վէպը տրտում
Չեն պատմելու խուլ խրճիթում:

Որ մէկն ուշքով լսի ու լայ
Իմ տխրալի անւան վրայ:

Վերջինիս թարգմանութեան մէջ
աւելացրած է լայ խօսքը, մինչդեռ
պօէսը լալու մասին ոչինչ չի ասում.
Պատանին ուզում է ասել, որ նորա
դառն տանջանքների պատմութիւնը
չպիտի դարձնի ոչ մէկի վշտալի ու-
շադրութիւնը նորա մութ անունի
վրայ:

.. Онъ съ своихъ высотъ

Привѣтъ прощальный мнѣ
пришлетъ.

Տ.-Գ. Իւր կատարներից
Հրածեշտի ողջուն կ'ուղարկէ նա
ինձ.

Թում. Ուղարկի նա ինձ վերջին հրա-
ժեշտ

Իր բարձունքներից հզոր ան-
նւան (Եր. 35, տ. 12)

Վանկերի պակասութիւն զգալով՝
Թ.-ցը աւելացրել է հզոր և աննւան
աւելորդ խօսքերը

Да, заслужилъ-я жребій мой!

Տ.-Գ. Այս, վիճակիս արժանի էի:
Թում. Հա, արժանի եմ վիճակիս,
հայրիկ, (Եր. 28, տ. 15)

Այստեղ էլ Թ.-ցը երկու վանկ
աչխատելու համար աւելացրել է
հայրիկ խօսքը. իսկ եթէ հարկաւոր

լինէր հինգ վանկ գուցէ գրէր հայ-
րիկ, ո' հայրիկ.

Տէր-Գէորգեանը ընտրել է իր
համար տաանվանկեան տաղաչափու-
թիւն: Այդպէս սկսում է նա իր թարգ-
մանութիւնը, աչդպէս էլ վերջացնում:
Իսկ Յովհաննէս Թումանեանցի թարգ-
մանութեան մէջ մենք երբեմն գըտ-
նում ենք տաանվանկեան, երբեմն էլ
ութվանկեան տեղեր: Այդ խառնակ
տաղաչափութիւնը գուցէ ախորժելի
լինէր, եթէ անէր ամբողջ գլուխ-
ներով: Իսկ եթէ միենուն գլուխը
սկսւել է 10 վանկով, չանկարժ չա-
րունակում է 8-ով և քետու դար-
ձեալ 10-ով, կորցնում է իր ներդաշ-
նակութիւնը: Օրինակի համար
վերցնենք նորա XVIII գլուխը: Այս
գլխի առաջին 11 (աչն էլ կէնդ!)
տողերը 8-վանկանի են, հետեւալ 11
տողերը—10 վանկանի, չաջորդ 4
տողերը—դարձեալ 8 վանկանի, իսկ
վերջին 3 տողը (դարձեալ կէնդ!)
դարձեալ 10 վանկանի: Բացի դրա-
նից Յովհաննէս Թումանեանցի չան-
գերը բռնադրօսիկ են և մոռոտն.
Իսկ շատ անգամ չանդ կազմելու հա-
մար նա բաւականանում է միայն
տողերի վերջին մի տառով:

Նեղութիւնները հեռաւոր ճամբի
... վալրեն—ի.
(Եր. 5, տ. 3—5)

... ծերունի

Որ մենաստանում ես խորթանալի
(Եր. 8, տ. 9—10)

Երբ ուշքի եկաւ կըր—կին (Եր. 19,
տ. 20—21)

Եւ ետ քաչւեց սրտիս ար—իւնն (որո՞տեղ է լանդը?)

...ապա թէ—այն

Մութ թաւուտից ինչ որ դա—գան (Եր. 23, տ. 12—13)

Այլ չաւիղով էր ինձ բաղդը տան—ում Բայց համողած եմ ալժմըմ նրան—ում

Որ մեր աշխարհ—ում

Եւ էլ կըլնէի քաջերի շարք—ում (Եր. 24, տ. 3—6)

Չորս ում վերջացած տողերը լի—ջեցնում են մեզ մոնոտոն պարկապղտով:

Սակալն դեռևս կասկածնիրով լի յարծում էի թէ՛ երազում էի (Եր. 27 տ. 21—22)

Անլաց, ուժասպառ եւ սպասում էի: Սրտիցս էր ալն ձալնն, ասես, դուրս դա—լի (Եր. 28, տ. 8—9)

Վերն էին աշխիւ: Մէկի ետե—լից Մեր մենաստանը ժանիքները ց'ից Իւր պարխապնիրով երևում էր ինձ (Եր. 30, տ. 19—21)

Այստեղ էլ կատարեալ պարկապղտով:

Տէր-Վերդեանի լեզւի սահունութիւնը եւ ներդաշնակութիւնը չունի թումանեանցը: Սորա լեզւի մէջ կան ալնպիսի անհարթ տեղեր, որ դժարութեամբ են կարդացւում: Նրբեմն պատահում են միատեսակ հնչիւնների կուտակումն կամ ալնպիսի անախտիւ եւ դժարահնչիւն խօսքեր, որոնք կոպտացնում ու փչացնում են քանաստեղծութիւնը:

Ալն օրից Աստուծոյ շնորհքը իջաւ Եւ վրաստանը ծաղկեց, ուռնացաւ (Եր. 4, տ. 14—15)

Անախորժ Ծ ե Ղ հնչիւններից չետոյ լանկարժ անախորժ ուռնացաւ խօսքը: Տէսէք ինչ գեղեցիկ է Տէր-Վերդեանի այս միևնույն հատւածը:

Եւ աստածային օրհնութիւնն իջաւ վրաստանի վերայ: Նա ճոխանում էր ալն ժամանակից Իւր ալգիւնների հով սուերներում:

Թումանեանցը թարգմանել է. Նրբեմն երբեմն չախկալը կիրճում Նրբի Նման լալիս էր ճշում: (Եր. 14, տ. 18—19)

Այս տողերը ալնքան անախորժ են, որ կարդալիս մարդու ջղեր են լարւում:

Չախկալ խօսքը Տէր-Վերդեանը չախկալ է փոխել: Մենք հաւանում ենք Տ.Վ-ի ալգ խօսքը, որը հնչաւ հասկացւում է եւ չունի մոնոտոնական ալն անախորժ հնչիւնը, ինչպիսիւն է չախկալ: Նմանապէս հաւանում ենք Տէր-Վերդեանի հաշէա խօսքը այս հատւածի մէջ:

Խաւար եկնքի եւ երկրի մէջը Դժգոյն լուսի ձիգ շերտը տարածեց:

Եւ Նորա վերալ

Ինչպէս հաշէա

Հեռու լեռների կեռ ատամները

Աչքս որոշեց:

Թում. Ալնքան կտալ էր, որ հրեշտակի թռիչքը սուր աչքը բռնել կարող էր (Եր. 17, տ. 9—10)

Այս հատւածը դարձեալ դժարութեամբ է կարդացւում, շնորհիւ մի-

անման հնչիւնների կուտակման: Այս տողերը աւելի շուտասերտակի են նման, քան թէ բանաստեղծութեան:

Գտնում է ուղիղ և կրճատ ուղի (եր. 28, տ. 19)

Կամ թէ ճպուռի ճրուռոցը լուէր (եր. 30, տ. 6)

Դարձնալ անախորժ հնչիւնների կուտակումն:

Նորա վառվուռն շողերն ալրեցին խաւարչտին բանտում սովորած ծաղկին: (եր. 29, տ. 14)

Այս կտորը հաւերէն չէ: Շողերն ալրեցին ոչ թէ ծաղկին, այլ ծաղիկը. անշունչ առարկաների հալցական հոլովը նման է ուղղականին: Իսկ Թ.-ցը չանդ կաղմելու համար խեղաթիւրելով քերականական մի տարրական կանոն, մեղ միայն ծիծաղեցնում է:

Ձի հասկացում Թ. ցի հետեւալ ոչ հաւերէն տողերը.

Շուրջը սարերով
Ձգւում էր անծալր անտառը մթին. (եր. 6, տ. 5)

Ես տեսնում էի, որ ուրիշներին
Հալրենիք, տուն, ընկեր, ծնող ունէին,
Մինչդեռ չունէի ես նրանց նման
Ոչ թէ սիրելիք—այլ և գերեզման. (եր. 8, տ. 12)

Ճիշտ է, անուս մարդիկ երբեմն ենթակաւն տրական հոլովով են գործածում (օր. ինձ ունիմ հալր), բայց գրագէտին ալդ անճերելի է: Եթէ Թ.-ցը կարծում է, որ ենթական տրականով պիտի լինի, ուրեմն ինչու նա հետեւեալ երրորդ տողի եւր, որ ըստ կանոնի ուղղական հոլով է, ինձ չէ շինել? Գրագէտը պէտք է լեզուն մաքրի անկանոնութիւններից,

տաշի, կոկի նորան և ոչ թէ ինքը նորան ծրմուի՝ թէ ինչ է—չանգ հմ ուղում դուրս բերել:

Լսեցի ըրդան ձէն ու ձուները
Դէպի տուն վազող երամակների (եր. 11, տ. 19)

Սա ինչ հաւերէն է? Նախ՝ մենք ըրդան խօսք չունինք. իսկ թէ Թ.-ցը վաւկի համար ուղում է իրիկան բառը կրճատել, թող դոնէ ասի ըրկան: Այստեղ և բառն է խեղաթիւրած և նորա ուղղադրութիւնը: Ինչ վերաբերում է ձէնուձուներին, աչտեղ զոքար միանգամայն անտեղի խօսքեր են, որովհետեւ բնագրի ԵՄԽԵ (խուլ հընչիւն) խօսքը ալդ չէ նշանակում: Ձէնուձուներ ժողովուրդը գործ է ածում խառնիճաղանձ ձալների համար:

Նամ տերեւները շարժեց ու գնաց
Եւ ծաղիկները շնչեցին քնէն. (եր. 15, տ. 16)

Գաւառական նախ թուրքերէն խօսքից լետոյ, լանկարծ գրաբառ քնէն. Իսկ դորանից մի քանի տող առաջ զարձնալ գրաբառ խօսքի՝ աղջամուղջ և հաւք: Ուշադրութեան արժանի է ալս հաւք խօսքը, թէ Թ.-ցը քանի տեղ է կրկնում: Այն տեղերում, ուր պէտք է լինէր Յուշուններ, նա հաւք է գործածում: Մեր կարծիքով ալդ խօսքի գործածելը աշխարհաբար լեզւում աւելորդ է: Աւելորդ է նմանապէս պատմութեան տեղ վէպը գործածելը (եր. 33, տ. 19)

Յովհաննէս Թումանեանցը շատ է սիրում նոյնանման բառերը երկուտակել, օր. հում հում, խոր խոր, հով հով, մերթ մերթ, թեք թեք: Իսկ մի քանի տեղերում անտառ խօսքից

անբաժան է թառուտ ածականը:

Ասի վեր կենում—բալց թէ առաջիւ
Ամեն բան արագ պտույտ էր դալիս.
Ասի թէ կանչեմ—լեզուս ցամաքած
Առանց հնչիւն էր, անշարժ կար-
կամած...

Ասի վերկենումի պէս դարձածքն էրը
զեզարենատական բանաստեղծութեան
մի տեսակ հեքիաթի ձև են տալիս:

Բայի մեր ասածներէից, Թ.-ցի
թարգմանութեան մէջ չաւ. աչքի է
ընկնում չատկացուցիչներէ և չատ-
կացեալներէ անկանոն դասաւորու-
թիւնը: Յալտնի է, որ հաւոյ աշխար-
հաբար լեզուում չատկացուցիչը չատ-
կացեալից առաջ է դասուում, միայն
ոտանաւորներէ մէջ կարելի է աչս կա-
նոնից շեղել, աչն էլ երբեմն, եթէ
ուրիշ հնար չկալ, իսկ Յովհաննէս
Թ.-ցի չատկացուցիչները ըստ մեծի
մասին չատկացեալից չետոյ են դաս-
ուել, օր. ծուխը բուրաւի, փաշին շիր-
մաքարբի, ցաւը տանջալի, կողմն արեւ-
ելքի, ժամն վաղորդեան, փաշն հրա-
ցանի, մարդիկ վաղեմի, մրրիկն հողմա-
զայր, միտքը խօսակցութեան և ալին:

Աչն ինչ Տէր-Վեորդեանը հարկ չէ
ղգացել աչսպիսի միջոցներէ դիմելու:
Չնախելով աչս պակասութիւններին,
Թ.-ցը ունի և երկու հատ չաջողած
խօսքեր՝ ծառս լինել և հեծուր (ըստ.
Տ.-Վ.-ի հեծնող):

Բալց և աչնպէս Տէր-Վեորդեանցի
թարգմանութեան մէջ էլ պատահում
են մի քանի պակասութիւններ: Սա-
կալն աչս պակասութիւնները աչնքան
քիչ են և հնչտ ուղղելի, որ բնաւ չեն
նոսնայնում նորա ամբողջ աշխա-
տանքի արժէքը:

Но въ вемъ мучительный недугъ
Развилъ тогда могучий духъ
Его отцовъ.

Տ.-Վ. Բալց տանջող ցաւը նրա հո-
գում նորից

Չարթեցրեց նախնեաց անվեհեր
ոգին:

Տանջող ցաւը ոչ թէ պատանու
մէջ նորից զարթեցրեց նորա հալերի
կարող ոգին, ալ միմիայն զարգացրեց:
Աչստեղ եթէ չլինէր նորից խօսքը,
ընագրին աւելի կը մօտենար թարգ-
մանիւր: Թ.-ցը աչստեղ ճիշտ է
թարգմանել:

Его (тоску) предъ небомъ и
землей

И вынѣ громко признаю.

Տ.-Վ. Աշտ երկրի առաջ եւ երկնքի տակ
խոստովանում եմ նորան բաց-
արձակ:

Պատանին վկայ է բերում եր-
կինքն ու երկիրը և նրանց առաջ
բացարձակ խոստովանում իր կիրքը:
Իսկ ըստ Տ.-Վ.-ի աչս խոստովանու-
թիւնը կատարւում է միայն երկրի
առաջ (աչսինքն՝ մարդկանց առաջ),
առանց երկնքի (Աստուծոյ) ներկա-
լութեան:

Въ тѣви разсыпанный аумъ.

Տ.-Վ. Նախ հովում չըջակալ ցրաթ
տուլներ

Աչստեղ պօէսը խօսում է աչն
միակ առիւ մասին, ուր ծնւել էր
պատանին Թ.-ցը թարգմանել է
տնակ՝ եր, որը աւելի ճիշտ է:

И мракъ очей былъ такъ
глубокъ.

Տ.-Վ. Աչնքան թափանցող նորա աչ-
քերը:

Աչստեղ խօսքը ոչ թէ աչքերի

Թափանցողութեան վերալ է, ալ նրանց մթութեան խորունկ լինելուն վերալ:

Когда же я очнулся вновь.

Տ.-Գ. Երբ ես դարձնեցի իմ քնից խաղաղ:

Պատանին ոչ թէ քնած էր, ալ նա ինքնամոռացութեան մէջ էր և ուշքի եկաւ:

Կարծեմ, աչքանն էլ բաւական է ընթերցողին իր եղբակացութիւնն անելու ալդ երկու թարգմանութիւնների մասին: Ճիշտ է, Տէր-Գէորգեանը, ինչպէս տեսանք, ունի մի քանի անչաղ տեղեր, բայց ալ բոլորը լոկ մի թեթև սրբազրութեան դործ է, որ կարելի է անել առանձին գրքով հրատարակելու ժամանակ: Բայց մինն ունի ժամանակ Տէր-Գէորգեանի «Մցիլին» կարդացւում է մեծ

ախորժանքով և կարելի է համարել հարազատ թարգմանութիւն թէ մտքի և թէ ոճի կողմից: և որ գլխաւորն է՝ կարդալով Տէր-Գէորգեանին՝ դուք զգում էք որ Լերմոնտովն էք կարդում: Դրա հակառակն է թումանեանցի «Մծիրին», որը բացի շատ բազմաթիւ սխալներից, չունի Լերմոնտովի գերազանց պոէմալի ոգին, այնպէս որ ոչ մի սրբազրութեամբ չի կարելի ուղղել: Յով. Թումանեանցին ճանաչում էինք իբր հեղինակ լաջողակ ինքնուրույն ոտանաւորների՝ մանաւանդ գիւղական կեանքից, բայց նա իւր Մծիրի-ով ու Շիլիոնի կալանաւոր-ով ապացուց ներ է տալիս որ Լերմոնտովներն ու Բալրնները նրան մատչելի չեն:

Յարութեան Թումանյան:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Զէյթունի դրուծիւնը եւ կառավարչի խնդիրը

Անդլիական հիւպատոսի հրաւերով Զէյթուն գնացած մի անձ, մարտի 27-ին գրած մի նամակում հետեւեալն էր հաղորդում այն-տեղի կարօտեալների մասին: «Կարօտեալների թիւն է մօտ 10.000, որից 7.000-ը փախտականներ են 17 գիւղերից. մնացած 3.000-ը զէյթունցիներ են: (Զէյթուն քաղաքի բնակիչների թիւն է 7.000): Հիւանդներ Զէյթունում՝ 3—4000 հոգի, մեծ մասամբ տիֆով և զեզնտերիայով. օրական մեռնում են 15-20 մարդ: Բժիշկ կայ մի հոգի՝ բժ. Շեպար, որ եկել էր Այնթապից 10 օր առաջ. օրական 200 հիւանդի է այցելում: Առողջ համարւածներն էլ կմախքներ են ներկայացնում: Վերջին 5 ամսւայ ընթացքում կոտորածներից, կռիւներից, քաղցից և հիւանդութիւնից այստեղ մեռել են 4.000 մարդ: Փախտականները ամեն բանից զուրկ են. իսկ տեղացիները թէև ունին տուն, տեղ, հագուստ, բայց բոլորովին աղքատացել են, որովհետև ամիսներ շարունակ պարաս կեն մնացել ու կերակրել ու խնամել են փախտականներին: Զէյթունցիները իրենք նպաստ չեն ստանում, միայն մի 100 մարդ օգնութիւն ստացել են բրիտանական. հիւպատոսից և ինձնից. բոլոր նպաստները ղնում են փախտականների վրայ. 1500 մարդ կանոնաւոր կերպով նպաստ են ստանում այժմ: Բայց նոցա կարիքները շատ մեծ են, նոցա պէտք է ամբողջ տան սարք ու կարգ տալ, տնային անասուններ բաժանել, որպէս զի կարողանան կանոնաւոր տնտեսութիւն սկսել: Հիւանդանոցի համար ծառայում է լուսւորչական հայերի ընդարձակ դպրոցական շէնքը, որի մէջ զետեղւած են 40 մահճակալ:»

Ռէպորտի գործակալութիւնը հեռագրում էր (մայիսի կէսին). «Զէյթունից ստացւած տեղեկութիւնները ցոյց են տալիս որ այն-

տեղ թիւք պաշտօնեաները պահանջում են հարկերի ապառիկները, չնայելով որ թիւքիան պաշտոնապէս խոստացել է վեց պետութիւններին՝ չպահանջել այդ տուրքերը: Երկիւղ կայ որ զէջթունցիք կարող են այդ պատճառով նորից յուզուել:

Ձէյթունի կառավարչի խնդիրը, «Մուրճ»-ի անցեալ համարում տպած տեղեկութիւններից դէս, հետեւեալ ընթացքնունեցաւ.

Ապրիլի 24-ին դեսպանների խորհրդակցութիւն եղաւ Ձէյթունում քրիստոնեայ կառավարիչ նշանակելու մասին:

Մայիսի 16-ին դեսպանները հաւաքեցին խորհրդակցութեան Ձէյթունի գործերի դրութիւնը քննելու համար: Դեսպանները համաձայնութիւն կայացրին առանձին-առանձին առաջադրութիւններ անել Բ. Դրանը՝ Ձէյթունում քրիստոնեայ գալմադամ նշանակելու վերաբերմամբ:

Մայիսի 29-ին դեսպանների խորհրդակցական նիստում որոշւեց մի անգամ ևս չիշեցնել Բ. Դրանը Ձէյթունում քրիստոնեայ կառավարիչ նշանակելու մասին:

Յունիսի 10-ին հեռագիրը տեղեկացրեց թէ սուլթանը որոշել է քրիստոնեայ կառավարիչ նշանակել Ձէյթունում:

Վերջապէս յունիսի 15-ին հեռագիրը հաղորդեց որ նշանակւած քրիստոնեայ գալմադամը Ձէյթունում մի յոյն է—Նաւոնակի Էֆէնդի:

Դրութիւնը Վանում և կոտորածներ

Վանից ապրիլի կեսին հաղորդում էին թէ չնայած Շաքիր փաշայի հանգստացնող յորդորներին, վանեցիք դեռ զգոյշ զիբք են բռնած. շուկան դեռ փակ էր և գործերը զաղարած: Զգացում էր որ այդ սպասողական վիճակը աւելի երկար չէ կարող տևել, ուստի և մօտալուտ էին համարում կարևոր դէպքեր այդ քաղաքում: Ուր այդ ժամանակ մօտ 100 հազար հոգի էին ապաստանած:

Եւ իրօք, շուտով Պոլսից տեղեկութիւն եկաւ, որ Վանում տեղի է ունեցած ջարդ, որի մասին ստույգ տեղեկութիւն պակասում էր: Սակայն զապէտք է որ այն լինի, որ կատարեց յունիսի 5-ին:

Դեռ ևս մայիսի 2-ից Ռէյտերի գործակալութիւնը հաղորդեց

թէ Վանի կողմերում քրդերը ասպատակեցին հայերի և նետուորականների զիւղեր:

Բայց այն, ինչ սպասուում էր, իրօք կատարւեց. ահա թէ Ռուսաց զործակալութեան հեռագիրները ինչ հաղորդեցին անցքերի մասին:

Յունիսի 5-ին, Վանի վալիից Բ. Գուռը հեռագիր ստացաւ՝ անցեալ օրը Վանում տեղի ունեցած անցքերի մասին: Այդ հեռագրի համաձայն, մի հայ աղջկա՝ կալանաւորուումը, որը չեղափոխական բովանդակութիւն ունեցող թերթեր ունէր իւր մօտ, յուզումն առաջ բերեց հայերի մէջ, և վերջինները իրենց տներից սկսեցին հրացաններ պարպել թուրքաց զինւորների վրայ: Տները և խանութները փակեցին: Հայերի և մահմեդականների մէջ տեղի էին ունենում կռիւներ: Հայերի մօտ գտնւել են շատ զէնքեր և նիւկեւած զործիքներ:

Վիեննայից նոյն զործակալութիւնը հեռագրում էր. «Վանում կատարւած զէնքերը աւելի լուրջ բնաւորութիւն ունին, քան պաշտօնապէս հաղորդւածը, և յուզումն առաջ բերին: Կոտորածների թիւը 50-ից շատ անցնում է: Հայերի մօտ գտնւած զէնքերը—պարսկական ծագում ունին»:

Նոյն զործակալութիւնը ասլա հեռագրեց. «Վանում նոր անկարգութիւններ եղան, որի ժամանակ բազմաթիւ հայեր սպանւեցին: Հայերից շատերը ապաստանեցին անգլիական հիւպատոսութեան մէջ: Կարգը վերականգնած է: Սպանւածների ընդհանուր թիւը հաշոււմ են 400 հոգի»:

Եւ ասլա՝

«Վանի անկարգութիւնների միջոցին թիւրք իշխանութիւնները դիմեցին անգլիական և ռուս հիւպատոսներին՝ խնդրելով միջամտել, որ և կատարւեց: 500 հոգի, որոնք զիշերը զէպի Գն յունիսի թողել էին Վանը, ենթարկեցին յարձակումի քրդերի կողմից և ցրւեցին: Թողատում և Նիքսարում նոյնպէս անկարգութիւններ եղան, բայց չաջողւեց խնդն դադարեցնել»:

Նպաստների գործը

Դէյլի Նիւսի հաղորդելով՝ Հայկական նպաստող ֆոնդը սկզբից մինչև այժմ (մինչ մայիսի կէսը) ժողովել է աւելի քան

400.000 ռուբլի: Նպաստները ուղարկուած են Փոքր-Ասիա տեղական մասնաժողովներին, որոնք պարբերաբար զեկուցանուած են զուամարների գործադրութեան մասին:

Ուէստմինստրի դուքսը շարունակուած է նպաստների Ֆոնդի համար աշխատել, որի նախագահն է նաեւ Յոյս ունի թէ Ռուսիան, Աւստրիան և Գերմանիան ևս կը հետեւեն միւս ազգերի օրինակին, նպաստներ տալով:

Ուէստմինստրի դուքսը ստացել է Երզրումի նպաստող մասնաժողովից հետեւեալ տեղեկութիւնները: Երզրումի նահանգապետը տեղեկացել է, որ Բաջբուրդի համար նշանակւած է 600 լիրա, որով պէտք է բաժանւի սերմացու 12.000 կարօտեալ հայերին: Տեղական մասնաժողովը նոյնպէս բաժանել է 1.300 լիրա գաւառում: Մօտ 200 լիրայի արժողութեան սերմ ուղարկւած է Խընիս. ինքը կառավարութիւնը ունի ձեռք չէ առել այդ նպատակով: Սակայն Երզրումի նահանգապետը հրամայել է քիւրդերին յետ խել հայերի անասունները: Երզրումի մասնաժողովը մինչև այժմ ունեցել է 8.000 Ֆունտ (60.000 ռուբլի), որով օգնել է 12.000 անձի:

Անգլիական «Daily News» լրագրում հրատարակւած էր Երզրումից, զեռ մարտ ամսին գրած, մի նամակ, որ նկարագրում է իրերի վիճակը հետեւեալ կերպով. «Մենք ամենայն օր այստեղ 4,000 մարդու հաց ենք տալիս, և ապրուստ ենք մատակարարում մօտ 40 զիւղի, իւրաքանչիւր մարդու աւելի օրը $\frac{1}{2}$ պեկ հաց: Վիլայէթի մեծ քաղաքները և զիւղախումբերի կենտրոնաւորները նշանակւած են իբրև նպաստ բաժանելու կէտեր, շրջակայքի համար: Այդ բոլոր կէտերում կազմւած են առանձին մասնաժողովներ, որոնց վրայ հսկում է Երզրումի կենտրոնական մասնաժողովը և տալիս է գործելու հրահանգներ: Դրամ տրուած է միայն բացառիկ դէպքերում, որովհետև թիւրքեր, քիւրդեր և նոյն խակ կառավարութիւնը հետամուտ են, թէ որտեղ փող կայ, որ վերցնեն: Իսկ առհասարակ բաժանելու համար գործ են ածուած հաց, ցորեն, զգեստներ և անկողիններ: Երզրումից դուրս տեղերում կատարուած է նոյն գործողութիւնը: Մենք ուղարկում ենք տեղական մասնաժողովներին գրամ, իսկ նոքա ձեռք են բերում մթերք և բաժանում կարօտեալներին»:

Երզրումից դրում էին Լոնդոնի լրագիրներին. Վեռ շարունակում է այն կարօտ և թշուառ վիճակը, որին մասնակց ամբողջ վիլայէթը և հայ ազգաբնակչության երկու երրորդականը: Առնւազը 50,000 հոգի քաղցած, զրկւած սղամարդ, կին և երեխաներ օգնութիւն են աղերսում: Հազարաւոր այրիներ և որբեր իրենց աղիողորմ պատմութիւններով սարսափեցնում են մարդու: Նոքա չեն կարողանում մոռանալ սեպտեմբեր, հոկտեմբեր, նոյեմբեր և դեկտեմբեր ամիսների դժոխային տեսարանները և ոչ մի յոյս չունին ապագայի մասին: Ժողովուրդը վախենում է, որ մի գուցէ սարսափները կրկնւեն, որովհետեւ թիւրքերի և քիւրդերի սպառնալիքները չեն վերջանում և այժմ:

Տիկին Մերի Հիքսոն յայտնեց պաշտօնապէս Դէյլի Նիւս լրագրում, որ Վանանց ընկերութեան կողմից ուղարկւած փողերը հասնում են Վան և գործադրում են նստատեղաւորման կերպով, օրօք Կիմրի միջոցով: Կարիքը դեռ լրացած չէ և օգնութեան պահանջը շատ մեծ է:

2 երր ակալում ներ

Երկու երիտասարդ ուսանողին 10 տարով տաժանակիր աշխատանքի դատաւարտեցին միայն այն պատճառով, որ նոցա մօտ գտել էին մի ստորագրութեան թերթ գէյթունցիների օգտին: Վերջին ժամանակները այգալիսի ստորագրութեան թերթերին նոյն տեսակ նշանակութիւն են տալիս, ինչպէս յեղափոխական գործին:

Մայիսի 22-ին Պերայում (Կ. Պոլիս) ձերբակալեցին հայ ազգութեան պատկանող բոլոր հեռագրական պաշտօնեաները:

Կ. Պոլսում նոր կալանաւորւեցին (ապրիլի վերջերքը) 1.200 հայ, մասնութեան վրայ հիմնւած. բայց հարցաքննութիւնից չետոյ արձակւեցին. 73 թիւրք ուսանողներ ևս Պոլսի զինւ. դպր. բռնեցին:

Շատ հայեր ձերբակալւեցին Պոլսի Եփտի-գուլէի շրջակաները, լոկ այն պատճառով որ սահմանադրութեան տարեդարձի օրը (որ չկատարեց) շատերը անդիտակցաբար գտնւում էին Ազգային հիւանդանոցի առջև. կառավարութիւնը այդ օրը վախենում էր ցոյցերից և այդ պատճառով Պոլսի զօրաբանակը զէնքի տակ էր պահել:

Նշուողի պալատից մայիս շուրջ 20-ին անհետացրած են 30—40 պալատականներ: Այդ դէպքը մեծ գրգռում պատճառեց Պոլսի թիւրքերի մէջ:

Հայ ձերբակալածներից մի որոշ թիւ Հալէպում արձակեցին անգլիական կառավարութեան առաջադրութեամբ:

Ընդհանրապէս ձերբակալումները վերջին ժամանակներս նոր սաստկութիւն են ստացել. ոչ ոք այլ ևս ապահով չէ:

Անգլիական արտայայտութիւններ

Անգլիական նշանաւոր ազատամիտ գործող Ուելեամ Հարկուրտ խօսեց մի նոր ազդեցիկ ճառ, որի մէջ անցողակի կերպով շօշափեց հայոց խնդիրը: «Ես հաւատացած եմ, ասաց Հարկուրտ, որ իմ ունկնդիրներից շատերի սիրտը ողողած է արիւնով հայկական կոտորածների առիթով: Ես մի քանի անգամ խօսեցել եմ այս առարկայի մասին, բայց պէտք է շեշտեմ, որ ամենից ծանրը այն է անգլիական սրտի համար, որ լորդ Սալիսբերիի առանձին ջանքով կապած Կիպրոսի դաշնագրով, որի մէջ մասնակից չեն եւրոպական միւս պետութիւնները, Անգլիան վերցրեց Կիպրոս կղզին և պայմանաւորեց Թիւրքիայի հետ պաշտպանելու նրան Փոքր-Ասիայում: Իսկ Թիւրքիան խոստացաւ մոցնել ռէֆորմներ և պաշտպանել հայերին: Այդ դաշնագրի հեղինակը այժմ բացասում է Անգլիայի պատասխանատուութիւնը: Իսկ մենք մոռացած թէ այդ և թէ մեր սեփական տան հոգսերը, պատերազմ ենք սկսում Եգիպտոսում:

Անգլիայի ազատամիտ կուսակցութեան պարագլուխ լորդ Բոզըլէրին նորերս մի մեծ քաղաքական ճառ արտասանեց Նիւտոն-Աբբոտում, որի մէջ խօսեց և անգլիական այժմեան արտաքին քաղաքականութեան հայոց հարցի մասին:

«18 տարի սրանից առաջ Անգլիան ողջունեց լորդ Բիկոնսֆիլդի և մաքբիզ Սալսբերիի վերադարձը Բերնիլից. նրանք աշխատել էին այնպիսի պայմանագրի կնքել, որով կարելի լինի Թիւրքիայի քրիստոնեայ ազգաբնակչութիւնը ապահովեցնել թիւրքական կամալականութեան դէմ: Բայց այժմ յայտնւում է, որ Բ. Դրան հետ նրանց կնքած Կիպրոսի դաշնագիրը, որ բրիտանական կառա-

վարութեան իրաւունք է տալիս միջամտել թիւրքաց զորքերի մէջ, ոչ մի իրական նշանակութիւն չունի: Ինչի՞ համար: Որովհետեւ զուք չէք կարող ուղարկել ձեր նաւատորմը Փոքր-Ասիայի կենտրոնը: Բայց չէ՞ որ Կիպրոսի դաշնագիրը կնքելու ժամանակ այդ անկարելիութիւնը գոյութիւն ունէր: Դաշնագիրը կնքւած է, ուստի և Անգլիան պարտաւոր է զբաղւել հայերի վիճակով: Անգլիայում կայ քրիստոնէական հասարակական կարծիք, որը չէ կարող անտարբեր մնալ դէպի այն անգլթութիւնները, որոնց ենթակայ են հայերը վերջին երկու տարիների ընթացքում: Լորդ Սալսբիւրին մտածում էր օգնել նրանց սպառնալիքներ անելով սուլթանին: Մենք շատ լաւ դիտէինք, որ սուլթանը պէտք է հերքի հայերի դէմ զործած զազանութիւնների ֆակտը, պնդեցինք խիստ քննութիւն կատարելու մասին: Սուլթանը երկար վէճերից յետոյ համաձայնեց քննութիւն բանալ և նա սկսեց ճիշդ այն միջոցին, երբ ազատամիտ մինիստրութիւնը ղեջեց իր տեղը պահպանողականին: Ի՞նչ արեց լորդ Սալսբիւրին այդ քննութեան հետ: Նա դուրս եկաւ անբաւարար: Մենք նոյնպէս առաջարկեցինք Հայաստանի համար իրական ընթերցանների ծրագիրը: Ի՞նչ արեց լորդ Սալսբիւրին այդ ծրագրի հետ:

Այդ բոլորի հիման վրա, լորդ Ռոզբէրին ամբաստանում է լորդ Սալսբիւրին իսկական ֆակտերը կեղծելու մէջ, ինչպէս նա այդ թույլատրել է իրան Primrose ընկերութեան ժողովում:

«Դէյլի Նիւս» հաղորդում էր, որ Լոնդոնի «Խաղաղութեան ընկերութիւնը» իր տարեկան ժողովում, որ կայացաւ մայիսի 7/19-ին, Հերնֆորդի Եպիսկոպոսը մի երկար ճառ խօսեց, որի մի մասը նւիրւած էր հայոց հարցին: Նա ասաց, որ թէ Բերլինի դաշնագրով և թէ Կիպրոսի պայմանագրով Անգլիան պարտաւորւել էր երբեք չդադարել աշխատելուց՝ մինչև որ այդ ազգի տանջանքներին վերջ չդրւի: «Մենք պարտաւոր ենք, ասեց նա, զործ դնել բարոյական ճնշում, և եթէ հարկաւոր լինի, դիմել և այլ միջոցների: Մենք բոլորս էլ յուսով ենք և աղօթենք, որ շնորհիւ քրիստոնէայ պետութիւնների՝ վերջ դրւի այդ ֆանատիկոսութեան սառուրնալիային (ծափահարութիւն): Իմ գլխաւոր յոյսը ես դնում եմ ազատ և կրթւած անգլիական ազգի ղօրութեան վրա»:

National Liberal Club-ի ժողովում ապրիլի վերջերքին լորդ: Կարրինգտոնի նախագահութեամբ, ընդունեց այս որոշումը: «Ներկայ ժողովը կամենում է յայտնել իւր խորին համակրութիւնը իրենց քրիստոնեայ եղբայրներին Հայաստանում, և սրա հետ միացնում է իւր զայրոյթը թիւրքաց կառավարութեան շարունակող խտուրթիւնների և սարսափների առիթով, այլ և խորին ցաւ, որ ոչ եւրոպական կոնցէրտը և ոչ էլ Անգլիայի միջամտութիւնը կարող եղան ապահովել զաշնագիրներով խոստացած ռեֆորմների գործադրութիւնը, որ եւրոպական պետութիւնները և յատկապէս Անգլիան երաշխաւորել էին»:

Ա. ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՑ

ՆՆ, ԿԿ, ՄՄ, ԹԱԳԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆՐԷՍԸ

Կայսր Նիկողայ II-ի եւ կայսրուհի Ալեքսանդրա Ֆեոդորովնայի
Ս. Թագադրութեան հանդէսները Մոսկւայում:

ՆՈՅԻՆ, ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԻԻՆՆԵՐԻ ՀԱՆԴԻՍԱԴՈՐ ՄՈՒՏՔԸ ՄՈՍԿԻԱ

Մալիսի 6-ին Թագաւոր Կալսրը հրամայեց, որ հանդիսաւոր-
մուտքը Մոսկւա տեղի ունենայ հինգշաբթի, մալիսի 9-ին, կէսօրից չե-
տոյ 2¹/₂ ժամին:

Ամբողջ Մոսկւայի ժողովուրդը, չնայելով անձրեններին, լցւել էր փո-
ղոցները և ամբողջ ժամեր կանգնած էր սպասելով միաբերան, ոգևորւած
«ուռալի» ողջունելու սիրեցեալ Միապետին: Ամբողջ ճանապարհը Սմո-
լէնսկի կալարանից մինչև Պետրովսկի պարկը լցւած էր ժողովրդով, տրի-
բունները, ծառերը, մինչև անգամ տների կտուրները լիքն էին ժողո-
վրդով: Կալարանը որին պէտք է մօտենար Կալսերական գնացքը, չին-
ւած է ռուսական ճաշակով և մի կողմը ծածկւած է ապակեայ գալերէիով:
Մեծ քանակութեամբ կանաչ դալիներ, ծաղիկներ, թաւշեայ գոր-
գեր, չքեղ ոսկեջրած կարասիք խուզովիկոս XVT-րդ ոճով, զարդարում էին
կալարանը: Նոցին մեծութիւններին դիմաւորելու համար կալարանի ձախ
մասում կանգնեց Թագուհի Կալսրուհի Ալեքսանդրա Ֆեոդորովնայի ուլան-
ների զնդի պատուաւոր պահնակախումբը՝ դրօշակով և երաժիշտների խմբով:
Պահնակախմբի աջ թևի վրայ գտնւում էր էսկադրոնի Օգոտտափառ հրա-
մանատար Մեծ Իշխան Գէորգի Միխայլովիչ: Թագաւորին և Թագուհուն
դիմաւորողների մէջ գտնւում էին ոչ միայն Պետերբուրգի և Մոսկւայի,
ալև ամբողջ Ռուսիայի բոլոր բարձրաստիճան պաշտոնեաները, մինիս-
տրները պետական խորհրդի անդամները, Թագաւորի չքախումբը, գեներ-
ալները, ծովապետները և ալլն: Մօտ ժամ 3 սկսեցին ժողովել
Կալսերական ընտանիքի անդամները և արդէն Մոսկւայում գտնուող օտար-
ազգի պրինցները:

Հինգ ժամ 27 ր. բարձրաձայն «ուռալի» ձայնը աւետեց Կալսերա-
կան գնացքի մօտենալը: Տիրեց հանդիսաւոր լուրթիւն, երաժշտութիւնը
ածեց «Գէպ առաջ», Կալսրուհի Ալեքսանդրա Ֆեոդորովնայի լէյք-ուլան-

ները գինւորական պատիւ արին: Նոցին Մեծութիւններին զիմաւորեցին Կաթերական ընտանիքի անդամները և Մոսկւա եղած բոլոր օտար պրինցները: Երկաթուղու կառավարիչ Շիլովսկու կինը մատուցեց Թագուհի Կաթսրուհուն ծաղիկների մի շքեղ փունջ:

Նոցին Մեծութիւնների հետ միասին ժամանեցին՝ Մոսկւայի օդոստափառ գեներալ-նահանգապետը, որը զիմաւորեց Նոցին Մեծութիւններին Կլին կայարանում, Մեծ Իշխանուհի Օլգա Նիկոլանա և Մեծ Իշխան Ալէքսանդր Միխայլովիչ իր ամուսին՝ Մեծ Իշխանուհի Կսէնյա Ալէքսանդրովնայի հետ:

Թագաւոր Կաթրը մօտեցաւ զօրախմբերի բոլոր զխաւորներին և ասլա Նոցին Մեծութիւնները ծածկած կառքով, ժողովրդի հիացման աղաղակների ուղեկցութեամբ, գնացին Պետրովսկի պալատը: Նոցին Մեծութիւնների կառքի առաջ ձիով գնում էին Նորին Մեծութեան սեպական թիկնապահ գնդի օֆիցերները կարմիր չերկեսկաներով, հետեւել կառքերով գնում էին՝ Մեծ Իշխաններ Սէրգի Ալէքսանդրովիչ, Ալէքսանդր Միխայլովիչ և Մեծ Իշխանուհի Կսէնյա Ալէքսանդրովնա, ասլա Մեն Իշխանուհի Օլգա Նիկոլանա, դաստիարակչուհու և դպեակի ուղեկցութեամբ:

«Ուռալի» ողեսրած աղաղակները հնչում էին, մինչև որ Նոցին Մեծութիւնները մտան Պետրովսկի պալատը, ուր կտուրի վրայ ծածանեց Կաթերական դրոշակը: Պալատում հաւաքեցին Նոցին Մեծութիւններին զիմաւորելու լուծաց թագուհին, Ռումանիայի թագաժառանգ Իշխանուհին, Մեծ Իշխանուհիներ՝ Մարիա Պաւլովնան և Վէրա Կոնստանտինովնան, Վիրտէմբերգեան դքսուհին իր աղջիկներով, Օլգէնբուրգեան Եւգենյա պրինցուհին, պալատի մինիստրը պալատական պաշտօնեաներով, գեներալ-ադիւտանտ Կոստանդա՝ Մոսկւայի զինւորական շրջանի առանձին բաժնիների զխաւորներին հետ: Զեկուցագիրն ընդունելով, Թագաւորը անցաւ պատաւոր պահնակախմբի առջևից, բարեւելով նրան. դրանից չեռոյ Նորին Մեծութիւնն աղ ու հաց ընդունեց Մոսկւայի զեմստուօյից: Անցնելով առանձին մասերի զխաւորների առջևից, Նոցին Մեծութիւնները բարձրացան երկրորդ չարկը, բոլորակ Սպիտակ դահլիճը, ուր դռնում էին՝ պալատական աւագ քահանայ Եանիչև, հոգևորականութիւնը և պալատական երգեցիկ խումբը: Նոցին Մեծութիւնների զաւուց չեռոյ, կարճառօտ մաղթանք կատարեց՝ արեւատութիւն մաղթելով Նոցին Մեծութիւններին, Թագաժառանգ Յէսարելիչին և ամբողջ Կաթերական տանը: Մաղթանքից չեռոյ Նոցին Մեծութիւնները մտան ներքին սենեակները, որոնք գտնւում են բոլոր դահլիճի աջ կողմում, պալատի երկրորդ չարկում:

Նոցին Մեծութիւնների Մոսկւա գնալու ժամանակ, Տւեր և Կլին կաշարաններում, ալդ քաղաքների դասակարգուհին ներկայացուցիչները Նոցին Մեծութիւններին աղ ու հաց մատուցին:

Ս. Փրկչի տաճարում, Թագաւոր Կալսրի ծննդեան օրը, պատարագից քետոյ, հանդիսաւոր մաղթանք կատարեց: Եկեղեցում գտնուում էին Մոսկա եկած ուղղափառ բոլոր հովապետները: Տաճարը լի էր: Մաղթանքին ներկա էին՝ ամբողջ Թագաւորական Ընտանիքը և պալատի բոլոր բարձրաստիճան պաշտօնեաները:

Մալխի 7-ից սկսեցին օտարերկրեալ գահակալների, թաղաթառանդ պրինցների և արտակարգ դեսպանութիւնների հանդիսաւոր ընդունելութիւնները:

Պետրովսկի պալատում՝ սերենադա

Մալխի 8-ին, երեկոյեան 10 ժամին, Պետրովսկի պալատի բակում տեղի ունեցաւ սերենադա, հետեւեալ պրոգրամով. արեւատութեան խմբական նւագ «Ռուսալկալից», Գունուլի «Գիշերը», Լեազովի «Գետակի ափին», «Պանորամա», Չալովսկու «Քնած գեղեցկուհի» բալետից, Մէնդէլսոնի «Անտառը», և «Славянка»: Նրդիչները ձեռքերում բռնել էին երկար ձողեր, գոչնդգոչն լապտերներով: Նրբ Նոցին Մեծութիւնները Բարձրագոյն անձերի հետ դուրս ելան պատշգամբը, սկսեց սերենադան: Մասնակցում էին խորեք՝ ռուսաց խորալին ընկերութեան և Մոսկուի կոնսերւատորիալի, Մոսկուի Կալսրական թատրոնի, Լիդերտանէլ, Ֆիլարմոնիական ընկերութեան: Բոլոր մասնակցողներն էին՝ 1200 հոգի: Նրաժշտական խորաքանչիւր կտորից քետոյ Թագաւոր Կալսրը ծափահարում էր: Պատասխանն էր պալատի մօտ կանգնած խորի և ժողովրդի ահագին «ուռուան»: Սերենադալի վերջը, թագուհի Կալսրուհին շնորհակալութիւն չափոնեց կատարողներին, որոնք պատասխանեցին բարձրաձայն «ուռաչով»:

Հանդիսաւոր մուտք Կրէմլի պալատը

Նոցին Մեծութիւնների հանդիսաւոր մուտքը Կրէմլեան պալատը կապցաւ ժողովրդի անհամար բաղմութեան մէջ, և պալծառ օրը Թագաւորական ճանապարհը, որ շքեղ կերպով զարդարւած էր, հիանալի պատկեր էր ներկայացնում: Տները ծածկւած էին դրօշակներով, կանաչով, վահաններով՝ Նոցին Մեծութիւնների անուանների սկզբնատառերով և ուրիշ զարդարանքներով: Ճանապարհի վրայ շինւած տրիբունները լցւած էին հանդիսաւոր հասարակութեամբ: Առաւօտեան մօտ 10 ժամին փողոցների վրայ արդէն աղատ անցուղարձ անել անկարելի էր. ամեն ուղղութեամբ հաւաքում էր ժողովուրդը՝ հանդիպելու Արքայական գնացքին: Հանդիսաւոր ընթացքը շարժեց ճիշտ 2¹/₂ ժամին: Մալրաքաղաքը մուտ գործելու ժամանակ Թագաւորին ղրմաւորեց Օգոստափառ գեներալ-նահանգապետը, որը միացաւ հանդիսաւոր ընթացքին՝ իր աղիւտանտներով՝ Յաղթական դռների մօտ: Ձէմլեանոյ-գորոզ անւանւած փողոցը մուտք

գործելու ժամանակ Կալսրին դիմաւորեց քաղաքագլուխը՝ քաղաքային վարչութեան անդամների հետ: Քէլի-գորոդ մուտք գործելու ժամանակ դիմաւորեց Մոսկւայի զէմսուօն: Տւէրսկայա հրապարակի վրայ դիմաւորեց Մոսկւայի ազնականութիւնն իր ներկայացուցիչներով: Վոսկրեսենսկի դռների մօտ դիմաւորելով Մոսկւայի նահանգապետի, վարչական և դատաստանական հիմնարկութիւնների կողմից, Նոյցին Մեծութիւնները բարեհաճեցին կանգ առնել Իւերսկայա մատուռի մօտ: Թագաւորը իջաւ ձիուց, իսկ երկու Կալսրուհիները դուրս եկան կառքից և երկրպագեցին Իւէրսկայա Աստածամօրը: Կրասնայա հրապարակի վրայ, Մինին և Պատարսկու արձանների գծով, կանգնած էին Մոսկւայի կորպուսների կադէտները: Ալլոտեղ էին կանգնած և վոլոստների ստարչիւնները և օտարաղբիւնի գոլնդգոլն խումբը փալտուն զգեստներով: Կրէմլ հանելուց լետոլ, Ուսպէնսկի տաճարի գաւթում Նոյցին Մեծութիւններին դիմաւորեց հոգևորականութիւնը խաչով և սուրբ ջրով: Շարականը և կաճոնը երգելու ժամանակ Թագաւորը և Թագուհին մօտան Ուսպէնսկի տաճարը, ուր համբուրեցին մասունքները և պատկերները: Դրանից լետոլ Նոյցին Մեծութիւնները աղօթեցին Արխանգէլսկի տաճարներում: Հանդիսաւոր ընթացքի ժամանակ Նոյցին Մեծութիւնների առջևից գնում էին պալատական պաշտօնեաները: Մտնելով Կրասնուէ-Կրիլցո, Նոյցին Մեծութիւնները ողջունեցին բոլորին, որոնք հաւաքւել էին Սորոքնայա փոքրիկ հրապարակի վրայ, և մօտան Կրէմլի պալատը: Ի պատասխան Նոյցին Մեծութիւնների ողջունի՞նք լաւեց հիացած «ուռա»: Տրիբունների վրայ Իւան Վելիկի զանդակատան մօտ նստած էին՝ Բուխարայի էմիրը և Խիւալի խանը իրենց ժառանգներով, նոյնպէս և օտարադաւանների ներկայացուցիչները: Մնացած տրիբունները գրաւած ունէին աշակերտուհիները և միանձնուհիները:

Թագաւոր Կալսրը Մմուլէնսկի գնդի համազգեստ ունէր հագած Անդրէսեան ժապաւէնով և նստած էր սպիտակ ձիու վրայ: Շքախումբը աագին էր և փառաւոր: Նորին Մեծութիւնը շրջապատւած էր եկած օտարազգի պրինցներով: Երկու կալսրուհիները և բոլոր Մեծ իշխանուհիները ռուսական սպիտակ շորեր ունէին՝ կոչիկներով: Ամբողջ ճանապարհի վրայ ուրախ ժողովրդի բարձրաձայն «ուռան» խառնում էր թնդանոթածգութեան և զանգահարութեան ձայների հետ:

Նոյցին Մեծութիւնների Ալէքսանդրեան պալատ գնալիս՝ բոլոր ճանապարհի վրայ կանգնած էր ժողովրդի ահագին բազմութիւն, որ և ջրեծութեան «ուռա» աղաղակներով դիմում էր Նոյցին Մեծութիւններին: Ճանապարհի վրայ իրենց չքեղ զարդարանքներով և լուսավառութեամբ աչքի էին ընկնում բազմաթիւ տներ, Մոսկվորեցկի և Բարեալ կամուրջները և Թոֆիւլի գետափը: Առանձնապէս աչքի էր ընկնում թատրոնական հրապարակի և Նրան շրջապատող շինութեանց լուսավառութիւնը:

Պետրովսկայա պալատում՝ նախաճաշիկ

Մալխի 9-ին Պետրովսկայա պալատում բոլոր Բարձրագույն անձանց, հրաւիրած արքայազն իշխանների և իշխանուհիների զաւուց չեստը նախաճաշիկ տրեց 180 հոգու համար։ Երեկոեան Նոցին Մեծութիւնները և թագուհի Կալուսի Մարիա Ֆեոդորովնան Մեծ իշխան Միխայիլ Ալէքսանդրովիչի և Մեծ իշխանուհի Օլգա Ալէքսանդրովնայի հետ փոխադրեցին Նեսկուչնի, Ալէքսանդրեան պալատը։ Թաղաւոր Կալսը Նկատերիոսլաւեան զօրաբանակի համադրեցնող էր։ Պալատում Նոցին Մեծութիւններին հանդիպեցին պալատական նախարար կոմս Վորոնցով-Կաշկով և զենեքաւ աղիւտանա Ստոլիպին։

Արտակարգ ղեկավարութիւնների ընդունելութիւններ

Մալխի 10-ին Կրէմլի մեծ պալատում Նոցին Մեծութիւններին ներկայացան արտակարգ ղեկավարութիւններ—Ֆրանսիական, իսպանական, եսպոնական և կորէական։ Ընդունելութիւնից առաջ, ղեկավարութեանց ընակած աներն եկան արարողական պաշտօնեաները և արարողապետները, նոյն տեղը ուղարկեցին Բարձրագույն Դռնից վեց ձի լծած չքականքերը ղեկավարների համար և չորս ձիանի կառքեր ղեկավարութեանց միւս անդամների համար։ Այդ բոլոր կառքերը ճանապարհ ընկան հետեւեալ կերպով։ Առջեից կարէտում գնում էին արարողական հաստատութեան պաշտօնեաները, հետեւեալ ոսկեալ կառքում գալիս էին արտակարգ ղեկավարները։ Կարէտի աջ կողմից ձիով գնում էր արտապետութեան սպան, իսկ կառքի չետից վեց հեծեալներ։ Իւրաքանչիւր ձիու սանձից բռնած վարում էր մի ձիապան հանդիսաւոր զգեստով զարդարած։ Արտակարգ ղեկավարութեանց զօրանոցների մօտով անցնելիս՝ պալատական պահակ զօրքը դուրս էր գալիս ողջունելու։ Պալատում ղեկավարութիւններին դիմաւորեցին զլիսաւոր արարողապետը և արարողապետները։ Ֆրանսիական արտակարգ ղեկավարին դիմաւորեց իշխան Պրոդորովսկի-Գալլիցին։ Իսպանական ղեկավարն Գոն-Խուան Դէ-Չաւանային դիմաւորեց իշխան Մեչլերսկի, եսպոնական մարշալ մարքիզ Նամագատային—կոմս Տոլստոյ և Կորէայի ղեկավար Մին-Նունգ-Սուանին—Վասիլչիկովը։ Արարողական պաշտօնեաների և արարողապետի առաջնորդութեամբ իւրաքանչիւր ղեկավար անցնում էր Ալէքսանդրեան դահլիճը, ուր սպասում էին Բարձրագույն ընդունելութեան։ Մալխից արարողապետը առաջնորդում էր ղեկավարներին Նկատերիոսլաւեան դահլիճը, ուր գտնուում էին Նոցին Մեծութիւնները։ Կիսապանների ընդունելութիւնից չեստը, Նոցին Մեծութիւններին ներկայացրին ղեկավարութեանց բոլոր անդամներին։

Մալխի 10-ին Նոցին Մեծութիւններին ներկայացաւ Հիւսիսային Ամերիկայի արտակարգ ղեկավարութիւնը Կլիֆֆորտ Բրիքանդրիշի առաջնորդութեամբ։

Նրեկոյթ արտաքին գործերի նախարարի մօտ

Մալխի 10-ին ուշ երեկոյն, փառաւոր երեկոյթ տեղի ունեցաւ արտաքին գործերի նախարարի մօտ: Նրեկոյթին ներկայի էին՝—Մոսկաւի Օգոստափառ ընդհանուր նահանգապետը, կալսերական ցեղի անձինք, օտար իշխաններ, արտակարգ դեսպանութիւններ, դեսպաններ, պետական խորհրդի անդամներ, նախարարներ և ալ բարձրաստիճան անձինք, ժողովն արտասովոր կերպարանք ունէր. ժամը 12-ին դեռ ամենքը չէին հաւաքուած, բալց զահլիճն արդէն լցւած էր: Բոլոր հիւրերին ղրմաւորում էր իշխան Լոբանով-Ռաստովսկի: Նրեկոյթում չափազանց կենդանութիւն էր տիրում:

Նախնիաց օրւաչ երեկոցեան կրէմլի արտաքին լուսավառութեան փորձը եղաւ. չտեսնուած հրաշալի երեկոյթ էր:

Այդ օրւան հրամանատար նշանակւած էր զենեւալ Ստոլիպին:

Թագադրական խմբերի կազմակերպութիւնը

Մալխի 11-ին հերոդներն սկսեցին հանդիսաւոր կերպով չափանլ թագադրութեան օրւաչ մասին: Խմբերի կազմութեան մէջ մտել էին. —1) զենեւալ-ադիւտ, իշխան Օբոլենսկի, թագադրութեան արարողապետներ իշխ. Ուրուսով, առաջին արարողապետներ իշխաններ՝ Վասիլչիկով և Մեչչերսկի, հերոդ Պրիբիլսկի և քարտուղար Պոդէնպով. 2) զենեւալ-լէպէն. Լոբկօ, թագադրութեան աւագ արարողապետ Գրաշուսով և կոմս Տոլստոյ, հերոդ Ֆրոլով և քարտուղար Խոդաբայ: Յայտարարութիւնը կապացաւ համաձայն հրատարակւած ծրագրի: Հերոդները բաժանում էին ժողովրդին չքեղ տպած չափարարութիւններ: Խմբերին ամեն տեղ հետևում էր ժողովրդի ահագին բաղմութիւն: Գեղեցիկ տեսարան էր երբ ամբողջ հանդէսը դուրս էր գալիս Սպասսկի դռներից կրասնաչա հրապարակ, ուր հեծեալ զօրաբանակը շարուց և երկու խմբերը բաժանեցին:

Այդօր Նոցին Մեծութիւններին ներկայացան Սկատերինեան զահլիճում նիդերլանդական, սերբիական և Մեքսիկայի արտակարգ դեսպանութիւնները:

Պետական դրօշակի օշումն

Մալխի 12-ին Նոցին կալսերական Մեծութիւններին, կալսերական ցեղի և բարձրաստիճան անձանց ներկայութեամբ Զինարանի պալատի դահլիճում տեղի ունեցաւ պետական դրօշակի օծումն: Սրբազան օծումն կատարում էր Նոցին Մեծութիւնների խոստովանաալը աւագ քահանայ Լանիչեւ: Դահլիճը ժամանեցին Թագաւոր կալսը, Թագուհի կալսը, Ալէքսանդրա Ֆէօդորովնան, չունաց Թագուհին, Հեսէնի մեծ դուքսն ամուսնու հետ, Դանիալի գահաժառանգ իշխանը, Սպար-

տալի և Սակսէն-Կոբուրգի դքսերը և թագաւորազունք Գէօրգի և Նիկոլայ-Ալէք միջոցին ահնտեղ էին գտնուում թագուհի Կալսրուհու ֆրէյլինները, կալսերական պալատի նախարարը, ծալրագոյն մարշալը, օբեր-հոֆմարշալը և կալսերական չքախմբի անձինք: Նանիչեւ աւագ քահանան օծումից առաջ ասաց.

«Բարեպաշտ թագաւոր, Աստուծային Նախախնամութիւնը բարեհաճեց պահաժառանգութեան օրէնքով լանձնել Քեզ համայն Ռուսիոյ թագաւորութեան ինքնակալ Պետիդ նրա միութեան և հզօրութեան աչս սրբազան դրօշակը: Թող միացնէ նա—աղօթենք առ Աստուած—քո բոլոր հպատակներին, որ նոքա լաւիտեան նւիրած լինին զահին և հալրենիքին և անձնւիրաբար կատարեն իրենց հալրենասիրական պարտքը: Դա որ սարսափ է Ռուսիայի թշնամիներին համար, թող լինի Քեզ նշան օգնութեան Տեառն Աստուծոյ, որ լանու՛ն Նորա սուրբ անւան ուղղափառ հաւատոյ, առաքինութեան ճանապարհով, քաջաբար, չնալելով ոչ մի արգելքի, մղես Քո աղգը դէպի բարօրութիւն, մեծութիւն և վառք: Թող իմանան բոլոր ազգերը, որ Աստուած մեզ հետ է»:

Կայսերական նշանների հանդիսաւոր փոխադրութիւնը

Մալիսի 13-ին, ժամի 4-ի սկզբում, տեղի ունեցաւ կալսերական նշանների հանդիսաւոր փոխադրութիւնը Օրուժէնայա պալատից մեծ կրէմլի պալատի գահական դահլիճը: Յերեկաւ 2 ժ. 25 րոպէի մօտ Օրուժէնայա պալատ հաւաքւեցան բարձրաստիճան անձինքը իրենց լնթերակաների հետ, որոնք նշանակւած էին նշանները տանելու: Օրուժէնայա պալատում ծալրագոյն մարշալ կոմս Պալէն լանձնում էր նշանները պաշտօնեաներին: Դրանից լետոյ հանդիսաւոր գնացքը ճանապարհւեց ահն դստիկոնով, որ տանում է Բոլեարսկայա փողբիկ հրապարակը դէպի գահական դահլիճը, համաձայն հրատարակւած ծիսակատարութեան: Կալսերական նշանները տանում էին ոսկի զիպակի և բարձերի վրայ, որոնք զարդարւած էին ազգային գոյների ծոպերով: Ս. Անդրէյի փոքր չղթան տանում էր Մ. Ն. Օսարովսկի, պետական զրօշակը—Պ. Ա. Շոււալով, պետական կնիքը—Իշխան Ա. Բ. Լսրանով-Ռոտտովսկի, պետական նիզակը—Ն. Ա. Գանեցկի, թագուհի Կալսրուհու ծիրանին—Ն. Ի. Ստոեանովսկի, թագաւոր Կալսրի ծիրանին Ս. Անդրէյի մեծ չղթալի հետ—Բ. Պ. Մանստերով և Ն. Ա. Պետրեց, գունդը—Դ. Ն. Նաբոկով, գալիսոնը—կոմս Ի. Դ. Դելեանով, թագուհի Կալսրուհու թագը—կոմս Փ. Լ. Հէլդէն 2-րդ, թագաւոր Կալսրի թագը—կոմս Դ. Ա. Միլիտին: Կալսերական նշանների երկու կողմով դնում էին ընթերակաները, իսկ գնացքի երկու կողմով՝ պալատական գրեհաղէները,

Նշաններին զիմաւորեցին պալատական բարձրաստիճան անձինք: Դա-

հական դահլիճում կապերական նշանները ընդունեց ծաղրագոյն մարշալը և դրեց նրանց գահի մօտ կանգնած սեղանի աջ կողմին, իսկ դրօշակը սեղանի ետևում: Գրանից լետու նշանները մօտ կանգնեցին օրապահ սեւեկապետները և պալատական գրենագրերի պահակախումբը: Փալատն արևօրը տալիս էր գնացքին աւելի չքնադուլթիւն: Մալիսի 13-ին, երեկոյեան ժամը 4-ին, Ալէքսանդրեան պալատից Նոցին Կալսերական Մեծութիւն. ները գնացին Մեծ Կրէմլեան պալատը:

Թագադրութեան հանդէսը

Մոռկաւ, 1-ի մալիսի Առաւօտեան 7 ժամից սկսեցին գալ Կրէմլեան պալատը ալն անձինք, որոնք պէտք է մասնակցէին Ուսպէնսկի տաճարը դիմող հանդիսին: Զօրքը կանգնեցրած էր Կրէմլի շուրջը և Սուբորնի հրապարակի վրայ առաւօտեան 5 ժամից դէպի Ուսպէնսկի տաճարը և աւելի հեռու՝ դէպի Արխանգելսկի և Բլադովէչէնսկի տաճարները տանող փողոցի վրայ շարքով կանգնած էր զօրքը՝ երաժշտութեամբ: Ժամը 7 1/2-ին Մեծ Իշխան Վլադիմիր Ալէքսանդրովիչ անցաւ զօրքերի շարքերով Վոլոտոնների ստարշինները, լոյտերը, ստարոստները տեղաւորած էին Սուբորնալ հրապարակի վրայ: Տախտակեալ անցքերը ծածկւած էին կարմիր մահուղով: Ժողովրդի համար շինած տրիբունների վրայ դնուում էին բաշմաթիւ կանաչք՝ զեղեցիկ հագնւած: Գիպլոմատիական տրիբունը (երկարկանի) լի էր օտարերկրացի պրինցների շքախմբի անդամներով: Ներքին չարկում նստած էին Բոխարալի էմիրը և Խիւալի խանը: Ժամը 8-ին բերեց Կրասնոյէ-Կրիլցովի մօտ երկու ամպհովանի. փոքրը՝ ալրի Կալսրուհու համար, մեծը՝ Կալսերական Զուգի համար: Ուղիղ ժամը 9-ին սկսեց հանդիսաւոր գնացքը դէպի Ուսպէնսկի տաճարը՝ համաձայն ցերեմոնիալի: Առաջին ամպհովանու տակ, որը տանում էին գեներալ-ադիւտանտները ընթերականերով, գնում էր մալր-Կալսրուհի Մարիա Ֆէօդորովնան, երկու ընթերականերով՝ Մեծ Իշխան Ալէքսէ Ալէքսանդրովիչ և Գանիալի պրինցը: Կալսրուհու ետեւից գնում էին պալատական տիկիները: Նրբ Կալսրուհի Մարիա Ֆէօդորովնան երեսց, երաժշտութիւնը հնչեցրեց ռուսաց հիմնը: Ժողովուրդը ուրախ աղաղակներով ողջունեց Կալսրուհուն: Միւս ամպհովանու տակ, որ տանում էին գեներալ-ադիւտանտները—ընթերականերով, գնում էր Թագաւոր Կալսր Նիկոլայ Ալէքսանդրովիչը Թագուհի Կալսրուհի Ալէքսանդրա Ֆէօդորովնայի հետ: Կալսրի ընթերականերն էին՝ Մեծ Իշխաններ Ալէքսանդր Միխալովիչ և Վլադիմիր Ալէքսանդրովիչ, Կալսրուհու ընթերակաները՝ Սերգէ և Պաւել Ալէքսանդրովիչները: Նրբ Կալսերական զուգը երեսց, երաժշտական խումբը հնչեցրեց ռուսաց հիմնը, որին չաջորդեց ոգեւորւած անվերջ «ուռան»: Եկեղեցիներում սկսեց ընդհանուր զանգահարութիւն և թնդանօթաձողութիւն: Նրբ Կալսերական ընդալիաները

քերեցին Ուսպենսկի տաճարի մօտ, ընդ առաջ դուրս եկան Մոսկւայի և Կիևի միտրոպոլիտները՝ սրսկելով օրհնած Զուրի Հէնց Կալսերական Զուգը մօտեցաւ Ուսպենսկի տաճարի գաւթին, ընդառաջ զուրս եկան Պետեր-բուրգի, Մոսկւայի և Կիևի միտրոպոլիտները, բարձրագոյն հոգևորականութեան հետ։ Մոսկւայի միտրոպոլիտը Կալսերական Զուգին ուղղեց ճառ, Պետերբուրգինը խաչ մատուցեց հոմբուրիսու համար, Կիևինը՝ սրսկեց օրհնած Զրով։ Առաւօտեան 8 ժամին Ուսպենսկի տաճարը լի էր։ Սեղանի աջ կողմում, գահերին մօտիկ, որոչւած էին տեղեր Մեծ Իշխանների և օտարերկրացի պրինցների համար. ձախ կողմում՝ Մեծ Իշխանուհիների և օտարերկրացի պրինցուհիների համար։ Աջ պատի ուղղութեամբ տեղաւորեցին զիսլամատիական կորսուսը և օտարերկրացի բարձրագոյն անձանց չքախուսը. ձախ պատի ուղղութեամբ՝ պալատական կանաչք և ֆրէշինները. կենտրոնական պատի մօտ, գահերի ետևից՝ պալատական պաշտօնեաները, աշխատանքութեան պարագլուխները, քաղաքապետները, ռուսաց և արտասահմանեան թղթակիցները, Տաճարը ներկայացնում էր հաղազիւտ տեսարան։ Ժամը 9-ին ժամանեցին տաճարը Նոյցին Կալսերական Մեծութիւնները։ Առաւօտեան 10¹/₂ ժամին կատարեց մեծ հանդէսը։— Սիրեցեալ Միապետը թաղադրեց ներկայութեամբ Կալսերական ընտանիքի անդամների, օտարերկրացի պրինցների, պաշտօնեաների, դասակարգային ներկայացուցիչների։ Թագաւոր Կալսը կրում էր Պրէօբրա-մենեան համազգեստ, ս.՝ Անդրէյի շքանշանի չղթան և Ալէքսանդր Նեւսկու ժապաւէնը. Թագուհի Կալսուհին՝ սպիտակ արծաթագուն շրջազգեստ, և ս. Եկատերինայի շքանշանի ժապաւէնը։ Ժամը 10-ին և 4 ժամին Կալսը բարձրաձայն և պարզ կերպով կարգաց շաւատու Հանդանակը։ Ժամը 10-ին և 30 ժամին ծածկեց թաղը և երեք ժամ անց՝ փոքրիկ թաղը դրեց Կալսուհի Ալէքսանդրա Ֆէօդորովնայի գլխին։ Սրբ կարդացեց Կալսերական ամբողջ տիտղոսը, ժամը 10-ին և 40 ժամին սկսեց թնդանօթածղութիւն։ Ապա Նոյցին Կալսերական Մեծութիւններին շնորհաւորեցին Կալսերական ընտանիքի անդամները օտարերկրացի պրինցները և պրինցուհիները։ Ժամը 10 ին և 55 ժամին, Կալսը ծնկաչոք կարդաց որոչւած աղօթքը։ Ապա Պետերբուրգի միտրոպոլիտը աղօթեց Կալսի համար ամբողջ ժողովրդի անունից։ Այդ ժամանակ ամենքը ծունկ չոքեցին։ Օծումից և հաղորդութիւնից չետու, Նոյցին մեծութիւնները, արքայական բոլոր շքանշաններով ուղեւորեցին Արխանգելսկի և Բլազովէ-չինսկի տաճարները և ապա, Կրասնոյէ-Կրիւցոյի վրայով, Կրէմլի պալատը։ Կրասնոյէ-Կրիւցոյից Նոյցին Մեծութիւնները ողջունեցին ժողովրդին։ Ժողովրդի ողբուած «ուռա՛ն» եղաւ պատասխան Միապետի ողջունին։ Սըրբազան թագադրութիւնը կատարելուց չետու, Կալսուհի Վարկա Ֆէօդորովնան զուրս եկաւ տաճարից ժողովրդի ոգևորւած բացականչութիւնների

ուղեկցութեամբ և ուղղեց քաղերը ամպհովանու տակ դէպի Նրէմլի պա-
լատը: Կալսրուհու ետեւից գնում էին պալատական տիկիւնները, բոլորը
միատեսակ թաւշեալ մուգ-կարմիր ոսկէկար ռուսական հագուստով:
Կալսերական Զուգը դուրս եկաւ Ուսպէնկի տաճարից, հակառակ կողմից,
և դիմեց դէպի Արխանգելեան տաճարը: Առջևից գնում էր կաւալէր-գարդ-
նելի մի գունդ, ապա հետևում էին պալատական գրեհադէրները՝ դրօշակները
և պետականը: Կալսրի ամպհովանուց առաջ, որ յանում էին ղեներալ-
ադիւտանտները իրանց ընթերականելով, գնում էին պետական խորհրդի
անդամները և մինխտրները: Արխանգէլսկի տաճարը հասնելուն պէս՝
Կալսերական Զուգին դիմաւորեց հոգևորականութիւնը: Յերկրպագելով Նա-
խաճարերի շիրիմներէն, Օգոստափառ Զուգը անցաւ Բլագովէշչէնսկի տա-
ճարը, ուր համբուրեց սուրբ պատկերները. դուրս գալով Բլագովէշչէնսկու
տաճարից, Նոցին Մեծութիւնները գնացին Կրասնոէ-Կրիլցօ և ողջունե-
ցին Ժողովրդին, որը անվերջանալի և ոգևորած բացադանշութիւններով
ողջունեց Նոցին Մեծութիւններին: Ամբողջ տեսարանը վերին աստիճանի
հանդիսաւոր էր, մանաւանդ այն րոպէն, երբ ժողովուրդը նկատեց Միա-
պետի ողջունը: Նշանակը հրաշալի էր և տաք:

Բարձրագոյն հրովարտակ

Բարձրագոյն հրովարտակը բռնում է $15\frac{1}{2}$ երեսներ: Նրա բո-
վանդակութիւնը հետևեալն է. Ամենաողորմածաբար հրամայւած է,
շնորհել դիւրութիւններ պետական հողային հարկի վերաբերմամբ,
տուգանքները մինչև 300 ռ. առևտրից վերցնելու հարկերից, իսկ
տուգանքները, որոնք վերոյիշեալ գումարից բարձր են, 300 ռուբլով
պակասեցնել. դրոշմատուրքի կանոնադրութիւնը խախտելու համար
եղած պահանջները ներել մինչև 300 ռ. իւրաքանչիւրը. 300 ռուբ-
լուց բարձր պահանջներից ներել 300 ռ., դանձարանն իր ժամա-
նակին նպաստներ չմտցնելու տուգանքը ներել՝ անկանոն դատեր
սկսելու համար: Ներել թոշակները վերցնելու համար եղած ապա-
ռիկները. ներել այն վնասները, որ կրել է դանձարանը պաշտօնա-
թող եղած զինւորներին, նրանց կանանց և աչրիներին անկանոն
կերպով նպաստներ տալու պատճառով. ներել ապառիկները պալա-
տական վարչութեան, թաղաւորական, կաթինէտային, Կալսրուհի
Մարիայի հիւանդանոցներում բժշկութիւն և ասպատան տալու հա-
մար. չառնել ազնւականութիւնների մրայ մնացած ապառիկները
թոշակաւորներ պահելու համար. ազատել պետական, ուղէլները,

Թագաւորական, պալատական և կաթինէտացին կալածները պահողներին զանազան պահանջներէրից. դիւրութիւններ տալ անձինքներին, հասարակութիւններին և դասակարգերին՝ արած փոխադարձներու ժամանակ. ներել այն անձանց, որոնք սեպհականացրել կաս՝ վատնել են ծառայութեան մէջ՝ նրանց յանձնւած գոյքերը ոչ բարձր 1000 ռուբլուց, եթէ սեպհականացրածը ամբողջապէս վերադարձրել են, ազատել դատաստանից և պատժից այն անձանց, որոնք 193, 194, 1575 յօդաճներում յիշատակւած յանցանքներն են գործել. աւելի մեծ յանցանքներ գործած անձանց վերաբերու թեամբ որոնց դատարանը դատաւարտել է կալանաւորման բանտում կամ բերդում, առանց զրկելու մի քանի առանձին իրաւունքներից և արտօնութիւններից, պակասացնել բանտարկութեան ժամանակամիջոցը $\frac{2}{3}$ -ով. այն պաշտօնական անձանց համար, որոնք ենթարկվել են պատժի օրէնսդրութեան 65 յօդաճի 2-ից մինչև 9 կէտերի համեմատ, այդ պատիժներն արգելք չպէտք է լինեն ծառայութիւնը շարունակելու, թողակ և պարգևներ ստանալու, բացի անբիծ ծառայութեան պարգևը և ս. Վլադիմիրի շքանշանը. մինչև 1886 թւի յունիսի 11-ի օրէնքը կասկածի կամ մեծ կասկածի տակ եղող բոլոր անձանց ազատել հետևանքներից, ազատել դատաստանից և պատժից այն անձանց, որոնք գործել են վոլոստների դատարաններին ենթակայ յանցանքներ, որոնց դէմ հալածանք չէ սկսել կամ վճիռ չէ կայացել, կամ վճիռը չէ իրագործել, կամ որոնք կրում են դատարանի կայացրած պատիժները: Այդ շնորհները չեն վայելում այն անձինք, որոնք գողութիւն են արել, խարդախութիւն են գործել, իւրացրել, վատնել են իրանց յանձնւած գոյքը, որոնք վաշխառութեամբ, կաշառակերութեամբ և ղօշաքաղութեամբ են պարապել, անզգուշութեամբ սնանկացել են, պատւի դէմ յանցանք են գործել, որոնք մարմնական անբռնաբարելիութեան կամ առողջութեան դէմ են գործել, որոնք բանտարկութեան պիտի ենթարկւէին՝ ծառայութիւնից արձակւելու, կամ այնպիսի պատիժներ կրելու փոխանակ, որ սահմանափակում են իրաւունքները, նոյնպէս և այնպիսի գործերի համար, որոնց պատճառով դրամական տուգանքները տրւում են ոչ յօդու դանձարանի, ուղէի, պալատական վարչութեան և ոչ էլ մոնում են բանտար-

կուլթեան տեղեր կառուցանելու յատկացրած և միլիոնի անւանւած դրամագլուխների մէջ: Պակասացնել $\frac{1}{3}$ -ով աչն յանցաւորների պատիժը, որոնք ենթակայ են բանտարկութեան կալանաւորների տան մէջ, բերդում կամ բանտում, զրկելով առանձին կամ մի քանի իրաւունքներից: Այն պաշտօնական անձանց, որոնք արտաքսւած են ծառայութիւնից ոչ շահասէր կամ անձնական նկատումներով կատարած յանցանքների համար, հրաժարւած համարել ծառայութիւնից: Այդ շնորհը տարածուած է աչն պաշտօնական անձանց վրայ, որոնք դատաւարտւած են ժամանակաւոր բանտարկութեան բերդում: Բանտարկութիւնից ազատւած և տեղական ոստիկանութեան հսկողութեան տակ դրւող անձանց ժամանակամիջոցը կրճատել $\frac{1}{3}$ -ով: Այնպիսի յանցանք գործողներին, որոնց համար նրանք ենթակայ են աքսորի Սիբիր կամ հեռաւոր նահանգները, շնորհել հեռաւոր նահանգները աքսորւածների համար—10 տարուց յետոյ, իսկ Սիբիր աքսորւածների համար—12 տարուց յետոյ, բնակութեան իրաւունք եւրոպական և ասիական Ռուսիայում, բացի մայրաքաղաքներից և մայրաքաղաքների նահանգներից, առանց վերականգնելու իրաւունքները: Սիբիր կամ հեռաւոր նահանգներն աքսորւածները, որոնք բանտարկւած են կամ իրաւունք չունին հեռանալ իրանց տեղերից, աքսորի ժամանակամիջոցը կըրճատուած է $\frac{1}{3}$ -ով: Աքսորի մէջ 14 տարուց ոչ պակաս մնացողներին թոյլ տալ բնակութեան տեղ ընտրել, բացի մայրաքաղաքներից, ղենելով նրանց 5 տարի հսկողութեան տակ, ճանաչել նրանց զրկւած առանձին իրաւունքներից, փոխանակ բոլոր իրաւունքների, առանց իրաւունք ունենալու դոյք ձեռք բերել: Տաժանակիր աշխատանքներին դատաւարտւածների ժամանակամիջոցը կըրճատուել $\frac{1}{3}$ -ով, ցմահ տաժանակիր աշխատանքները փոխարինել 12 տարուց տաժանակիր աշխատանքներով: Այդ շնորհները վայելում են աչն անձինք, որոնք պատիժ են կրել Բարձրագոյն հրամանով, փոխանակ դատարանին որոշած աւելի խիստ պատիժների: Այն անձանց, որոնց զիւրութիւններ են տրւած նախորդ հրովարտակներով, հետեւել արտօնութիւնները տալ, — ժամանակաւոր բանտարկութեան կամ բնակութեան համար նշանակւած տեղից անպայման չբացակայելուն դատաւարտւածների պատիժը կըրճատուել մէկ երրորդականով:

Սիրիւր կամ հեռաւոր նահանգները աքսորւածներին, 1894 թւի հրովարտակով աքսորից ազատելուց յետոյ, թոյլատրել անցագիրներ ստանալ, առանց յիշելու «աքսորականներից»։ 1894 թւի նոյեմբերի 14-ի հրովարտակի 4-րդ յօդւածի 13-րդ կէտի հիման վրայ՝ արտօնութիւնների իրաւունք ստացած անձանց աքսորի ժամանակամիջոցը կրճատել մի տարով։ զիւղական շրջան մանելու իրաւունք ձեռք բերած աքսորականներին թոյլ տալ քաղաքային մէջջանների հասարակութիւնների շրջանը մտնել Սիրիւրում առանց իրաւունք ունենալու եւրոպական Ռուսիա գնալ, մինչև որ թոյլտուութիւն չլինի այն կարգով, որ որոշւած է 1894 թւի հրովարտակով։ Իսկ 1894 թւի հրովարտակի 4-րդ յօդւածի 13-րդ կէտի հիման վրայ արտօնութիւնների իրաւունք ձեռք բերողների Սիրիւր մնալու ժամանակամիջոցը՝ կրճատել մի տարով։ Ուղղիչ բաժանմունքների տաժանակիր կալանաւորներին, աքսորականներին, բնակութեան համար աքսորեալներին շնորհւած արտօնութիւնները չեն սահմանափակում 1894 թւի մայիսի 7-ի և 1895 թւի մայիսի 9-ի հրովարտակներով ժամանակամիջոցը կրճատելու և արտօնութիւնների վրայ ունեցած իրաւունքները և Սիրիւրի երկաթուղին կառուցանելու կանոնները։ Չորս տարուց ոչ պակաս ժամանակամիջոցով տաժանակիր աշխատանքներին դատապարտւած կամ դատապարտուող անչափահասներին՝ տաժանակիր աշխատանքներից ազատել, հաշւելով դրանց աքսորականների թւում։ Այն յանցանքները, որոնց դէմ այս հրովարտակի հիման վրայ հալածանքը չէ դադարում և որոնք զործւած են մինչև թագադրութիւնը, պակասացնել մի երրորդականով։ Արտօնութիւնների գործադրութիւնը թողնել արդարադատութեան մինիստրին, Իրկուտսկի և Պրիամուրեան գեներալ-նահանգապետներին, երբ կը հաւատարման, որ դատապարտեալները բարի վարք ունեն։ Այն անձանց, որոնք ապօրէն գործողութիւնների համար ենթակա են դրամական տուգանքի վարչական ձեռով, ազատել պահանջից մինչև 300 ռուբլի։ Ազատել պահանջից, քննութիւնից և դատից զինւորագրութիւնից փախչող անձանց, եթէ նրանք եկել են մինչև թագադրութեան օրը կամ կը գան մի տարուց ընթացքում։ Թափառաշրջիկութեան համար դատապարտւածներին, այն դէպքում, երբ նրանք կը յայտնեն իրանց կոչումը,

Թոյլ տալ վերադառնալ իրանց հասարակութեան մէջ: Վարչական կարգով կամ հասարակական վճռով Սիրի աքսորւող անձանց, որոնց հասարակութիւնը, չի ընդունում պատիժը կրելուց յետոյ, Թոյլ տալ 3 տարուց յետոյ անցնել ուրիշ նահանգները և եթէ նրանք լաւ վարք ունենան: Պետական յանցանք գործած անձանց մասին, որոնք իրանց յանցանքի յատկութեան կամ զղջալու պատճառով՝ արժանի են ներողամտութեան, Թոյլ տալ ներքին գործերի մինիստրին միջնորդել, նոյնպէս և Բարձրագոյն հայեցողութեան ներկայացնել այն աքսորականների ծագումի նախկին իրաւունքները վերականգնելու մասին, որոնք Սիբիրում պարտաւորիչ կերպով մնալուց յետոյ, աչքի էին ընկնում իրանց անբիծ և աշխատաւոր կեանքով: Ներքին գործերի մինիստրին Թոյլ տալ միջնորդել այն անձանց վերաբերմամբ, որոնք պետական յանցանքների համար պաժին են կրում վարչական կարգով. նոյնպէս ազատել բնակութիւն հաստատելու արգելքից այն անձանց, որոնց վերադարձը հակառակ է հասարակական կարգին: Պետական յանցանքներին վերաբերեալ գործերը, որոնք ենթակայ չեն վաղեմութեան և որոնք 15 տարի շարունակ ծածուկ էին, մոռացութեան տալ: Այն յանցանքների վերաբերեալ գործերը, որոնք նախատեսւած են 246-ից մինչև 248 յօդածներում, և որոնք ծածուկ էին մնում, մոռացութեան տալ: Այդ յանցանքների համար մեղադրւող կամ պատիժ կրող անձանց ազատել՝ բոլոր հետևանքներով: Թոյլ տալ ներքին գործերի մինիստրին՝ պետական յանցանքներ գործելու պատճառով հայրենիքը ինքնակամ թողած անձանց միջնորդութիւնը ներկայացնել, եթէ նրանք չեն մեղադրւում 241-րդ յօդածում՝ յիշած չարագործութիւնների մէջ: Լեհաստանի թագաւորութիւնից և Արեւմտեան նահանգներից գաղթածներին, որոնք լեհական ապստամբութեանը նպաստելու համար սպանութիւններ, կողոպտումներ և հրդեհաձգութիւններ չեն արել, չեն թարկել ոստիկանութեան հսկողութեանը և Թոյլ տալ ազատ բնակութիւն, երբ նրանք հայրենիք կը վերադառնան և կ'երգեն, իսկ նրանց, որոնք ապստամբութեան նպաստելու համար վերոյիշեալ քրեական յանցանքներից մէկը կատարել են, հալածանքի չեն թարկել, թողնելով նրանց ոստիկանութեան հսկողութեան տակ՝ 3 տարով:

Ն. Կ. Մեծութիւնների Բարձրագոյն Ճաշը

Նրա թագադրութիւնը վերջացաւ, Գրանովիտեան պալատը հաւաքւեցին սինոդը, առաջին և երկրորդ կարգի երկու սեռի անձինք, բարձր պաշտօնեաները, Օգոստափառ հիւրերի շքախմբերը և կանգնեցին սեղանների մօտ: Մօտ երեք ժամին ամեն ինչ պատրաստ էր: Նոյցին Մեծութիւնները թագերով և ծիրանիններով գնում էին դէպի Գրանովիտեան պալատը՝ ուղեկցութեամբ ընթերակաների, պալատի մինիստրի, զինւորական մինիստրի, գեներալ-ադիւտանտ Ռիտտէրի, շքախմբերի գեներալ-մայորի, ֆլիպէլ-ադիւտանտի և կաւալէր-գարդեան գնդի հրամանատարի: Գահական դահլիճում թագաւորը ընդունեց գալիսոնը և գունդը: Ընթացքը բաց են աճում՝ աւագ-արարողապետները, պալատի առաջին պաշտօնեաները, հոֆմարշալը և հերոլդները. ձախ կողմից գնում էին՝ ստատս-սեկրետարները և պալատի երկրորդ պաշտօնեաները: Նոյնից գնում էին՝ Լալսերական ընտանիքի անդամները, օտարազգի անձինք, հոֆմէյստերուհիները, ստատս-դամերը, ֆրէյլիւնները և օտար պալատական կանայք: Նոյցին Մեծութիւնները ժամանելով Գրանովիտեան պալատը, բարեհաճեցին բազմել գահերի վրա՝ ամպօլֆանու տակ: Նրեք հոգու ճաշ էր պատրաստւած: Տաճ նշանով, ծալբազոյն մարշալը, աւագ-հովմարշալը և արարողապետները դուրս գնացին կերակուրները բերելու. կերակուրները Գրանովիտեան պալատը ներս բերին պաշտօնաթող շտաբ-օֆիցէրները: Մոսկւալի նահանգի ազնւականներից, չառաջընթաց ունենալով ծալբազոյն մարշալին և արարողապետներին, որոնց կողքից գնում էին կաւալէր-գարդները գնդի օֆիցէրները, կերակուրները սեղանի վրա՝ գնում էին՝ աւագ-հոֆմարշալը և հոֆմարշալը: Նորին Մեծութիւնը թագը, գալիսոնը և գունդը չանձնեց պաշտօնեաներին: Միտրոպոլիտ Սերգի օրհնեց սեղանը: Թագաւորի սեղանին ծառայում էր Մոսկւալի նահանգական ազնւականութեան պարագլուխ իշխան Տրուբեցկոյ, Կալսրուհի Մարիա Ֆէոդորովնայի սեղանին ծառայում էր կոմս Մուսին-Պուշկին, Կալսրուհի Ալէքսանդրա Ֆէոդորովնայի—Կորնիլով: Հաշի ժամանակ, փողերի, թմբուկների ձայնակցութեամբ ու թընդանօթաձողութեամբ, օբերչէնկը չորս կենաց առաջարկեց՝ Թագաւորի, Թագուհիների, Յէսարէլիչի և ամբողջ Թագաւորական Տան, հոգևորական անձանց և բոլոր հաւատարիմ հպատակների կենացը: Նոյցին Մեծութիւնները, ճաշը վերջանալուց վետոյ, զիմեցին դէպի Անդրէկեան դահլիճը: Հէնց որ միջեց, Նոյցին Մեծութիւնները դուրս եկան Կրէմլի պալատի պատշգամբը, կալսերական ընտանիքի անձանց հետ: Կալսրուհի Ալէքսանդրա Ֆէոդորովնային մատուցեց մի ծաղկափունջ և հէնց որ Նա բարեհաճեց ընդունել փունջը, լուսաւորեց նա ելէկտրական բաղմաթիւ փողերիկ լամպաներով. ծաղկափունջից տարած ելէքտրական անցքերի միջո-

ցով նույն վարկենին լուսաւորեցին Կրէմլի աշտարակները և ամբողջ Կրէմլը: Չսխմած տեսարան էր ներկայացնում լուսաւորած Մոսկւան երեկոյեան խաղաղ, սլաքծառ եղանակին: Բոլոր փողոցները լցած էին ժողովրդով: Կարգը օրինակելի էր:

Շնորհաւորութիւնների ընդունելութիւնները

Մալխի 15-ին առաւօտեան 11¹/₂ ժամին, Կրէմլի պալատում, Անդրէեան Գահական զահլիճում, Թագաւոր Կալսրը և Թագուհի Կալսրուհին բարեհաճեցին շնորհաւորութիւններ ընդունել սրբազան սինոդի և բարձր հոգևորականութեան անդամներից, օտար զաւանութեան պատկանող քրիստոնեաչ հոգևորականներից, Պետական խորհրդից, մինիստրներից, գլխաւոր կառավարիչներից, Կառավարիչ Սենատից, ստատս-սեկրետարներից, պատաւոր խնամակալներից, նահանգական ազնւականութեան սարապուլաններից, Մոսկւայի նահանգի գաւառական ազնւականութեան պարագլուխներից, նահանգական զէմստոնների նախագահներից, Մոսկւայի նահանգի գաւառական զէմստոնների վարչութիւնների նախագահներից, քաղաքագլուխներից, Ֆինլանդիայի Մեծ Իշխանութեան պատգամաւորներից, բորսալին կոմիտեաների և առևտրի ու մանուֆակտուրայի կոմիտեոյի ներկայացուցիչներից: Թագաւոր Կալսրը, եգերեան գնդի համազգեստով, ձախ կողմը ունենալով Թագուհի Կալսրուհուն, Որը շքեղ սպիտակ զգեստ էր կրում, Թագը գլխին և ս. Անդրէեան ժապաւէնը ուսին, բարեհաճեց կանգնել գահի մօտ և շնորհաւորութիւններ ընդունել անձինքներից և պատգամաւորութիւններից, որոնք միմեանց ետեից մօտենում էին շնորհաւորութիւններով: Ընդունելութեան ժամանակ ներկայ էին՝ Մեծ Իշխանները, Մեծ Իշխանուհիները և Մոսկւայում գտնուող գահակալները: Ընդունելութիւնը հանդիսաւոր էր: Թագաւոր Կալսրը ողորմած կերպով բարեհաճեց շնորհակալութիւն լաշտենը ներկայացուցիչներին: Թագուհու Կալսրուհու ձեռքը համբուրում էին: Ազնւականութեան, զէմստոնների և քաղաքների բոլոր պատգամաւորութիւնները աղ ու հաց մատուցին շքեղ սկուտեղների վրայ: Միմեանց ետեից պատգամաւորութիւնները անցան Թագաւորի սուաջ՝ թւով 1200 հոգուց աւելի: Դա ամբողջ ուսուաց երկրի ակնդատների և պարզ արտապատութիւն էր սիրով, վստահութեան և բարեացակամութեան զէպի իր Թագաւորը: Յերեկաչ մէկ ժամին վերջացաւ պատգամաւորութիւնների ընդունելութիւնը: Նրեկոյեան 7 ժամին նշանակած էր ճաշ Գրանտլիտեան պալատում երկու կարգի պաշտօնեաների համար:

Պետերբուրգի միտրոպոլիտ Պալլադի ճառ խօսեց Թագաւոր Կալսրի առջև Ուսպէնսկի տաճարում:

Մոսկւայի միտրոպոլիտ Սէրգի ճառ խօսեց Թաղաւոր Կալսրի առջև Ուսպէնսկի տաճար մասնեւոյց առաջ:

Մոսկւայի ազնականութեան պատգամաւորութիւնն ընդունելու ժամանակ, Թաղաւոր Կալսրը, նահանգական պարագլուխ իշխան Տրուէցկոյի մատուցած ողջոյնին, բարեհաճեց ասել. «Ինձ առանձնապէս հաճելի է Մոսկւայի ազնականութեան աղ ու հացն ընդունելը: Շնորհակալ եմ ձեզանից»: Մոսկւայից Թաղաւոր Կալսրին աղ ու հաց մատուցանելու ժամանակ, Մոսկւայի քաղաքագլուխն ասեց. «Մեծ Թաղաւոր, Մեծ Թագունի. Ընդունեցէք Ձեր Մոսկւայի ամենաանկեղծ շնորհակալութիւնը: Մոսկւան ի սրտէս սիրում է Ձեզ և անկեղծ կերպով աղօթում է Աստծուն Ձեզ համար»: Թաղաւոր Կալսրը ողորմած կերպով ասեց. «Շնորհակալ եմ ձեզանից»:

Ճաշ քարձր հոգեւորականութեան եւ առաջին երկու կարգի պաշտօնեաների համար

Մալխի 15-ին, երեկոյան 7¹/₂ ժամին, Գրանովիտեան պալատում, ներկայութեամբ Թաղաւոր Կալսրի, Թագունի Կալսրունու, Թաղաւորական տան անդամներին և օտար պրինցներին ու պրինցուններին՝ տեղի ունեցաւ ճաշ բարձր հոգեւորականութեան և առաջին երկու կարգի պաշտօնեաների համար: Հրաւիրւած էին 286 անձինք: Բարձրագոյն սեղանի շուրջը նստած էին Բարձրագոյն անձինք և հոգեւորականութիւնը: Թաղաւոր Կալսրի ղիմաց նստած էր պալատի մինիստր կոմս Վորոնցով-Պաշկով, աջ կողմը նստած էր միտրոպոլիտ Պալլադի, ձախ կողմը միտրոպոլիտ Սերգի: 8¹/₂ ժամին ճաշը վերջացաւ: 9 ժամին Կրէմլը կրկին լուսաւորեց, նրա հետ և ամբողջ Մոսկւան:

Մալխի 15-ին Նոցին Մեծութիւններին ներկացաւ պապի դեսպան արքեպիսկոպոս Ալլիարդի իր չքախմբով:

Մալխի 16-ին Նոցին Մեծութիւնները երկրորդ անգամ ընդունեցին Բուխարայի էմիրին և Խիւայի խանին, որոնք եկել էին շնորհակալութիւն չափոնելու Թաղաւոր Կալսրին՝ իրանց տրւած շնորհների համար, աչն է՝ Բուխարայի էմիրին շնորհած է «նորին բարձրութիւն» տիտղոսը և Նոցին Մեծութեան Անւան չիֆը, իսկ Խիւայի խանին պաշտօնաւարտութիւն տիտղոսը և Օրէնբուրգեան կողակների զօրքի գեներալ-լէյտենանտի աստիճան:

Բարձրագոյն ընդունելութիւններ

Մալխի 16-ին Կրէմլի պալատում շնորհաւորութիւններ մատուցին Նոցին Մեծութիւններին օտար դեսպանները, ղիպլոմատիական կորպուսի անդամները, գեներալ-պիւտանտները, Նորին Մեծութեան չքախիբը

գեներալ-մայորները և ուրիշները: Բոլոր անձինք առաւօտեան 10¹/₂ ժամին հաւաքւեցին Վէորգեան դահլիճը. վոլոստների աւագները և զիւղական ազգաբնակութեան ներկայացուցիչները — Վլադիմիրեան դահլիճում և Բոլեարսկայա հրապարակի վրայ: Նոցին Մեծութիւնները, ներքին սենեակներից դուրս գալուց չետու, կանգնեցին Գահական դահլիճում դռների մօտ: Արարողապետները հերթով առաջնորդում էին հաւաքւածներին: Պատգամաւորութիւնները ասիական ժողովուրդների կողմից, վոլոստների աւագները, կողակների, զօրքերի և զիւղական ազգաբնակութեան ներկայացուցիչները շնորհաւորութիւններ մատուցանելով Նոցին Մեծութիւններին, աղ ու հաց և սուրբ պատկերներ էին մատուցանում Նրանց:

Վոլոստների աւագների ընդունելութիւնները

Մայիսի 15-ին վոլոստն. (գաւառակ) աւագները շնորհաւորելու համար հաւաքւեցան Կրէմլի պալատի Վլադիմիրեան դահլիճը: Առջևը կնդնած էին օտարերկրացիները գոչնդգոչն հագուստներով, սրանց ետևը — վոլոստների աւագները, իւրաքանչիւր պատգամաւորութիւն առանձին: Օտարականների առաջ կանգնած էր Նրանց պարագլուխ Սուլթան-Հաջի-Վալի-խանը: Վէորգեան դահլիճի աջ կողմը կանգնեցին օտարականների պատգամաւորութիւնները շքեղ ոսկեկար խալաթներով և գոչնդգոչն չալմաներով. ձախ կողմը՝ մուսուլմանների, կարաիմների և լամաների հոգեւորականութիւնը. մուսուլմանները սպիտակ և կապուտ թաւարներով (ոսնամաններով) էին. ծալրագոչն լաման կապուտ հագուստով էր, ոսկեկար դռնաւոր մետաքսից: Գահլիճի կէսը բռնել էին կազակների ներկայացուցիչները մեծ աստները ձեռքերին, Կազակների պատգամաւորութիւնների ընդունելութեան ժամանակ ներկայ էին՝ զինւորական մինիստրը, Կովկասի կառավարչապետը և գլխաւոր ատամանները: Գիւղացիների պատգամաւորութիւններից մեծ մասը Նոցին Մեծութիւններին մատուցին սրբերի պատկերներ թանգագին զաւերով և աղ ու հաց. օսերը մատուցին մի արծաթեալ սեղան, վրան երեք հատ չորէքա և աղ:

Տիկիւնների շնորհաւորութիւնները եւ պարահանդէս

Մայիսի 16-ին, երեկոյեան Կրէմլի պալատում կայացաւ Բարձրագոյն եւրը: Ութերորդ ժամին դահլիճը լցւեցան զիպլոմատիկական մարմնի բարձրաստիճան անձերի, ազնականների ներկայացուցիչներով: Տիկիւնները մեծ մասամբ ռուսական հագուստներով եկան: Երեք երաժշտական խումբ էր նւագում: Բարձրագոյն եւրը սկսեց 10-րդ ժամի վերջը: Թագաւորը հեծելազնդի հագուստով էր: Նոցին Մեծութիւնների առջևից գնում էին՝ արարողապետներն ու մարշալը: Նոցին Մեծութիւններին հետևում էին

առաջ կապերական ընտանիքի Օգոստոսիան անձերը: Գնացքը սկսեց ժիզն զա Յարեա հիմնով, մի պարերգով: Նոցին Մեծութիւնները ողորմած-աբար զլուխ տալով, հաճեցին եօթը պտուտ անել և ապա հեռացան ներքին սենեակները 12-րդ ժամի սկզբին:

Մալիսի 17-ին Գահական դահլիճն եկան շնորհաւորելու տիկիները: Ժամը 12-ին կալացաւ Բարձրագոյն եւքը Յկատերինեան դահլիճից Գահական դահլիճը: Նոցին Մեծութիւնները կանգնեցին գահի մօտ: Նրանց ետեւ բռնեցին իրանց տեղերը պալատի մինիստրը, աստիճանաւորներն ու օրապահները:

Առաջին անգամ շնորհաւորեցին Մեծ իշխանուհիներն ու օտարերկրեաց պրինցուհիները, ապա աւագ արարողապետուհիները: Թաղուհի կալ-սրուհուն մօտ կանգնեց աւագ-արարողապետուհի՝ սլաժառափալ իշխանուհի Գալիցիինան, որ ներկայացնում էր Նոցի՛ն Մեծութիւններին պալատական և ալ տիկիներին, զիւանագիտական մարմինը, քաղաքալին տիկիներին, զինուորական և քաղաքացիական բարձրաստիճան անձերի ամուսիններին, ռուս նշանաւոր ազնւականութեան ներկայացուցիչ կանանց հետ: Ընդունելութիւնը վերջացաւ ժամը 4-ին:

Նոցն օրը ժամը 4-ին, կապերական նշանները հանդիւսաւոր կերպով փո տարան զինարանը, նոցն հանդիսակատարութեամբ և նոցն անձերը, որոնք բերել էին Գահական դահլիճը:

Հանդիսաւոր ներկայացում՝ մեծ թատրոնում

Մալիսը 17-ին Մեծ թատրոնում հանդիսաւոր ներկայացում եղաւ: Ամբողջ ճանապարհը կրէմլից մինչև թատրոնը բռնել էր հազարաւոր ամբողջ: Թատրոնի զիմացը Նոցին Մեծութիւնների մօտքի համար շինւած էր մի ահաղին վրան մուգ-կապտագոյն մահուղից, զարդարւած ասղնագործ արքայանիներով: Վրանի գլխին կար մի մեծ մետալից շինած արծիւ, որն իր ճանկերով բռնած էր վրանը: Վրանի ներսը զարդարւած էր կանաչով և լուսավառւած ելէքտրականութեամբ: Բազկաթոռները բռնել էին մինիստրներն ու գնեւերալները: օթեակները՝ զիպլոմատներն իրանց ընտանիքներով, նրանց մէջ և Լի-Հունդ-Չանդն ու եապոնական դեսպանութիւնը, Բուխարալի էմիրը, Խիւալի խանը, կորէացիները, և զանազան պատգամաւորութիւններ և քաղաքագլուխներ:

Թագաւորական օթեակում Նոցին Մեծութիւններին սպասում էին Մեծ իշխաններ ու Մեծ իշխանուհիները, պրինցներն ու սրինցուհիները: Ժամը 8-ից 40 ր. անց Նոցին Մեծութիւնները եկան: Բոլորեքեան տեղները վեր կացան. օրհներգի ձայնը միախառնեց ցնծալից «ուռալի» հետ: Նոցին Մեծութիւնները զլուխ էին տալիս: Օրհներգը կրկնեց երեք անգամ: «Ժիզն զա Յարիայի» I գործողութիւնից փոփոխեց

և ներկաացաւ Կրանի հրապարակի հանդիսաւոր մուտքի պատկերը, Բեմի վրայ կանգնած երգեցիկ խումբը բաղկացած էր 80 հոգուց, Ներկայացումը վերջացաւ «Գեղեցիկ Մարգարիտ» բալէտով: Նոյն Մեծութիւնները թատրոնից հեռացան ժամը 11-ին: Հազիւ թէ Նրանք տեղներից վեր էին կացել, որ հնչեց ըրարձրագոյ «ուռան» և աղաղակներ՝ «օրհնե՛րգը, օրհնե՛րգը»: Հիմնից փտող «ուռալի» ձայնը զորդում էր թատրոնում, որին ձայնակցում էր ժողովուրդը փողոցում:

Վոլոստների աւագներին տրւած ծաշը

Ժողովրդական տօնախմբութիւնից փտող, Պետրովսկի պալատի բազում ձաշ տրւեց վոլոստների աւագներին: Պալատի սանդուխքի վրայ կանգնել էին Մոսկալի նահանգի և գաւառների ազնւականութեան պարագլուխները: Չորս ահագին վրաններում պատրաստւած էին ձաշի սեղաններ: Մոսկալի պատգամաւորներին ընդունելուց փտող, Նոյն Մեծութիւնները հաճեցին դուրս գալ ընդհանուր նահանգապետի Մոսկալի Օդոտովառ Կալսերական պալատի ու Ներքին գործերի մինիստրների, Կալսերական գլխաւոր զօրաբանակի՝ հրամանատարի և Մոսկալի նահանգապետի ուղեկցութեամբ: Թագաւոր Կալսրի շուրջը խմբեցան վոլոստների աւագները, և Թագաւոր Կալսրը ձառ խօսեց: Միապետի ձառից փտող ուրախական անընդհատ «ուռան» թնդացնում էր օդը: Միապետի ձառը մեծ տպաւորութիւն թողեց գիւղացիների վրայ: Գիւղացիներին ձառ խօսելուց փտող, Թագաւոր Կալսրը մօտեցաւ ազնւականների խմբին և նրանց ևս ձառ խօսեց լի ողորմածութեամբ և հաւատով: Միապետի ձառից փտող վոլոստների աւագները տեղաւորեցան սեղանների շուրջը: Ճաշի ժամանակ Թագաւոր Կալսրը, Թագուհի Կալսրուհու հետ անցաւ ձաշողների մօտով և ապա մնաք բարե ասելով ժողովականներին, մտաւ Պետրովսկի պալատը:

Թագաւոր Կալսրի ծառը վոլոստների աւագներին

«Կալսրուհին և Նս սրտանց շնորհակալ ենք ձեզանից ձեր արտաբերած սիրոյ և անձնւիրութեան զգացմունքների համար: Ձեմ կասկածում, որ սրան մասնակից են ձեր բոլոր համագիւղացիները: Նրք նրանց կը տեսնէք, չալսնեցէք Մեր շնորհակալութիւնը: Ձեր վիճակը բարելաւելու հոգսերն աչնպէս մօտ են իմ սրտին, որպէս և մօտ էին իմ Պապին և իմ անմոռանալի թանկազին Ծնողին: Յիշեցէք աչն խօսքերը, որ Նրանք ասել են աչստեղ վոլոստների աւագներին թագադրութեան ժամանակ: Ձեր մէջը շատերը կան, որոնք անձամբ լսել են աչն խօսքերը: Նս կամենում եմ, որ աչք խօսքերն ընդ միշտ ծառաւն ձեզ որպէս հաստատուն ղեկավար: Տաղէ Աստուած ձեզ ապագալում առողջութիւն և աջողութիւն աչխատանքի և բարի գործերի մէջ»:

Թափալուոր Կայսրի Ճառը ազնականներին

«Սրտանց շնորհակալ եմ ձեզանից ձեր զղացման և հաւատարիմ ծառայութեան համար: Չեմ կասկածում, որ աղնականութիւնը միշտ կը լինի, ինչպէս և եղել է, գահի նեցուկը: Եւ անկեղծօրէն գնահատում եմ ազնականներին օգտաշահ և անշահասէր մասնակցութիւնը տեղական գործերում: Ինձ չպտնի է ալն ծանր ժամանակը, որ անցրել է աղնականութիւնը, և հանգիստ եղէք: Եւ, իմ հոգսերի թւում, չեմ մոռանալ աղնականներին կարիքները մեր թանկագին հայրենիքի չառաջադրմութեան համար: Խոբին շնորհակալութիւն եմ չափում ձեր ջերմագին մասնակցութեան համար: Մեր տօնախմբութիւններին»:

Աղէտ Մոսկայում

18 մալիսի. «Կալսերական պալատի նախարարի ուղղած հեռագիրը «Պրաւիտել. Վեւանիկին»:

«Թագաւորութեան հանդէսների փալտուն ընթացքը մթագնեց մի ցաւալի դէպքով: մալիսի 18-ին՝ ժողովրդական տօնախմբութեան սկզբից շատ առաջ մի քանի հարիւր հաղարեան ամբոխն ալնպէս արագութեամբ էր վազում դէպի Խոզինսկի դաշտը՝ ճաշկերութի տեղը, որ իւր տարեհաւան ուժով հարիւրաւոր մարդիկ ջարդեց: Շուտով կարգը վերականգնեց բայց ի մեծ վիշտ՝ ամբոխի առաջին ճնշման հետեանքը քիչ զոհեր չեղան: Իսկական թիւը կը չափաւարուի: Մինչև 4 ժամը ուտիկանութեան ստացած տեղեկութիւններից երևում է, որ մեռած են 331, վիրաւորւած՝ 459 հոգի: Նորից Կալսերական Մեծութիւնը խորապէս վշտացած սուղ դէպքից, հրամայեց իւրաքանչիւր ողբացեալ ընտանիքի մի հազար ռուբլի նպաստ տալ, իսկ սպանւածների թաղման ծախքը իւր հաշուով հոգալ»:

Պաշտօնական. Վերջին տեղեկութիւններից երևում է, որ Խոզինսկի դաշտում մեռածների թիւը հազար հարիւր երեսուն և ութ է:

«Խոզինսկի դաշտում մալիսի 18-ին պատահած ցաւալի դէպքի պարագաներն ու իսկական պատճառները պարզելու համար, մի անցք, որին հազարից աւելի մարդիկ զոհ գնացին, պատշաճաւոր կարգով քննութիւն է նշանակւած, որ կատարում է Մոսկաւի նահանգական դատարանի կարևոր գործոց քննիչ Կրէզդերը՝ Մոսկաւի դատաստանական պալատի և նահանգական դատարանի դատախազների անձնական հսկողութեամբ:

«Այսօր դատատանական վարչութիւնները քննեցին աղէտի տեղը: Վաղանկովսկի գերեզմանոցը լիքն էր ժողովուրդով: Անվերջ շղթաւով դէպ ալլտեղ է ձգւում ժողովուրդը՝ զիակաների մէջ իրանց հարազատներին գտնելու համար: Օրւալ չորս ժամին գերեզմանոցը եկաւ հալը Յովհան

կրոնշտատսկին: Նա մխիթարական խօսքերով ղրմեց լաց լինող շատ կանանց, վշտահարների վրա: Հալը Յովհաննի երեալը սաստիկ տպաւորութիւն ունեցաւ:

Խողինսկի դաշտում աղէտն ալսպէս է պատահել: Լուսաղէմին խընըւած ժողովուրդն սկսեց ղրմել դէպի բուֆէտների շարքը, ուր հացկերութ էր պատրաստւած ձիարչաւի հրապարակների կողմից՝ բուֆէտների առաջն՝ երեսուն սափէն հեռաւորութեան վրա, տասը սափէն լաջնութեամբ մի խորը ձոր է գտնուում: Արագ շարժելով՝ ժողովրդի հոսանքն աջնոց է գցում առաջնի շարքերը, մարդիկ փոսն էին թափւում ոչ թէ տանակներով, այլ հարկւրներով: Շուտով փոսի՝ Պետերբուրգեան խնուրուն մօտի մասը համարեա լցեց ժողովրդով: Այդ բոլորը կատարեց ընդամենը 15 րոպէում: Այդ կարճ ժամանակամիջոցում մօտ հազար հոգի կոտորւեցին, մնացած՝ բազմութիւնը՝ հրելով հետի հարկւր հազարեան ամբոխից, արագ հոսանքով անցնում էր դէպի բուֆէտները, ուր սկսել էր հացի և թագադրական բաժակների բաշխումը: Ոչ ոք չէր իմանում գետնի վրայով է գնում, թէ մարմինների: Քիչ ևստո՞ւ բուֆէտների մօտ ալնպէս էր խռնել ամբոխը, որ անկարելի էր չունչ քաշել: Բաշխման տեղը հասած ամբոխն սկսեց դուրս չարտել բաժակներն ու հացի կապոցները: Տեղի ունեցաւ մի կոխկոտոց, որ վերջացաւ շատ ղոհներով: Սպանւածներն ալնքան չէին, որքան ալանդակածները: Կարգը չուտով վերականգնւեց:

Սարսափելի տեսարանից վաղկենաբար ուշքի գալով ամբոխը՝ արտասուքն աչքներին և հեծկտանքով սկսեց երկար փոսից դուրս հանել ղիակները: Բժշկական օգնութիւն պահանջեց: Բժիշկները չուտով ձեռք առան տառապեալներին օգնելու իրանց սրբազան գործը: Ալանդակածւածներին հիւանդանոցներն էին տանում, ղիակները՝ հիւանդանոցներն ու Վազանկովսկի գերեզմանոցը: Սարսափահար ժողովուրդը՝ հեծկտալով հետևում էր տխուր կառքերին:

Այսօր՝ օրւալ երկու ժամին Նորին Մեծութիւններն Նդոստափաւընդհանուր նահանգապետի և նրա ամուսնու ուղեկցութեամբ՝ ալցելեցին հին Եկատերինեան հիւանդանոցը, ուր թւով 141 վիրաւորներ են գետեղւած: Թագաւորն ու Թագուհին մօտն բոլոր սենեակներն ու վրանները, ուր վիրաւորեալներն էին գտնուում, և նրանցից շատերի հետ ողորմածաբար խօսեցին, ուշադրութեամբ հարցնելով, թէ ինչպէս են վիրաւորել: Թագուհին առանձին կարեկցութեամբ էր ղրմում հիւանդներին: Թագաւորի երեալու ժամանակ հիւանդները երեսին խաչակնքում էին: Թագուհին խիստ չուզած էր: Հիւանդներից մէկը մինչև ալժմ ուշքի չէր եկել: Նրեքը հիւանդանոց են բերած բոլորովին խելագարւած: Թագաւորին ուղեկցում էին Մոսկուի բոլոր հիւանդանոցների վերապետը Բժշկա-

պետ Ռոդանովը և Բաղդաճով ու Գեթէ հերթապահ բժշկապետները: Թագունի Կալսրունի Մարիա Ֆէոդորովնան հիւանդանոցներում գտնուող իւրաքանչիւր հիւանդի համար մի մի չիլ մաղէր ուղարկեց:

Մեռածների դիակները՝ պաշտօնական տեղեկութեամբ թւով 1282, տարած են վազանկովսկի գերեզմանոցը: Առաւօտից սկսած զալիս են ծնողներն ու ծանօթները՝ իրանց հարազատներին որոնելու: Նրանց կարելի է միայն զգեստից և ուրիշ նշաններից ճանաչել, դէմքերից անկարելի է ճանաչել: Օրսալ երկու ժամից թաղումն է կատարւում: Աջնտեղ են գտնւում ոստիկանութեան պաշտօնեաները, որոնք գրում են ճանաչւածների անունները, և մի քանի քահանաներ, որոնք հոգեհանգիստ են կատարում: Վաղը անչալտ դիակները եւ չը թաղին:

Փրանսիական դեսպանութեան պարահանդէսը

Մալխի 18-ին Ֆրանսիական դեսպանութեան մէջ կալացաւ մի փառաւոր պարահանդէս: Դահլիճներն ու սենեակները չքեղ զարդարւած էին: Մի քանիսը նրանցից կատարեալ ձմերպին աչգիներ էին դարձել: Մի դահլիճում չինւած էր շատրւան լուսաւորւած ելեքտրական գոյնզգոյն լոգսով: Նոցին Մեծութիւնների ժամանելուն սպասում էին պրինցները, պրինցուհիները, Կալսերական ընտանիքի անդամները, դիւանագիտական մարմնի ներկայացուցիչները, պալատական աստիճանաւորներն ու տիկիները: Ամեն տեղ կենդանութիւն էր տիրում: Նոցին Մեծութիւններին մուտքի մօտ դիմաւորեցին դեսպանն ու իր ամուսինը և դեսպանատանը մնացին մինչև դիշերաւալ ժամը 2-ը: Պարահանդիսի ժամանակ տիկիներին առաջարկեցին չքեղ հովհարներ և վնջեր Ֆրանսիայից բերած ծաղիկներից: Պարահանդէսն արտակարգ էր չքեղութեամբ ու կենդանութեամբ, և շատերի վրալ անջնջելի տպաւորութիւն թողեց: Պարերեկութիւն նւագում էին երաժիշտները և երգում ուսու երգչուհիները ուսական չքեղ հագուստներով:

Ալէքսանդրեան դահլիճում ճաշ դասակարգային ներկայացուցիչներին

Մալխի 19-ին Կրէմլի պալատի Ալէքսանդրեան դահլիճում ճաշ տրուեց դասակարգային ներկայացուցիչներին: Հոգակապ վարդապետն դահլիճում դրւած էր 12 սեղան: Դահլիճի աջ կողմը բացւած էր Թագաւորական սեղանը: Գլխաւոր սեղանի երկու կողմը նշանակւած էր պալատական տիկիներին և Ֆրէյլիներին համար: Դահլիճի ձախ կողմը դրւած էր 9 սեղան: Առաջին երեք սեղանների շուրջը նստած էին քաղաքագլուխները, հետեալ սեղանները բռնել էին նահանգ, վարչ, նախագահները, ազնականութեան սպարազուլները, կաղակների սպառաւորներն ու

ասխացի օտարականները, որոնց մէջ էր Բուխարայի էմիրը և Խիւալի խանը: Նոցին Մեծութիւնները մուտք գործեցին դահլիճը 6 Ժ. 45 ր., ուղեկցութեամբ Մեծ Իշխանների, Մեծ Իշխանուհիների և պրինցների: Նոցին Մեծութիւնների սեղանի մօտ, Թաղաւորի կողքին նստած էր լուսնաց Թագուհին, իսկ Թագուհու մօտ՝ Նէպոլիտանեան պրինցը: Նոցին Մեծութիւնների դիմացը նստած էին պալատի մինիստրը և Մոսկւայի ազնականութեան պարագլուխները: Ճաշին նաագում էր պալատական երաժշտախումբը: Կենացներ չառաջարկեցան: Հիւրերից շատերի հետ Նոցին Մեծութիւնները ողորմածաբար խօսում էին:

Մեծ Իշխան Սերգի Ալէքսանդրովիչի պարահանդէսը

Մոսկւայի Օդոստափառ տանտիրոջ, Նորին Կալսերական բարձրութիւն Իշխան Սերգէ Ալէքսանդրովիչի երեկոյթը՝ երկուշաբթի, մալիսի 20-ին Թագադրութեան աչքի ընկնող հանդէսներից մէկն էր: Ընդհանուր նահանգապետի բնակարանի կահաւորութիւնը նշանաւոր էր գեղանի պարզութեամբ: Կաթնագոլն լուսաւորութիւնը խաղաղ և հաւասար լոյս էր արձում բոլոր առարկաների վրայ: Հրաւիրածներն սկսեցին ժողովել 9¹/₂ ժամից. եկան Կալսերական տան անդամները, օտար արքայազուհիները, ի թիւս որոց գտնուում էին Չերնոգորիայի Իշխան Նիկալալը իւր որդոց և Իշխանուհի Նինա դստեր հետ, Բուլղարիայի Իշխան Ֆրոյդինանդը և արտասահմանեան դեսպանները: Մեծ Իշխան Սերգէ Ալէքսանդրովիչն ու Նիկալալտա Ֆէոդորովնա բարեհաճեցին հիւրերին ընդունել դահլիճի մուտքում և իրանց ողորմած սիրելութեամբ և ուշադրութեամբ հիացրին ամենքին: 10¹/₂ ժամին Թագաւոր Կալսրն ու Թագուհի Կալսրուհին երջանկացրին երեկոյթն իրանց զաւտեամբ: Որոտալից «ուռան» որ հնչեց հրապարակում և անցաւ ամբոխին, նշան էր Նոցա գալուն: Երբ Նոցին Մեծութիւնները եկան, պարերն սկսեցան և տեսցին մինչև մէկ ժամը: Երեկոյթի ամբողջ ընթացքում ժողովրդեան խուռն բազմութիւնը կանգնած էր մալրաքաղաքի Օդոստափառ կառավարչի տան առջև՝ հրապարակում: Ժողովրդի մէջ մի քանի խմբեր էին կազմել, որոնք երգում էին ժողովրդական օրհներգը՝ «Спаси Господи, люди Твоя»: Ուժգին աղաղակի ռուս մարդու սրտից բլիսող «ուռան» չէր ընդհատում: Նորակառուց պալիլոնի բոլոր դահլիճներում՝ ի բաց առեալ երեկոյթի դահլիճը, պատրաստ էր չքեղ ընթրիքը: Արքայական սեղանը բացւած էր մեծ Օրանժեւալ դահլիճում: Ինչպէս ամեն ինչ, այդ երեկոյթին նշանաւոր էր և մենչուն, որ պատրաստել է նկարիչ Վաննեցովը, ռուսական ոճով դրակաների մէջ՝ զետեղւած է Նոցին Մեծութեանց պալատաւոր պատկերը, պսակի վերեւից՝ պատմական գերբը և Իշխանութեան ու մեծութեան նշանակներ: Ճաշկերոյթ է պատրաստւած արքայական պալատում. Ալէքսէ Միխայլով

վիճի ժամանակակից զգեստաւորութեամբ ճաշում խնդում են երիտա-
սարդ, բարերար և գեղադէմ թագաւորն ու թագուհին՝ չրջապատւած
նշանաւոր ազնւականներով ու ազնւական տիկիւններով՝ սիրտ, հոգածու-
թեան և լարդանքի արտապատուութեամբ: Նկարի տակ գրւած է. Аѣ ѱ
было пировоніе — почетный ппръ, аѣ п было столowanіе почетный
столъ. ասլա գալիս է կերակուրների ցանկը: Թագաւոր Կալսրը և թագուհի
Կալսրուհին բարեհաճեցին գնալ Նրանց տիրով սպասող ժողովրդեան սրտա-
լնդոտա «ուռալի» ուղեկցութեամբ: Երբ Նրանք դնացին, հրապարակից
դարձեալ լուեց «Боже Царя Храппа» երգը: Օգոստափառ ընդհանուր նա-
հանգապետի երեկովը ամենքի վրայ խոր և ուրախ տպաւորութիւն թողեց:

Ազնւականութեան պարահանդէսը

Մայիսի 22-ին «Ազնւականների ժողովում» ազնւականութիւնը պա-
րահանգէս տւեց ի պատիւ Նոցին Մեծութիւնների, Դահլիճը ձմեռալին
ալու տեսք էր ընդունել: Հիւրերն մօտ 6000 հոգի էին. 10 ժամ 50 րո-
պէին նւագախումբը հնչեց ժողովրդական օրհներգը: Ժողովարանի բաց
պատուհաններում լսեցին ժողովրդի ոգեւորած բացականչութիւնները,
որ ողջունում էր Նոցին Մեծութիւններին, Նոցին Մեծութիւններին զի-
մաւորեցին Մոսկւայի ազնւականութեան գաւառական պարագլուխները
նահանգական պարագլխի առաջնորդութեամբ: Վերեւի աստիճանի վրայ
Նոցին Մեծութիւններին զմաւորեցին պարահանդիսի տանտիրուհի իշ-
խանուհի Տրուբեցկայա՝ իշխանուհի Դալիցինայի և Մ. Ն. Կրիստիի հետ:
Ողջոններն ընդունելուց չետոյ Կալսերական Չուզը անցաւ հիւրասենեակը
ուր հաւաքւած էին Մեծ իշխանները և իշխանուհիները և օտար բարձրա-
դոյն անձինք: Օրհներգից վետոյ նւագախումբը ամեց «պոլնէզ»: Առաջին
պտուտը թագուհի Կալսրուհին արաւ իշխան Տրուբեցկոյի հետ. երկրորդը—
նախկին պարագլուխ կոմս Շերեմետէւի հետ, երրորդը—նախկին գեներալ
Նրոնովիի հետ: Թագաւորը առաջին պտուտն արաւ իշխանուհի Տրուբեց-
կոյի հետ. երկրորդը իշխանուհի Գալիցինայի հետ և երրորդը—տիկին
Կրիստիի հետ: Նոցին Մեծութիւնների կտակց գնում էին օտար պրինցները,
պրինցուհիները, Մեծ իշխանները և իշխանուհիները: Գիշերաւ առաջին
ժամին Նոցին Մեծութիւնները գլուխ տւեցին Կալսերական օթեակից
զահլիճում բոլոր հաւաքւածներին: Թնդաց բարձրաձայն «ուռա»:

Մայիսի 22-ին, առաւօտեան 9 ժամին, Նոցին Մեծութիւնները
գնացին Տրուցկո Սերգեևսկայա վանքը:

Նոցին Մեծութիւնների քաղաքային խորհրդաւանն այցելութիւնը

Մայիսի 22-ին Նոցին Մեծութիւնները օտար բարձրագոյն անձանց, Կալսերական ընդանլիքի անդամների և Բարձր պաշտօնեաների հետ այցելեցին ալսօր քաղ. խորհրդարանը: Խորհրդարանի առաջ, սպիտակ դրոշակներով, կանգնեցին Մոսկւայի քաղաքային դպրոցների տօնական շորեր հագած երեխաներ: Սանդուղքի վրայ կանգնած էին փոքր աղջիկներ սպիտակ շորերով և ծաղիկներով լի դամբիւղները ձեռքներին: Նրկու ժամին «ուռալի» ձայն լսեց. երեխաներն էին դրանք, որ ողջունում էին Թագաւորին և Թագուհուն: Պրէպրատէնեան մարշի ձայների ուղեկցութեամբ Նոցին Մեծութիւնները մտան դահլիճը: Քաղաքազուլսը վարչութեան անդամների հետ զիմաւորեցին Նոցին Մեծութիւններին, մանուկները ճանապարհին ցանում էին ծաղիկներ: Նրբ Նոցին Մեծութիւնները գրաւեցին իրանց տեղերը, քաղաքազուլս Բուկաւիշնիկով կարդաց խորհրդարանի որոշումը, որով ի վիշտակ Թագաւորութեան ապաստան է հիմնում 200 մարդու համար: Գրանից չետոյ մանուկները երգեցին հանգիստւոր կանտատա (Բուսլաեւի խօսքեր, Իպպոլիտ-Իւանովի կրաժշտութիւն): 500 մանուկների երգեցողութիւնը ալնքան լաւ էր, որ Թագաւորը ցանկացաւ կրկին անգամ լսել կանտատան: Երգեցողութիւնից չետոյ, քաղաքազուլս Բուկաւիշնիկով ասեց Թագաւորին. «Մեծ Թագաւոր, փալուն գիծ է թողնելու ալսօրաւ օրը Քո Մոսկւայի պատմութեան մէջ: Ամբողջ Մոսկւան երջանկացած է ալն բարձր պատուով, որ Գու ցոյց տւիր նրան, Թագաւոր, ալսօր այցելելով քաղ. խորհրդարանը և ողջոյն ընդունելով Մոսկւայի բնակիչների մանուկներից: Մոսկւայի քաղաքային խորհուրդը անսահման երջանիկ է առաջին անգամ ընդունելով իր մօտ իւր Միապետին, տեսնել իր պատերի մէջ Քեզ, Մեծ Թագաւոր, Մեծ Թագուհի և Քո Արքայական ընտանիքը: ամենաանկեղծ, սրտագին երախտագիտութեամբ խոնարհ, մինչև դեռին, երկրպագում է Քեզ, և մինչև լաւիտեան անջնջելի կը մնալ ալս օրը քաղաքային խորհրդարանի շնորհապարտ լիշողութեան մէջ: Կեցցէ Մեծ Թագաւորը, կեցցէ Մեծ Թագուհին և ամբողջ Թագաւորական ընտանիքը: Եւ թող Նրանց պահպանէ Տէրը իր շնորհով երկար տարիներ, ուրախութիւն իր ի սկզբանէ հաւատարիմ և Թագաւորին և Թագաւորական ընտանիքը սիրող Մոսկւայի»: Թնդացին «ուռան» և ժողովրդական հիմնի ձայները: Նրբ որ բոլորը լսեցին, Թագաւորն ասաց.

«Այայտունին եւ Նս շնորհակալութիւն ենք յայտնում Մոսկւայի խորհրդարանին ջերմ զիմաւոր լուսն և ալսօրւան տօնի համար: Մեր սրտերից անջնջելի կը մնայ այդ սիրալիր ընդունելութիւնը: Ամեն բանի համար ի սրտէ շնորհակալութիւն ենք յայտնում եւ ցանկանում ենք կատարեալ առաջադիմութիւն Մեր թանկագին Մոսկւային»:

Որպէս պատասխան Միապետի ալդ ողորմած խօսքերին՝ կրկին թիղաց «ուռան»։ Բացականչութիւնների մէջ լսուում էին և մանկական ձայներ։

2¹/₂ ժամին Նոցին Մեծութիւնները, օրհներգի ուռալի ձայների ուղեկցութեամբ, հեռացան քաղ. խորհրդարանից։

Նահանգական քաղաք. ներկայացուցիչների ճաշի

Խորհրդարանի դահլիճում հանդիսաւոր ընդունելութիւնից չետու, քաղաքագլուխները և ընթերակաները, 40 նահանգական քաղաքների ներկայացուցիչները հաւաքեցին ճաշի «Մոսկւալի Մեծ հիւրանոցի» Ապիտակ դահլիճում։ Նախագահ լատրեց Պետերբուրգի քաղաքագլուխ Վ. Ա. Բատկով-Ռոժնով։ Մի շարք ձառերում մատնացուց էր անում, որ Թագաւոր կալսրը, Բարձրագոյն ալցելութեամբ բախտաւորացնելով Մոսկւալի խորհուրդը, յնորհ արաւ ուստաց բոլոր քաղաքներին։ Փաղաքներին ինքնավարութիւն չնորհելու օրից առաջին անգամն է, որ Միապետը բախտաւորացրեց քաղաքալին խորհուրդը իր ներկայութեամբ։ Դա ցուց է տալիս ալն հասունութիւնը, որին հասել են քաղաքները։ Թագաւորի և Թագուհու կենացը խմեց ամենամեծ ոգևորութեամբ։

Կրէմլի մեծ պալատի Ալէքսանդրեան դահլիճում՝ պարահանդէս

Մալիսի 23-ին, Երեկոյեան, Կրէմլի մեծ պալատի Ալէքսանդրեան դահլիճում տեղի ունեցաւ արքայական շքեղութեամբ, փալուն և աշխոժ պարահանդէս։ Նշկատրական լուսաւորութեամբ փալող շքեղ դահլիճը լի էր բարձր հասարակութեամբ։ Աչքի էին ընկնում իրանց հագուստներով կովկասեան ազնւականութիւնը, անւանի կիրզիզները, օտարազգիները, Բուխարալի էմիրը իր որդով և չքախմբով։ Տիկիները շքեղ հագուստներն աւելի փալ էին տալիս պարահանդիսին։ Երեկոյեան 11 ժամին տեղի ունեցաւ Բարձրագոյն ելք։ Ընթրիքը պատրաստած էր Գէօրգեան դահլիճում, Գրանովիտեան պալատում, Ոսկէ պալատում, Բոնարսկալա հրապարակի վրալ և վրաններում։ Բարձրագոյն սեղանը պատրաստած էր 45 անձի համար։ Դահլիճի կենդրոնում նստեցին Թագուհին, աջ կողմը—Նէապոլտանեան պրինցը, ձախակողմը Դանիալի պրինցը, ապա կալսերական ընտանիքի անդամները։

Նրաշտական դրամատիքական երեկոյթ ղերմանական ղեսպա-
նութեան մէջ

Մալխի 25-ին դերմանական դեսպանատան մէջ տեղի ունեցած երա-
ժշտական դրամատիքական երեկոյթը փառաւոր աջողութիւն ունեցաւ:
Հրաւիրածների թիւը սահմանափակած էր 500-ով՝ բնակարանի պատ-
ճառով: Հանդիսականների սրահում գտնւում էին կապերական Զուլքը,
Մեծ իշխանները և իշխանուհիները, օտարազգի արքայազն իշխանները և
իշխանուհիները, ղիպլոմատները, մինիստրները և բարձրաստիճան ան-
ձինք: Նոցին Մեծութիւնների գալուստը ողջունեց օրհներգով, որ կատա-
րեց բերլինեան ֆիլհարմոնեան նւագախումբը: Երաժշտական ծրագիրը,
որ բաղկացած իր Մոցարտի, Բէթհովէնի, Վէբէրի, Վաղնէրի կտորներից,
կատարեց Գերմանիայի երաժշտական ամենալաւ ուժերի ձեռքով:

Մալխի 25-ին, թագուհու Կարոլինա ծննդեան օրը, Կրէմլի մեծ
պալատի առաջ, պալատական նւագախումբը սէրենադ կատարեց: Պալա-
տական եկեղեցում կատարեց մաղթանք, որին ներկայ էին Նոցին Մե-
ծութիւնները և բարձրագոյն անձինք:

Կրէմլի պալատի Գէօրգեւեան ղահլիճում ճաշ

Մալխի 25-ին Կրէմլի պալատի Գէօրգեւեան ղահլիճում ճաշ էր պատ-
րաստած ղեսպանների, արտակարգ ղեսպանների և նրանց ամուսինների,
պետական խորհրդի անդամների, սենատորների, պալատի առաջին և երկ-
րորդ կարգի աստիճանաւորների, ղեներալ-աղիւտանների, ստատս-սեկ-
րետարների, Նորին Մեծութեան շքախմբի անդամների, պալատական սե-
նեկապետների, տիկիւնների, նոյնպէս և օտարազգի պալատական տիկին-
ների համար: Բացւած էր կապերական սեղան 96 հոգու համար: Թագա-
ւորի հետ նստած էին Հեսսէնի և Ռումինիայի արքայազնուհիները: Կար-
լուհի Ալէքսանդրա Ֆէօդորովնայի հետ Գանիմարքայի Թագաժառանգը և
Նէպպոլիտանեան աւքայազնը: ճաշողները 700 հոգի էին: Երգում էր Կա-
սերական օպերան: Ճաշի մենյուն պատկերացնում էր Կալս. Զուլքի հանդի-
սաւոր մուտքը և հեռւում Սպասի աշտարակը:

Բարձրագոյն մանիֆէստ

«Ողորմութեամբ Աստուծոյ, Մենք Նիկոլայ Երկրորդ, Կայսր և
Ինքնակալ ամենայն ռուսաց և այլն, և այլն, յայտնում ենք բոլոր
Մեր հաւատարիմ հպատակներին.

«Մեր Թագադրութեան հանդիսաւոր օրերում նախաթող մայ-
րաքաղաքի աղգաբնակութիւնը, ի մի ձուլւելով ամբողջ Ռուսաս-

տանի ներկայացուցիչների հետ, ցոյց տւեց ժողովրդի առ իր Վեհապետը ունեցած անկեղծ անձնւիրութեան և ոգևորւած սիրոյ հաւաստիքը, որ ուրախացրեց Մեր սիրտը: Այդ ժողովրդական զգացումները, որոնք հին ժամանակներից ամրապնդում էին մեր Վեհապետ նախնիքների ոգին թէ ուրախութեան և թէ ցաւերի տարիներում, առանձին բռնւն ոյժով արտայայտեցին ժողովրդական տօնախմբութեան օրը և Մեզ հոգեկան մխիթարութիւն պատճառեցին փառաւոր օրերի մէջ պատահած Մեզ վշտացնող աջն դժբաղդութեան ժամանակ, որ հասաւ տօնախմբութեան մասնակցողներից շատերին և ամբողջ Ռուսաստանի առաջ վկայեցին թէ անքակտելի է աջն շաղկապը, որ կապում է Մեզ Մեր հաւատարիմ ժողովրդի հետ:

«Ամենաբարձրեալի աջն շնորհը, որ դրոշմեց Մեր մեծ կոչումը, թող Ռուսաստանի բոլոր հաւատարիմ և բարեպաշտ որդիներին աղօթքներով պարզւէ Մեզ ոյժ և խմստութիւն կատարել Մեր ծառայութիւնը Սիրեցեալ հայրենիքի բարիքի համար»:

Իսկականի վրա՛ Նորին Կալսերական Մեծութեան ձեռքով ստորագրւած է՝

«ՆԻԿՈԼԱՅ»

ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՀԱՄԱՐ

(Դրուումէնտներ եւ կոմենտարիաներ)

Մի գեղեցիկ օր, Մշակ'ի № 51-ում տպագրուեց հետեւեալ ապշեցուցիչ գրութիւնը, որի միակ արդարացումը ալդ գրութեան տակ ստորագրողի անունը կարող էր լինել: Գրութիւնը հետեւեալն էր.

«Թիֆլիս, մալիսի 3-ին

«Թուլ տւէ՛ք ինձ մի փոքր չեղել համեստութեան կանոններից և հրապարակով շնորհակալութիւն չալտնել աչն բոլոր անձանց, որոնք թէ խմբովին և թէ առանձին-առանձին, հեռագրերով և նամակներով սլափաւ արեցին ինձ՝ չալտնելով իրանց ջերմ համակրութիւնը:

«Ես մի րոպէ, մի վալրկեան անդամ չեմ կասկածում, որ շուտով արմատախիլ կը լինի հալոց մամուլը ապականող շանտաժը, մտքի և գրչի վաճառքը, խօսքի և զգացմունքի ֆալսիֆիկացիան, և հէնց ալդ համոզմունքն է, որը ստիպում է ինձ տանել աչնպիսի բարոյական վիրաւորանք, ինչպիսին ես զգում եմ, տեսնելով իմ անունը, թէ և անշան, գրւած իմ հակառակորդների «հռչակած» անունների կողքին՝ մամուլի մէջ, լրագիրների էջերում:

Հաւատարիմ մնալով իմ արժանաւոր ուսուցիչներին, որոնք կաղմում են հալոց մամուլի պարծանքը, ես կը շարունակեմ առաջ գնալ նրանց գծած ուղղութեամբ, և ոչ բանտը, որով սպառնում է ինձ Սպանդար Սպանդարեան, դիմելով դատարանին, ոչ գիշերաչին գողերին վալել յարձակումը, որին դիմեց Սպանդարեանի արժանաւոր աշակերտ՝ Արձադանք-ի աչխատակից Ս. Հախումեան, և ոչ էլ աչն ոստիկանական սպառնալիքը, որ արաւ «Տարազ»-ի խմբագիր Տիգրան Նաղարեան, տպագրելով իր թերթում «զգուշ կացէ՛ք» բաղմախորհուրդ խօսքերը, և հաղար ու մի ալդպիսի դատեր չեն կարող մաղի չափ անդամ չեղել ինձ իմ ճանապարհից. և ես, հետեւելով ամենալաւ գրողների օրինակին, միշտ և ամեն տեղ կանաւնեմ գողին՝ գող, մտավաճառին՝ մտավաճառ, աֆերիստին՝ աֆերիստ:

«Խ. Մալումեան»

Այդ գրութեան մէջ չկալ մի հատ տող, որը զաչրեցուցիչ չլինէր։ Սկսենք վերջերքից։

Ինչո՞ւ համար այդ գրութեան մէջ չիլաւ է Սպանդար Սպանդարեանի անունը? Պարզ հաշուով, որ Նոր-Գար'ի խմբագրի ղէմ լաւաջիմական կուսակցութեան կողմից տաժած հակակրութիւնները ծածկին աչն աթառալի դիրքը, որ բռնել էր Մալումեանը մի գրական պրոցէսի մէջ՝ Թիֆլիսի նահանգական դատարանում։ Հանգամանքը այս է, որ Նոր-Գար'ի խմբագիրը Մալումեանին դատի էր ենթարկել մի լուրջ համար (տպւած Մշակ'ում տարիներ առաջ), ուր լուրջագիրը ակնարկներով լաւտնելով աչն, ինչ մի ուրիշը մի ալ թերթում իրանից առաջ շատ աւելի պարզ էր լաւտնել, Սպանդարեանին վերագրում էր Զէլթունի համար Նոր-Գար'ի միջոցով հաւաքած փողերի վատնումը։ Նահանգական դատարանում, սակաչն, Մալումեանի փատարանը, իւր կիէնտի (Մալումեանի) ներկայութեամբ, լաւտնել էր թէ Մալումեանը այդ լուրջում ի նկատի չէր ունեցել Սպանդարեանին։ Եւ Մալումեան չհրքեց այդ խօսքերը։ Գատարանը, հիմնւելով այդ բանի վրա, որի հիման վրա Մալումեան լաւտնեց թէ «իրան մեղաւոր չի ճանաչում», որ նշանակում էր այդ ղէպքում թէ իւր լուրջում ակնարկը Սպանդարեանի վրա չէր,—նահանգական դատարանը, առում ենք, արդարացրեց Մալումեանին։ Տփղոս նահանգական դատարանի մօտից՝ Սպանդարեանը գործը անցկացրեց դատարանական պալատը, ուր դեռ ևս հարցը չի քննւել։

Որ Մալումեանը, իւր թուրութեան համար, որ նա ցուց տուեց նահանգական դատարանում այդ գործի մէջ, արժանի է առնւաչն խիստ յանդիմանութեան,—այդ պարզ է։ Բալց այսօր (և սա առաջին անգամը չէ!) երբ նոչն Մալումեան, հէնց նոչն ղէպքը ակնարկելով՝ քաջօրէն լաւտնում է՝ «եւ, հետեւելով ամենալաւ գրողների օրինակին, միշտ և ամեն տեղ կ'անւանում գողին՝ գող»—գորա համար աչքակապութեան ահագին գողա պիտի ունենալ։

Տիգրան Նաղարեան և—«ոստիկանական սպառնալիք»։ Եւ ո՞ւմ ղէմ. Մալումեանի ղէմ!... Մենք ճանաչում ենք Տիգրան Նաղարեանին իբր մէկը, որը և՛ ընդունակ է, և՛ թէ չի խնալել իւր ջանքերը գործ ղենելու լուրջաւ հալածեալների. բալց որ նա ընդունակ լինի ոստիկանական սպառնալիքով գործել ում ղէմ և իցէ—ալլալիս խօսքեր շարտելու համար հարկաւոր է որ մի գրող պատասխանատու չլինի իւր ուղիղ առողջութեան համար։ Բալց բնորոշ է, որ ալլալիս ինսինուացիաներ արտալուտելու համար տեղ է գտնւում Գրիգոր Արծրունու կտակած Մշակ'ում, աչն Արծրունու, որի գլխին պսակ ղենելու համար, նորա լուրջեանին, Տիգրան Նաղարեանի ձեռքերը ընտրեցին, և որի մեծահանգէս լուրջակաւորութեան դժւարութիւնները հարթելու համար Տիգրան Նաղարեանը հարկաւորեց...

Բալց Տարազ՝ը, մանաւանդ ուշք դարձրեց Մալումեանի վերը առաջ բերած դրութեան ան տողերի վրայ, որոնցով նա շնորհակալութիւններ էր չափանում իրեն «ջերմ համակրութիւններ» չափանած անձերին: Մուրճի ընթերցողներին չափանի չէ, որ ապրիլ ամսին Արձագանքի աշխատակից Սիմէոն Հախումեան թատրոնի ֆոէյում, ուսաց ներկայացման անտրակտի միջոցին, լարձակումն էր գործել Մալումեանի վրայ, վրէժ լուծելու Մշակ № 39-ում տպւած մի չօղածի համար, ուր ի միջի ալլոց, անձնական վիրաւորանքներ կալին Հախումեանի հասցէին, ալլոտեղ նորա նկատմամբ գործ էին ածւած «մտաւոր պոռնիկ» և «գրչալլաճառ» խօսքերը մի չօղածի առիթով, որ տպել էր Հախումեանը Արձագանքում նոյն Արձագանքի աշխատակից և «Տիկին Մարգարիտ» ստորագրող կին-գրողի մահւած առիթով և չատկապէս ալլ կնոջ մասին:

Անուրանալի է, որ մի աղալիսի դէպքում «մտաւոր պոռնիկ» և «գրչալլաճառ» խօսքերը առանձին վիրաւորական հանգամանք էին ստեղծում, մի վիրաւորանք, որը շատ աւելի հեշտ էր վիրաւորողի համար գրչով ստեղծել, քան վիրաւորւածի համար գրչով սրբել: Մենք սխալարակում ենք հետեալէն ոչ միայն ահալիսի վարենի լարձակումները, ինչպիսին իրեն թուլ տեց Սիմէոն Հախումեան, որը հնարաւորութիւն ունէր բացատրութիւն պահանջելու, ալ և ահալիսի գրչի լարձակումները, որոնք դնում են հակառակորդին գրչով պաշտպանելու անկարողութեան մէջ: Մէկի և միւսի վարենիութիւնները ալս դէպքում առնւազն իրար հաւասար են, և մէջ տեղում իսկապէս տուժողը—ընթերցող հասարակութիւնն է:

Բալց ինչ «ջերմ համակրութիւններ» կարող էր արժանանալ ալս դէպքում մէկը, որը, եթէ թատրոնի անցքում զոհն էր, բալց և միաժամանակ վարենիութեան գրղիչն էր լրագրի մէջ: Բարեբախտաբար հասարակութեան համար, ալժամ արդէն պարզւած է, շնորհիւ Տարազի, որ ընդհանուր «ջերմ համակրութիւններ» առարկալ չի եղած Մալումեանը, լնչպէս ինքը վերեի գրութեամբ տողերի մէջ հասկացնել էր ուղում. նա, որը ալլ դէպքում լիչելով «հալ մամուլի պարծանքը կազմող արժանաւոր ուսուցիչներին», անշուշտ մտածում էր ալլ «ջերմ համակրութիւններին» դեռ աւելի էլ ընդհանուր բնաւորութիւն տալ...

Եւ ահա Տարազը, որի հրատարակչի անունը տեսանք արդէն թէ ինչ խօսքերի հետ էր խառնւած Մալումեանի նոյն ալլ գրութեան մէջ, տպից հետեալը:

«Խաչատուր Մալումեանին: Որ եղել են հրապարակախօսներ, որոնք «հալց մամուլի պարծանքն են կազմում», ալլ բանը մենք նոր չպիտի լսենք, բալց որ ալլ արժանաւոր ուսուցիչների արժանաւոր աշակերտը լինէր դուք—ահա մի հարց, որին պատասխանելը ձեզ չի պատկանում: Եթէ մեր վկայութիւնը կարենոր է դորա համար, մենք կ'ասենք դրականապէս

որ դուք ալդ ուսուցիչների արժանաւոր աշակերտը չէք: Իմացէք նաեւ, որ անհամեստութիւն չէ եթէ նոյն իսկ դուք հրապարակաւ շնորհակալութիւններ չատնէք որն է բանի համար. բալց արդէն ոչ միայն անհամեստութիւն է, ալ և զաղրելի է, երբ «Մշակում» տպւած առանց կենդի երկու ջուխտ գրութիւնները ձեզ բաւական են թւացել որ հրապարակաւ գաք շնորհակալութիւն չաւանդելու այն բոլոր անձանց, որոնք, ինչպէս դուք էք պնդում, «խմբովին և թէ առանձին առանձին, հեռագրներով և նամակներով պատիւ արեցին ինձ (Մալումեանիդ) չաւանդելով իրանց ջերմ համակրութիւնը»:

«Խնդրում ենք նեղութիւն կրէք մեր կատկածը ալդ մասին փարատելու, թւելով աչն անձերին, որոնք մինչև ձեր գրութեան օրը (մայիսի 3) ձեզ՝ Մալումեանիդ՝ ջերմ համակրութիւն են չաւանդել: Մշակում տպւած էին մի քանի գրութիւններ, որոնք խիստ դատապարտել էին բռունցքը աչն էլ թատրոնի պէս հրապարակական տեղում, բալց մենք չենք կարդացել ջերմ համակրութեան մի հատ բառ ձեր՝ Մալումեանիդ՝ մասին: Եթէ գրողի պատիւ էք ճանաչում—պատասխանեցէք, որովհետև մենք մեղադրում ենք ձեզ կեղծութեան մէջ:

«Կալով Տ. Նազարեանի «զգուշ կացէք» բառերին որ նա ուղղել է ձեր խմբագրութեանը, դոքա կարող են «խորհրդաւոր» լինել, բալց մի վարկեան անգամ չենք կարող թուլ տալ որ պ. Նազարեանը ալդ բառերով որ և է «ոստիկանական» սպառնալիք արտապատած լինի: Դա էլ ձեր ինսինուացիներից մէկն է...

Երբ Տարազը գրում էր թէ՝ «Մշակում տպւած էին մի քանի գրութիւններ, որոնք խիստ դատապարտել էին բռունցքը», նա, Տարազը ի նկատի ունէր Մշակում տպւած երկու չօղւածներ կամ նամակներ, (Մշակ № 42 և 44), մի ալ գրութիւն երկու հոգու ստորագրութեամբ (Մշակ № 41) և մի հեռագիր մի հոգու կողմից (Մշակ № 43): Ալդ գրութիւնները տպւելուց չեառ՝ Մշակը չէր չաւանդել թէ ստացւած են նաև ուրիշներ, որոնք չեն տպագրւելու: Դրանով հիմք էր տրւած Տարազին կարծելու, որ Մալումեանը հիմնել է միայն ալդ գրութիւնների վրայ: Եւ Մալումեանը հրաւիրւում էր հետևապէս ցոյց տալ աչն ջերմ համակրութեան խօսքերը, որ Տարազը չէր տեսել ու կարդացել: Այս էր Տարազի գրութեան իսկական իմաստը:

Մշակը չվստահացաւ Տարազում դրւած հարցը արտատպել և ծանրացաւ լոկ աչն հանգամանքի վրայ թէ բացի տպագրւածներից՝ կան նաև չտպագրւած գրութիւններ՝ բռունցքը դատապարտող: Ահա ալդ պատասխանը.

«Թիֆլիս, մայիսի 6-ին»

«Տարազ»-ի ժամանակաւոր-խմբագիր Աւետիք Արասխանեանցին

«Գուշ, պարոն, ստանձնելով «Տարազ»-ի ժամանակաւոր խմբագրութիւնը, հէնց առաջին համարից թույլ տեցիք ձեզ մի աջակիսի քալ անել, որ իրան երբէք չպէտք է թույլ տալ մի բարեխիղճ գրական գործող: Գուշ վստահանում էք պնդել, որ ես որ և է համակրական նամակ և հեռագիր չեմ ստացել, բացի աչն «առանց կենտի երկու ջուխտ» գրութիւնները, որոնք տպագրւած են «Մշակ»-ի մէջ: Եւ հիմնւելով աչդ համարձակ եզրակացութեան վրա, ինձ մեղեդում էք կեղծութեան մէջ:

«Եախ» թէ ինչի բացի տպագրւած նամակներից չտպագրւեցին ուրիշ անձանց չօղածները — աչդ կարող էք տեղեկանալ ցէնզուրական կոմիտէ տում: Իսկ եթէ անձամբ ձեզ հետաքրքրական է, կարող եմք ձեզ տալ կարդալու՝ պարոններ՝ Քրիստափոր Միքայէլեանի նամակը, Լևոն Սարգեսեանի նկատողութիւնը, «Մուրճ»-ի աշխատակից Ա. Աղեկեանի նամակը, «Տարազ»-ի աշխատակից Պ. Մոճուկեանի չօղածը, և ուրիշ նամակներ՝ ստացւած Նոր Բալագէտից, Բոստովից, Թիմիրխան-Շուրաւից, որպէս զի գոնէ աչմ հասկանաք, թէ ինչ կարծիք ունեն անբարոյականացած դրւականաւոր և նրանց վարմունքների մասին մեր ինտելիգենցիայի ներկայացուցիչները, և նոյն իսկ «Մուրճ»-ի և «Տարազ»-ի աշխատակիցները, որոնց գրածները, դուք, պարոն, կոչւած էք խմբագրելու...

«Գալով ձեր չանդուզն մեղադրանքին, որով ինձ զրպարտում էք կեղծելու մէջ, պնդելով որ ես, բացի «Մշակ»-ի մէջ տպագրւած նամակներից, ուրիշ ոչինչ չեմ ստացել, ես կը դիմեմ ամենակտրական ճանապարհի — հրաւիրում եմ ձեզ, պ. Արասխանեան, այսօր, երեքշաբթի, ցերեկաւ ժամը 12-ին, մտնել «Մշակ»-ի խմբագրատուն, ուր ձեզ ցոյց կը տրեն բոլոր զոկումէնտները՝ հեռագիրները և նամակները, նոյն իսկ աչն ընծան, որ մի անծանօթ պարոն պատիւ արեց ուղարկել ինձ՝ իբր նշան իր համակրութեան: Տեսնելով աչդ զոկումէնտները, դուք, ի հարկէ, պարտաւորւած կը լինէք անմիջապէս հրապարակով լեւտ վերցնել ձեր խօսքերը և ինձանից ներողութիւն խնդրել: Բացի դրանից, որովհետև դուք թույլ տուիք նախ քան ստուգելը, մեղադրել ինձ կեղծելու մէջ, աչդ պատճառով ես ինձ իրաւունք կը համարեմ, զոկումէնտները ձեզ ցոյց տալուց չետով, ձեր հասցէին արտասանել աչն թէ և ծանր, բայց արդարացի խօսքը ¹⁾, որին ար-

¹⁾ Այս խօսքերով Մալուխեանը ուրեմն խոստանում էր Արասխանեանցին, Մշակի խմբագրատան մէջ, խօսքերով վիրաւորել և անձնական կռիւ չառաջացնել:

ժանի են աչն բոլոր մարդիկ, որոնք վստահանում են, առանց որ և է հիմ-
քի և պատճառի, լոկ անձնական կրքից զրգւած, ուրիշին մեղադրել կեղ-
ծելու մէջ:

«Ուրեմն պ. Արասխանեան, այսօր ժամը 12-ին:

«Խ. Մալաճեան»

Որպէս տեսնում է ընթերցողը, Մալումեանը թւում էր անտիպ
գրութիւններ, որոնք բռնեցքն էին դատապարտում, և ոչ մի պարզ
խօսք, թէ ունի նաև նամակներ, որոնց մէջ «Ջերմ համակրութիւններ»
լալտնում լինեն իրեն՝ Մալումեանին, բացի մէկից, որը մի «ընծալ» էր
սղարկել իրեն:

Հետևապէս Տարազը, թողնելով Մալումեանի «հրաւերքի» դնահատու-
թիւնը մի ալ անգամի, պատասխանեց՝—

«Խաչատուր Մալումեանին, Ինչ էինք պահանջել ձեզնից, և թնչ պա-
տասխան տւիք մեզ: Նախ ձեր խօսքերը, որոնցով դուք չնորհակալու-
թիւն էիք չալտնում աչն բոլոր անձանց, որոնք... հեռագրերով և նամակ-
ներով պատիւ արեցին ինձ (Մալումեանիդ) չալտնելով իրանց ջերմ հա-
մակրութիւնը:

«Պարզ է որ դուք մալիսի 3-ի նամակով պնդում էիք, թէ բազմա-
թիւ անձինք ձեզ ջերմ համակրութիւն են չալտնել: Եւ համակրութիւն խօսքը
ստորագծել էիք ինքներդ:

«Այդ բանի մէջ մենք նկատեցինք ոչ թէ ներելի սնապարծութիւն,
ալ ուղղակի կեղծիք, և մենք ղիմեցինք ձեզ նոյն ալս էջերում ահա թի-
ինչ հարցով. (արտասպում ենք բառ առ բառ):

«Ինչորում ենք ներութիւն կրէք մեր կասկածը ալդ մասին փարա-
տելու, թւելով աչն անձերին, որոնք մինչև ձեր գրութեան օրը (մալիսի 3)
ձեզ՝ Մալումեանից՝ ջերմ համակրութիւն են չալտնել: Մշակում տպւած էին
մի քանի գրութիւններ, որոնք խիստ դատապարտել էին բռնեցքը աչն
էլ թատրոնի պէս հրապարակական տեղում, բալց մենք չենք կարդացել
ջերմ համակրութեան մի հատ բառ ձեր Մալումեանիդ մասին: Եթէ գրողի
պատիւ էք ճանաչում—պատասխանեցէք, որովհետև մենք մեղադրում ենք
ձեզ կեղծութեան մէջ»:

«Հերթը, ուրեմն ձերն էր պատասխանելու. բալց թնչ պատասխանե-
ցիք, ապացուցանելու համար աչն ջերմ համակրութիւնները, որ իբր թէ
դուք ստացել էք, ինչպէս որ ձեր ոճից երևում էր՝ բազմաթիւ անձերից:
Փոխանակ մեզ թւելու ջերմ համակրութիւն արտալալտած անձերին, դուք
թւեցիք եօթը նոր գրութիւններ ²⁾, բալց ինչի՞ համար. նրա համար—

²⁾ Ընթերցողներին նկատել ենք տալիս որ Տարազը չիշում է ալս-

«որպէս զի (ասում էք դուք մեր ժամանակաւոր խմբագրին) գոնէ այժմ հասկանաք թէ ինչ կարծիք ունին անբարոյականացած գրչավաճառների և նրանց վարմունքների մասին մեր ինտելիգենցիայի ներկայացուցիչները և նոյն իսկ Մուրճի և Տարազի աշխատակիցները»...

«Բայց, պարոն, մենք ձեզնից չէինք պահանջում աչն, թէ «մեր ինտելիգենցիայի ներկայացուցիչները» ինչ են մտածում Ս. Հախումանի և նրա վարմունքի մասին:

«Դուք տեսնում էք ալգպիտով, որ ոչ միայն մալիսի 3-ին ձեր նամակումն էք կեղծիք մտրցրել, այլ կեղծիքը շարունակել էք մոցնել նաև մեր ժամանակաւոր խմբագրին ուղղած նամակում, ուր դուք, փոխանակ ձեզ ջերմ համակրութիւն արտայայտողներին թւելու, անուններ էք առաջ բերում, թէ ուրքեր են բռնուցքը դատապարտել:

«Կեղծիք, կեղծիք և կեղծիք, ամեն տեղ կեղծիք:

«Բռնուցքը դատապարտեց և Новое Обозрѣніе-ն—առանձր դէպի ալգ բռնուցքի ղոհը (այսինքն՝ ձեզ Մալումեանիդ) որ և է համակրանք արտայայտելու մինչև անգամ, ընդհակառակը, ալգ թերթը ձեզ խրատ էլ տեց: Բռնուցքը դատապարտեց և Тифлисскій Листокъ-ը—որը զրդւած չզգաց դէպի ձեզ ոչ միայն ջրմ, այլ և պարզ համակրութիւն արտայայտելու: Բռնուցքը դատապարտեց և Տարազը: Բռնուցքը և Հախումեանին դատապարտեցին նաև մի քանի անձինք Մշակում, բողոքելով բարրարոս վրէժխնդրութեան ձեւերի գէմ, առանց զրդւած զգալու սակաւն դէպի ձեզ՝ Մալումեանդ՝ ջերմ համակրութեան խօսքեր չուպկելու:

«Նւ դուք, պարոն, այժմ դալիս էք և հրաւիրում մեր ժամանակաւոր խմբագրին գալ ձեզ մօտ կարդալու ալս ու աչն լալտնի և անպատանձերի կարծիքները Հախումեանի և բռնուցքի մասին?

«Նւ, լսեցէք, նոյն իսկ Մշակի խմբագրութիւնը, տպելով ձեր առաջին նամակը, իբր «Նամակ խմբագրութեան», ուր դուք պատմում էիք ձեզ հետ պատահած դժբախտութիւնը, ալգ խմբագրութիւնը, ասում ենք: Ղափաւ որն է նոյն իսկ պարզ ցուցկցութիւն լալտնելու իր գլխաւոր աշխատակցին...»

«Իսկ եթէ գոնեւ ևն մի-երկու անձինք, որոնք պարզ ցուցկցութիւն են լալտնել, պատիւ ճանաչող գրողին անվալել է այլ և այլ գրութիւնների մէջ շեշտը տեղափոխելով՝ գալ ու հրապարակաւ չնորհակալութիւններ լալտնել ջերմ համակրութիւնների համար, աչն էլ ձեռքնելով թէ դրանք շատ բազմաթիւ են ևղած:

տեղ Մալումեանի պատասխանի մէջ թւած բոլոր եօթ գրութիւնները, և ալգ նոյն լիշատակութիւնը երկրորդ անգամ կրկնում է աւելի ներքև, նոյն ալգ գրութեան մէջ:

Ծան. Լուսինի:

«Այս մարմնացած կեղծիք պէտք է լինել համարձակելու համար Տիգր. Նաղարեանի կողմից «ոստիկանական սպառնալիքով» հալածած ձեռնալ:

«Այսպիսով ձեր նոր գրութիւնից չեմ ոչ միայն ետ չենք կարող կանգնել մեր ասածից, այլ և գտնում ենք, որ մեզ անչափ եղած գրութիւնների բովանդակութիւնը հաղորդելով՝ աւելի ևս ուժեղացրիք մեր փարձիքը ձեր վերաբերմամբ»: (Տարազ № 18)

Մալումեանի պատասխանի անբաւարարութիւնը ակնաւորն էր. պէտք էր նրան օրնութեան գալ, եթէ ոչ իրան Մալումեանի, դէթ Մշակի համար, որի պատիւը չօչալուած էր: *Карагыт!* բղաւեցին նախ տասը հոգի Բաքուից, որոնց ուղարկած հեռագիրը (Մշակի № 54) աւելի երկար էր, քան երբ և իցէ ստացել էր մի հաւ լրադիր հաշկական խնդրի ամենաեռուն ամիսներին: Այդ հեռագիրը, վկայելով որ «ներկայ դէպքում բոլոր օրինաւոր մարդկանց համակրութիւնը Մալումեանի կողմն է», գալիս էր միայն Մալումեանին զժաւարութիւնից դուրս բերելու, որը շատ քիչ «դոկումէնտներ» էր թւել իւր պատասխանի մէջ և նոցա մէջ ոչ մէկը իրեն «ջերմ համակրութիւն» չալանածներից, եթէ միայն սոքա կալին: Բաքւի ալդ պարոնները Տարազի պէս պիտի հասկացած լինէին Մալումեանի պատասխանը. նոքա ևս տեսան որ Մալումեանի պատասխանի մէջ բացակաւ է ալն, ինչ սպասում էր Տարազը. ահա ինչու, Մալումեանին փրկելու չատուկ նպատակով, ալդ տասը հոգին չալանում էին իրենց հեռագրում որ «եթէ շատերը չալանեցին իրենց զգացմունքները (Հալումեան-Մալումեանի դէպքի առթիւ), զրա պատճառն ալն էր միայն, որ նախ՝ համարում էին ալդ զգացմունքները շատ տարրական և առանց ալն էլ հասկանալի և չատուկ ամբողջ ընթերցող հասարակութեանը, և երկրորդ՝ չէին կամենում երկար ժամանակ զբաղեցնել մամուլի էջերը...» Ալդ տասը հոգին, ուրեմն, գտնում էին լարձակման մէջ զոհ եղածին համակրութիւններ (թէ ցաւակցութիւններ) չալանելը շատ «հասկանալի» բան: Այս ուլ էր վիճում ալդ մասին. բալց Մալումեանը նոն իսկ ալդ «հասկանալի», ալդ «տարրական» զգացմունքներից բղխած ցաւակցութեան արտաւայտութիւնները, (զեւ չնալած որ նոքա շատ և շատ քիչ թուլ են եղած) կամեցել էր շահագործել իւր անձը ինչ որ «ջերմ համակրութիւնների» առարկալ ցոլց տալու համար, ձեւեցնելով, որ նա զոհ է եղած մտքի անվահերութեան, քաջութեան, և որ ալդ կոիւնեքում իրեն սպասում է հալածուղի վիճակը, որի համար և կոչումն էր անում մամուլի պարծանքը կաղմուլ մեծ ուսուցիչներին...:

Կարեւորը նա է, որ ալդ 10 անձերը, ալն էլ յետին թուլ համակրութեան էին չալանում ոչ թէ ընդհանրապէս Մալումեանին, ալ միայն որ-

քանով որ նա չարձակման ղոհ էր եղած. ալդ են նշանակում «նեկազ դէպքում», «տարրական զգացմունքներ», «ինքն ըստ ինքեան հասկանալի» և ալ խօսքերը: Եւ երկրորդ, ալդ հեռագրից երևում էր որ ալդ 10 պարոնները իրենց հեռագրով կամեցել էին լրացնել ալն պակասը, որ նկատել էին Մալումեանի պատասխանի մէջ: Միմիայն Տարաղը չէր, ուրեմն, որ չէր նկատել Մալումեանի պատասխանի մէջ կատարեալ բացակայութիւն պահանջած ապացոյցների «Չերմ համակրութիւնների» նկատմամբ...

Մշակը ալդ միջոցում իւր ամբողջ կազմով արդէն կատարեալապէս ընդգրկել էր Մալումեանի դատը: Դեռ ևս երբ Մալումեանը Արասխանեանցին «տանդէ-վու» էր նշանակել Մշակի խմբագրատանը, ալսինքն իւր տանը, ոչ միայն թղթեր ցուց տալու, ալ և անձնական սկանդալ սարքելու համար իւր հիւրի հետ, և Արասխանեանց բնականաբար չէր ընդունել մի աջնպիսի «քաղաքավարի» հրաւերը, նորան իւր «պարտքը» փշեցնողը եղաւ ոչ թէ Մալումեան, ալ Մշակի «խմբագրութիւնը» (տես թերթի № 53) և ահա ինչ խօսքերով, որոնք երեւի նշանակւած էին սարսուռ ազդելու.

«Խմբագրութիւնը չալտնում է՝ Թիֆլիս. Աւետիք Արասխանեանցին: Երէկ մալիսի 7-ին, նշանակւած 12 ժամին, դուք չբարեհաճեցիք դալ Մշակի խմբագրատուն: Բացի դրանից, դուք ոչ մի տողով չբացատրեցիք ձեր չգալու պատճառը, մինչդեռ ձեզ վրա բարոյական անխուսափելի պարտք կար ստուգել փաստը և չես վերցնել ձեր խօսքը: Այդպիսով ձեր պատասխանատուութիւնը աւելի ծանր կերպարանք է ստանում»:

Մալումեանից պիտի մարդիկ սովորէին թէ թղթեր տեսնելու հրաւերի հետ կարելի է նաև վիրաւորական խօսքեր լսելու «հրաւեր» անել, և Մալումեանից չեստո՞ւ Մշակի խմբագրութիւնից պիտի սովորէին թէ վաւելու է լրագրով պահանջել մէկից որ սա ալս ինչ տեղը գալ՝ հրաւերը պարունակող լրագիրը քաղաքում բաժանելուց մի քանի ժամ չետով Ալդ շտապողութիւնը խօ ոստիկանական պահանջից էլ անցնում էր...

Ահա ալդ ամենից չետոլ է, որ ասպարէզ են գալիս եօթ նոր անձնաւորութիւններ, մի քանիսը բաւականի չալտնի հասարակութեան: Աւելի ընդհանուր նկատումներով հետաքրքրական էր նոցա ասպարէզ գալը որովհետև դա պէտք է մի աւելորդ անգամ ապացոյց ծառայէր թէ որքան ապերախտ բան է վատ դատի համար փաստաբանութիւններ անելը: Եւ արդարև, դորա համար նոքա ստիպւած էին անտես առնել Մալումեանի «չնորակալական գրութիւնը» իբր ամբողջութիւն, նորա գրածքի տոնը, անվաւել ակնարկները. դորա համար նոքա պէտք է ուրանալին նաև Տա-

բազի գրածքը իբր ամբողջութիւն, նորա հասարակական տեղեկեցիան, և նոյն իսկ աչն հանգամանքը, որը նիւթական հիմք էր ծառայել «դոկումէնտներին» գոյութիւնը կասկածելու. ալդ բոլորի հետ նոքա պէտք է ուրանալին Մալումեանի պատասխանի անբաւարարութիւնը և աչն, որ նա կատարեալ հնարաւորութիւն ունէր առաջին պատասխանումն իսկ ասել աչն, ինչ նրանից պահանջուում էր, բաւց չկատարեց, որովհետեւ երևի եղածը չէր արդարացնում աչն, ինչ նա, Մալումեան, շինծու կերպով ենթադրել էր տալիս: Մի խօսքով ալդ եօթ պարոնները ստիպւած էին սեղմել խնդիրը, գրկել նորան որ և է հասարակական նշանակութիւնից: Բաւց թէ նոյն իսկ ալդ ձևով խնչպէս նոքա վարեցին, ալդ ցոյց կը տալ նոցա գրութիւնը, տպւած Մշակի № 55-ում, և դարձնով բորբոքւած նոր պոլեմիկան: Առաջ ենք բերում ալդ եօթ անձերի գրութիւնը իւր ամբողջութեամբ, չափոնելով որ խօսքերի ստորագծումներէից մի քանիսը մերն են:

«Թիֆլիս, մալիսի 12 ին

«Խնդրում ենք «Մշակ»-ի մէջ տեղ տալ մեր հետեւեալ բացատրութեան:

«Տարադի ժամանակաւոր խմբագիր պ. Արասխանեանցը «Տարադ» ի № 17 ում ծանր մեղադրանք բարդեց պ. Մալումեանի վրա, թէ սա, հիմնւելով միմիայն «Մշակ»-ի մէջ տպւած «առանց կենտի երկու ջուխտ գրութիւններին» վրա՝ շնորհակալութիւն չալանեց՝ աչն բոլոր անձանց, որոնք ջերմ համակրութիւն են չալանել իրան, և թէ պ. Մալումեանի ստացած նամակների մէջ չկալ որ և է համակրութեան արտապատութիւն ղէպի նրա անձնաւորութիւնը. ուստի նա հրապարակով մեղադրեց պ. Մալումեանին կեղծութեան մէջ և նրանից պահանջեց հերքել ալս մեղադրանքը: Պ. Մալումեան հրաւիրեց պ. Արասխանեանցին՝ գալ անձամբ ծափօթանալ աչն դոկումէնտների հետ, որոնց հիման վրա ինքը հրապարակաւ շնորհակալութիւն էր չալանել, և աչն ունեւտեւ չէտ վերցնել իր մեղադրանքն ու ներողութիւն խնդրել, և ալս առիթով յիշեց մի քանի դոկումէնտներ: Պ. Արասխանեանցը չկատարեց պ. Մալումեանի օրինաւոր պահանջը, չկամեցաւ ծանօթանալ փաստերին, որոնք կամ ապացուցանէին կամ հերքէին նրա մեղադրանքը: Պր. Արասխանեանցի ալս վարմունքն ինքն ըստ ինքեան խիստ պախարակելի էր, և նրա մեղադրանքը պ. Մալումեանի ղէմ՝ դարձաւ զորպարտութիւն: Բաւց մենք զսպեցինք մեր զարդթը պ. Արասխանեանցի ալս վարմունքի ղէմ, չուալով, որ նա իր պատիւը կը վերականգնէ՝ «Տարադ»-ում հրապարակով չէտ վերցնելով իր զրպարտութիւնը ու ներողութիւն խնդրելով պ. Մալումեանից: Սակաւն պ. Արասխանեանցը ոչ միայն չզիմեց իր պատիւը վերականգնելու ալս վարջին միջոցին, ալ իր պատասխանով «Տարադ»-ի № 18-ում ցոյց տեւց, որ նա ընդունակ է նաև հարցը խեղաթիւրելու և անվալել սովետական: Նա բաջութիւն չունեցաւ խոստովանելու, թէ պ. Մալումեանը, բացի «Մշակ»-ում տպւած գրութիւններից, սացեց

է եւ ուրիշ բաւական թւով գրութիւններ, ուրեմն և թէ սուտ էր իր մեղա-
յորանքի առաջին կէտը. նա այս մասին լռելով՝ ծանրացաւ իր մեղադրանքի
երկրորդ կէտի վրա, և սովնատութեամբ ճղնեց ապացուցանել, թէ պ. Հա-
խումեանի ստոր և վարենի վարմունքի զէմ պ. Մալումեանին ուղղած
նամակները չեն պարունակում ջերմ համակրութիւն, ալն ինչ ամեն մի
կրթւած մարդ գիտէ, որ մի ուր և է արտապատութիւն, որ ուղղուած է ան-
արդար վարմունքի զոհին և զատապարտուած է նրան վիրաւորանք հաւոյ-
նող անձնաւորութիւնն ու գործը՝ ինքն ըստ ինքեան համակրութիւն է
զէպի ալդ զոհը, ալլապէս նա կամ չէր գրւի, կամ չէր ուղղւի ալդ զոհին:

«Այս պատճառով, ալ ևս մի կողմ թողնելով պ. Արասխանեանցին,
միմիայն հասարակութեան մէջ որ և է կասկած չթողնելու համար՝ մենք
պարտք համարեցինք ծանօթանալ պ. Մալումեանի ունեցած զոկումէնտ-
ների հետ և նրանց մասին հաշիւ տալ աշտեղ: Մենք մի առ մի ծանո-
թանալով ալս զոկումէնտների հետ ¹⁾՝ գտանք հետեւեալը.

«1) Բացի «Մշակ»-ի մէջ մինչև մալիսի 3-ը տպւած գրութիւններէն՝
զոկութիւն ունեն նաև չտպւած 20 զոկումնետ, որոնցից 18-ը ստացւած են
մինչև մալիսի 3-ը: Սրանք ստացւած են Ախենից (Գերմանիա), Կարսից,
Ղարասուբագարից, Արդահանից, Ղուբալից, Շուլաւէրից, Մոսկուայից,
Նալտալից, Կուդկաշէնից, Թիֆլիսից, Թեմիր խան-Շուրալից: Նոր-Բալադէ-
տից, Բոստովից, Վերին-Ագուլիսից, Մեղրիից և Ալէքսանդրոպոլից:

«2) Այս 18 զոկումէնտներից 4-ը հեռապիր են, 13-ը նամակ, և 1-ը
ոսկէզօծ ժետոն, վրան փորագրւած «ապրիլի 9», և պ. Մալումեանի նւի-
րողների անունները:

«3) Հեռագրներից մէկը կրում է 5 անձի ստորագրութիւն:

«4) Բոլոր 17 գրաւոր զոկումէնտները գրւած են ընդհանրապէս հա-
մակրական զգայմունքներով և արտապատում են խորին զգւածք զէպի
պ. Հախումեանի վարմունքը:

«5) Այս 17 զոկումէնտից 10-ը պարունակում են նաև՝ յատկապէս հա-
մակրական խօսքեր, ուղղւած պ. Մալումեանի անձին և գործունէութեան:

«Սրանից երեւում է, որ կատարելապէս ճիշտ և հիմնաւոր էին պ. Մա-
լումեանի նամակի ալն խօսքերը, որոնցով նա շնորհակալութիւն էր քալտ-
նում «ալն բոլոր անձանց, որոնք թէ խմբովին և թէ առանձին-առանձին
հեռագրերով և նամակներով լալտնել են նրան իրանց ջերմ համակրութիւնը:

«Ս. Մալումեան, Յաջ. Բաշարեան, Վալէրեան Լաւնիէ, Քրիստոֆոր
Միշայէլեան, Կոստ. Գիւշնագարեան, Սահակ Բաշադեան, Քր. Յովհաննէս»:

¹⁾ Ընթերցողներին զիտել ենք տալիս որ ալդ խօսքերով ստորա-
գրողները լալտնում էին թէ իրենք՝ բոլոր եօթ ստորագրողները՝ անձամբ տեսել
և ծանօթացել են «զոկումէնտների» հետ: Ծան. Լուսինի:

Վերջապէս, ուրեմն, խնդիրը հրապարակ դրուելոց երկու շաբաթ քիտո՞ղ չաջողուց իմանալ գէթ մի որ եւ է պատասխան, աչն էլ ոչ թէ ումնից պատասխան էին ուղղում, ալ ուրիշներէից: Պատասխանը ուրեմն սա էր որ Մալումեանին չատկապէս համակրութիւն արտապայտող գրութիւններ եղել են թւով 10 հատ. ինչ են նշանակում 10 հոգու ցաւակցական և համակրութեան նամակներ մի աշպարհի խնդրում, ի դիմաց աչն «շնորհակալական նամակի» որ տպուց Մշակում? Եւ դեռ ճոքա զգուշացել էին անուններ տալ, մինչդեռ Տարազը անուններ էր պահանջել: Եւ հասարակութեանն էլ հետաքրքրողը հէնց աչն էր թէ ինչ կարգի անհատներէից կարող էին ջերմ համակրութիւններ ցուց տուել Մալումեանի գործունէութեան: Բայց գոնէ ալք հօթ սնձերը, նամակների թիւը չալտնելով՝ աշխատել էին մերժենալ խնդրին: Նոցա միակ ծառայութիւնը ներկալ խնդրում ալք էր: Ալք ծառայութիւնը աւելի մեծ էր աչն մտքով, որ գոնէ հասարակութիւնը իմացաւ թէ ինչ է նշանակում երբ Մշակի ներկալ խմբագրութեան ամենագլխաւոր ներկալադուցիչը շնորհակալութիւններ է չալտնում իրեն ցուց տաւ «Չերմ համակրութիւններին» համար: Արդարեւ անգնահատելի է ալք ծառայութիւնը! Ինքը Մալումեան հրաժարում էր ոչ միաչն անունների, ալ և թիւը չալտնել: Եւ նա զիտէր թէ ինչու չէր չալտնում ալք: Եւ չանկարծ՝ ալք չալտնում է աչն հօթ անձերի ձեռքով, որոնք չէին էլ կասկածում թէ դորանով ինչ ծառայութիւն են անում Մալումեանին, որի կամաւոր փաստաբաններն էին հանդիսանում:

Դէ ալժմ տեսնենք թէ ինչ զնով ալք հօթ անձերը զնեցին խնդրին մերժենալու ալք առաջին և, որպէս երեսաց, ճակ վերջին փորձը: Եւ հօթ անձեր ասելով՝ պէտք է միաժամանակ հասկանալ Մշակի ամբողջ խմբագրութիւնը: Եւ ալքսից պիտի պարզէր ալք ամբողջ միջամտութեան ներքին իմաստը, նորա բնաւորութիւնը, գիտաւորութիւնը, մի-մի խնդիրներ, որոնք մերկացման կարօտ էին:

Տարազ № 19-ում տպուց հետեւալը հօթ անձերի աչն գրութեան առիթով, որ առաջ բերինք վերը.

«Թիֆլիս. Ստ. Մալխասեան, Վալերիան Լուկինիչ, Յակոբ Քոչարեան: Դուք ասպարէզ եկաք վիպութիւն տալու և դատելու. բայց իսկուց կը տեսնէք, որ դուք միաչն զատուելու և զատապարտուելու համար ձաչն բարձրացրիք: Մշակի № 55-ում զետեղւած գրութիւնը ստորագրել էիք դուք և չորս ուրիշներ: Եւ դուք կարծում էիք, թէ կարող էք ալքակալով իրադալ մեզ և հասարակութեան հետ: Չարաչար կը տուժէք: Խող ուրեմն չալտնի վին ամենքին, որ ձեր տպած գրութիւնը իր մէջ կեղծիք է պարունակում: Դուք թախանձել էք մի քանի հոգու ստորագրել թուղթը և նրանք

ստորագրել են առանց տեսած լինելու ձեր Յւած ղոկումենտները: Այլ խօսքերով դուք առաջարկել էք մի քանիսին ստորագրութեամբ հաստատել թէ տեսած են այն, ինչ որ չեն տեսած: Ձեզ հետ թուղթը ստորագրողներէ մեզ արդէն չալանի են երկուսը, (գուցէ կա՛ն և երրորդը), որոնք ստորագրել են թուղթը, բայց ղոկումենտները չեն տեսած, չնայած որ ստորագրած թղթի մէջ առած է թէ «մենք պարտք համարեցինք ծանօթանալ պ. Մալումեանի ունեցած ղոկումենտների հետ»¹⁾: Ահա մի սկանդալ, որ ալտահետե կապած կը լինի ձեր անունների հետ:

«Տեսնում էք, ուրեմն, թէ ինչպէս հեշտութեամբ դուք ձեր առաջին քաջութիւն իսկ մատնեցիք թէ ինչ պտուղներ էք դուք, աչք դուք, որ մեզ դէմ էք դուրս եկել ոչ միայն իբր վկաներ, այլ և իբր դատաւորներ: Միթէ մաքուր մարդը ընդունակ կարող է լինել ուրիշին առաջարկել որ սա ստորագրի թէ տեսած է այն, ինչ որ իրօք նա չի տեսած?»

«Ուրեմն» դուք հէնց դրանով մատնեցիք թէ ինչ դիտաւորութեամբ վէճի մէջն էք խառնուել: Այդ վարմունքը անազնիւ վարմունք է: Ձեզ հարկաւոր էր ստորագրութիւնների շատութիւն, և դրա համար դիմել էք պաշտօնէրի միջոցի:

«Արդմնակի անձերի անաչառութեան կեղծ դիմակով դուք պնդում էք, թէ Արասխանեանցը «չկատարեց պ. Մալումեանի օրինաւոր պահանջը, չըկամեցաւ ծանօթանալ վիստերին»: Բայց դուք կոյր էք սեւանում, չլիչելով որ Մալումեանը ինքը առաջուց չալանում էր իր չիշած ղոկումենտների բովանդակութիւնը, ալսինքն թէ իր չիշած թղթերը խօսում են միայն Հախումեանի մասին, բայց ոչ Մալումեանի մասին. իսկ մեզ հարկաւորը չէ որ միայն սա էր: Շարունակեցէք լսել: Գուք Փոկուանիկի արժանաւոր ընկեր էք հռչակում ձեզ, օրինաւոր պահանջ հռչակելով Մալումեանի աչք հրաւերը, որով նա կանչում էր մեզ զալ Մշակի խմբագրատուն թղթեր տեսնելու, բայց դուք, իբր Փոկուանիկի ընկերներ, ծածկում էք աչք հանգամանքը, որ Մալումեանը, հրաւիրելով մեզ իր մօտ, միևնույն ժամանակ խոստացել էր մեր ներկայութիւնից օգուտ քուղել՝ իր խելքի կտրածը մեր ներկայութեամբ արտասանելու, ուրեմն կոխ սարքելու իր հիւրի հետ:

«Եւ դուք համարում էք ալը օրինաւոր հրաւերք, հրաւերք ղոկումենտների հետ ծանօթանալու... Գուք, աչք, ապացոյցներ էք տալիս որ արժանի էք Մալումեանին:

«Օրինաւոր համարելով Մալումեանի կողմից տուարդի ձեռով արած պահանջը, դուք, պարոններ Ստ. Մալխասեան, Լուսկելիչ և ընկերներ, լռութեան եք սուել մեր սկզբնական ամենաօրինաւոր պահանջը, որ Մալումեանը

¹⁾ Այդ իրողութիւնը չալանի էր եղել իրենց ստորագրողների խոստովանութեամբ որ և կատարելապէս ճշդեց ու չհերքեց, Ման. Լուսինի:

տալ իրան «չեմք համակրութիւն չալտնած անձերի անուաները», մի պահանջ որին մինչ օրս էլ բաւարարութիւն չտրեց:

«Հիմա թող իմանալ հասարակութիւնը, թէ ուրքեր էք դուք և ինչ նպատակով էք ասպարէզ եկել Մշակի էջերում:

«Դուք ասպարէզ էք եկել ոչ թէ խնդիր պարզելու, այլ խճըճելու, և դրա համար դուք չէք քաշել նոյն իսկ բացարձակ սուտից: Եւ ալդ բացարձակ սուտն էլ ահա: Ձեր ասելով պ. Արասխանեանց «քաջութիւն չունեցաւ խոստովանելու, թէ պ. Մալումեանը, բացի Մշակում տպւած գրութիւններից, ստացել է և ուրիշ բուական թուով գրութիւններ, ուրեմն և (խօսելով ձեր լեզուով) սուտ էր իր մեղադրանքի առաջին կէտը»:

«Ուրեմն տեսէք որ բան ենք թագցրած եղել!»

«Բացարձակ սուտ: Տարազի № 18-ում մեր պատասխանի մէջ լիշւած է Մալումեանի ակնարկած գրութիւնների մասին, և լիշւած է ոչ միայն մի անգամ, այլ երկու անգամ, և ոչ միայն լիշւած է երկու անգամ, այլ դեռ ասւած է թէ նրա լիշւած գրութիւնները թուով եօթն են:

«Եւ դուք, ինքնակոչ դատաւորներ, ուրեմնով մեր ասածը, ջանացել էք թագցնել ընթերցողներից աչն, որ Մալումեանը նոյն իսկ քաջութիւն չունեցաւ Տարազում մեր դրած հարցը Մշակում առաջ բերել, աչն հարցը, որին հրաւիրել էինք նրան պատասխանելու, բացի որի բաւարարութեանը ահա երկու շաբաթ է դուր սպասել ենք: Մալումեանը ծածկեց բուն խնդիրը, իսկ դուք եկաք ծածկելու Մալումեանին: Եւ ալժմ լաւ հասկանալի է ձեր միտքը, երբ դուք դեռ ման էք ածել ձեր խմբագրած թուղթը, որպէս զի ուրիշներն էլ ստորագրելով՝ սուտ կերպով խոստովանեն, թէ նրանք քննել են մեր հարց ու պատասխանները և թէ իբր տեսած են այն թղթերը, ինչ որ իրօք չեն տեսած:

«Եւ ձեր աչս ամեն քողարկւած և աշկարա կեղծութիւններից ցնող՝ դուք պահանջում էք որ հաւատանք ձեր վկայութեանը թէ 10 նամակ էք գտել, ուր Մալումեանի հասցէին, ձեր ասելով, «պատահում են նաև չատկապէս համակրական խօսքեր»: Ալդ վկայութիւնը, իբր ոչ-արժանահաւատ ունձերի վկայութիւն՝ մենք ուղղակի կրակն ենք գցում: Բաց սրտանց կը ցանկալինք, որ ալդ նոյնը վկայած լինէին աւելի արժանահաւատ մարդիկ ¹⁾, քանի որ «պատահում են նաև համակրական խօսքեր», մի ոճ է, որը իսկի չի սաղում արդարացնելու համար նրան, որը լրագրով ասպարէզ էր եկել չնորհակալութիւններ չալտնելու իբր թէ բազմաթիւ անձերից չալտնած «չեմք համակրութիւնների» համար:

«Վերջ, մենք ապացուցեցինք որ դուք արժանի էք մէկը միախնայ» (Տարազ № 19):

¹⁾ Այս խօսքերով Տարազը չալտնում էր որ նա չի հերքում 10 նամակի գոյութիւնը, բացի կը ցանկար որ ալդ վկայէին աւելի արժանահաւատ անձեր:

Մուրճի ընթերցողները աւելի եւ լաւ չարմարութիւն ունին վերեւ գրութեան ճշդութիւնը ստուգելու, քանի որ բոլոր հարց ու պատասխանները նոցա առաջն է: Վերեւ գրութեան մէջ եթէ կա մի կէտ, որ բացատրութեան կարօտ էր, աչդ՝ եօթ անձերի ստորագրութիւններ խնդիրն է: Անուններ չեն տրւած, բայց դա կատարեւապէս համատեք է Արասխանեանցի դէմ դուրս եկածները, զոցա հետ նաեւ Մշակի խմբագրութիւնը, երբէք չհերքեցին իրողութիւնը: Մութ մնաց միայն սա, թէ արդեօք եօթ անձերից միայն երկունն էին թղթեր չտեսած ու ստորագրած, թէ կալին նաեւ ուրիշներ: Բայց աչդ կարեւոր չէր. կարեւորը աչն էր, որ գրութիւնը կազմող կամ կազմողները ջանք էին գործ դրել կարելիին չափ ճշտ դուրս բերել Արասխանեանցի դէմ՝ Թւի շատութեամբ ազդելու համար հասարակական կարծիքի վրայ, չնայած որ աչդանդ անձնական վկայութեան խնդիր կար, հետեւապէս ոչ մի կերպ չէր կարելի աչդսի մի գրութիւն ուրիշներին առաջարկել ստորագրելու, առանց որ սոքա իրենք տեսած և քննած լինէին վկայութիւններ:

Նւ առհասարակ Տարաղի քննադատութիւնը, բոլոր կէտերում անպաշտան ճիշդ լինելով, եկաւ աչդ եօթ անձերի երեսից անաչառ վկաների և անաչառ դատողների կեղծ դիմակը վերցնելու: Նւ նոյն իսկ «գոկու մէնաների» մասին վկայութիւնը կարող էր կասկածի առարկայ լինել, քանի որ, արդէն երկուսի վկայութեան կեղծութիւնը մերկացրած լինելով, բնականապէս հիմք էր տրւած կասկածելու միւս հինգ հոգու մասին: Բայց Արասխանեանց աչդքան հեռու չգնաց. նա թող սուց որ 10 նամակների մասին վկայութիւնը կարող է և ճիշդ լինել, բայց միայն նա, աչքի առաջ ունենալով եօթ անձերի մի շարք անիրաւութիւնները, չուզեց աչդ վկայութիւնը աչդ եօթ անձերից ընդունել: Վկայութիւններ ընդունելը ոչ ոքին հարկադրել չի կարելի. իսկ Արասխանեանցի կողմից աչդ մերժումը կրկնակի արդարացի էր, քանի որ եօթ անձերը արդէն մերկացրած էին մի շարք անիրաւութիւնների համար, մահաւանդ որ չաչտնի էլ չէր թէ բացի երկուսից՝ միւս ստորագրողները ինչպէս էին վարւել:

Եօթ անձերի գրութիւնից ցետոյ Մալումեանի «գոկումէնաների» խընդիրը վերջացած պէտք էր համարել. արդէն պարզ էր, որ զուր էր աւելի խոստովանութիւններ սպասել Մալումեանից կամ Մշակի խմբագրութիւնից: Պահանջւած անունները նոքա չէին տալիս և, ինչպէս երեւում էր, մինչ վերջը պիտի խօսւ տալին աչդ հարցից: Հետեւապէս պոլիմիկան գոնէ Մալումեանի հետ պէտք էր փակել, և աչդպէս էլ արաւ Տարաղը հետեւալ խօսքերով, սպւած Տարաղի նոյն № 19 ում:

«Խ. Մալումեանին: Երկու շաբաթը լրացաւ աչն օրից, որ մենք, մե-

դադրելով ձեզ կեղծութեան մէջ, հրաւիրում էինք ձեզ տալ «աչն անձերի անունները, որոնք ձեզ ջերմ համակրութիւններ են յայտնել»:

«Այդ պարզ ու որոշ դրած հարցին պատասխանելը մի ամենազիւրիւ բան էր, եթէ դուք ձեր ձեռքում ունեցած լինէիք ձեզ արդարացնող դուրմէնտները, Գուք խոյս տւիք հարցից. դուք մինչ օրս չտպեցիք ալիք անձերի անունները, չնաչած որ տպեցիք անուններ, որոնք դատապարտել էին Հախումեանին և բռնադատ, մի բան որ մենք ձեզինից չենք պահանջել: Շարաթը երեք անգամ հրատարակող լրագիրը ձեր ձեռքին, զնազիւրդումները ձեր ձեռքին—և չնաչած դրան՝ ձեզ ջերմ համակրութիւններ արտապաշտած անձերի անունները երկու շաբաթայ ընթացքում չվստահացաք տպել: Զվստահացան տպել այդ անունները նաև նրանք, որոնք «Մշակի» № 55-ում եկել էին ձեզ պաշտպանելու, չալտարարելով թէ նրանք իբր ալիքիսի նամակներ տեսել են: Այդ պարտքների (Ստ. Մալխասեան, Վալ. Լուսինեայ և Օ⁰) արժանահաւատութեան գնահատութիւնն էլ կը դտնէք վերևում: Բաւց մենք գալիս ենք ալս տողերով միայն հաստատելու, որ երկու շաբաթը շատ-շատ ժամանակ էր մեր դրած պարզ պահանջին բաւարարութիւն տալու համար: Զեր խնդիրը չաւտեմական դարձնելու համար չէր, որ մենք մեր հարցը դրել էինք: Յանում ենք ուրեմն, որ ձեր խնդիրը, որքանով որ նա ձեզ և ձեր կարծեցեալ զոկումներներն է վերաբերում—փակած ենք համարում: Ամբողջ ընթերցող հասարակութեան դատաստանին ենք թողնում թէ ներելի է մեզ երկու շաբաթ զուր սպասելուց յետոյ՝ չարունակել ձեզ հետ վիճաբանել մի հարցի մասին, որին դուք կարող կը լինէիք վերջ տալ երկու շաբաթ առաջ, եթէ միայն «զոկումները» ձեզ հնար տալին: Երկուսից մէկը. կամ ալիք զոկումները չկան և կամ փոքրաթիւ նամակներ կան, (օրինակ հէնց 10), որոնց մէջ գործածած զովասանական խօսքերը ինքներդ և թէ ձեր պաշտպանները ամուշում էք հրապարակ դուրս բերել: Այժմ արդէն դուք կատարելապէս ազատ էք պարծենալու թէ աչն բանով, որ դուք Տ. Նազարեանի կողմից «ոստիկանական սպառնալիքներով» հալածւածն էք և թէ դուք «հալոց մամուլի պարծանքը կազմող ուսուցիչների» արժանաւոր աշակերտն էք»:

«Զեր դատը վերջացած է» (Տարազ № 19):

Իսկ ինչ վերաբերում է եօթ անձերին (Մալխասեան, Գոչարեան, Լուսինեայ և ալք), դոցա պրոցէսը Արասխանեանցի հետ դեռ միայն նոր սկսում էր, չնաչած որ եօթ անձերը Տարազի № 19-ում նոցա հայելին տպածի և ոչ մի խօսքը չհերքելին և ոչ էլ մի տող նախնիին իրենց վրա եղած մեղադրանքները սրբելու: Անկասկած, որովհետև Տարազի № 19-ում տպած անհերքելի էր: Բաւց նոցա սեղ Մշակի խմբագրութիւնը իւր վրա

առաւ եօթ անձերին փաստաբանելը: «Թող փաստերը խօսեն» վերնագրով մի խմբագրականով Մշակը (№ 59) սկսեց նորից վերադառնալ արդէն պարզած խնդիրներին. խօսածի մեծ մասը ոչինչ չի պարունակում, բայց եթէ միայն արդէն հերքած պնդումներ. բայց միայն լիակատարութեան համար առաջ ենք բերում նորա ամբողջ էական մասը, աչսինքն դէն գցելով միայն սկզբի մի տառնեակ տողերը, որոնք առ առաւելն կարող են ապացուց լինել Մշակի գրականական և զիտական «հմտութիւններին»: Այդ խօսածը բնորոշ է, իբր նմուշ Մշակի պոլեմիկական ձևերի և բարեխղճութեան: Մեր դրած ծանօթութիւնները բաւական են ալդ պարզելու: Բայց ալդ գրութեան աչն մասը, որ նաև հասարակական կարևորութիւն ունի, դա աչն է, որ վերաբերում է հրապարակական վկայութիւններ տալուն:

Ահա Մշակի ալդ խօսածը.

«Մենք ամբողջ երեք շաբաթ սպասեցինք, և ալժմ, երբ պ. Արասխանեան ինքն իր բերանով լալտարարեց, թէ՛ «հարցը փակւած է», ցոյց կը տանք, թէ ալդ «հարցը փակւած է» ոլիմպիական վճիռը՝ ոչ ալ ինչ է, եթէ ոչ մի անջնջելի արատ «Մուրճի» խմբագրի համար:

«Դիմենք փաստերին:

«1) Պ. Արասխանեան «Տարաղի» № 17-ի մէջ մեղադրեց պ. Ս. Մալումեանին կեղծելու մէջ, ասելով որ բացի «Մշակի» մէջ տպագրած «առանց կենտի երկու ջուխտ գրութիւնները», նա ուրիշ ոչինչ չէ ստացել¹⁾:

«Պ. Մալումեան առաջարկեց «Տարաղի» ժամանակաւոր-խմբագրին՝ շնորհ բերել «Մշակի» խմբագրատուն և տեսնել ինչպէս աչն նամակները, որոնք զալրութ են արտալալտում լալտնի սկանդալի դէմ, բայց որոնք ցէնզուրալի կարգադրութեամբ չտպագրւեցին, ալ և աչն նամակները, հեռագիրները և ընծան, որով լատկապէս ջերմ համակրութիւն է լալտնած պ. Մալումեանին (Տես «Մշակ» № 52):²⁾

«Պ. Արասխանեան փախուստ տւեց և չեկաւ: Դա մէկ չանցանք:

«2) Նրկու օրից լետոց «Մշակի» № 53-ի մէջ տպագրւեց պ. Արաս-

¹⁾ Արասխանեանց ալդպիսի բան չէր ասել. ալ բան է որ Արասխանեանց հիմնւել էր Մշակում տալած գրութիւնների թւի վրա, և ալ բան է եթէ Մշակը կամ Մալումեան լալտնած լինէր թէ բացի տալածներից կան նաև չտպագրւածներ— և Արասխանեանց ալդ բանը հերքած լինէր:

Ծանօթ. Լուսինի:

²⁾ Նկատեցէք, որ «որով լատկապէս ջերմ համակրութիւն է լալտնւած» խօսքը քերականօրէն վերաբերում են միմիայն «ընծայ» խօսքին և ոչ նաև «նամակները և հեռագիրները» խօսքերին. հետևապէս Արասխանեանց ամենաչն իրաւունք ունէր կարծելու, թէ դոքա ոչ թէ նամակներ և հեռագիրներ են, որոնցով ջերմ համակրութիւն է լալտնւում, ալ աչն նամակներ ու հեռագիրներն են, որոնցով միայն Հալումեանի վարմունքն է դատապարտւում:

Ծանօթ. Լուսինի:

խանեանին ուղղած հետեեալ խօսքերը. «Երէկ, մայիսի 7-ին, Նշանակած 12 ժամին, դուք չբարեհաճեցիք գալ «Մշակի» խմբագրատուն. բացի դրանից, դուք ոչ մի տողով չբացատրեցիք ձեր չգալու պատճառը, մինչդեռ ձեզ վրա բարոյական անխուսափելի պարտք կար ստուգել փաստը և լեւ վերցնել ձեր խօսքը ¹⁾»:

«Պ. Արասխանեան երկրորդ անգամ փախուստ տւեց և ալդ հարցին էլ ոչինչ պատասխան չտւեց: Դա երկրորդ լանցանք:

«3) «Տարազի» № 18-ի մէջ, պ. Արասխանեան, փոխանակ լեւ վերցնելու իր խօսքերը, կրկնապատկեց իր մեղքը, պնդելով, որ համակրական նամակներ չեն եկել, ալ միայն սկանդալը և բռնուցքը դատապարտող նամակներ ²⁾: Դա էլ երրորդ լանցանք:

«Վ) «Մուրճի» խմբագրի վարմունքը դատապարտելու և միևնույն ժամանակ հասարակութեան հաշիւ տալու համար՝ եօթը միանգամայն վստահելի անձինք, պարոններ՝ Մալխասեան, Քոչարեան, Լուսինիչ, Միքայէլեան, Գիւլնազարեան, Բալաղեան և Յովհաննանեան «Մշակի» № 55-ի մէջ թւեցին ալն բոլոր նամակները և հեռագիրները, թուով 20, որ ստացել է պ. Մալումեան, զոկումէնտներով ապացուցանելով, որ պ. Արասխանեանի խօսքերը՝ լոկ զրպարտութիւններ են: Ի՞նչ էր մնում պ. Արասխանեանին անել: Հրապարակով լեւ վերցնել իր խօսքերը և ներողութիւն խնդրել պ. Մալումեանից: Բաւց նա ոչ միայն ալդ էլ չարաւ, ալ և մեղադրեց, թէ ալդ հօթն անձանց և թէ պ. Մալումեանին կեղծելու, սուտ խօսելու մէջ, անւանելով մէկին Ֆոկուսնիկ և միւսներին Ֆոկուսնիկի րնկերներ, կեղծողներ և ալն և ալն: Դա էլ չորրորդ և ամենամեծ լանցանք:

«5) Ալդ էլ բաւական չէր: Իր լանցանքը ծածկելու համար պ. Արասխանեան թող տւեց իրան կեղծել. նա «Տարազի» մէջ ուղղակի ասում է, որ իբրև թէ «Մշակի» մէջ պ. Մալումեան ասել է, թէ ստացել է բազմաթիւ համակրական նամակներ: «Բազմաթիւ» բառը պ. Արասխանեանի հնարած, շինած բառն է: Ալդպիսի բառ պ. Մալումեանի նամակի մէջ երբէք չէ եղել ³⁾: Դա էլ հինգերորդ լանցանք:

¹⁾ Այստեղ Մշակի խմբագրութիւնը դիտմամբ լռում է որ Արասխանեանցին անձնական խոջնդոտ էին դրել ալդ հրաւերքն ընդունելու, բացի ալն որ աւելորդ էլ էր գնալը, քանի որ Արասխանեանց առանց թղթեր տեսնելու էլ հաւատացել էր Մալումեանին, երբ սա թւել էր եօթ գրութիւնները և նոցա հեղինակներին: Ծանօթ. Լուսինիչ:

²⁾ Արարասխանեան ալդպիսի բան չէր հերքել, քանի որ մինչև եօթ անձերի երևան գալը, «Ջերմ համակրութեան» նամակների մասին Մշակում որոշ խօսքերով չէին պնդում: Ծանօթ. Լուսինիչ:

³⁾ Բազմաթիւ բառը Տարազում չէր զրւած չակերտների մէջ. և անկասկած է որ Մալումեանի շնորհակալական նամակը ենթագրել էր տալիս 10 հոգուց շատ աւելի բազմաթիւ համակրութեան նամակներ: Ծանօթ. Լուսինիչ:

«6) Այդ կեղծիքին չաջորդեց մի ուրիշ, էլ աւելի անհերքելի կեղծիք՝ Յիտաաճեւի առաջ բերելով եօթ անձանց նամակից, պ. Արասխանեան «Մշակի» № 55-ի մէջ տպած՝ «սրբունակում են նաև լատկապէս համակրական խօսքեր», խեղաթիւրել, կեղծել և չինել է «պատահում են նաև լատկապէս համակրական խօսքեր» և թող տալով մի ալիպիսի կեղծիք, նա լանդզնել է աւելցնել. «Դա մի ոճ է, որը իսկի չէ սաղում արդարացնելու նրան, որը լրագրով աստարեղ էր եկել շնորհակալութիւն չալտանելու իբր թէ բազմաթիւ անձերից ստացած ջերմ համակրութիւնների համար»։— Դա էլ վեցերորդ լանցանք ¹⁾։

«Ալիպիս, ուրիմն պ. Արասխանեան զործեց մեղք, և իր ալի աննման անբարեխղճութիւնը ծածկելու համար, «Տարազի» երեք համարներում նա ալիպիսի սոփեստութիւններ արեց, և դիմեց ալիպիսի խարդախութիւնների, որ իրանց թող չեն տւել մեր մահուլի արատաւորած ներկաւցուցիչներն անգամ։ Այդ սոփեստութիւններից մէկն էլ ալն է, որ նա թողնելով եօթն անձանց նամակի բովանդակութիւնը, որ տպած է «Մշակի» № 55-ի մէջ, խոյ տալով նրա մէջ պարունակած փաստերից, պոլիցիականին լատուկ ձևերով սկսեց զբաղել ալն հարցով, թէ ով ինչպէս է ստորագրել, թող տալով նրանց հասցէին ամենազգեկի խօսքեր և ակնարկութիւններ, մոռանալով՝ որ երբ նամակի ստորագրողները իրանց վրա են վերցնում դրածի իւրաքանչիւր տողի պատասխանատուութիւնը, ոչ ոք իրաւունք չունի մտնել ընկերների փոխադարձ վստահութեան հարցի մէջ։

«Ալիպիս ուրիմն, ճշմարտութիւն պաշտպանելու դիմակի տակ, կեղծիքի դէմ կռւող պարոնը իրան թող տւեց մի շարք կեղծիքներ, խարդախեց տպագրած խօսքերը, վերագրեց ուրիշին ալիպիսի խօսք, որ նա չէ գրել, չզղաստացաւ ալն եօթն հոգու նամակից անգամ, որը իսկապէս մի վերջնական վճիռ էր, չչարդեց հասարակական կարծիքը, որի մի արտաշախտութիւնն էր Բագուի հեռագիրը 10 հոգու ստորագրութեամբ, և իր նեղ վիճակից մի կերպ դուրս պրծնելու համար՝ պ. Արասխանեան դիմեց սոփեստութեան, սոփեստութիւնից անցաւ խարդախութեան, խարդախութիւնից ամենաանբարեխիղճ ինսինուացիներին...»

«Ալիպիսի վարմունք իրան թող չի տալ ոչ մի աղնիւ մարդ, ոչ մի բարեխիղճ գրող, ալ միալն սոփեստը, զրպարտիչը, և ինսինուատորը»...

¹⁾ Տարազ № 20-ում ալի պատահական և ձեական սխալին միանգամալն բաւարար բացատրութիւն տրեց, և ալնտեղ վիշեց նաև թէ ալի երկու պարբերութիւնները միևնույն միաքն են լալտնում և որ հետևապէս խեղաթիւրութիւն բնաւ չկալ։

Մշակի վերև առաջ բերած դրութեան բոլոր 6 կէտերը հերքում են պարզ համեմատութեամբ Տարազի և Մշակի մէջ լուս տեսած գրութիւններին: Մի կէտ սակաւն չոր էր. և ալդ նորը՝ ալն թէօրիան էր, որով Մշակը կամենում էր պաշտպան հանդիսանալ կեղծ վկայութիւններին:

Մշակը, ուրեմն, մի լուրջական պահանջի համար, թող տւեց իրեն վկայութիւններ տալու մի կեղծ ձև փաստաբանել: Մի հասարակական օրգանից դա միանգամաւն անսպասելի էր. և Մշակի խմբագրութիւնը դորանով մի քալ արաւ, որի համար մենք անկեղծ կերպով ցաւում ենք, չնայած ալն ոչ-բարձր կարծիքին, որ ունինք ալդ համբաւաւոր թերթի ակմեան ներկայացուցիչների մասին: Մշակի ալդ քալը ուղղակի դիպում է թերթի անւան. դա ալն քալերիցն է, որոնք «հաշըւում են»...

Արասխանեանց չէր կարող մի աղպիսի քալ անպատիւ թողնել. և Տարազ Ձ 20-ում տպեց հետեւալը.

«Մշակի խմբագրութեան: Անցեալ կիրակւայ համարում մենք, քննադատելով Մալխասեանի և վեց ընկերների հաւաքական դրութեան ամբողջ քովանդակութիւնը, դուրս էինք բերել ալդ հօթ հոգու խմբի ճշգրիտ պատկերը. թէ ինչպէս, օրինակ, նա թագրել է մեր ասածները, թէ ինչպէս նա օրինաւոր պահանջ է համարել ալն, ինչ օրինաւոր մարդկանց մէջ միայն պախարակութեան պիտի մատնել. թէ ինչպէս նա, ալդ խումբը, ետ չի քաշել ճոն իսկ ստից: Մեր խօսքերը ամենախորը տպաւորութիւն են գործել, և ինչպէս հիւք ունինք կարծելու՝ ոչ միայն մեզ անձնապէս ծանօթ շրջաններում, ալ և ընթերցողների ընդհանրութեան վրայ: Եթէ դուք ալք բանում դեռ չէք համոզւած—կը համոզէք գուցէ և շուտով, բայց վախենում ենք, որ ալդ շուտը ձեզ համար արդէն շատ ուշ լինի: Նւ ալդ միայն ձեր մեղքը կը լինի, որովհետեւ դուք ուղղակի մամուլի շանցանքներ էք գործում, կամենալով մէկը միւսին ծածկել. Մալումեանը ուղեց Մշակում ծածկել մեր պարզ ու որոշ դրած հարցը. Մալխասեան, Լուսկիւն և ընկերներ ասպարէզ եկան Մալումեանին ծածկելու, նրան աղատելու համար, բայց հետեանք ալն եղաւ, որ նրանք իրանք խրեցին Մալումեանի հետ միասին: Հիմի զոք էք, կիսա-վարագուրի չետից դուրս գալի, առաջ եկել ծածկելու ալդ հօթը հոգու խումբը: Բայց ինչով էք աղատել ուղում նրանց: Անբարոյական արարքը ծածկելու համար դուք մի անբարոյական սկզբունք էք քարոզում: Ալնպէս չէ, մեր խօսքը շատ ծանր է. բայց թող մեր ընթերցողները իրանք մտածեն, թէ ինչ ուրիշ աւելի մեղմ անուն կարելի է տալ ձեր վարմունքին: Բացատրենք ուրեմն:

«Մշակի Ձ 55-ում տպած գրութեան տակ ստորագրած էին հօթի, սկսած Ստ. Մալխասեանցով, Քոչարեանով, Լուսկիւնով և վերջացած Սամուէլ Բալաղեանով ու Քր. Յոհաննանեանով: Գրութեան մէջ տպած էր՝ «մենք պարտք համարեցինք ծանօթանալ պ. Մալումեանի ունեցած

գովումներն հետ և նրանց մասին հաշիւ տալ աշտոկոյն: Ո՞վ ալդ տողերը և ստորագրութիւնները կարդալիս՝ կը մտածէր թէ խարդախութիւն կա՞յ դրա մէջ: Մենք ինքներս չէինք կասկածել, թէ և խոստովանում ենք, որ մեծապէս զարմացել էինք ստորագրութիւններից մի քանիսի վրայ: Բայց հէնց ալդ տողերի Մշակում հրատարակած օրը ստորագրողներից մէկը չափունել էր թէ ինքը ոչ մի գովումէնտ ոչ տեսած էր և ոչ էլ քննած: Եւ լուրը ձղրեց: Մի օր լեւոյ՝ չափունի եղաւ նուցը երկրորդի մասին: Ալդ լուրերը լրացնում էին թուլթը ստորագրած անձերի խմբի պատկերը:

«Եւ մենք պախարակեցինք աջ քաջագործներին, որոնք առաջարկել էին ուրիշներին ստորագրել թէ իբր տեսած են այն ինչ որ իրօք ոչ տեսած են եւ ոչ քննած. և պախարակութիւնը տարածւում էր ի հարկէ նաեւ նրանց վրայ, որոնք ալդպիսի ամօթալի առաջարկին ենթարկւել էին:

«Մեր արդար զաւրութը ամենքը հասկացան: Բայց իրար ծածկելու սխտէմը, Մշակի պ. պ. խմբագիրներ, բթացրել է ձեր մէջ ամօթի ալդ բնական զգացմունքը. և ահա դուք, ձեր նէշնիմաւոր պատասխանի մէջ, մեր արդար զայրոյթը մեր բարքերի վրայ չէք ամաչել սովիստութիւն անւանելու: Առաջ բերենք ձեր գրած պարբերութիւնը, որ ընթերցողները մի անգամ ևս լաւ հասկանան թէ ինչ մարդկանց և ինչ խմբագրութեան հետ գործ ունինք: «Ալդ սովիստութիւններից մէկն էլ աջն է, ասում էք դուք, որ նա (Արասխանեանց)... պոլիցիականին չատուկ ձեւերով, սկսեց զբաղւել աջն հարցով, թէ ով ինչպէս է ստույգ գրել... մոռանալով՝ որ երբ նամակի շտորագրողները իրանց վրայ են վերցնում գրածի իւրաքանչիւր տողի պատասխանատուութիւնը, ոչ ոք իրաւունք չունի մոռնել ընկերների փոխադարձ վստահութեան հարցի մէջ»:

«Հասկանում էք, Արասխանեանց ի միջի ալլոց զբաղւել է նաեւ աջն խնդրով «թէ ով ինչպէս է ստորագրել»... Ձի թւում ընթերցողներին, թէ կարծես Արասխանեանց զբաղւել է նրանով, թէ եօթ ստորագրողներից ով կանգնած է ստորագրել և ով՝ նստած. ով սեւ թանաքով է ստորագրել և ով՝ կարմիր թանաքով. ով ստորագրելիս լուռ է եղել և ով՝ հազել է...

«Ահա թէ, մեզ դէմ կուեկիս, դուք, Մշակի խմբագիրներ, ինչպէս ստիպւած էք զուտ բարոյականութեան մի խնդիր իջեցնել ամենաստոր աստիճանի վրայ, դրանով իսկ մատնելով ձեզ ինքներնիդ, թէ դուք ինչ բարոյական զէնքեր ունիք մեզ դէմ կուեկու համար: Լաւ միտնեղ պահեցէք ձեր այսօրայ սկզբունքը թէ «ընկերների փոխադարձ վստահութեամբ» կարելի է անպատիւ կերպով վկայութիւններ տալ (գրաւոր և թէ բերանացի) չտեսած և չսած բաների համար, և հետեւապէս չտեսած բանի համար ասել՝ «տեսել եմ», չքննած բանի համար ասել՝ քննել եմ: Դրանով դուք մի սկզբունք էք քարոզում, որը խորը կերպով պիտի չօշափի նաեւ ձեր հրապարակախօսութեան ոգին. դուք վաղը՝ ձեզ հաւատարիմ լինելու համար՝ ստիպ-

ած պիտի լինէք բոլոր կեղծ վկայութիւնները արդարացնել. բաւական է որ դրանց հեղինակները՝ սուտ վկայութիւնը բռնակուց փտող՝ ասին թէ մենք թէպէտ չենք տեսած, չենք լսած, բայց «մեր ընկերոջ հաւատացել էինք»:

«Եւ դուք հրապարակախօսներ էք! ալո, հասկանում ենք ալժմ թէ դուք ինչ կարող էք ունենալ «Մուրճի» խմբագրի դէմ! Շարունակեցէք իրար ծածկել. տեսնենք ալժմ ով է առաջ գալիս ձեզ ևս՝ Մշակի խմբագրութեանդ՝ ծածկելու...» (Տարազ № 20):

Տարազի № 19-ում տպւած չօդւածին անկարող գտնելով որ և է հերքում տպել, եօթ անձերը (Մալխասեան և ալլք) ստիպւած եղան խոստովանել, որ անկարող են հրապարակով պաշտպանել: Անիրաւութիւնները Տարազում դուրս բերելը նոքա, ալլ եօթ հոգին, «վիրաւորանք» չալտարարեցին. և ահա, փոխանակ գէթ մի կէտը հերքել փորձելու, նոքա գոռողաբար պահանջեցին Արասխանեանցից իւր խօսքերը «ետ վերցնել»: Եւ ալլ նոքա էին, որոնք աւելի վաղ Մշակի № 55-ում քաջաբար լանդղնել էին Արասխանեանցին «զրպարտութիւն», «սուտ» և ալլ քնքով խօսքեր չատկացնել: Արասխանեանց ալլ խօսքերի համար հարկաւ շատ վիրաւորւած պիտի լինէր, բայց նա միանգամայն բաւական համարեց հերքել և ցոյց տալ թէ ուր է թագնւած իսկական «զրպարտութիւնը» և իսկական «սուտը», բոլորովին ալնպէս, ինչպէս Մուրճում նա վարեց Հալոց Բար. Ընկերութեան Ախալցխայի ձիւղի վարչութեան 5 թէ 6 անդամներին հետ, որոնք նոյն Մշակում մի ամիս առաջ նոյնպէս «զրպարտութիւն» և «սուտ» էին հռչակել մեր քննադատութիւնը նոցա մասին: Եւ մենք իրար «միջնորդ դատարան» չկանչեցինք: Եւ ուր կ'երթար, եթէ ամեն ոք, իրան «վիրաւորւած» համարելով մեր հրապարակական քննադատութիւնից, փոխանակ մեղինցի պապցոյցներ պահանջելու և մեր ասածները հերքել փորձելու, մեղ «միջնորդ դատարան» առաջարկէր: Հրապարակախօսները ալն ժամանակ ուրիշ գործ չէին ունենալ, բայց եթէ միայն միջնորդ դատատրներին մօտ փաստաբանութիւններով զբաղւելու...

Բայց ալն եօթ անձերը իրենց համարում էին մի առանձին տեսակի «թռչուններ», ինչպէս ունեւրը կ'ասէին: Իրենց պարտութիւնը ալլ կերպ ծածկել անհնարին համարելով, դոքա բանեցրին մի ալսպիսի լեզու Մշակի № 60-ի մէջ.

«Թիֆլիս, մայիսի 24-ին

«Տարազի № 19-ում պ. Աւետիք Արասխանեանցը՝ մեր նամակը, որ տպւած էր «Մշակի» № 55-ի մէջ, համարում է կեղծիք և ոչ արժանահաւատ, և մեր հասցէին ուղղում է վիրաւորական խօսքեր:

«Մենք սրանով չպատարարում ենք, որ մենք, բոլոր 7 հոգիս, պատասխանատու ենք մեր անցեալ նամակի ամեն մի բառի համար, և հրատարակում ենք անվաւելուչ պ. Արասխանեանցի նոր վարմունքը, որով աշխատում է խուսափել հարցին ըստ էութեան պատասխանելուց:

«Ուստի դարձեալ պնդելով մեր նախորդ նամակում մեր բոլոր ասածների վրա՝ մենք պահանջում ենք պ. Արասխանեանցից՝ հրապարակով լետ վերցնել իր վիրաւորական խօսքերը, որ թույլ էր տւել իրան ասել մեր հասցէին «Տարազի» № 19-ում, հակառակ դէպքում մենք ստիպւած կը լինենք միջնորդ դատարանի դիմելու:

«Սա մեր վերջին խօսքն է նրան՝ մամուլի միջոցով:

«Ստ. Մալխասեանց, Յակ. Քոչարեանց, Ք. Յովհաննէանեանց, Ս. Բալաղեանց, Կոստ. Գիւլնաղարեանց, Վ. Լուկեիչ, Քր. Միքաէլեանց»:

Արասխանեանցի քննադատութեան և ոչ մի տողը չհերքելով և ոչ էլ հերքելը փորձելով՝ նրան առաջարկել որ նա իւր խօսքերը ետ վերցնի, դա ի հարկէ կատարեալ լանդզնութիւն էր, և որքան չիշում ևնք՝ դեռ չտեսնւած ու չլուած մամուլի տարեգրութիւնների մէջ:

Բայց կուրիոզը դորանով չէր վերջանում: Յաւտնի է, որ երբ առհասարակ որ և է դատարանի դիմումն են անում, միշտ առաջուց սլարդ որոշում են աչն խնդիրը, որը պէտք է քննութեան և վճռի ենթարկուի: Այդ եօթ պարոնները վերին գրութեամբ պահանջում էին Արասխանեանցից «ետ վերցրել» նորա «վիրաւորական խօսքերը», հետեապէս նոքա նաև միջնորդ դատարանին պէտք է առաջարկէին քննել «Տարազ № 19-ում լուս տեսած «վիրաւորական» չօղւածը և պահանջ դնէին որ Արասխանեանց «ետ վերցնէր» չիշեալ վիրաւորական խօսքերը:

Այսպէս էին նոքա զրեւ խնդիրը հրապարակով, Մշակ'ում: Բայց մինչդեռ հրապարակով ալդ էին ասում, առանձին նամակով (Թաւրած 31 մալիսի 1896 թ.) պ. Քր. Միքաէլեան, ի դիմաց նույն ալդ եօթ պարոնների, լաւտնում էր Արասխանեանցին թէ միջնորդ դատարանը պէտք է պարզի Մալումեանի «դռկումէնտներին» գոլութիւնը:

Արդէն ուրեմն լեզուն փոխեցին:

Անցնում է մի քանի ժամանակ, երբ Արասխանեանց չի թույլ տւել իրեն լիմարացնել, և նամակով լաւտնել է նոցա որ ալդ խնդրի մասին ալլ ևս ոչ մի բանակցութիւն չի ընդունում, ալդ նոյն պարոնները լաւտնեցին Մշակ'ում (№ 66) հետեալը. «միթէ միջնորդ դատարանը չպէտք է քննէր վճռը նրա բոլոր ամբողջութեամբ և կամ կարող էր անտես առնել երկու կողմից էլ որ եւ է պահանջ, զանգատ, բացատրութիւն կամ հարց»:

Աջնտեղ պահանջում էին որ Արասխանեանց հոռ վերցնէր վիրաւորական խօսքերը Տարաղի № 19-ից, ապա ահն, թէ ալդ չեն պահանջում, ալ ահն թէ կա՞յ արդեօք Մալումեանի մօտ նորա пресловутый 10 համակրական նամակները. իսկ վերջը թէ իրենց պահանջը ալդ էլ չէ, ալ խնդիրը իւր ամբողջութեամբ քննելը, աչխինքն ուրեմն թէ ինչու դուք Տարաղում ամենքին լալտնի հարցը, ինչ հարկաւոր էր առել թէ Մալումեան հալոց մամուլի պարծանքը կաղմող ուսուցիչներին արժանաւոր աշակերտը չէ. ինչու Մալումեանը, պատասխանելով Տարաղին, լիչեց անուճներ, որոնք համակրութիւն չէին լալտնած իրեն. թէ ինչու Մալումեան ձեռնտու չէր համարում իրեն համակրութիւն լալտնած անձերի անուճները տալ. թէ ինչու եօթ անձերը պահանջ զպաշին Արասխանեանցի առածը ուրանալ և կամ Մալումեանի հրաւէրը անձնական կռիւ սարքելու համար օրինաւոր համարել. թէ ինչու Մշակը պահանջ զգալց մամուլի կոչման դէմ դնալ՝ կեղծ վկայութիւնները փաստաբանելով, և ալն և ալն. հարկւր հարցեր, որոնց քննութիւնը երբէք միջնորդ դատարանին չի լանձնւում և որը երկու տարի չէր բաւիլ քննել-վերջացնելու համար:

Գեռ. ևս Մշակի № 60-ին Տարաղը պատասխանել էր.

«Եօթն իմաստասիրաց (Ստ. Մալխասեան, Լուսինիչ և Օ՞):

«Հրապարակական ճակատամարտը թողած, զուք կամենում էք փախուտ տալ մեր քննադատութիւնից և հրաւիրում էք մեզ մի ինչ որ «միջնորդ դատարան»: Գուք պնդում էք թէ մենք ենք ձեզ վիրաւորել. իսկ մենք պնդում ենք որ ձեզ վիրաւորողը մենք չենք, ալ դուք ինքներդ, որ ալդ պէս չմտածած ասպարէզ էք զուրա եկել մեզ դէմ: Մենք կ'աւելացնենք՝ դուք ոչ միաչն վիրաւորել էք ձեզ ինքներիդ, ալ և արատաւորել:

«Մեր միջնորդ դատարանը ներկալ դէպքում հասարակաց կարծիքն է. ինչ վերաբերում է ձեր ահն խօսքին թէ Մշակ № 55-ում տպած նամակի իւրաքանչիւր տողի պատասխանատուութիւնը դուք բոլոր եօթն էլ ձեզ վրալ էք վերցնում, դա ոչ ալ ինչ է, եթէ ոչ մի նոր ամօթալի ֆոկուս ձեր կողմից, քանի որ մենք հէնց սկզբից ձեր բոլոր եօթիդ պատասխանատու ենք համարել ոչ միաչն ձեր ամբողջ գրութեան համար, ալ և ահն ամօթալի արարքի համար, որ դուք թող էք տւել ձեզ՝ չտեսած և չքննած բանի համար ստորագրել և կամ ստորագրել տալ թէ «տեսել ենք, քննել ենք»: Այդ իրողութիւնը դուք չէք հերքում, ալ ֆրագներով ծածկել էք ուղում, իսկ Մշակի խմբագրութիւնն էլ ձեզ օգնութեան դալով՝ ամօթը ծածկելու համար չլսած թէօրիաներ հնարում:

«Պարոններ, քանի գնում՝ աչքան աւելի մերկացնում էք ձեզ և աչքան էլ ծիծաղելի դառնում: Кого-токъ убяэъ — всей птйчкѣ пропасть!»: (Տարաղ № 20),

Եօթ պարոնները, ինչպէս տեսանք, միջնորդ դատարանի մասին

խօսելիս՝ չարուհակ փոփոխում էին վէճի առարկան՝ մէկ ալս ասելով, մէկ՝ ալն և մէկ՝ երրորդ բան. տեսանք նաև թէ բանակցութիւններ սկսեցին Արասխանեանցի հետ. բալց թէ ինչ նոր օգուտ էին քաղել ուզում միջնորդ դատարանին խնդիրը չանձնելու մերժումից, ալդ նոքա չալտնեցին Մշակի № 66-ում: Մենք ալդ գրութիւնը իւր ամբողջութեամբ աւելորդ ենք համարում առաջ բերել, հետաքրքրականը ալդտեղ միալն ալն մի քանի տողերն են, որ վերք առաջ բերինք, որպէս նաև ալն, որ միջնորդ դատարանին զիմեյու մերժումով Արասխանեանցի կողմից՝ նոքա միամտաբար իրենց պարտքը ընթերցող հասարակութեան առաջ կատարած վերջացրած էին համարում. գոնէ ալդպէս էին հասկացնում: Թէ որքան միամիտ չուներ էին գրել ալդ պարոնները «Արասխանեանցը մերժեց» խօսքի վրա, ալդ երեւում էր նաև գրածքի ամբողջ տոնից, գրածք, որ նոքա տպագրեցին «ի գիտութիւն հասարակութեան»: Դա ոչ ալ ինչ էր եթէ ոչ քօղարկումն իրենց փախուստի հասարակութեան առաջ, հրապարակով մամուլի մէջ իրենց պաշտպանելու, որ իհարկէ արդարացի կերպով անհնարին էին համարում: Եւ ահա, երբ լոյս տեսաւ Մշակում ի զիմաց եօթ անձերի Քր. Միքայէլեանի և Լուկիկի ստորագրած գրութիւնը՝ Արասխանեանցի մերժման մասին խնդիրը միջնորդ դատարանի չանձնել, Տարազը չաջորդ օրուալ №-ում (Տարազ № 22) տեղի իւր պատասխանը. (Նկատեցէք որ Մշակը ահագին ճարպկութիւն բանեցնել է կարծում, երբ իւր չարձակողական գրածքները ստորագրէ չաբաթ օրերն է հրատարակում, որպէս զի հակառակորդը ժամանակ չունենալ պատասխանելու. չէ որ չաբաթաթերթ Տարազը կիրակի օրերն է զրուում, իսկ տպագրում է չաբաթ օրերը, ալսինքն հէնց ալն օրը, երբ Մշակն է լոյս տեսնում: Բալց ալդ տակտիկան աչնուամենաչնիւ Մշակին օգուտ չէր տալիս, որպէս կը տեսնի ընթերցողը Տարազի տւած պատասխանից):

Ալն եօթ պարոններին, որոնք իրենց վրալ բարձած մեղադրանքներն և ոչ մի տողը չէին հերքել, և հրապարակական լոյսից փախչելով միջնորդ դատարանին էին կամենում չանձնել ալս բարդ խնդիրը, որի գործը չէ ալսպիսի խնդիրներին լուծում տալը, Տարազը իւր № 22-ի մէջ տեղի հետեւեալ պատասխանը, որի առաջ լուց ամեն ընդդիմախօսութիւն: Ահա Տարազի ալդ չօղածը, որ կրում էր նորա ժամանակաւոր խմբագրի ստորագրութիւնը:

«Հասարակաց դատաստանին ,

«Մշակի № 60, եօթ անձինք (Մալխասեան, Քր. Միքայէլեան, Լուկիկի, Բալաղեան, Քր. Յովհաննանեան, և ալք) մեղ առաջարկել էին ետ վերցնել ալն վիրատորական խաբերը, որ կալին Տարազի № 19-ում, ուր տըպ-

ած էր մեր պատասխանը ալդ եօթ անձերի մի լօղւածին, որ արդէն չաւտնի է հասարակութեան: Եթէ ետ վերցնելու չլինէինք մեր խօսքերը, ալդ պարոնները առաջարկում էին միջնորդ դատարանի դիմել, կուսալով զրանով իրանց ամօթալի նամակը, տպւած Մշակ № 55, խլել հասարակութեան ուշադրութիւնից:

«Ինչու համար էր հարկաւոր միջնորդ դատարանը: Իբր թէ նրա համար որ միջնորդ դատարանի վճռով ետ վերցնէինք մեր վիրաւորական խօսքերը:

«Բայց որոնք էին մեր վիրաւորական խօսքերը որ աշխարհքիս որ և է միջնորդ դատարան պիտի ստիպէր մեզ ետ վերցնելու. ահա դրանք.

«1. Եօթ անձերը, որոնք հաւաքական լողւած էին գրել մեզ դէմ (Մշակ № 55) և ուր կար նաև թղթեր, ղոկումէնտներ տեսած եւ քննած լինելու վկայութիւն, ալդ անձերը թող էին տուել կեղծ վկայութիւն, ալսինքն ոմանք նրանցից առաջարկել էին ստորագրել և ոմանք էլ ստորագրել էին թէ քննած են աչն, ինչ որ խկի չէին էլ տեսած:

«Եօթ պարոնները վիրաւորում էին մեր ալդ մեղադրանքից, և կամենում էին որ մենք ետ վերցնենք մեր ալդ վիրաւորական խօսքերը կեղծ վկայութեան մասին:

«Մենք ետ չվերցրինք: Այժմ էլ ետ չենք վերցնում և ոչ էլ միջնորդ դատարանին ենք չանձնում ալդ խնդիրը, ալլ եթէ անարդար են համարում մեր ալդ մեղադրանքը—թող դիմեն նահանգական դատարանին, որպէս զի մեր պատիժը, եթէ անարդար ենք, աւելի խիստ լինի: Մենք մինչև այժմ հարկ չէինք զգում անուշներ տալ. բայց քանի որ անուշներ չտալը ալդ անձինք «ինստիտացիայի» տեղ են հռչակում, ալսոր կանաւենք նրանց, որոնք ակնարկւած էին մեր առաջին պատասխանում. դրանք են՝ Սամուէլ Բալաղեան և Քր. Յովհաննէան. իսկ ալդպիսի կեղծ վկայութիւն տալու առաջարկը ովքեր կը լինէին արած եթէ ոչ Ք. Միքայէլեան, Լուսկիչ և միւսներ: Ինչ գործ ունի ալստեղ միջնորդ դատարանը, հարցնում ենք հասարակութեան:

«2. Եօթ անձերը վիրաւորւած են համարում մեր աչն խօսքի համար, թէ ալդ անձերը ստել են, ուրանում էին թէ մենք քաջութիւն ունեցել ենք չիչելու Մալումեանի թւած 7 գրութիւնները: Այն, մենք ասել էինք թէ նրանք ստում են. և ապացոյցեցինք. և ալսոր էլ պնդում ենք նոյնը, և ոչ մի միջնորդ դատարան չի կարող մեզ ետ վերցնել տալ աչն, ինչ հիմնւած է մամուլի մէջ լոյս տեսած և ուրեմն հասարակութեանը ծանօթ մեր վկայութեան վրայ:

«3. Ալդ եօթ անձերը վիրաւորւած են ցոյց տալիս իրանց, երբ նրանց համարել էինք ֆոկուսնիկ արժանաւոր ընկերներ: Մալումեան ֆոկուս էր բանեցրել՝ որը նա, հրաւիրելով մեզ գալ Մշակի խմբագրատուն, միևնույն

ժամանակ մեր գնալու դէմ անձնական խոչնդոտ էր դրել: Ազգային հրաւերք անողին անւանել էինք ֆոկլոսնիկ, իսկ աչն եօթ անձերին, որոնք ալդ ձեռն հրաւերքը օրինաւոր էին հռչակել, անւանել էինք ֆոկլոսնիկ արժանաւոր ընկերներ: Միջնորդ դատարանը ինչ պիտի չինի նաև ալդ խնդրում, քանի որ չի գտնւիլ ոչ մի օրինաւոր մարդ, որը համաձայն չլինի մեզ հետ, թէ չի կարելի պատասխան տալ անպատիւ հրաւերքին: Ազգային խաղաղակութիւն մատնում են հասարակութեան զղւանքին և ոչ թէ լանձնում միջնորդ դատարանին!

«4. Եօթ անձերը վիրաւորւած են համարում որ մենք, որ չէինք հերքել 10 նամակի գոյութիւնը, բայց աչն բոլորի հիման վրայ, ինչ ասացինք վերև, չէինք կամեցել ալդ վկայութիւնը ընդունել աչն եօթ անձերից:

«Աշխարհիս ո՞ր անկիւնումն է լսւած, որ մարդիկ, որոնց բռնում էք սախ, կեղծ վկայութեան և խօսքեր թագցնելու մէջ և ալլն, հարկադրեն ձեզ, որ դուք անպաճման կերպով նրանցից վկայութիւններ ընդունէք!

«5. Սրանք են եղած ահա աչն վիրաւորանքները, որ մենք հասցրել ենք աչն եօթ պարոններին, որոնք, մեր ասածներից և ոչ մէկը հերքել և իրանց արդարացնել չկարողանալով՝ աչսօ՞ւ անւանարկել են կամենում մեզ, չարտարարելով Աշակում (№ 66) թէ Արասխանեան չետ չլերցրեց իր խօսքերը և մերժեց միջնորդ դատարանին դիմելու առաջարկութիւնը:

«Այո, դուք, ինսինուատորներ և անւանարկման փէշակաւորներ, իմացէք, որ մենք ետ չենք վերցնում մեր ոչ մի մեղադրանքը, որով ձեզ խորը կերպով վիրաւորել ենք, և որ հասարակութեան առաջ պատասխանատու կը լինէք ձեր մեքենայութիւնների համար, որ լարել էք մեզ դէմ:

«Ա. ՍՐԱՍԽԱՆԵԱՆՆ» (Տարազ № 22):

Մենք ջանացինք ընթերցողների առաջ դնել մի վիճաբանութեան բոլոր գոկումէնտաչին նիւթերը և դոցա վերաբերեալ բացատրութիւնները: Թէև վիճաբանութիւնը տեղի է ունեցել Տարազի և Աշակի միջև, բայց Աշակի և Նրան օգնութեան հասած երկու տասնեակ անձերի կէտ նպատակը շատերը տեսնում էին Մուրճի խմբագրին և միաժամանակ Մուրճին զիպցնելու մէջ: Վիճաբանութեան ընթացքում, ստացւեցան Մուրճի խմբագրութեան մէջ գրութիւններ, որպէս հետեւեալներն են:

Բաթումից: «Գրականական շտեմների (parvenus) սկսած դոն-քիշոտական արշաւանքը Ձեր անձի դէմ՝ քողարկւած մի անխիղճ հալածանք է նույն իսկ Մուրճին... Ապագան ձերն է»...

«3. Մէղադրէան»:

Բաքւից, «Յաւելով պիտի խոստովանեմ, որ զուր զոհ դառաք ինտրիզաների, ինտրիզան հէնց աչն էր, որ Զեր հակառակորդները, որոնք իրանք շատ լաւ զգում են իրանց անվաշել ընթացքը, կարողացան օգտւել աչն հանգամանքից, որ Դուք «Տարազ»-ի ժամանակաւոր խմբագիրն էք, և Զեղ էլ խառնեցին իրանց հետ... Զեղ էլ դարձրին իրանց ընկեր՝ անդադար ակնարկելով «Մուրճ»-ին, որի գէմ նրանք շատ բան ունին։ Իսկ «Մուրճ»-ի, գէմ նրանք ղալըրացած են աչն պատճառով, որ ալդ ամսագիրը ներկայումս միակ հրատարակութիւնն է Լովկասում, աչքի ընկնող իր զաղափարական անարատութեամբ և անկաշառ տենդէնցիալով։ Անկաշառ եմ ասում, աչքի առաջ ունենալով «Մուրճ»-ի աչն չատկութիւնը, որ նա կարողացել է իր զոլութեան ընթացքում բարձր մնալ իր կոչման աստիճանին և երբէք խաղալիք չդառնալ անհատների բազմախնդրական միտումներին։

«Մուրճ»-ի բարոյական ալդ առաւելութիւնը զգում են Թիֆլիզի բոլոր հրատարակութիւնները, և մասնաւորապէս «Մշակ»-ը։—Իսեղճ Գր. Արծրունու հիմնած «Մշակը», որ ալժմս բացի իր անունից և տառերի ձևից՝ ոչինչ «մշակական» չի պարունակում իր մէջ... Այս միայն իմ կարծիքը չէ. ամեն տեղ, ուր տեսնէք Գր. Արծրունու ժամանակաւ «Մշակի» ընթերցող և համակրող,—վշտացած սրտով նոյն բանը կ'ասի ձեզ։ «Մշակի» ալժմեան խմբագիրը և մօտիկ աշխատակիցներից մի քանիսը իրանք էլ տեսնում են թէ որպիսի թէք մակարդակի վրայ է դրած իրանց մի ժամանակ պաշտած և սիրած օրգանը,—տեսնում են և չեն կարողանում կանդնեցնել անկման պրոցէսը... Նրանք գիմում են ալժմ ուրիշ միջոցների, նրանք ալաղակ են բարձրացնում, զրուում, գոչում են, որպէս զի ծածկեն հասարակութեան աչքերից իրանց հոգեկան սնանկութիւնը,—անա թէ ինչ են նշանակում ալդ բոլոր խմբական նամակները, ստորագրութիւնները, շնորհաւորական և շնորհաբաշխական «ցուցերը»։ Ալդ պարոնները իրանց վաղեմիփարաւը ձեղնով են լաղեցնում... Բալց զուր մի վրդովէք. հասկացէք ձեր հակառակորդների հոգեկան դրութիւնը և ներքուստ մխիթարւեցէք, որ աչս գէպքում դարձեալ արդարանում է պատմական գեղեցիկ ասացածքը թէ «արջ օրհասականք հզօրագոյնս կուլին»։

«Նրանք Գաղաբէտն»։

Իսկ ինչ վերաբերում է Արասխանեանցի դիտաւորութեանը, որով նա Մալումեանի դրութիւնը վիճաբանութեան առարկայ չինեց Տարազում, ալդ մասին լաւագոյն գնահատութիւնը արւեց Ա. Ղ. Ա. ստորագրութեամբ Տարաղի № 23-ում տպւած նոյն իսկ «Մշակ»-ի վաղուցաւ աշխատակից պ. Աշոտ Աթանասեանի «Ինչ ապացուցեց Մշակը» խօսածով։ Բալց մեր ալս տեսութիւնը աչնքան երկարեց, որ պիտի հրաժարենք ալդ խօսածք ալստեղ վրեարտադրել։

Եւ ալսքանն էլ թող մնալ... «Վիշատակի համար»!

ԼՈՒՍԻՆԻ

ՆԱՄԱԿՆԵՐ Կ. ՊՈԼՍԻՑ

I

Մատնիչ Սեղրաքին մահը և գոմեսէր Մարգարին վիրաւորելը:—Միշտ ձերբակալութիւններ:—Սահմանադրութեան տարեդարձը:—Վախ և խիստ հսկողութիւն:

Նրեք չաքաթ առաջ, Ղալաթիա, Ռոփհանէի մօտ, իրիկուն մը ուշատեն, դանակի շատ մը անխնայ հարւածներու տակ ինկած գտնւեցաւ արաբկերցի Սեղրաքը, երիտասարդ լրտես-մատնիչ մը. ասիկա ցոյցին ատեն եղած է լեղափոխական (?) ու ետն ալ լրտես. իր հաւրենակիցներուն շատերը, Սեղր. վարժարանի մէկ քանի աշակերտները ևս մատնած էր: Ոճրագործները—որ երկու հոգի կը կարծւին—փախած են:

Եւ ճիշտ չաքաթ մը առաջ ալ, Գում-Գափու, Մարգար անուն գոմիսէր (ոստիկան) մը վիրաւորեցաւ ծանրապէս: Նրբ Մարգար սրճատան մը առջև նստած է եղեր, հաջ լեղափոխական 'ը՝ ծխափաճառէն բան մը գնել կեղծելով՝ իր բէտլէրը կը հանէ և կը պարպէ Մարգարի կուրծքին. ասիկա տեղէն ելլել կ'ուզէ իր վեցհարւածեանովը պատասխանելու դիմացիին. Սամաթիացի Սամիկ անուն ուրիշ ոչ-լեղափոխական հաջ մըն ալ կուրծքին մէջ կը մտնէ բէտլէրով: Մարգար վիրաւորւած կ'իջնալ: Հոն գտնուող ժողովուրդը և հինգ վեց զինւած ոստիկանները սարսափահար կը փախչին: Մարգար միայն Սամաթիացին կը ճանչնալ եղեր, և անիկա կ'ամբաստանէ իբր ոճրագործ:

Յեղափոխականը կրցած է փախչիլ և աղափրի, իսկ Սամիկ ալ Մարտեկեղեցին կ'ապաստանի: Այդ եկեղեցիին մէկ պաշտօնեան, լուսարարը (Օննիկ) իմաց կուտալ ոստիկաններուն Սամիկին ապաստանալունը: Ոստիկանները Պատրիարքսրան կը զիմեն և կը պահանջեն ոճրագործը: Տէր Ոսկի անուն քահանայ մը քրիստոնէաբար չորդորներ կուտալ, որ Սամիկ զէնքը ձգելով դուրս ելլէ, մինչ անիկա զէնքովը դուրս ելլել և վրան եկողին կրակել միտքը զրած է եղեր. Սամիկ կը համոզւի և առանց զէնքի դուրս կ'ելլէ և... ծուղակը կ'իջնալ: Տակաւին կը շարունակի անոր հարցաքննութիւնը: Թիւրք թերթերը գրեցին թէ ոճրագործը բռնւած է և կը դատուի:

Այս գոմիսէր Մարգարը ասորի է. նշանսոր մատնիչ մըն էր, որուն զոհերը քանի մը հազար կը հաշուէի: Ա՛ս ալ լուսահոգի Մամբրէին ճամբան բռնած էր, ալօրնքն՝ չատերէն ալ և ալ սպառնալիքով զրամ կը կորդէր. իր պահանջումին մերժողական պատասխան մը բաւական էր որ Մարգար զիմացինը բանտէ բանտ քաշկուտել տար:

Ձերբակալութիւն, միշտ ձերբակալութիւն. կասկածելի, անգործ գաւառացիները նախ կը բանտարկւին հոս և ետքէն իրենց հալերնիքը կը զրկւին, թէ չըսեմ կ'աքսորւին: Ոստիկաններն ու լրտեսները իրարու պարծե-նալով կըսեն եղեր թէ՛ ալ Պոլիսը մաքրեցին, ոչ սրճարանները, ոչ խա-ները կասկածելի մարդ թողուցած են...

27 Մայիս.

Այսօր Սահմանադրութեան տարեդարձը ըլլալուն՝ խիստ հսկողութիւն կալ Պոլիսի բոլոր փողոցները: Թիւրքերը կը կարծեն եղեր թէ այսօր հա-լերը նորէն ցոյց մը պիտի ընեն և իրենք, ժողովուրդ և զինուոր, աչս ան-գամ պատրաստուած են բոլորովին անխնայ ջարդելու:

Անցած կիրակի արդէն հիւղեցիներու մէջ կարդացեցաւ Ս. Պատ-րիարքին մէկ շրջաբերականը, որով կ'իմացնէր թէ աչս տարի տեղի չպի-տի ունենալ Ազգ. Սահմանադրութեան տարեդարձին տօնը, և, անպատե-հովեանց տեղի չտալու համար, կը լորդորէր՝ որ ժողովուրդը չերթա՞ց չխնդի Նախ-Գուլէի Ազգ. Հիւանդանոցը:

II

Շահպազ էֆէնդի.—Ննի խանի ոճիրը.—Սուլթանին վիշտը.—Գեղին մար-դերու ձերբակալութիւն.—Չորս երիտասարդի դատն ու դատապարտու-թիւնը.—Ուրիշ դատապարտութիւններ.—Ձիրբակալութիւններ.—Պան-դուխտներուն իրենց հալերնիք դարձը.—Թէրմիման:

Նզլա էֆէնդի Շահպազ խառգիւղցի հարուստ մըն է որ աղիւսի քա-նի մը դործարաններ ունի: Նախ՝ շնորհքով հաղնւած երկու երիտասարդ կը ներկաւան իրեն նամակով մը, որուն պատասխանը կը խնդրեն: Շահ-պազ էֆէնդի, առանց կարգալ ուղելու նամակը, իսկույն վունտել կ'ուզէ իր տունէն ալք երիտասարդները՝ կարգ մը հաշուութիւններ տե-ղալով անոնց երեսին, ու, իր բոլոր ուժովը, օգնութիւն կը պոռայ. իր աղաղակներուն, զործարանին բեռնակիրները արտորալով կը հասնին անոնց բռնելու, բայց չեն կրնար. երիտասարդները կը լաջողին մէկ երկու բեռնակրի պզտիկ վէրքեր տալով փախչիլ:

Աչս գէպքին վրա բաւական մարդ ձեռքակալեցաւ. և Շահպազ էֆէնդի ալ, Գարակէօղեան Գրիգորին պէս, ամեն զգուշութիւն ձեռք կ'առնէ. հետը ոստիկան և գալստ կը պտըտցնէ, ու ամեն օր, մին-

նույն ժամանակին դուրս չեկեր: Իբր պատճառ անոնց վրա՝ չարձակելու կ'ըսէի թէ երկուքն ալ դրամին տաճիկներուն կերցնել և հալերուն պէտք չէ տալ որոշած են եղեր:

Կ'երեւալ թէ Շահպազ էֆէնդիի գիմում ընող երիտասարդները կամ անոնց ընկերները իրենց եղած նախատինքին ուզած են գնդակով պատասխանել: Ապրիլի 16-ին երկու երիտասարդ քանի մը անգամ Ղալաթիա, Ննի խան կ'երթան, ուր կը գտնէր Շահպազի դրասենեակը: Մէհմէդ անուն ոստիկան մը կը կասկածի անոնց վրա՝ և դանոնք ձերբակալելու նպատակով ուրիշ ոստիկան մը կանչել կուտայ: Խալիլ անուն ոստիկանը կը հասնի մօտակա պահականոցին և մինչ Ննի խանի մէջ ձերբակալել կ'ուզեն աչգ երիտասարդները և անոնց ընկեր ուրիշ երկու երիտասարդներ ալ. անոնցմէ մէկը ըէտլէթի առաջին հարածովը գետին կը փռէ Խալիլ էֆէնդին, ու կը փախչի իր մէկ ընկերովը հետ. ոստիկանները չեն չաջողեր մինչև հոգը դանոնք ձերբակալել. միւս երկու ընկերները կը բռնւին՝ փախած ասենին ղէմերին պատ մը կ'ելլէ, որ կը ղիւրացնէ ոստիկաններուն գործը:

Ձերբակալած երկու երիտասարդներուն վրա՝ երկուական ըէտլէթ կ'ելլէ: Ոստիկանները — և ժողովուրդը նոյնիսկ — ծեծելով, քաջքտելով ոստիկանութեան Դուռը կը տանին ալ ձերբակալածները, ուր նախնական հարցաքննութիւն մը կը կատարւի. ձեռքակալածներէն փախողներուն ղիմորոշ չատկութիւնները կը պահանջեն ու պաշտօնական ղեկուցումներով ըսեցաւ որ անոնցմէ Սմբատ, զեղնորակ, ծաղկաւեր, մէջտեղը թափած պէխերով, ծաւի աչքերով միջահասակ անձ մըն է. և Մարտիրոս ալ զեղին ցից մաղերով և ծաւի աչքերով նոյնպէս, որոնք ձերբակալած Յովսէփ (ուրիշ անունով Կարապետ) Թորոսեանի և Գրիգոր (ուրիշ անունով Լեոն) Յակոբեանի հետ կ'ամբաստանւին: Շահպազ էֆէնդիէն դրամ ուզած ասեն՝ Խալիլ էֆէնդին սպանած ըլլալուն: Փախչողները իրենց բացակայութեանը պիտի պատժւէին և քաղաքական ամեն իրաւունքներէ և ստացւածքներէ պիտի զրկւէին. ու ալ մասին իրաւունք չպիտի ունենային որ և է դատ բանալու:

Սուլթանը զաչրացիր է Խալիլի սպանման լուրը առնելուն և հրամայած է եղեր որ իրեն մանրամասնօրէն տեղեկագրւի ոճրագործութեան պարագաները և չանցաւորները խիստ կիսով պատժին. Գննիչները Ննի խանի մէջ Խալիլ էֆէնդիէն հոսած արիւնը չափեր չափչիւր են աչգ տեղեկագրին համար:

Նորէն չատերը կը ձեռքակալին, մասնաւորապէս ամեն անոնք, որոնց մազերը զեղին է: Կեղորոշական և Լուսատրչական վարժարաններուն ֆրանսացի դասաւանդները մաղ միւսիւ Բ. Քիլիսիա՝ ալ կը ձեռքակալու. ֆրանսացի ըլլալը երբ կ'իմանան, շուտ մը կը թողուն զանիկա՝ ներողութիւն

խնդրելով իրմէ. սակայն միւսիւ Գեղեառ թնչ հատուցում պիտի պահանջէ արդեօք ընդունած ապտակին համար:

Ապրիլ 29-ին ձերբակալւած երկու երիտասարդներուն զատը կը տեսնուի և միւս օրն ալ թիւրք թերթերը հրատարակեցին անոնց հարցաքննութիւնը և դատական վճիռը: Միշտ չորս մարդ կ'ամբաստանէին իբրեւ ոճրագործ. մինչդեռ մէկ անձ մը միայն խալիլ էֆէնդին սպաննած է. հարցաքննութեան և դատարանի մէջ Յովսէփ որպէս թէ կը չաչտնէ և կը խոտոտովանի, որ ինքն է բուն ոճրագործը, որ և կը վկայեն Նաւ ութը տասը տաճիկներ: Խեղաթիւրւած և փոխւած էր բոլորովին հրատարակւած հարցաքննութիւնը:

Ահաւասիկ դատավճիռը.

«Զմշկածագցի Յովսէփ (ուրիշ անունով՝ Կարապետ) Թորոսեան և Ռոզոսթոցի Գրիգոր (ուրիշ անունով՝ Լևոն) Յակոբեան և փախստական Մարտիրոս ու Սմբատ՝ հալ չեղափոխական ընկերութեան անդամ են, որոնք վաճառական Շահապզ էֆէնդիէն դաշնակցական անուն չեղափոխական ընկերութեան անունով զրամ ուղած են: Շահապզ էֆէնդի պահանջւած զրամը չտալուն և զիրենք ձերբակալել տալ ուղեւուն համար, անոնք որոշած են համաձայնութեամբ Շահապզ էֆէնդին մեռցնել, և այս նպատակով Ժողոված ատենին ասոնցմէ Յովսէփ անուն անձը բէտուէրի գնտակով մը ոստիկան խալիլ էֆէնդին սպաննած է, որ հաստատուած է վկաներուն միաձայն վկայութեամբը:

«Սրինազրքին 58-րդ չողածի զրամադրութեանը համաձայն Յովսէփ և Գրիգոր և Նոյնպէս իրենց բացակաութեանը Մարտիրոս և Սմբատ մահւան դատապարտուած են:

— Շահապզ էֆէնդի ալ Պարիզ երթալ կ'ուզէ եգեր:

Նոյնպէս, ապրիլ 25-ին, Ռճրադատ ատենանը Գարակէօղեան Տիգրան էֆէնդիի սպանմանը համար ամբաստանւածները դատեց. Համբարձում անուն անձը մահւան դատապարտեցաւ. իսկ Յովհ. Մինասեան, Արթին Սարգիսեան, Գրիգոր Յովհաննէսեան, Սարգիս Արթինեան և Վարդան Սարգիսեան՝ իբրեւ մեղսակիցներ՝ տաւանական տարւան բերդարգելութեան:

Կենրոնական վարժարանի աշակերտներէն Վահրամ Արախամեան (ե. կարդէն) և Մկրտիչ Սիմոնեան (դ. կարդէն) զրամ հաւաքած և թերթեր բերած ըլլալուն տասնական տարւան բերդարգելութեան դատապարտուած են:

Հետգհետէ ձերբակալութիւնները կը շատնան, թերեւ ան նոպատակով որ հալերը իրենց տնական և հանդիսաւոր օրերուն հաւաքումներ չընեն. ու

երբ բանդին դուռները գոցվին ալդ գաւառացիներուն վրայ, դուրսէն ոչ մէկը պիտի հետաքրքրուի գիտնալու թէ ինչ կ'անցնի ներսը, Եւ ալն մեծ բարիքը զոր կ'ընէ Կառավարութիւնը ձերբակալած և չանցանք մը չու-
նեցող գաւառացիներուն նկատմամբ, զանոնք իրենց հալոթնիքը զրկելն է.
տեսակ մը աքսոր որ ամէն կերպով դառն է և վտանգաւոր: Բանտին մէջ
ծեծին և չարչարանքներուն հետ գէթ կտոր մըն ալ հաց կը տրւէր. դա-
ւառ ատ ալ չկալ, և եթէ պղտիկ շիտթութիւն մը ծագի, անոնք են որ
առաջին անգամ զոհ պիտի ըլլան՝ իբրեւ Պոլսէն վճռուած կասկածելիներ:

Թիւրքերը Պոլսեցի բնիկ հալերէն զոհ են եղեր. միայն գաւառացի-
ները կը մեղադրվին: Պոլիսէն կասկածելի գաւառացիներն հեռացնելու և
ամաչացած գաւառներն ալ շէնցնելու կրկին նախատակներով է թերեւս որ
վերջերս սկսած պատահաբար ամէն գաւառացի ձերբակալել. ատոնց
թիւը հազարի կը հասնի:

Խրիմ հրատարակող Թէրմեսնան թիւրք շաբաթաթերթին մէջ երկու
լօղւածներ երեցան «Հաչ Ազգը» վերնագրով. առաջին լօղւածով հալերուն
հին պատմութեան և հիմակաւն չառաջդիմութիւններուն վրայ կը խօսէր.
ընդհանուր հալերուն թիւը 2,400,000-ի կը հասնէր, որոնց 800.000-ը ¹⁾ Կով-
կասիայ, 200.000-ը Կ. Պոլիս, 200,000-ը Բուսնի, 1.100.000-ը փոքր Ասիո
եօթը նահանգներուն մէջ կը գտնուէին. ուրիշ շատ տեղեր թէև հալ կը գը-
նաին, կ'ըսէր, բաւց մեծ թիւ մը չեն կաղմիր. Երկրորդ լօղ-
ւածովը կը քննադատէ հալ խռովարարները և «Հալատտան»-ը կանգ-
նելու համար եղածները բողբոլիքն չիմարական կը գտնէ և կը մեղ-
քնալ ալն բոլոր հալերը որոնք պատժեցան և ջարդին զոհ գնացին. ու
կարգ մը իրատներ կուտար. Բաւց թէ որոնք էին ջարդողները, կողոպ-
տողները, և թէ ինչու ջարդուեցան, զոհ գնացին, բան մը չըսէր. Գաւա-
ռալիներուն ամենախեղճ վիճակը և բռնի կրօնափոխութիւնները բնա-
նչանակութեան չուսին իրեն համար. Մարգարէին խոստացած արքայու-
թիւնը անշուշտ իրն ալ է:

¹⁾ 1886 թւականի վիճակագրութեամբ հալերի թիւը միմիայն Անդր-
կովկասում (ուրեմն առանց հիւսիսային Կովկասի և մնացեալ ռուսիայի)
էր շուրջ 960,000 հոգի. ալթմ հաւանականաբար ալդ թիւը աճած կը լինի
մինչ մօտ 1.200.000-ի:

III

Լուսարարն ալ.—Ռոդոսթոցին և Ռոդոսթոցիները.—Տիրող «կատարեալ ապահովութիւնն» ու Նալովնալի աւազակները:

29 Մալիս.

Մալր եկեղեցիի լուսարար Օննիկն ալ վիրաւորեցաւ: Նախորդ իրիկուն, ամսուս 27-ին, իրիկեան ժամը 11 1/2-ին, երբ Գում-Գափուի մէկ սրճատանը նստած է եղբր, դանակն է որ կը խրի իր կուրծքը և քսնի մը անդամ աղիքները վեր վար կը խառնէ: Սպանիչը՝ իր չուրջը դարձած իրարանցումին և սարսափին մէջ՝ կը չաջողի բաւական տեղ փախչիլ՝ հետքը կորսնցնել տալով և տուն մը ապաստանել. տնեցիները վախցած՝ չեն ուզեր ապաստանարան տալ: Մինչ երիտասարդը տանիքէ տանիք կը փախչի՝ ոստիկանները կը հասնին. սպանիչը փողոց իջած՝ կը սկսի փախչիլ և չորս անգամ կը կրակէ վրան եկողներուն. ևտենն գնդակ մը կուգալ գետին ձգել ուղինքը, երբ արդէն լճաղին պահապանին ճոկանը անաղին հարած մը տաւած էր զլիտուն: Ոստիկանները իրենց բոլոր ոխը կ'ուզեն աչդ ինկածէն առնել. դանակի, քարի, ատրճաճակի շատ մը հարեւոյններու տակ մարդը կ'անչնչանայ:

Կառավարութիւնը երբ կ'իմանայ թէ սպանիչը, Մարտիրոս Նիկողոսեան, Ռոտոսթոցի է, ոստիկաններուն հրաման կուտայ Կէտիկ-փաշայի, ինչպէս նաև խաները բնակող, ռոտոսթոցիները ձերբակալել, որոնց թիւը 5—600-ի կը հասնի. թերևս բոլորը մէկանց իրենց հալընիքը աքսորեն:

Աննչան ոստիկան մըն է Նիկողոսեանը վիրաւորողը. աչօր գոմեսէր ըրած են:

Պոլսի բոլոր հացերը գիւշեր ցերեկ սարսափի մէջ են: Միշտ անհամար ձերբակալութիւններ ամեն տեղ, մանաւանդ Բերա, Գալաթիա, Գում-Գափու, Կէտիկ փաշա, Սամաթիա, Գատը-Գիւղ և իւսկիւտար:

Նորէն լրագիրները երկար ատենէ ի վեր կը գրեն որ «չնորհիւ վեհափառ սուլթանին՝ գաւառներուն մէջ կատարեալ անդորրութիւն և ապահովութիւն կը տիրէ». և հոս, Պոլսէն երեք ժամ հոռու, Նալովնալի ջերմուկներուն մօտ» 40 թիւրք և չերքէզ աւազակ կ'առևանգեն Գատը-գիւղցի Քադադամեանին 20 տարեկան աղջիկը և ուրիշ ֆրանսացի կիւն մը, որոնց համար է օրւան մէջ, իբր փրկանք, 25,000 օսմ. ոսկի կ'ուզեն եղբր: Ապահովութիւնը, իրաւ, կատարեալ է:

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

«ՄՈՒՐՃ»-Ի ՓՈԽԱՌՈՒԹԻՒՆԸ: Զնայած որ «Մուրճ»-ի բաժանորդա-
զրույթիւնը ներկայ 1896 թ. գերազանցում է ընդոր
նախկին եօթ տարիներից, բայց մի հանգամանք ստի-
պում է մեզ փոխառութեան դիմել: Այդ հանգամանքը նախ-
կին տարիների. դեֆիցիտներից գոյացած պարտքերն են, որոնք
ամենամեծ մասամբ արդէն ծածկւած են, բայց որոնց հա-
մեմատապէս փոքրիկ մասը, սակայն, դեռ. եւ ծանրացած է
խմբագրութեան վրայ: Կանոնաւորել այդ մնացած պարտքի
հատուցումը—ահա այն հոգսը, որ մեզ հարկադրում է փոխա-
ռութեան դիմել: Այդ փոխառութիւնը միակ կարող է մեզ
հնարաւորութիւն տալ՝ ժամանակը լրացող վճարումներն հա-
մար չծանրանալ ամսագրի ներկայ տարւայ բիւջէի վրայ:
Փոխառութեան գումարը խոշոր չլինելով՝ (2500 ռուբլի)
մենք յոյս ունինք որ «Մուրճ»-ին համակրող աւելի ունեւոր-
անձինք չեն զլանալ փոխառութեանը մասնակցել, առնազն
հարիւրական (100) ռուբլիով իւրաքանչիւրը՝ երկու տարով՝
1897 թւականի կրկին յետ ստանալու պայմանով: Մասնակցել
ցանկացողները թող բարեհաճեն դիմել խմբագրութեանը, որը
կը տայ ամեն մի փոխատուին պարտամուրհակ երկու տարի
ժամանակամիջոցով, խմբագիր-հրատարակչի ստորագրութեամբ:
(Սրտատպած «Մուրճ» № 1-ից 1896 թ.):

ՄՈՒՐՃԻ ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՄԱՐԸ բաղկացած է սովորականից աւելի թերթե-
րից (աչն է 12 թերթ), որի պատճառով համարը իւր ժամանակից
ուշացաւ: Յաջորդ № 6 դիւրքը լոյս կը տեսնի յուլիսի միջերթին:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ՔՐՈՆԻԿԸ ՄՈՒՐՃ-ում գալ համարից պիտի վերսկսի՝
աշխատակցութեամբ պ. Վրթ. Փափաղեանի:

ՄՈՒՐՃ ՆԻՒՐՈՂՆԵՐ (շարունակութիւն). 32) Ռուսոսքի Հալ երիտա-
սարդաց ընթերցարանի բաժանորդավճարի կէսը պ. Միք. Արամ-

եանցի գումարից. 33) Վարնալի Բարեգ. Սխակեան ընկերութեան բաժանորդավճարի կէսը պ. Միք. Արամեանի գումարից.

Ս. ՄԻԻՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ, Վեհափառ Կաթողիկոսը որոշել է հանդիսապէս ս. Միւռոնի օրհնութիւն կատարել ներկալ տարւալ սեպտեմբերի 29-ին, Վարապալ ս. Խաչի տօնին: Այդ մասին պաշտոնապէս չալտարարւած է Արարատ ամապրում:

ՎԵՀ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ: ՎԼՏ, Կաթողիկոսը Ս. Էջմիածնից գալով, չունիսի 8-ին ալցեկեց Երևանը, մնալով այդ քաղաքում երկու օր և ապա չունիսի 10-ին ուղեորեց Սեանալ վանքը:

ԿՈՎԿԱՍՍԵԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ: Կովկասեան երկրի կառավարչապետ Շերեմետեը երկու ամսով արձակուրդ ստացած լինելով՝ ուղեւորեց արտասահման, իւր տեղ առաջարկելով երկրի կառավարութիւնը իւր օգնական կոմս Տատիչէին: Իսկ վերջինիս բացակայութեան զէպքում՝ երկրի կառավարութիւնը և զօրքի զլխաւոր հրամանատարութիւնը պիտի չանձնւի Կովկասեան արմէակտն կորպուսի կոմանդիր կաւալերիալի գեներալ իշխան Ամիլախարի'ին:

ԵՐԵՒԱՆԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ: Երևանի փոխանորդ Անանիա եպիսկոպոսի տեղը Վեհափառը իւր փոխանորդ նշանակել է Ներսէս եպիս. Խոզազկերդեանին, որը Էջմիածնի վանական կառավարութեան նախագահն էր: ԹԻՖԼԻՍԻ ՓՈԽ-ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏ նշանակւած է կոլլէգիական խորհրդական Կոնստ. Կոնստանտինովիչ Ստեփանովիչ, որը և սկսել է կատարել իւր պաշտօնը:

ՊՏԳԱՄԱԻՈՐՆԵՐ ԿՈՎԿԱՍԻՅ. Թագադրութեան հանդէսին եղան հետևեալները:

Թիֆլիսից—Իշխ. Նիկ. Արդութեան. Երկաջնաբազուկ (քաղաքագլուխ), Ալ. Մանթաչեան և Կոնստ. Ալիխանեան (ղումալի ձաջնաւորներ):

Բաքուից—Ա. Իրէցկի (քաղաքագլ.), Ա. Գադաչեան և Ա. Անտոնեան:

Գանձակից—Նիկ. Մելիքեան և Ա. Խան Զիաթխանով:

Գուժարիսից—Լ. Լօլուա (քաղաքագլ.), Գ. Գիզիրիա և Լ. Կոկոզեւ:

Երևանից—Մ. Բունիաթեան (քաղաքագլ.), Ա. Սուլէյման-խան-օղլի և Հաջի-Աբդուլ-Ալի օղլի:

Թեմրիսանշուրայից—Վ. Ֆրոգէ, Գ. Կաչին և Գաւիթ-բէգեան:

Ղարսից—Կ. Էհրամեան, Մ. Խաբիտոնով և Արիֆ Մուլա-Էմին.

օղլի:

ԻԻԵՐԻԱ վրաց օրաթերթը (Թիֆլիսում, խմբագիր իշխան Իլիա ճաւ-
ճաւաճէ) դադարեցրած է ութ ամսով՝ երկրի կառավարչապետ Շե-
րեմետի կարգադրութեամբ:

ՀԵՂԵՂՆԵՐ ԱՆԳՐԿՈՎԱՍՍՈՒՄ: Մալխո և չունիս ամիսները անձրևներ
եկան անքան չորդ, որպէս ոչ ոք չի չիշում անցեալում: Հաղիւ եր-
թեկութիւնները կանոնաւորել էին, և ահա մալխի 7-ին հեղեղը
քանդեց Թիֆլիս-Բաթում դժի Գրակալի կապարանի կամուրջը: Մալխի
8-ին Թիֆլիզ-Բաքու դժի Նւլախ կապարանի մօտ Գուր գետը սկսել
էր բարձրանալ և մի սաժէն էր ինում որ հասնէր կամրջին: Չուրը
ափերից դուրս գալով՝ ողողել էր խճուղին և երկաթուղու կապարանի
շրջակայքը: Գուր և Արաքս գետերը ափերից դուրս գալով՝ ողողեցին
Մուղանի, Շիրուանի և Ղարաբաղի (կամ ալապէս Միլ կոչւած)
անապատների մեծ մասը:

Մալխի վերջը Գուրը նորից վարարեց Նւլախի կապարանը:
Նւլախի և Մինգեչէուրի միջի ճանապարհը Չուրը քչեց սարաւ, մալխի
30-ին Նւլախում Չուրը երկաթուղու ուղիներից 1½ վերջով աւելի բարձր
էր: Մալխի 31-ին Ուշարի և Գանձակի կապարանների մէջ երթե-
կութիւնը ընդհատուեց, իսկ չեռոյ աւելի բարձրացած Չուրը ուշ-
սերից 5 վերջով բարձր էր երկու վերստ տարածութեան վրայ:

Ապրանքալին երթեկութիւնը Բաքուից Թիֆլիս և Թիֆլիսից
Բաթում դեռ մինչ չունիսի 15-ը վերականգնած չէր: Թիֆլիսում
Գուր գետը վարարեց մալխի սկզբին և մալխի 24-ին առաւօտեան
ժամ 4-ից: Չուրը ամբողջովին ծածկեց Սաղի Գետմոնովսկի հրա-
պարակը և նորան կից փողոցները: Սաղի ձիաքարչի երթեկութիւ-
նը դադարեց, տներից շատերը ջրի մէջ էին:

ԳԻԻՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՋՆԱԿԱՐԳ ԴՊՐՈՑ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ բանալը անհրա-
ժեշտ համարելով երկրագործական և պետական կալածների
մինխտրութեան կողմից՝ պալման է դրած, որ այդ դպրոցին չառ-
կացնելի աչն 100.000 ռուբլին և գետին որ Թիֆլիսը չատկացրել էր
բաղմարեւտեան դպրոց հաստատելու ամար:

ԿԱՐՍՈՒՄ ԱՐԴԻԻՆԱԳՈՐԾ- ԴՊՐՈՑ բանալու մտադրութիւն է չախնւած
կրթական մինխտրութեան կողմից:

ՀԱՄԱՌՈՒՍԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՀԱՆԳԷՍ ՆԻԺՆԻ-ՆՈՎԴՈՐՈՂՈՒՄ բացեց մա-
լխի 28-ին ֆինանսների մինխտրի ձեռքով:

ՄՈՐԵԻԻ ԴԷՄ ԿՈՒԵԼՈՒ համար Թիֆլիսի և Բաքուի նահանգներում չառ-
կացնում է մինչ 16.000 ռուբլի Անդրկովկասեան զեմստաւին (գա-
ւառական) գումարներից:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԱՐՁԱԿՈՒՐԴՆԵՐԸ այս տարի, Թագադրութեան հանգէսի
առիթով, սկսեցին սովորականից վաղ, մալխի 11-ին:

ԹՈՒՍԻԱՅԻ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ, որոնք են Պետերբուրգում՝ Ճանապարհների հաղորդակցութեան, Քաղաքային, Լեռնական, Անտառային, Տեխնոլոգիական և էլեքտրատեխնիկական ինստիտուտների, ամեն տարի ընդունելու համար խնդիր առաջնորդելի թիւը լինում է մօտ 3000, իսկ նորերի համար տեղ լինում է տարեկան միայն մօտ 700. մինչդեռ 5 միւս մասնաշիտական բարձր դպրոցներում՝ Մոսկւայի Կաշերական տեխնիկական դպրոց, Գիւղատնտեսական, Խարկովի տեխնոլոգիական ինստիտուտն ու Նովո-Ալեքսանդրեան գիւղատնտեսական ինստիտուտը մտնելու խնդիրը առաջնորդելի թիւը լինում է տարեկան ընդամենը 1000 հոգի. Այդ տարբերութիւնները կրթական միջոցները դառնում է մրցական քննութիւնների անկատար կազմակերպութեան մէջ. ալը ի նկատ առնելով կազմած է մի չատուկ լանձնաժողով գործը կանոնաւորելու համար:

ԲԱՆՏԱՐԿԻՍՄՆԵՐ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ. Պաշտօնապէս հաղորդեց, որ մալխի 22-ին Թիֆլիսի բանտերում բանտարկեալների թիւն էր՝ Կենտրոնական բանտում 257 տղամարդ (որոնցից 24-ը հիւանդ), Մետեխի բերդում 384 հոգի, որոնցից մէկը սնանկ է, մէկը աստիճանաւոր, 13-ը քաղաքական լանձնաւորներ, ազնւականներ 15, կանաչք 6:

ՎՐԱՑ ԱԶՆԻԱԿԱՆԱՅ ԿԱԼԻՍԹ. ԲԱՆԿԻՆ Երկաջ մալխին ունէր իւր տարեկան ընդհանուր ժողովը, որը տեւց մի ամսից աւելի. Այդ ժողովները, որ միշտ աղմկալի են լինում, այս տարի ամենաաղմկալին և ամենաներկարատեւը եղան. Որպէս անցեալում, նաև այս տարի պաշարը ճաւճաւաճեանների և Մաչաբեւեանների մէջ էր. կիրքերի չուղումը իւր գազաթնակէտին հասաւ:

ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ՌՈՍՏՈՎՈՒՄ. Խոստովում-Դոնի վրայ հիմնւում է «հրատարակչական և տպագրական գործի ընկերութիւն» արդէն հաստատւած կանոնադրութեամբ. Հիմնադիրներն են պ.պ. Բալաբանեանց, Յարութիւնեան, Բուշնարեան, Շուշմանով, Խաթրանեան և Կովալենով:

ՔԱՐԵԳ. ԸՆԿ. ԱԽԱԼՅԻԱՅԻ ՃԻՒՂԻ վարչութիւնը մեր տւած բացատրութիւնները դեռ վերջնական չի համարում. Ահա վարչութեան հերքումի էական մասը. («հերքումը» տպւած էր Նոր-Դար, Մշակ և Արձազանք թերթերում.) «Ապացուցանելու համար, որ իբր թէ Ախալցըխայի վարչութիւնը զանցառութիւններ է արել իր գործունէութեան մէջ, պ. Լուինի-Արասխանեան առաջ է բերում խորհրդի արձանագրութեան մի կտոր. Պէտք է նկատել, որ պարոնի ալը ապացուցը շատ թույլ է. վարչութեան նախկին կազմակերպութեան մի գրութիւնը ձեւականութեան կողմից մասնաւոր թիւրիմացութեան տեղի է

տակ, բայց երբ խորհուրդը ստացել է Ախալցխայի վարչութեան 1893 թվի մայիսի 4-ի № 11 գրութիւնը՝ վերջինիս տւած բացատրութիւնը միանգամայն բաւարար է գտել, և աշխատով խորհրդի վարչութեան մէջ ծագած տարաձայնութիւնը վերացել է, և հարցը վճռել է յօգուտ տեղական բաժնի։»

Միթէ! Ուրեմն բոլոր ղեկավարութիւնները եղել են միայն Ախալցխայի ճիւղի վարչութեան մի հատ գրութեան պատճառով? և այն էլ ամեն «թիւրիմացութիւն» վերացել է և հարցը վճռել յօգուտ Ախալցխայի տեղական բաժնի (ճիւղի?) վարչութեան՝ 1893 թ. մայիսին տւած մի հատ բացատրութիւնով?!

Որ ասում էինք թէ անուղղելի էք! Այդ ինչպէս է խորհուրդը «միանգամայն բաւարար գտել» ձեր բացատրութիւնը և այդ ինչպէս է «խորհրդի և վարչութեան մէջ ծագած տարաձայնութիւնը վերացել» 1893 թվին, և այդ ինչպէս է ամեն տեղեւորութիւն հէնց մի հատ գրութիւնից առաջացել, երբ որ նույն խորհուրդը, ձեր չիշած բացատրութիւնից երկու տարի յետոյ, այն է 1895 թվականի փետրւարի 25-ին, իւր նիստի արձանագրութեան մէջ մտցնում էր ձեր մի շարք ըմբոստութիւնների և կամակորութիւնների մասին այն ձեզ դատապարտող և կծու տողերը, որոնք առաջ էին բերւած Լուսինի լողածոմ, որը չաւակնութիւն ունիք ջրելու... Նւ ապա խորհրդի աւելի նոր տըրտունջները ընկերութեան Ախալցխայի ճիւղի ընթերցարանի շինութեան խնդրի սուրիթով, ապա նորա ձեզ ուղղած յանդիմանութիւնը ձեր «անտակտութեան» մասին պ. Խ. Մելիք-Հակոբեանցի պատուաւոր անդամութեան խնդրի առիթով—չէ որ զոքա իրողութիւններ են, որ մենք նույնպէս առաջ էինք բերել խորհրդի 1895 թ. փետրւարի 25-ի նիստի պաշտօնական արձանագրութիւնից առաւ քաղաքներում...

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ, նկատողութեան առնելով Մուրճի լողածը Միւթարեան միաբանութեան մասին (Մուրճ 1895 № 11), հետեւեալն է նկատել մեր այն տողերի առիթով, որոնցով մերկայցնում էինք միաբանութեան երկկեղու լինելը նախած թէ որ ազգի հետ նոքա գործ ունին։ Ահա Հանդէս Ամս. պատասխանը.

«Եւրոպա» լրագրին վրայ խօսելով՝ կը զարմանալ (Արասխանեանց) թէ Միաբանութեան կողմանէ հրատարակւած գերմաներէն գրութեան մը մէջ կը չեչուի, թէ թերթին ձգտումն էր երեւութները աւստրիական կամ մանաւանդ գերմանական մտքով ներկայացնել. իսկ «Հալ լրագր. պատմ.» մէջ նույն թերթին համար կ'ըսւի թէ «Ջանքն էր... որ առանց մէկ կամ միւս կողմնակցութեան միտելով՝ իրաց վիճակն

ինչպէս որ է՝ ներկայացնէ:» Ձարմանալի չէ բնա՛ւ որ երկու գործերու զատ հեղինակներն զատ զատ ալ տեղութիւններ ունենան. զարմանալի չէ, այլ բնական երևութ որ գերմանական թերթերն աղբիւր ունեցող հալ թերթն՝ որչափ ալ խմբագրութեան «ջանքն» ըլլար միջին ճամբան բռնել, չմիտէր իւր աղբերաց կողմն. Եւ արդեօք Մուրճի քաղաքական տեսութիւններն իւր աղբերաց—ուսական կամ ալ աղգի ուղղութիւնը չունին. Եւ թնչ ալ ուղղութիւն կրնալ ունենալ վիեննայի Մխիթարեանց եւ Արամստեանցների գիտութիւնը, եթէ ոչ գերմանական, ըստ կարի հալացրած: Այս զուտ բծախնդրութիւն—Haarspalterei է»:

Այստեղ գիտութիւն եւ ուղղութիւն իրար հետ չփոթել են Մխիթարեանները: Մխիթարեանների տարաճութիւնից առաջմ աղ կտորը առաջ ենք բերում իբր զոկումէնտ: Աւելի կ'ունենանք անշուշտ աղ գոկումէնտից օգտուելու!

ՅՈՎ. ՏԵՐ-ՄԻՐԱՔԵԱՆՅ մեզ գրում է Տամբովից (Ներքին Ռուսաստանում). «Ես այսուհետեւ աւելի պիտի պարապեմ ժողովրդական ընթերցանութեան խնդրով. պիտի տամ նիւթեր, փոքր գրքուկներ, եւ հրատարակածները գրախօսեմ («Մուրճ»-ում): Եթէ ալբրեճարան (հասակաւորների) առանց ուսուցչի կարգաւ սովորեցնելու) որ գրքննիչի մօտ է, հրատարակեմ, ալն ժամանակ երկրորդ գիրքը՝ գրելու եւ ուղղագրութեան մասին կ'լինի: Ապա կ'աշխատեմ կազմել, փոխադրել, թարգմանել ժողովրդական գրքուկներ գիտութեան զանազան ճիւղերից եւ մասնաւորագէս բնական գիտութիւններից»:

ԳԵՆ. ՖՐԷՋԷ, որ երեանի նախկին Նահանգապետն էր եւ որ նոր միայն նշանակւած էր Վիլնայի Նահանգապետ (Ռուսիայում), ալժմ նշանակւած է Պետերբուրգում ժանդարմների չէֆի օգնական:

ՆԻԿՈԼԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԻՄՈՆՈՎ, անգամ ուսաց սինդակական գրասենեակի եւ վաճառար կատախեւի, աղգով վրացի, սպանեց լոնիսի 5-ին դպիր (վրացի) Ստեփան Կալմախելիձէի ձեռքով, որ կարգադուրկ եղած քահանայ էր 40 տարեկան:

ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՆԸ ԿՐԷՏԷ՛ում: Աղ կղզում մեծ ապստամբութիւն է ծագել ընդդէմ տաճկական տիրապետութեան: Ապստամբութիւնը ալժմ մեծ ծաւալ է ստացել. մեծ պետութիւնները պատերազմական նաւեր են ուղարկել՝ իրենց շահերը պաշտպանելու համար: Աղ մասին աւելի մանրամասն կը խօսի Մուրճի դալ համարում:

ՌԵՆԳԱՐԻԱՅԻ ՀԱԶԱՐԱՍՆԱԿԻ աւելի ալ տալի Բուդապեշտ մալրաքաղաքում ցուցահանգէս է բացւած: Հազարամեակի տօնը կատարեց փառահեղ հանգէսով՝ Ունդարիալի թագաւոր (եւ Աւստրիալի կայսր) Ֆրանց Յոլսէփ II ի մասնակցութեամբ:

ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՆՈՐ ՔԱՂԱՔԱԳԼՈՒԽԸ, ՄԷՆ, ք մի անդամարդէն հաղորդել էինք Հակա-սեմիտականների լաղթութեան մասին Վիեննայի քաղաքային ընտրութիւններն և որ նոցա պարագլուխ դ-ր. Լիւզէր ընտրել էր քաղաքագլուխ, բայց որ կաւարից նա չէր հաստատուել: Այդ պատճառով նորից քաղաքային իրաւասունների ընտրութիւն կատարեց. և ալդ անգամ ևս դ ր Լիւզէրի կուսակցութիւնը մեծ լաղթանակ տարաւ ու Լիւզէրը նորից ընտրեց ու նորից կաւարից հաստատուեց: Կատարեցին երրորդ անգամ ընտրութիւններ և նոյն հետեանքով: Բայց այս անգամ կաւար Ֆրանց-Յովսէփ, ընդունելով Լիւզէրին և հաղորդելով նրան որ չի կարող նորան հաստատել՝ զիմեց Լիւզէրի հալոնեասիրական զգացմունքին: Լիւզէրը ապա ինքը հրաժարական տուեց, և ալժմ քաղաքագլուխ ընտրեց Լիւզէրի բարեկամ հակա-հրէական Շտրոբախ 93 ձայնով ընդդէմ 42-ի: Ընդունելով իւր ընտրութիւնը, Շտրոբախը լաւանեց որ նա ալդ անում է իւր նւիրածութիւնից հակա-հրէական կուսակցութեանը և իւր անձնական բարեկամութիւնից Լիւզէրի հետ, որին նա կը զիջի իւր տեղը, երբ դորա համար ժամանակը հասած կը լինի:

† ԺԵՄՁՈՒԺՆԻԿՈՎ Ա. Մ. — ներկալիս ռուսաց բանաստեղծներից ամենաժերը վախճանեց, փետրարին իւր 75 ամեակը բոլորած լինելով: Ժեմշուժնիկովը բնղմնաւոր գրողներից չէր և ոչ էլ մեծ գրող էր. բայց նորա բանաստեղծութիւնը մաքուր և հասարակական իդէալների վրա էր հիմնած և ներկայացուցիչ էր տենդենցիական բանաստեղծութեան, բոլորովին ալնպէս, ինչպէս օրինակ բանաստեղծ Ֆէտը ներկայացուցիչ էր զուտ գեղարուեստի: Ժեմշուժնիկովի ոտանաւորների ժողովածուն հրատարակեց միայն 1892 թւականին:—

† ԵԱՂՈՒԲԵԱՆ ԳԱՍՊԱՐ վախճանեց ապրիլի 30-ին Պետերբուրգում: Հանգուցեալը ֆինանսական մինիստրութեան տարիֆային ղեկարտամենտի ղիրեկտորն էր. մասնակցութիւն էր ունենում Պետերբուրգի հաջ հասարակութեան գործերին, սրտին մօտ էր ընդունում հաջ ուսանողների դրութիւնը: 80-ական թւականներին նա մասնակցում էր հաջ լրագրութեան, ուր (Մշակ'ում) ղետեղեց և մի անվերջ մնացած վէպ «Սալոմէ Նորատունկեան» խորադրով:

† ԺԵԼԵՒՈՎՍԿԱՅԱ ՎԷՐԱ Պետրովնա, որը ունի գրական վաստակներ, վախճանեց: Նորա վերջին լօղւածը, որքան գիտենք, գրւած էր հալերի դէմ Պետերբուրգսկից Վեդոմոստի-ում: Թաղեց Օդեսայում:

† ԺԻՎԼ ՍԻՄՈՆ, Մալիս ամսին վախճանեց Պարիզում Ժիւլ Սիմոն, որը մեծ մասնակցութիւն է ունեցել վերջին լիսուն տարւալ Ֆրանսիայի քաղաքական, կրթական, սոցիալական և գրական շարժումների մէջ: Ծնւեց 27 ղեկտ. 1814 թ., 1839—51 թթ. պրոֆէսոր էր Սորբոն-

նում (Պարիզ), 1863-ին օրէնսդրական ժողովի ընդդիմադիր անդամ էր. երբ կապետութիւնը վերացւեց՝ Թիերի նախագահութեան ներքոյ ժ. Սիմոնը 1870—73 թթ. կրթական մինիստր էր. Մակ-Մահոնի նախագահութեան օրօք 1876 թ. դեկտ. մինչ 1877 թ. մայիսի 16-ը մինիստրութեան նախագահն էր. իսկ 1875 թ-ից սենատոր էր և անդամ Ֆրանսիական ակադեմիայի: 1876-ից դէս ժ. Սիմոնը, տեղի տալով Գամբետտայի գերակշռող ուժի առջև՝ ետ քաշւեց քաղաքական ասպարէզից, շարունակելով սակաւն դործել իր ճառասուս և գրող: 1889-ին նա մասնակցեց Վիլհելմ II-ի կողմից բանտրական խնդրի մասին կապարած կոնգրէսին:

ՄՈՒՐՃԻ ՓՈՍՏԱՐԿՂ:

Ուռւմուք: Երիտաս. Ընթ. Ընկ.:—Ձեր զրկածից 5 ուռւլին չատկացրինք Մուրճին և լանձնեցինք 5-ական ուռւլի Մշակ, Արձաղանք և Նոր-Գար թերթերի խմբագրութիւններին, համաձայն ձեր պրոթեան: Մուրճի բաժանորդավճարի պակասորդ 5 ուռւլին լրացնում ենք այ. Միք. Արամեանի մեզ թողած գումարից:

Վարնա: Բարեգոր. Սիսակեան Ընկերութ. Ստացանք անցեալ տարւոյ ձեր ապառիկ 5 ուռւլին և 5 ուռւլի եւ ներկալ տարւան համար: Ձեր ընթերցարանը, հրդեհի զոհ գնացած լինելով՝ ազգային վարժարանի հետ միասին, ձեր զրկածի պակասորդ 5 ուռւլին լրացնում ենք այ. Միքայէլ Արամեանցի մեր կարգադրութեան ներքոյ գրած գումարից:

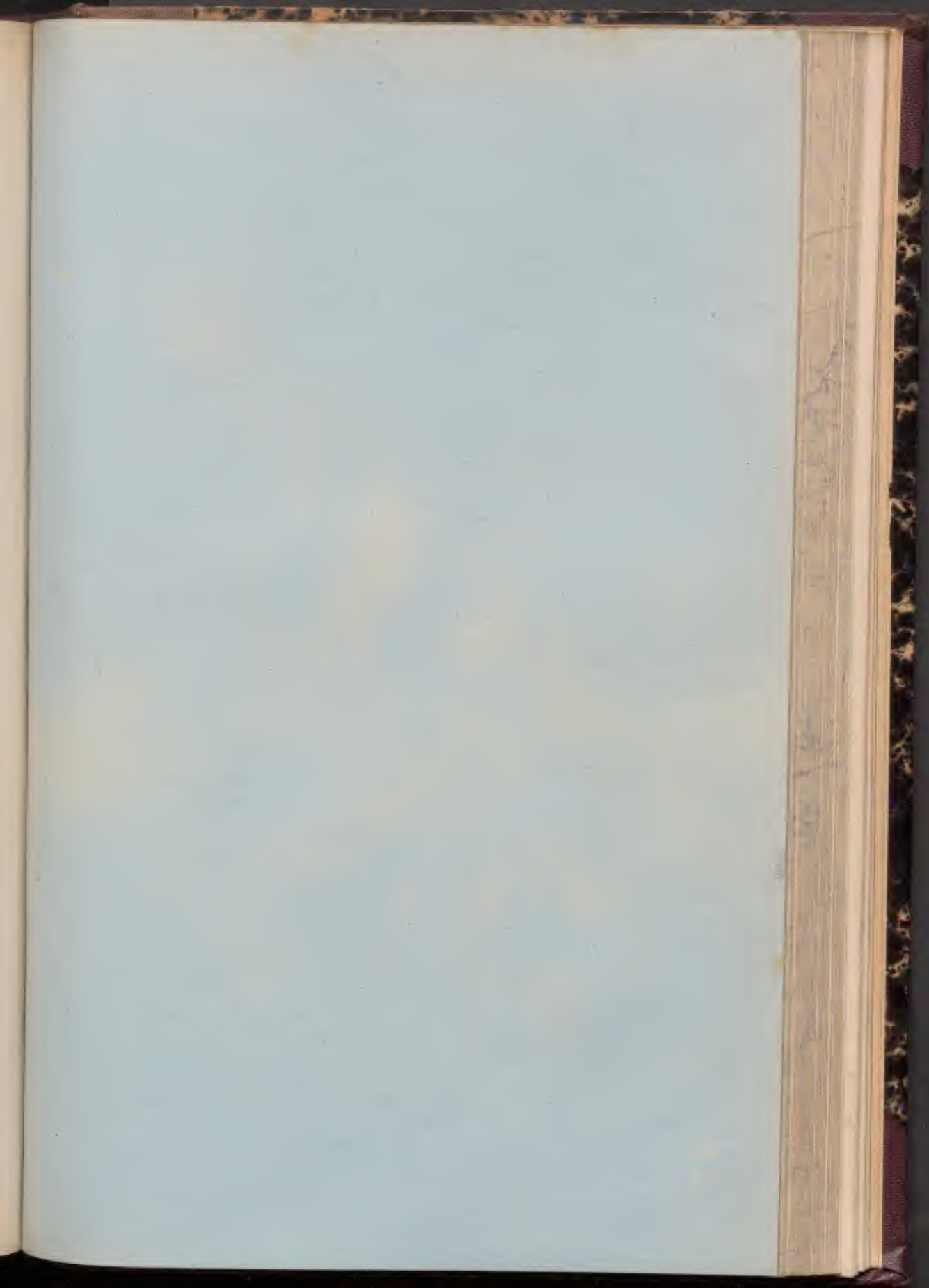
ՆՈՐ ՍՏԱՑԱԾ ԳՐԻՆԵՐ

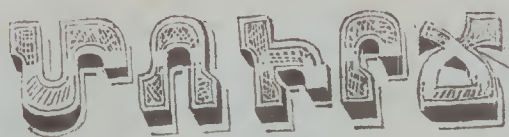
- 1) ՄԱՆԳԱՎՈՒՆԻ, Գր. քահ. — Սուրբ գրոց Հին-Ուխտի պատմութեանց ընդարձակ աշխարհաբառը, լուսաբանութեամբ և աշխարհի անցքերով: Թիֆլիս, տպ. Մն. Մարտիրոսեան և ընկ. 1896. գինն է 2 ռուբ. 50 կոպ.
- 2) ՍՄԲԱՏԵԱՆՅ, Մեսրոպ արքեպ. միաբան Սրբ. Էջմիածնի:—Տեղեկագիր Գեղայն քունի ծովազարդ գաւառի որ ալժմ Նոր-Բաղաղիտ գաւառ: (ի 1862 թվէն ց 1895 թին): Վաղարշապատ, տպ. Ս. Էջմիածնի, 1896. գինն է 2 ռ.
- 3) ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ, Հ. Բարսեղ. Վարդ. Մխիթ. ուխտէն:—Քննադատութիւնք Յովհան Մանդակունուի և իւր երկասիրութեանց վրայ: Վենետիկ, ի տպ. սրբ. Վաղարու, 1895, գինն է ?
- 4) ԵԱՎԵԻՉ, Իւր. —Երուանի Մարկոն: Թարգմ. ուսերէնից Յովհ. Մեղնիկեան: Հր. Թ. Հ. Հր. Ընկ.: 1896, տպ. Մ. Ռոտինեանցի, գինն է 10 կոպ.
- 5) (Ջօանի ?), համառօտ. Սամօլլովալի.—Սպարտակ, պատմական վէպ: Հրատ. Բ. Պ. Ա.: Բաքու, տպ. Արօր, 1896. գինն է 35 կոպ.

- 6) ՏԱՇԵԱՆ, հ. Յակոբոս վարդ., Վիեննայի Մխիթ. ուխտէն:—Վարդապետութիւն առաքելոց. անվաւերական կանոնաց մատեանը. թուղթ Յակոբազ առ Կոնդրատոս և Կանոնք Թաղղէի (քննութիւն և բնագիրք: Սղգալին մատենադարանի գիրք է): Վիեննա, Մխիթարեան տպարան, 1896, գինն է 6 ֆրանկ:
- 7) ՌՈԳՈՎԱ, Օ.—Աշխէնն ու Մարգարիտը: Թարգմ. ռուսերէնից: (Հրատ. «Նւէր մանուկներին»): Թիֆլ., տպ. Յ. Մարտիրոսեանի, 1896 թ., գինն է 10 կոպէկ:
- 8) ՇԷՔՍՊԻՐ, Թարգմ. Յովհ. Խան Մատենեանի.—Ռոմէօ և Ջուլիէտ: Ողբերգութիւն հինգ արարածով: Հրատ. Հալոց Հրատ. Բնկերութեան, Թիֆլ., տպ. Մ. Ռօտինեանցի, 1896. գինն է 60 կոպէկ:
- 9) ԲԱԼԱՍԵԱՆՅ, Դրիգոր.—Ռոստոմ և Սալման, գերբնական ուժ ունեցող հսկաներ (Տաճկահալոց ժողովրդ. աւանդութիւն): Թիֆլիս, տպ. Մ. Վարդանեանի, 1896. գինն է 25 կոպէկ:
- 10) ՍՈԼՈՎԵԱՆ, Յովակիմ.—Ղոնաղուղոս մնաց. վոդելի մէկ արարածով: Մոսկւա, տպ. Բ. Բարխուդարեանի, 1896, գինն է 20 կոպէկ:
- 11) ԱԲԷԼԵԱՆՅ, Ալէքսանդր.—Նաֆթի ֆանտան. կատակ. մի արարածով: Բաքու, տպ. Արօր. 1896. գինն է 20 կոպէկ:
- 12) ՍՄԻՐՆՈՎԱ, Ա.—Անտառապահը. Թարգմ. ռուսերէնից (Հր. «Նւէր մանուկներին»): Թիֆլիս, տպար. Յ. Մարտիրոսեանի, 1896. գինն է 12 կոպէկ:
- 13) ՆԱՅԱՐԵԱՆ, Ստեփանոս.—Պահաւ մանուկը կամ Վապկիպցած երեխաւ.—Թիֆլ., տպ. Մ. Վարդանեանի, 1896. գինն է 15 կոպէկ:
- 14) ԱԲԷԼԵԱՆՅ, Ալէքսանդր.—Մկիչի հարսանիքը. ֆարս մի զործողութեամբ: Բաքու, տպ. Արօր. 1895 թ., գինն է 20 կոպէկ:
- 15) ՔԱՄԱԼԵԱՆՅ, Ս.—Երկասիրութիւններ: գիրք առաջին. Թիֆլիս, տպ. Մ. Մարտիրոսեան և Ընկ., 1896. գինն է 50 կոպէկ:
- 16) ЭМИНЪ, Н. О.—Исследования и статьи. Съ приложением переводовъ изъ арм. историковъ.—Изд. „Этнографическаго фонда Н. О. Эмина, выпускъ II.—Москва, 1896 թ. գինն է 2 ռ., պոստի ծախքով 2 ռ. 40 կոպէկ:

ՎՐԻՊԱԿ. «Մուրճ»-ի անցեալ № 3—4-ի լուրերում (էջ 522) երկու տող չփոթ են տպւել, որ խնդրում ենք ուղղել. պէտք է կարդալ ապաշխ՝ Սակաջն երբեմն եղել են «Մուրճ»-ի «Տարազ»-ի մէջ միայն թիւրիմացութիւնների շնորհիւ թեթեւ անհամաձայնութիւններ, որոնք պարզւելուց չեառ, մոռացութեան են տրւել երկու կողմից էլ:

Խմբագիր-հրատարակիչ՝ ԱԼԵՏԻԲ ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ — ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ր Ի

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ 1896 ԹԻԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ՇԱՐՈՒՆ ԱԿՒՈՒՄ Է

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒՆԸ տարեկան 10 ռուբլի, կամ 30 ֆոանի: Ուսուցիչները և ուսանողները վճարում են 8 ռուբլի, արհեստավորները 7 ռուբլի: Կարելի է վճարել մաս-մաս, 3 ռ. սկզբում, 3 ռ. մինչև մարտի 1-ը, մնացեալը մինչև յունիսի 1-ը:

ԴԻՄԵԼ՝ Թիֆլիս, Վեկամիսեան փողոց, տուն № 8: Այլ քաղաքներից՝ Тифлисъ. Въ Редакцію журнала „МУРЧЪ“. Արատասանանից՝ Tiflis. Rédaction de la Revue „MOURTCH“. և կամ հեռուեալ անձերին:

ԲԱՔՈՒ — պ. պ. Ֆրիդման Մարգարեանին և Սեդրակ Թառաչեանին:

ԲԱԹՈՒՄ — պ. Սարգիս Մակարեան, Ծովիսեանի բանկ, գրասենեակ:

ԵՐԵՒԱՆ — պ. Գէորգ Դարաջեանցին. Առևար. բանկի ճիւղը:

ԿԱՐՍ — պ. Աբէլ Ապրեսեանին, գործակալ «Նադեժդա» ընկ.

ԱԳՈՒԼԻՍ — պ. պ. Ստեփան Արախանեանց և Աւետիս Դաւթեանց:

ՆՈՒԽԻ — պ. պ. Աբրահամ Բունիսիձեանց և Խաչատուր Խոջամիրեանց:

ՂԱԼԱՐ — պ. Հմայեակ Մաժինեան:

ԵԿԱՏԵՐԻՆՈՂԱՐ — պ. Արամ Շապովալեան:

ՄՈՍԿՒԱ — պ. Ալեքսանդր Ծատուրեան, Մ. Շորշորովի գրասենեակ:

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ — պ. Քր. Բաշինջաղեանին (Гостин. дворъ № 7):